

NNCL1622-571v1.0

ROBERT MERLE
ÁRMÁNY ÉS CSELSZÖVÉS

FORDÍTOTTA KAMOCSEY ILDIKÓ
EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2002

A FRANCIA HISTÓRIA tizenkettedik kötetét hat gyermekemnek, tizenhét unokámnak és hat dédunokámnak ajánlom, meleg szeretettel

ELSŐ FEJEZET

Midőn véget ért La Rochelle ostroma, 1628 novemberében, hadainknak diadalt, ám a szerencsétlen hugenotta városnak szörnyű vereséget hozva, hiszen egy év alatt lakosságának kétharmada az éhínség áldozata lett, ellentmondásos érzések kerítették hatalmukba: egyrészt mélységes szánalmat éreztem, a boldogtalan város falai közt mindenütt holttesteket látva az utca kövén, illetve, ami még rosszabb, csontvázakként botladozó túlélőket. Másrészt viszont, lévén - amint Richelieu mondta volt (aki mindig mindenről mindent tudott) - "már-már a brézolles-i kastély ura", mely kastélyban, érthető okokból, nagyon is otthon éreztem magam, mélységes, ujjongó öröm töltött el a gondolatra, hogy hamarosan fölkereshetem Brézolles márkinét nantes-i palotájában, majd vele és a fiával együtt, aki az én fiam is, visszatérhetek orbieu-i hercegi birtokomra. De miután, ténylegesen, de szívem teljes odaadásával is, a királyi ház szolgálatában álltam, s királyom nevében Richelieu bíboros gyakran bízott meg kényes és mindig sürgős küldetésekkel, uram hozzájárulása nélkül nem vehettem feleségül Brézolles márkinét, még csak vissza sem térhettem Nantes-ba, a kezét megkérni.

Ráadásul azt is nehéz volt eldöntennem, milyen úton-módon folyamodjam a hozzájárulásért. Richelieu-nek beszéljek-e előbb a szándékomról, vagy a király legyen az első, aki tervemről tudomást szerez?

Mindketten igen kényesek voltak rá, hogy környezetüktől megkapják a nekik járó tiszteletet, a király azért, mert gyermekkorában sokat szenvedett szeretetlen anyjától és Katalin aljas kegyenceitől, a bíboros pedig azért, mert miután nagy nehézségek árán végre a királyi tanács tagja lett, kemény csatára kényszerült néhány pimasszal, hogy a rangját elismerjék.

Végül, óvatos körültekintéssel, egy kompromisszumos megoldás mellett döntöttem. Richelieu-től csupán tanácsot kérek, de döntésemet kizárólag a király ítélőszéke elé viszem. Ám alig fogtam bele mondandómba, Őminenciája mindjárt a szavamba vágott, és kerek perec közölte, hogy Őfelsége - akinek remek a memóriája - jól emlékszik de Brézolles márkira, aki abban a végső csatában esett el, melynek során hadaink elűzték Buckinghamet Ré szigetéről, és annak alapján, amit hallott, az özvegyét is minden szempontból kiváló hölgynek tartja. Olyannyira, hogy Őfelségének bizonyára nem lesz kifogása e frigy ellen, ha valóban az a szándékom, hogy a márkinét feleségül veszem.

Mindebből megértettem, hogy bár La Rochelle ostroma súlyos teherként nehezedett a bíboros vállára s emberfeletti munkát követelt tőle, arra is vette a fáradságot, hogy tájékozódjék de Brézolles márkiné felől, s amikor később jobban végiggondoltam a dolgot, úgy éreztem, hogy a vizsgálódás eredménye a legteljesebb meglegedésére szolgálhatott.

Hiszen fény derült rá, hogy a hölgy igen előkelő nemesi családból származik s még vagyona is van jócskán, amit érdekeinek megfelelően, ügyesen kezel - ezt bizonyítja a férje szüleivel folytatott pere is -, vagyis nem kell tartani tőle, hogy koldusbotra juttat, következésképp attól sem, hogy valaha is Őfelsége kincstárától várom anyagi helyzetem rendbetételét. De az is Richelieu örömeire szolgálhatott, hogy a hölgy vidéki nemesi család sarja, s mindig is vidéken élt: vagyis sohasem kóstolt bele azokba a mérgekbe és gyönyörökbe, melyek az udvari kényeskedők és pipiskedők mindennapi táplálékai, akik csak a cselszövésben lelik kedvüket, s örökösen a király és a minisztere ellen ármánykodnak, amint azt Chevreuse hercegné teszi s az ördögi hufándlik mind, hogy a királynéről s az anyakirálynéről már ne is beszéljünk. Röviden tehát, Brézolles márkiné személyében nem olyan hölgyet veszek feleségül, aki megronthat s a hatalom ellen fordíthat, amint például Conti hercegné tette sajnos Bassompierre-rel, amint titokban összeházasodtak. A király pedig, akit a bíboros híven tájékoztatott mindarról, amit de Brézolles márkinéről megtudott, józanul csak annyit mondott, hogy a leghatározottabban támogatja döntésemet,

osztva atyám, Siorac márki véleményét, aki azt mondogatta mindig, valahányszor megpróbált a házasság útjára terelni: "egy nemesembernek legfőbb feladata, hogy biztosítsa családjá fennmaradását". Igaz ugyan, hogy miközben atyám a házassággal járó örömről sem feledkezett meg, a király a frigyben kizárólag dinasztikus kötelességet látott, amit havonta öt-hat éjszaka ő is igyekezett a királyné ágyában teljesíteni, sőt, odáig ment kötelességtudásban, hogy két ízben még hajnal előtt is felkereste hitvesét - amit másnap a főkomorna, a királyi ölelkezés tanúja nyomban közölt a király orvosával, Bouvard doktorral, aki tájékoztatta az anyakirálynét, ő pedig az egész udvart.

Lajos erőfeszítései annál is dicséretesebbek voltak, hogy mind ez idáig nem jártak sikerrel, a királyné négy terhessége közül egyet sem bírta kihordani, s szegényke már ugyancsak el volt keseredve, gyötörte a gondolat, hogy ha a király meghal, ő csak egy senki lesz az udvarnál, hiszen csupán egy gyermek, az atyja örökébe lépő trónörökös avathatná köztisztelettől övezett anyakirálynévá. De még az övénel is nagyobb bánatot okozhatott Lajosnak az a lehetőség - bár erről sohasem beszélt senkinek -, hogy ha nem születik fiúgyermek, az öccse, Gaston követi majd a trónon, akiről lesújtó véleménye volt s nem ok nélkül.

De hogy folytassam elbeszélésemet, Lajos megadta a nil obstat-ot, házasságomhoz éppúgy, mint ahhoz, hogy rögvést Nantes-ba utazzam. Az utazásra azonban végül nem került sor, mert a tervezett indulásom előtti reggelen, épp, amint végeztem az öltözködéssel, hallom ám, hogy megszólalnak a harangok a brézolles-i kastély udvarán, s az ablakon kitekintve, látom, hogy a kapu előtt hintó áll, mögötte pedig még két-három delizsáns vár bebocsátásra. Hörner és a svájciak nyomban előbukkantak az istállókból, s felfegyverkezve rohantak, nyilván a látogatóktól megtudakolni, mi az ördögöt akarnak tőlem hajnalok hajnalán. Én is meglepődtem s roppantul kíváncsi voltam, mi oka-célja lehet e váratlan látogatásnak. De látván, amint Hörner, ahelyett hogy kardot rántana, a kalapját kapja le a fejről s mélyen meghajlik a látogatók előtt, a szívem egyszerre hevesebben kalapált, és egy szempillantás alatt a kastély főlépcsőházában termettem, egy szál mentében, kabát és kalap nélkül, s épp akkor érkeztem az épület előtti lépcsőfeljáró tetejére, amikor az első hintó, amely sokkal díszesebb volt, mint a többi kocsi, megállt a lépcső tövében. A szemembe ötlött az ajtajára festett címer, s már rohantam is hanyatt-homlok lefelé a lépcsőn, miközben a bakról sietve leugró kocsis kinyitotta az ajtót. S ekkor feltűnt előttem de Brézolles márkiné mosolygó arca. És miután az inas lehajtotta a hintólépcsőt, hölgyem hozzáfogott a kiszálláshoz, pontosabban a kinyomakodáshoz, mert uszályos szoknyája olyan széles volt, hogy csak nagy ügygyel-bajjal tudott kikászálódni a hintóból. A művelet végül mégis sikerült, s amint parányi lába földet ért, felém nyújtotta a kezét, amit én persze nyomban megcsókoltam, ő pedig nyájasan, halkán így szólt: - Uram, nagy öröömre szolgál, hogy visszatérhettem vidéki házamba, de annak még jobban örülök, hogy kegyelmedet is itt találom. Íme, a fia - tette hozzá még halkabban. - Ne mutassa ki megihatottságát. Ekkor ugyanabból a hintóból kiszállt a dajka is, s mint az oltáriszentséget, úgy hozta az agyondédelgetett gyermeket, akit ugyan a nantes-i katedrálisban de Brézolles márki posztumusz fiaként anyakönyveztek, ám valójában az én fiam volt, amint arról emlékirataimnak előző kötetében beszámoltam.

Ez a dajka, akire épp csak egy pillantást vetettem, le nem vevén szememet a fiamról, s szívem minden ragaszkodásával a gyermek anyján csüngve, a későbbiekben oly fontos szerepet töltött be a Brézolles-házban, hogy szeretnék néhány szót ejteni róla, mielőtt nagyobb horderejű eseményekkel folytatnám elbeszélésemet.

A Természet csodás emlékekkel áldotta meg ezt az aranyost, a keble volt minden vagyona s egyben legfőbb munkaeszköze is, hiszen - mint később megtudtam - ifjúi éveiben nem is tett egyebet, mint hogy a férjével újra meg újra teherbe ejtette magát, valahányszor egy előkelő hölgy felajánlotta neki, hogy a szolgálatába fogadja, ha vele nagyjából egy időben szül, tekintve, hogy mindig elég teje volt ahhoz, hogy a saját meg az úrnője gyermekét együtt szoptassa. Már a hatodik porontyánál tartott, akiért éppúgy, mint az előző ötért, élete végéig járadékot folyósít neki a megbízó, s természetesen fizetést is kap szolgálatáért. Honorée-nak hívták a dajkát, ami nagybecsűt jelent, s az is volt valóban, hiszen csodás keblén felül, amit ajándékba kapott az úrtól, még igen szép és jó erőben lévő menyecske is volt a lelkem, a tekintete gyermekien bizakodó, arca piros, akár az alma, széles mosolya látni engedte szép, egészséges fogait. Úgy éreztem, hivatkozni is az életnek ezzel a két bő forrásával, s papnőnek tartván magát, akitől senki sem követelhet szemérmességet, bárki szeme láttára tüstént kikapcsolta keblén a ruhát, ha a gyermek felsírt. És miközben a kis óbégató mohón itta a tejét, a dada nem csupán két ujjal nyomta a szájához emlőjét, hanem egész kezével nyomkodta gyöngéden, s közben félhangon dicsőítette bőségét.

- Barátom - mondta de Brézolles márkiné, amikor felértünk a lépcső tetejére -, bocsássa meg, hogy most nyomban magára hagyom, de szeretnék máris a szobámba menni, hogy egy kissé rendbe hozzam

magam. Megtenné, hogy szűk fél óra múlva utánam jön a kisszobámba, ahol megterítették kettőnknek reggelire?

És hogy indulófélben felém fordulva micsoda tekintetet vetett rám, nem is tudnám leírni, annál is kevésbé, mert tekintete a pillanat tört részéig vetült csak rám, és ugyanakkor már rajzottak is ki vidáman a többi kocsiból a szobalányok és az inasok, s futottak fölfelé a lépcsőn, épp csak annyi időre állva meg, hogy engem köszöntsének, méghozzá földig hajolva, hiszen máris mindenki a ház urának tekintett. De Bazimont asszony is megjelent, s igyekezett rendet teremteni e verébseregben, rövid parancsokat osztogatva, hogy kinek-kinek mi lesz a dolga az elkövetkezendő órában. Amiután így teljesítette házvezetőnői feladatát, kissé meghajolt előttem, mert a kora miatt mélyebb meghajlásra már nem volt képes, s miközben szemében a boldogság könnyei ragyogtak, így szólott:

- Nagyjóuram, hát nem csodás nap ez a kegyelmed és mindannyiunk számára?

- De bizony az, asszonyom - válaszoltam, jól tudván, mennyire szereti, ha "asszonyomnak" szólítják, tekintve, hogy nem nemesi származék, hiába a "de" a nevében, mert a "Bazimont" csupán egy birtok volt, amit az elhunyt férje vásárolt.

- Nagyjóuram - folytatta -, megengedi, hogy távozzam? Mert, mint tudjuk, nem elég a parancsot kiadni - szötte tovább szavait bölcselkedőn -, ellenőrizni is kell, hogy vajon teljesítették-e őket...

Egyetértően bólintottam, s e pillanatban már meg is jelent Hörner kapitány, a parancsaimra várva.

- Kiféle-miféle emberek ezek? - kérdeztem, fejemmel de Brézolles márkiné kísérete felé bökve.

- Svájciak, nagyuram, akárcsak azok, akiknek kegyelmedet van szerencsájuk szolgálni.

- Milyen állapotban vannak a lovaik?

- Elcsigázottak, s nem egy elveszítette a patkóját.

- Akkor tehát, még mielőtt de Brézolles márkiné kifizetné és elbocsátaná őket, egy napra és egy éjszakára be kell kvártélyoznunk őket, hogy lecsutakolják, megetessék, pihentessék és újrapatkolják a lovaikat. Hogyan látod, jóféle emberek?

- Svájciak - ismételte meg erre Hörner, mintha a pusztta tény, hogy valaki svájci, egyben azt is jelentené, hogy az illető minden erénnyel fel van ruházva.

- Akkor hát - mondtam - bánj velük érdemük szerint. Ne sajnáld tőlük sem a húst, sem a bort, de ez utóbbit azért mértékkel mérd nekik.

- Mindenre ügyelni fogok, nagyuram.

Ezután visszamentem a szobámba, a boldogságtól a föld felett lebegve, s épp levettem a zekémet, hogy megborotválkozzam, amikor kopogtattak az ajtómon, amely nyitva volt, s Nicolas de Clérac lépett be rajta.

- Nagyuram - kérdezte -, szüksége van a lovására?

- Nincs szükségem rád, lovag úr! Feküdj vissza az ágyadba. Szép feleséged halálra unja magát nélküled.

- Ó, nagyuram - mondta erre, s láthatólag nagyon örült, hogy a hitveséről beszélhet -, Henriette halálra rémült, hogy de Brézolles márkiné hazaérkezett. Fél, hogy nem sikerül elnyernie a tetszését.

- Micsoda ostobaság! A márkiné el lesz ragadtatva a hitvesedtől, lovagom, és ezt most nyomban mondd is meg neki.

- Nagyuram, megengedne még egy szót?

- Hallgatlak.

- Bazimont asszony megkért, mondjam meg nagyuramnak, hogy a kicsi elaludt a dajkája mellén, és így csak reggeli után láthatja.

Egy újabb meghajlással Nicolas magamra hagyott, és én nekiláttam arcom szappanozásának, mert a borotválkozás műveletét nem bízom borbélyra, amióta az egyik kétbalkezes ifjúkoromban megvágott.

Azután gondosan megfésülködtem, remélve, hogy a szépítkezésre fordított idő valahogy lerövidíti a végeérhetetlennek tűnő percek, amelyek kedvesemtől elválasztanak. De sajnos Brézolles márkiné sokkal hosszabban csinosította magát, mint én. Olyannyira, hogy egy egész óra telt el, csigalassúsággal, mire de Vigneveille úr végre értem jött, s jelentette, hogy úrnője a szobájában vár reggelire.

Amíg beszélt, megnéztem magamnak, és úgy találtam, hogy szegény maggiordomó-t erősen megviselte a hosszú utazás Nantes-ból Saint-Jean-des-Sables-ba. És bár továbbra is ott lógott egy immár teljesen felesleges kard az oldalán, még kopaszabbnak és reszketegbbernek tűnt, mint néhány hónapja, amikor elhagyta a brézolles-i kastélyt. Gyöngesége némiképp megindított, s in petto arra a következtetésre jutottam, hogy csak úrnője jóságából töltheti be továbbra is a tisztét, hiszen más nagy házaktól már rég elbocsátották volna, hogy egy kolostorban élje le élete végső napjait, szomorú magányban.

De Brézolles márkiné kisszalonjában nagyon szépen volt az asztal megterítve, nyilvánvalóan az úrnő

utasításai szerint, hiszen ő szerette a legapróbb dolgokat is felékesíteni s valóságos műalkotássá varázsolni. De ha a terített asztal eleganciája felkeltette is a figyelmemet, s elérzékenyített is, hiszen annyira a kedvesemre vallott, a szemem a szobája ajtajára tapadt, melynek kinyílására epedve vártam. Azt mondom, epedve, s nem azt hogy türelmetlenül, hiszen tudtam jól, hogy a márkiné nem fog szándékosan megvártni, ahogyan az udvari kényeskedők teszik a hálójukba akadt férfival, akit közömbösséget tettetve kínoznak és szükségtelenül megvárakoztatnak.

Brézolles-ban a reggeli mindig igen egyszerű, nem böjtös, de nem is túlságosan laktató: teát vagy tejet szolgálnak fel, hozzá vajás kenyeret, és aki kér, annak még lekvárt is. De őszintén szólva ezen a reggelen szívesen böjtöltem volna, csakis hölgyemre éheztem és szomjúhoztam, aki meghívóm és vendéglátóm is volt egy személyben. Végre megjelent, homlokát megmosta friss vízzel, haját szépen megfésülte, szeme, ajka és orcája elragadóan kifestve, s amint karcsún és mégis gömbölydeden ott állt előttem, egyszerre minden fénybe borult, még a kinti szürke, barátságtalan idő is, amely esővel verte be az ablakokat.

- Uram - mondta -, annyira örülök, hogy újra látom! Milyen hosszúnak tűnt az idő kegyelmed nélkül! Ezzel felém nyújtotta a kezét, amit a legszívesebben felfaltam volna, ha a jólneveltség nem tart vissza, annyira ki voltam éhezve arra a személyre, akihez a kéz tartozott, s a szívem úgy kalimpált, hogy ki sem bírtam nyitni a szám. Szerencsére a társalgás üres fordulatai, amelyek kapóra jönnek akkor is, ha semmi mondanivalónk sincs, s akkor is, ha túl sok van, most is kisegítettek, és a kettesben elköltött reggeli közben, míg mindketten szórakozottan falatoztunk, jórészt ezeket a közhelyeket hajtogattuk, s a semmitmondó szavak megnyugtató, halk morajként hangzottak a fülünkben.

Az udvarias fecsegés közben áhítatos tekintettel csüggttem de Brézolles márkinén. És ő sem fukarkodott a gyöngéd, epedő pillantásokkal. De mivel ismertem már határozott személyiségét, bizonyosra vettem, hogy elsőként ő vág majd tulajdonképpen témánk közepébe. S valóban így történt, méghozzá rendkívüli tapintattal, könnyedén, rá annyira jellemzően tréfába csomagolva még oly komoly mondandóját.

- Uram - mondta -, amikor a király hercegi-pairi rangra emelte orbieu-i grófságát, kegyelmed írt nekem egy igen szép levelet, amit én nem győztem újra meg újra elolvasni, olyannyira, hogy csakhamar már minden szavát betéve tudtam, s egyre csak ismételtettem magamban, s ha akartam volna, sem tudom kiűzni emlékezetemből. Azt írta, bár rendkívülien boldoggá teszi a hercegi cím, minden igyekezetével azon lesz, hogy ne váljék hencegő, gőgös, hivalkodó emberré, aki végül gyűlöletessé teszi magát környezete szemében. El sem mondhatom, barátom - tette hozzá mosolyogva de Brézolles márkiné -, mennyire csodáltam s csodálom a mai napig tündökletes szerénységét.

- Asszonyom, ez a "tündökletes szerénység" igencsak szellemes fordulat, ám érzésem szerint némi gúnyt rejt magában.

- Szó sincs róla, uram! Színtiszta dicséret. Csak azt akartam vele mondani, hogy egy olyan embernek, mint kegyelmed, nehéz szerénynek lennie anélkül, hogy a színlelés gyanújába ne keverednék.

- Asszonyom, kegyed vagy tündér, vagy boszorkány, hogy egy szempillantás alatt nyíló virággá tudja változtatni a meddő követ. Mindazonáltal látok én még egy tüskét ezen a virágszálon, s ez a "színlelés" szó.

- És ha egy fricskával eltüntetem ezt a tüskét, megint jó barátok lehetünk?

- Én mindig is jó barátja voltam, asszonyom.

- Remélem, még inkább az lesz, ha mondandómat meghallgatja.

- Beszéljen, asszonyom! Minden érzékszervemmel figyelem: fülemmel, szememmel és még a szívemmel is.

- Sajnálom, hogy a tapintás kimaradt a felsorolásból!... - Ez a többiek közé értendő.

- Nagyon köszönöm! Uram, amikor levelében megfogadja, hogy sosem válik hencegése okán gyűlöletessé környezete szemében, pontosítja, kikre gondol, s ezt írja: "barátaim és rokonaim", majd hozzáteszi: "s főleg azok, akiket a világon a legjobban szeretek: a fiam és aki megajándékozott velem". Emlékszik még ezekre a szavakra? Ma is érvényes az, amit akkor nekem írt?

- A legteljesebb mértékben.

- De bizonyára kegyelmednek is feltűnik, barátom, hogy ez a mondat nem egyértelmű.

- Valóban nem az.

- Amit ír, valójában szerelmi vallomás, mégsem kéri meg a kezemet, uram, bár nagyon közel jár hozzá. És éppen ez fáj nekem. Miért ez a visszahőkölés, ez a tartózkodás? Nem biztos az érzéseiben, melyeket irántam táplál? Mi mással volna magyarázható ez az "egy lépés előre, egy lépés hátra"? Vagy nyitva akart hagyni egy kiskaput a meneküléshez, ha az érzései mégis megváltoznának?

- Barátném - mondtam erre hevesen -, engedje meg, hogy a leghatározottabban kijelentsem: tökéletesen

félreértette a leveletemet. A tartózkodást, amit sérelmez, óvatosság és aggály szülte. Nem akartam azt a látszatot kelteni, hogy gyors társadalmi emelkedésem, hercegi rangom miatt máris biztosra veszem, hogy hajlandó lesz hozzám jönni feleségül.

- Barátom, aggályoskodása dicséretére válik.

- Ugyan, ugyan, barátném! Kegyed aggályoskodásomban is csak "tündökletes szerénységet" lát.

Amire ő elnevette magát, szép arca bájosan ellágyult, s félig nevetve, félig reszketően így folytatta: - Tehát szeret engem, uram.

- Szeretem, asszonyom.

- És szándékában áll megkérni a kezem? - Igen, ez a szándékom.

- Akkor hát, az isten szerelmére, kérje már meg!

- No de asszonyom - mondtam én erre elképedve -, hát nem éppen azt teszem?

- Nem bizony. Mind ez idáig csak a kérdéseimre válaszolt. Most már azt szeretném, ha a saját elhatározásából beszélne, s úgy kérne meg, hogy legyek a felesége.

- Nem találja, asszonyom, hogy kissé hóbortos ez a ceremónia?

- Uram - válaszolta erre elbűvölő mosollyal -, hiába szerzett oly sok tapasztalatot a nők terén, még mindig nem ismeri őket eléggé. El sem tudja képzelni, barátom, milyen mély és remegő öröm tölt el bennünket, amikor egy nemesúr, akit már oly régóta szeretünk, egész egyszerűen csak ennyit mond: "Szeretem, barátném, és feleségül akarom venni."

- Bocssáson meg, asszonyom, de nem késtünk el egy kicsit ezzel a lánykéréssel? Hiszen már van egy közös gyermekünk!

- A gyerekek ehhez semmi köze. Attól, hogy van egy gyermekünk, akár még vissza is utasíthatom!

- Asszonyom! Csak nem erre készül...?

- Könyörgök, uram, ne vitatkozzék velem, inkább tegye meg, amire kérem...

- Megteszem, asszonyom, ha ez a kívánsága. Mindamellet bevallom, hogy egy kicsit nevetségesnek érzem majd magam.

- Én pedig épp ezt a nevetségességet fogom meghatónak találni.

- Micsoda egy ördögi asszony! Még gúnyolódik is velem! Legyen hát! Az üveget kinyitottuk, most már meg kell innunk a bort! A lánykéréshez föl is kell állnom?

- Annyi nem elég. Szeretném, ha letérdelne előttem.

- Nyilván tudja, asszonyom, hogy egy herceg és pair csakis a király vagy a királyné előtt ereszkedhet térdre.

- S én vajon nem a kegyelmed királynéja vagyok?

- Valóban az, teljes szívemből annak tekintem. De ez egyben azt is jelenti majd, hogy kegyed lesz az úr a háznál? Engedjen meg egy idevágó párizsi mondást idéznem: "Nem tudjátok, hogy azt a nép kikacagja, ki helyett a nadrágot az asszonya hordja?"

- Mit nem képzelsz rólam, uram? Nem ilyen hitvány fából faragtak engem! Mihelyt megkérte a kezem, úgy, amint szeretném, mindörökre a legalázatosabb, legengedelmesebb és legodaadóbb szolgálóleánya leszek.

- Asszonyom - mondtam -, ez a jóslat igencsak kedvemre való.

Ezzel felálltam karosszékemből, elindultam de Brézolles márkiné felé, majd mélyen meghajoltam előtte, de azért vigyáztam, hogy a térdem ne érjen földet, és nagyon komolyan így szóltam:

- Asszonyom, tiszta szívemből szeretem kegyedet, és a világ legboldogabb emberévé tenne, ha nekem adná a kezét.

- Tessék, itt van! - mondta ő erre.

De ez csak afféle apró tréfa volt, mert nyomban utána fölállt, a karomba vetette magát, teljes testével szorosan hozzám simul s szenvedélyesen végigcsókolta az arcomat, de úgy, hogy bőrömnek egyetlen darabkjáról sem feledkezett meg, ami engem végtelen boldogsággal töltött el, de egyben lélegzetemet is szegte.

Amikor a király a bíborostól hírért vette, hogy de Brézolles márkiné visszatért Saint-Jean-des-Sables-i kastélyába, de Guron úrral megüzente, hogy mivel tudomása szerint a surgéres-i kastélyban szándékozom megtartani az esküvőmet, szeretné, ha a szertartásra legkésőbb november 11-én kerülne sor, mielőtt ő 13-án, visszatérne Párizsba. Azt is hozzátette, hogy mivel szeretne részt venni az esketési szertartáson, s szívesen lenne a tanúm, azt kívánja, hogy a mise a lehető legrövidebb legyen, mert az utazási készülődés miatt igen kevés az ideje. Mindamellet szeretné, ha 12-én, amikor már kevésbé lesz elfoglalt, bemutatnám neki Orbieu hercegnét, hogy kissé közelebből megismerkedjék vele, mint a

templomban lehetséges, hogy azután fogadhassa majd az udvarnál is.

Hölgyemet igen kellemesen érintette a hír, de egyben szorongással is eltöltötte.

- Édes jézus! - kiáltotta -, hogy készülhet el a menyasszonyi ruhám, ha már tizenegyedikén esküdnünk kell?

- Barátném - mondtam erre -, tekintve, hogy kegyed özvegy, vagyis ez már a második házassága, nem lenne illő menyasszonyi ruhát viselnie: a legszebb ünnepi öltözéke tökéletesen megfelel.

- No de azt is át kell alakítani erre az alkalomra! - rémüldözött tovább. - Nem halaszthatnánk el az esküvőt, legalább egy nappal?

- No de barátném!... - mondtam elképedve -, azt kívánná, hogy kérjem meg a királyt, halassza el egy nappal az utazását, csak hogy a kegyed kedvében járjon?...

- És miért ne? - kérdezte, de nyomban ki is tört belőle a nevetés, majd a karomba vetette magát, s ajkát a nyakamra tapasztva nevetett tovább.

A király kifejezett kívánságára, amely parancs volt, bárha a legudvariasabb formába öntve, Catherine és én november 14-én kötöttünk házasságot aургéres-i templomban, amelynek perjele adott össze bennünket, a létező legrövidebb szertartás kíséretében, s a király az lte, missa est után nyomban távozott a templomból. Esküvőnkön megjelentek a hercegek, a miniszterek és a marsallok.

Nagy meglepetésemre Bassompierre is ott volt közöttük, pedig az ostrom kezdete óta igen hűvösen és tartózkodóan viselkedett velem. Jelenlétét az magyarázta, hogy a király, útielőkészületei közben, nála szállt meg Laleu-ben, ahol is Bassompierre valóban fényűző vendéglátásban részesítette. Mindebből azt a következtetést vontam le, hogy Bassompierre, aki feleségének és az ördögi alsószoknyáknak káros befolyására a király és a bíboros politikájának ellensége volt, s ezért La Rochelle ostromakor cseppet sem kívánta hadaink győzelmét, nem óhajtott a számukra balszerencsés fordulaton rágódni, inkább igyekezett ismét a király kegyeibe férkőzni, azzal is, hogy vendégül látta, s azzal is, hogy részt vett Ófelsége egyik leghűségesebb emberének az esküvőjén.

Ez a szomorú igazság, kedves olvasóm, de hát amint az angolok oly helyesen mondják: "Semmi sem fordítja inkább felénk az emberek szívét, mint a sikerünk."

Mivel - a "vén kecskétől", vagyis IV. Henriktől eltérően - Lajos nem hajkurászta a szoknyát, sem a dámakét, sem a szobalányokét, és ráadásul - amint a nuncius jelentette akkoriban, igen finoman fogalmazva, a pápának - nehezen sikerült "beteljesítenie házasságát" Ausztriai Annával, a rossz nyelvek egymással versengve hangoztatták, bárha sotto voce, hogy Lajos nem szereti a nőket.

Holott valójában csak az anyját nem szerette, Medici Katalint, aki - amint már mondtam - sokkal inkább a gonosz mostohája volt, mint az édesanyja, aki semmibe vette, gyötörte és minden módon megalázta a fiát, sőt, arra vetemedett, hogy fegyverrel is ellene forduljon.

Sajnos Lajosnak Ausztriai Annával sem volt szerencséje, aki nem sokkal az után, hogy Franciaország királynéja lett, nyomban elárulta új hazáját, később pedig nyíltan szembefordult a férjével, s részt vett a Lajos trónja ellen irányuló összeesküvésben. Lett volna tehát mentsége Lajosnak, ha az anyja és a felesége alapján ítélve rossz szemmel néz az emberiség bájosabb felére.

De semmi ilyet nem tett. Ezt bizonyítja az is, hogy néhány évvel később oly nagy szerelemre lobbant de Hautefort kisasszony iránt, akinek "kék szemében tűzvész lángolt", bárha ez a szenvedély a király sziklaszilárd valláserkölcse miatt soha nem teljesülhetett be.

S november 12-én, amikor kívánságának megfelelően felkerestem Laleu-ben Catherine d'Orbieu-vel, hitvesem bája és szépsége iránt is igen fogékornak mutatkozott. És bár "nem kenyere a szó", ahogyan gyermekkorában mondogatta, nagyon kedvesen és udvariasan viselkedett vele, "kedves rokon"-nak szólította, mely megszólítás ugyan a protokoll szerint minden hercegnének kijár, s Lajos még akkor sem mellőzte, amikor Rohan hercegnének írt, aki pedig a La Rochelle falai közt dúló hugenotta lázadás nemtője volt.

Jelen esetben azonban, bár eszmeckerénk rövid volt, nem fukarkodott a "kedves rokon" megszólítással, valahányszor Catherine-hoz fordult, olyannyira, hogy amiután búcsút vettünk tőle, kis hercegném a fellegek közt járva hagyta el Bassompierre házát.

- Barátom - mondta reszkető hangon, amint helyet foglalt mellettem a hintóban -, hallotta? A király, nem is egyszer, "kedves rokon"-nak nevezett! Tudom! Most azt fogja mondani, hogy a protokoll diktálja így! De én azt hittem, hogy csak a nagyon idős hercegnéknek jár ki ez a megszólítás, akik nagyon régi családból származnak és az udvarban élnek! De hogy nekem is! Egy kis vidéki asszonynak, aki Nantes-ban született s ott is nevelkedett, és aki még be sem töltötte a huszonötödik életévét! És a király mégis "kedves rokon"-nak szólít! Hát nem csodálatos? Jóságos Isten! És nekem még azt mondták, hogy a király barátságatlan, mogorva ember! De hiszen épp ellenkezőleg! Életem végéig emlékezni fogok a

jóságára, arra, hogy kegyesen meghívott engem az udvarába.

- Barátném - mondtam én erre -, a király valóban barátságtalan és mogorva, amikor összeesküvőket, lázadókat és árulókat kell megbüntetnie, s csak Isten a megmondhatója, mily bőségesen teremnek az ilyenek boldogtalan királyságunkban. És ha valamelyikük a Bastille-ban vagy egyenesen a hóhér bárdja alatt végzi, tudnia kell, barátném, hogy bizony megérdemelte a sorsát. Ám akik híven és odaadóan szolgálják...

- Amint kegyelmed, barátom.

... azok megtapasztalják Lajosnak egy olyan erényét, amely valóban ritka madár: a háláját.

Rendíthetetlen barátság fűzi az ilyenekhez, a bíborshoz pedig, aki emberfeletti munkával szolgált a szolgálja, már-már fiúi szeretettel ragaszkodik, még ha néha le is teremti.

- Mindez azt jelenti - sóhajtott Catherine -, hogy kegyelmed szereti Lajost.

- Bizony, szeretem! Ami sok ellenséget szerzett nekem, olyannyira, hogy egyszer meg is akartak gyilkolni, amint már elmeséltem kegyednek.

- Megfigyeltem, hogy kegyelmedet gyakrabban szólítja "Sioac"-nak, mint "kedves rokon"-nak.

- Ami engem mélységesen meghat. Mert gyermekkorában nevezett "Sioac "-nak, amikor még nem tudta kimondani az "r"-t; a Saint-Germain-en-Laye-i kastély parkjában együtt játszottunk katonásdit, ő volt a vezér, én pedig az egész hadsereg.

- Sioac! Milyen aranyos! Kedvem volna hozzá, hogy ezután én is így szólítsam.

- Szó sem lehet róla, barátném! Hadd maradjon ez Lajos kiváltsága!

- De hát miért nincs nekem is jogom ahhoz, amihez neki van? - kérdezte duzzogón, fejét a vállamra hajtva. - Nem én vagyok-e mostantól a kegyelmed kis játszótársa? Kegyelmed pedig a vezér?

Ó, kedves olvasóm! Mennyire szerettem volna, ha a századvégnek eme könnyed, boldog órái életünk végéig tartanak! Legyőztük La Rochelle-t, de a város új életre támadt, a király úgy táplálta szinte, mint madár a fiókáját; győztes hadseregünket egy irgalmas uralkodó vezette, diadalunk híre bejárta egész Európát, s a győzők kitartását éppúgy dicsfénybe vonta, mint a legyőzöttek hősies helytállását. Csakhogy alig tértünk vissza Párizsba, ahol az egész nép minket ünnepelt, a király és zseniális minisztere már érezte, hogy a homályban mozgolódnak a "papi fejedelmek", hogy kettejükét szétválasszák. Richelieu már az ostrom idején sejtette, hogy lassan, alattomban érlelődik gonosz szándékuk.

Engedd meg, kedves olvasóm, hogy ugorjam most néhány hónapot visszafelé az időben, addig a pillanatig, amikor a La Rochelle-t övező sáncok épp elkészültek, s a király és a bíboros már a híres-nevezetes gát építését tervezte, amely eltorlaszolja majd az angolok elől a kikötő bejáratát. Ki hitte volna, hogy az ájtatosok mérge, most első ízben, de Bérulle bíborosnak Richelieu-höz írt ártatlan, naiv hangú leveléből szivárog elő? Reggelente, amint megvirradt, megbízásra várva jelentkeztem Richelieu-nél Pont de Pierreben. Aznap egy levelet nyújtott át nekem töprengő arccal.

- De Bérulle bíborostól kaptam, Orbieu, kérem, olvassa el, és mondja meg, mit gondol róla.

Azonnal átfutottam a levelet, meglepetésem, majd elképedésem sorról sorra nőtt, s kénytelen voltam újra elolvasni, hogy megbizonyosodjam róla, jól értettem-e. Ma már sajnálom, hogy nem volt időm szóról szóra elraktározni magamban, ami ebben a levélben állt, a tartalmáról azonban így is megbízhatóan beszámolhatok: Bérulle közölte a bíborossal, hogy La Rochelle-lel, mint korábban Ré szigetével kapcsolatosan is, kinyilatkoztatásban volt része: a Mindenható tudtára adta, hogy a város úgy hullik majd a király ölébe, akár az érett gyümölcs. Következésképp fölösleges volt azt a sok sáncot kialakítani, s még értelmetlenebb volna a tervezett, igen költséges gátat fölépíteni. A város úgyszólván a király kezére kerül.

- Nos hát, Orbieu, mi a véleménye? - kérdezte Richelieu.

- Igencsak meghökkentő ez a levél, bíboros úr. Szabad megtudnom, megkérdezte-e de Bérulle úrtól, mely napon s mely órában kerül sor a város csodába illő kapitulációjára?

- Kétszer is megkérdeztem - válaszolta Richelieu. - És másodszor a bíboros azt felelte, hogy a kinyilatkoztatás az időpontra nem tért ki...

- Ami azt jelenti, hogy kissé hiányos volt... Másrészt pedig, ha az úr dönti el, mikor bukik el La Rochelle, magától értetődik, bíboros uram, hogy a győzelem nem tekinthető sem Őfelsége, sem eminenciád, sem a marsallok, sem a katonák érdemének.

- A kinyilatkoztatásnak valóban megvan ez a kellemetlen vonzata - mondta Richelieu. - Még nem is győztünk, dicsőségünk máris elértéktelenedett.

- Lehetséges, hogy de Bérulle bíboros úr La Rochelle ostromát magát tartja fölöslegesnek, úgy vélvén, hogy helyesebb volna Anglia ellen támadnunk, mely ország a protestantizmus legfőbb védőbástyája Európában...

- Valóban elképzelhető, hogy így gondolja, azért tanácsolja hadainknak, várjanak tétlenül La Rochelle falainál, erről azonban a levél nem tesz említést. Orbieu, nagyon köszönöm az észrevételeit. Közölni fogom őket Ófelségével, a magaméival együtt. Nehéz ítéletet mondanunk egy barátról, akinek az előmenetelét nagyban segítettük, s aki azután igencsak eltávolodott tőlünk. Ezért volt fontos számomra a megjelölt véleményét is meghallgatni.

Amikor a megbeszélés végeztével visszatértem Nicolas-hoz és a lovainkhoz, hirtelen eszembe jutott, hogy meghívtam ebédre doktor Fogacer kanonok urat, aki nyilván már vár rám Brézolles-ban, megsarkantyúztam hát a lovam, hogy mihamarább a kastélyba érjek. És Fogacer valóban ott volt már, ez a sovány, hórihorgas ember, aki túlságosan hosszú karjával és lábával pókra emlékeztetett, a haja már hófehér volt, vékony szemöldöke azonban fekete, s amikor jókedvre derült, szemöldöke egészen a homlokáig szökött, széles szája pedig gunyoros mosolyra húzódott: ettől kissé ördögivé vált az arckifejezése, ami ifjúi éveiben némiképp rímelt a belső tartalommal, tekintve, hogy Fogacer pederasztá volt és hitetlen, mára azonban, Istennek hála, az ördögi kifejezés csupán külsőség, tekintve, hogy Fogacer felhagyott szexuális kicsapongásaival s a hitetlenséggel is szakított, amikor belépett a rendbe. De Bazimont asszony, aki rajongott a kanonokért, az egyik kis szalonban ültette le, s hogy a várakozást kellemesebbé tegye a számára, megkínálta aunisi borral s némi harapnivalóval. Amint a kanonok megpillantott, felállt, s oly erőteljesen s mégis gyöngéden ölelt magához, hogy kissé zavarba is hozott, mert az ölelést mintha nem színtisztán testvéri érzelmek fűtötték volna. Ittam én is egy kis bort, de csak mértékkel, mert nem szeretem elrontani ebéd előtt az étvágyamat. Mivel oly nagy gondban voltam a levél miatt, melyet az imént Richelieu-nél olvastam, s tudtam, hogy Fogacer igencsak jól tájékozott ember, megkérdeztem tőle, tudja-e, hogy de Bérulle bíborosnak kinyilatkoztatásban volt része La Rochelle csodálatos megadását illetően.

- Hogyne tudnám! - válaszolta, jellegzetes mosolyával. - S egy levélből, melyet tegnap kaptam Párizsból, azt is tudom, hogy az egész udvar erről a kinyilatkoztatásról beszél, egyesek hisznek benne, mások nem, ki-ki a saját érdeke szerint.

- Kik az "egyesek" s kik a "mások", kedves titokzatoskodó barátom?

- Az "egyesek" közé elsősorban a La Rochelle-iek táborában lévő Marillac úr tartozik...

- Melyik Marillac?

- A pecsétőr. A fivére, aki a katonai hivatást választotta, cselekszik, de nem gondolkodik. Ám alkalomadtán szíves örömet követné a bátyját, aki csupa szellem és bölcsesség.

- És Marillac úr hisz de Bérulle kinyilatkoztatásának?

- Nem mondja ki nyíltan, mert tart a bíboros és a király nemtetszésétől. De biztosra veszem, hogy hisz, vagy legalábbis szeretne hinni.

- És miért?

- Mert az ájtatosok közé tartozik.

- De hiszen, kedves barátom, a király is közéjük tartozik!

- Szó sincs róla! A király nem ájtatos, hanem hívő...

- Mi a különbség?

- Óriási! A hívők, amennyire tudják, igyekeznek követni Krisztus tanítását, az ájtatosok azonban, a ligapártiaknak, vagyis az úgynevezett Szent Liga híveinek egyenes ági leszármazottai fanatikusok, akik tűzzel-vassal kiirtanák a protestáns eretnekséget. Egyáltalán nem idegenkednének egy újabb Szent Bertalan-éjtől, amely ezúttal egész Európára kiterjedne. De persze sem Lajosra nem számíthatnak, aki sohasem vonná vissza a nantes-i ediktumot, imádott és csodált atyjának a művét, sem a bíborosra, aki a legmegszállottabb ájtatosoknál is jobban a szíven viseli a francia királyság érdekeit. Ezért tekintik haszontalannak, sőt károsnak a ligapártiak La Rochelle ostromát. Mert jól tudják, hogy bár Lajos, miután a várost elfoglalta, bizonyosan helyreállítja ott is, és a többi protestáns városban is a katolikus vallásgyakorlatot, viszont a protestánst sem tiltja be. Így aztán a hugenották már nem lázadó alattvalóknak, hazaárulóknak, hanem az uralkodó hűséges szolgálóinak fognak minősülni, vagyis egyszeriben mindenki szemében legitimitást nyernek. Másrészről pedig, ha La Rochelle-t beveszik, Richelieu tekintélye oly nagyra növekszik Lajos szemében, hogy azután már nagyon nehéz lesz őt a királytól elszakítani, majd eltenni láb alól.

- Eltenni láb alól! Jóságos Isten! És ha Richelieu-t "eltették láb alól", kit állítana vajon a helyére a király?

- Természetesen Marillacot. Marillac és Bérulle egy fészakaljból való, mindkettő ájtatos, mindkettőnek erős fogai és karmai vannak, bármily udvariasak és nyájasak is látszatra.

- És mivé lenne Franciaország az ő alattomos rémuralmuk alatt?

- A spanyol király alázatós segítő társává...

- Az ördögbe is! De miért akarnák ezt?

- Mert ájtatosaink azt vallják, hogy - idézem - "az eretnekséget csak akkor lehet kiirtani, ha a katolikusoknak egyetlen, közös uralkodójuk lesz, s egyetlen, közös érdekük: az eretnekség kiirtása!"...

- Jóságos Isten! Már megint kiirtani! Túl sokat gyilkolnak gondolatban a mi jóságos ájtatosaink!

- Rádadásul jó lelkiismerettel, hiszen mindent Isten akaratából cselekszenek, lévén sűrűn részük, mint kegyelmed is tudja, kinyilatkoztatásban...

Ezzel Fogacer arcán ismét feltűnt ama híres, gunyoros mosoly, s vékony, fekete szemöldöke a homlokáig szaladt.

- Úgy értsem tehát, kedves orvosdoktorom, hogy nem hisz a kinyilatkoztatásban, miszerint La Rochelle magától elesik?

- Hogy vonhatnám kétségbe én, az egyszerű kis kanonok egy bíboros állítását? Miért ne lehetett volna része kinyilatkoztatásban, hiszen oly közel áll Istenhez s éppoly közel az anyakirálynéhoz is...

- Tehát hitelt ad az állításának?

- Ezt sem mondanám. Hiszen a Szentatya, akinek sokakkal együtt magam is a legalázatosabb szolgája vagyok, nem nézi jó szemmel a kinyilatkoztatásokat, gyanakvással fogadja azokat a történeteket, amelyek arról szólnak, hogy egyesek szentek hangját hallották, hogy egyszerű hívek elragadtatásban vagy más módon közvetlen kapcsolatot létesítettek az úristennel, ami azért mégiscsak a Szentatya kiváltsága, s épp ezért neki kell megmondania minden katolikusnak, miben higgyen s miben nem.

- Kegyelmedet hallgatva, kedves kanonokom, az a benyomásom támad, hogy egyszerre hisz is, meg nem is az imént említett jóslatban...

- És még csak nem is beszélek róla senkivel, kegyelmedet kivéve, kedves fiatal és sziporkázó szellemű barátom, mert tartok az ájtatosoktól, akik igencsak félelmetes emberek. És ha, in fine, megenged egy atyai jó tanácsot, herceguram legyen éppily óvatos. Hiszen megpróbálták már kegyelmedet is "eltenni láb alól" nemde?...

Csaknem napra pontosan egy évvel az iménti eszmecsere után, vagyis 1628 decemberében, amint nagyon hosszú utazás után megérkeztem Catherine-nal, a gyermekünkkel, jó dajkákkal és a svájciakkal a párizsi Bourbons utcában lévő palotámba, nyomban lefeküdtem, és miközben igencsak örültem, hogy Catherine-nal végre párizsi otthonomban lehetek, mélységes aggodalommal töltött el a gondolat, hogy másnap ott kell lennem a királyi tanácsban, a Louvre-ban, ahol ádáz küzdelem várható egy rendkívül nagy horderejű ügy kapcsán, amely haragot, sőt izzó gyűlöletet ébreszthet a királlyal és Richelieu-vel, valamint - miért ne mondanám ki nyíltan? - leghűségesebb szolgálóikkal szemben is.

Kis hercegném annyira kimerült a hosszú utazástól, amely napokig tartott a téli hidegben, a göröngyös utakon, hogy amint ágyba bújtt, tüstént elaludt, én viszont olyan zaklatott voltam, hogy csak végtelennek tűnő idő után sikerült álomba merülnöm, s az is szüntelenül ismétlődő, gyötrelmes rémálom volt. Örültem hát, amikor a felkelő nap sugarai végre áthatoltak az ablakon, a függönyön s a baldachinon, s a szemem kinyitva kimenekülhettem végre ebből a pokolból.

De nyugalmam csak rövid ideig tartott, mert bár rettegésem és szorongásom valóban semmivé foszlott, kinyíló szemem Catherine haragos tekintetével találkozott: hitvesem könyökére támaszkodva fürkészte az arcomat.

- Uram - mondta -, kegyelmed áruló!

- Én, áruló? - hebegtem elképedve.

- Alávaló áruló! - folytatta. - Álmában mindvégig valami Casalét emlegetett. Ki ez a nőszemély, hol találkozott vele és miféle kapcsolat fűzi hozzá? Azonnal válaszoljon!

Amire én akaratlanul is harsány nevetésre fakadtam, amitől szegénykém olyan dühbe gurult, hogy fölemelte a két öklét, s minden bizonnyal le is sújtott volna a mellemre, ha nem kapom el nyomban a finom kis kezét.

- Bocsásson meg, barátném - mondtam -, de Casale, amit valójában "Cazalé"-nak kell ejteni, nem nőszemély, hanem egy itáliai város.

- Város?

- Hogy egészen pontos legyek - folytattam, a kezét elengedve -, Montferrat hercegség fővárosa. Ez a hercegség Savoya szomszédságában fekszik, ám sajnos a tőle távoli Mantovai hercegséghez tartozik, amely a félsziget keleti részén, az Adriai-tenger közelében található. Ezért hát ha a herceg Mantovából Casaléba utazik, át kell kelnie Lombardián, s ami még rosszabb, a milánói tartományon is.

- Mit jelentsen ez a "még rosszabb"?

- Azt, hogy a milánói tartományt elfoglalták a spanyolok, akik igyekeznek Itáliának ezen a részén mind nagyobb területhez jutni, hogy háború esetén könnyen kapcsolatot tarthasson egymással a spanyol és az

osztrák Habsburg. Így hát a savoyai herceg, Károly Emánuel, akihez oly közel esik a montferrati hercegség, míg igazi urától távol van, valóságos kiskirályként viselkedik, s amióta csak uralkodik (vagyis már egy fél évszázada), azzal kérkedik, hogy előbb-utóbb valódi király lesz, és ezért aztán szüntelenül terjeszkedni próbál, szomszédai rovására. No de komolyan azt kívánja, asszonyom, hogy folytassam? Félek, fárasztom. Egy ágy talán nem a legmegfelelőbb helyszín a történelemleckéhez.

- Uram - válaszolta erre Catherine, s aranyfényű barna szemében vészes fény gyúlt ki -, bár a koponyája valóban nagyobb az enyémnél, nem biztos, hogy az észjárása is fürgébb. Azt képzelem, hogy engem semmi más nem érdekel, mint a cicoma, a pipere és a szép ruhák?

- Sohasem volt ily rossz véleményem kegyedről, barátném, ahogyan a gentil sesso többi képviselőjéről sem. Megjegyzésem egészen másra irányult, nevezetesen arra, hogy - ha szabad emlékeztetnem rá - egy ágyban nem csak aludni és álmodni lehet.

E szavak hallatán Catherine oly gyorsan váltott haragból nevetésbe, hogy ha másból nem, hát ebből megérthettem, milyen fürgé az észjárása.

- Barátom - jelentette ki, miközben a hangja mindjobban ellágyult, s kacsójával az arcomat simogatta -, meghat a kedvessége, de sajnós ma reggel épp nem vagyok abban az állapotban, hogy közeledésének engedhetnék. Szívesen veszem hát a történelmi leckét. Kérem, folytassa! Savoyai Károly Emánuelnél tartottunk, a hercegi kisegérnél, aki szeretné király nagyságúra felfűjni magát.

- Hallja hát a kisegér történetét! Egy ízben sikerült csak egy területet a sajátjához csatolnia - ez volt egyébként az első terjeszkedési kísérlete -, méghozzá a Saluzzo hercegséget. Hogy őszinték legyünk, a francia II. Henrik ezt korábban elorozta tőle, hercegünk pedig ravaszul visszafoglalta 1588-ban, éppen akkor, amikor III. Henrik kénytelen volt elhagyni Párizst, a Guise herceg elől menekülve. És ennek a szegény királynak, aki nemcsak a pénzét, de a fővárosát is elveszítette, kisebb gondja is nagyobb volt annál, mintsem hogy hercegünkre támadjon. Így tehát sikeresen bekebelezte a Saluzzo hercegséget.

- Megkérdezhetem, barátom, hol van ez a Saluzzo hercegség?

- Délről a nizzai grófság határolja, északkeleten pedig a mi Barcelonnette-ünkhöz esik közel. Károly Emánuel azonban nem érte be ezzel a zsíros falattal, s örült vakmerőségében Genf ellen indított támadást, amit könnyűszerrel visszavertek, majd - amihez még nagyobb örülség kellett - Grenoble-t vette célba. Hallja, barátném? Amikor a legyőzhetetlen IV. Henrik ül édes Franciaországunk trónján, a savoyai I. Károly Emánuel megtámadja Grenoble-t! Mit gondol, milyen következménnyel járt a tette? A francia tigris ordított egy nagyot meglepetésében, hogy a savoyai kis egér rángatni meri a bajuszát. A király ráküldte Lesdiguières-t, aki egy szempillantás alatt elfoglalta a hercegséget. Ezután a sziporkázóan szellemes, jószágos, ám a maga érdekeit mindig szem előtt tartó Henrik is megjelent a helyszínen. Elismerte, hogy Károly Emánuel jogosan birtokolja Saluzzo hercegséget, ám viszonzásul azt követelte, hogy engedje át neki Bresse-t, Bugey-t, Valromey-t és a Gex-vidéket. S hogy ilyen szépen felhizlalta a francia királyságot, és közben látta, mennyire elkésérítik a történetek szegény herceget, felajánlotta neki, hogy amennyiben mostantól fogva leghűségesebb szövetségese lesz és segít elfoglalnia a milánói hercegséget, királynak ismeri el őt. E nagyvonalú ajándéktól, amely derék Henrikünknek semmibe sem került, Károly Emánuel nyomban jókedvre derült, és amikor Henrik távozott, hercegünk sokkal jobban örült megígért új méltóságának, mint amennyire elvesztett birtokai miatt bánkódott, valósággal a fellegek közt járt, ahonnan 1610-ben azután hirtelen lebukfencezett, amikor is Ravailac kése véget vetett Henrik életének éppúgy, mint az ő reményeinek.

- Mindez nagyon érdekes, barátom, s - lévén szó Károly Emánuelról - kissé komikus is. De hogy kerül a történetbe Casale és a Montferrat hercegség?

- Mindjárt megtudja, angyalom, csodás tényeket csepegtetek tüstént bájos fülecskéjébe. 1627. december 26-án, amikor is Lajost és Richelieu-t már három hónapja La Rochelle ostroma kötötte le, meghalt a mantovai Vince herceg, s nem maradt más örököse, csak a francia Nevers herceg.

Micsoda kő vettetett az itáliai pocsolyába!... Az öröklést négy igénylő is vitatta, köztük a spanyol király és természetesen Károly Emánuel, aki valami zavaros jogalapra hivatkozva leányunokájának követelte a montferrati hercegséget. Spanyol részről Milánó tartomány kormányzóját, Cordobai Don Gonzalvét nyugtalanította a leginkább az új fordulat; aggodalmának persze nem adott nyíltan hangot, de a spanyol IV. Fülöp miniszterének, Olivaresnek írt levelében nyomatékosan utalt rá: ha egy francia herceg birtokolja, tőle keletre, Mantovát, délre pedig Montferratot, a spanyol Milánó tartomány harapófogóba szorul s kétfrontos küzdelemre kényszerül. Olivares, a sürgető hangú levél olvastán, cselekvésre szánta el magát. Csakhogy - mint ájtatos spanyol - igen szertartásos, a formákra sokat adó ember volt. Ezért hát összehívta a teológusait, s eléjük terjesztette a kérdést: vajon Istennek tetsző cselekedet lenne-e, ha a spanyol király erőnek erejével szerezne érvényt jogainak. Mely kérdésre a papok, hosszas vívódás után,

egyhangú "igen"-nel válaszoltak...

- Ó, barátom - jegyezte meg nevetve kis hercegném -, milyen szép is ez! És milyen megható! Vajon IV. Fülöp ősei is éppígy papokkal konzultáltak-e, mielőtt kiirtották az amerikai indiánokat vagy Angliára küldték a Győzhetetlen Armadát, zsarnoki kegyetlenséggel elfoglalták Németalföldet és megkaparintották Milánó tartományt?

- Barátném - mondtam erre, s a karomba kaptam Catherine-t -, szemem-szám táva marad a csodálkozástól! Milyen távol járunk a piperétől, szép ruháktól, cicomáktól! A kegyed agya nem csak fürge! Hanem telis-tele van tudással! És milyen szép kis fejben lakozik ez a sok tudás! Elárulná nekem, hogy vajon görögül és latinul is tud-e?

- Ó, nem, nem! Olyan messzire nem merészkedtem! Félttem, hogy még megsérteném vele, barátom. Ismét fölnevetett, majd így folytatta:

- De atyámuram rajongott, sőt, bolondult a történelemért, a családi asztalnál gyakran kisebb előadásokat rögtönzött, s miközben a két fivérem úgy tett, mintha érdeklődéssel hallgatná, holott valójában semmi más nem érdekelte őket, csak a vadászat, a lovaglás és a vívás, én ittam minden szavát, mert imádtam apámat. De térjünk vissza most már Montferrathoz és Casaléhoz. Mi történt itt ezután?

- Savoyai Károly Emánuel és Don Gonzalve egy követ fűjt. Az előbbi elfoglalt néhány montferrati települést a Pó bal partján. Gonzalve pedig, aki mohóbb volt, ostrom alá vette Casalét, amely igen nagy stratégiai jelentőségű erőd, hiszen itt lehet átkelni a Pón, ez Milánó tartomány bejárata. Sírjon, sírjon, szépségem annak a nőszemélynek szomorú sorsán, akiről "álmodtam"! Az a veszély fenyegette Casalét, hogy az elvetemült hidalgo erőszakot tesz rajta!...

- Uram! - kiáltott fel Catherine -, kegyelmed csúfolódik! Gonosz ember! De jól vigyázzon! Ha továbbra is gúnyt űz belőlem, én "ütöm-vágom", amint Jeanne d'Arc mondta volt.

- No de barátném - méltatlankodtam -, hogy festek majd, ha az én szüzem agyba-főbe ver? Mit mondanak majd az emberek, ha sántikálva, vérző fejjel jelenek meg a királyi tanácsban? Jut eszembe - mondtam, az órámrá pillantva -, ideje felkelnem és rendbe tennem magam, ha nem akarom, hogy mire odaérek, a tanácsterem ajtaját zárva találjam. De talán előbb még meghallgatná barátném, miként fogadta Casale az elvetemült Gonzalve erőszakos közeledését...

- Csupa fül vagyok.

- Casale ellenállt, még La Rochelle-nél is konokabban és hosszabban, hiszen még mindig nem adta meg magát. És Gonzalvéknak már attól kell tartania, hogy az égiek haragjának jeléül, amint az a legendás, nagy háborúban gyakran megtörténik, a fejére vonja az isteni villámcsapást.

-Vagyis Lajos Casale megsegítésére készül? De hiszen ez természetes, lévén a mantovai herceg francia!

- Csakhogy a királyi tanácsban lesznek olyanok, akik éppen hogy természetellenes, már-már szentségtörő lépésnek tartják, ha a spanyolok ellen támadunk. Mivel tudom, amit tudok, s ha még azt is feltételezem, amit egyelőre hinni sem szeretnék, attól tartok, hogy - ha némiképp burkolt formában is - kemény és durva vitának nézünk elébe ma délelőtt, amelynek a mélyén harag, sőt gyűlölet lappang, s gyászos következményekkel fenyeget.

MÁSODIK FEJEZET

A királyi Nagy Tanács, amelyre épp az utolsó percben érkeztem, 1628. december 26-án ült össze a Louvre-ban. Ezt a dátumot, míg élek, nem felejtsem el, hiszen, mint már említettem, összejövetelünk súlyos fenyegetéssel volt terhes, amely nyíltan Richelieu ellen irányult, de burkoltan a királyt is célba vette és mindenkit, aki személyüket és politikájukat támogatja.

Senki sem lehetett rangja vagy származása okán ipso facto a királyi tanács tagja. Csakis Lajos döntése emelhetett valakit e testületbe. Még az anyakirályné is, amiután jól megérdemelt száműzetéséből hazatért, csak nagy nehézségek árán érte el, hogy a tanács tagja lehessen, s még nehezebben tudta ezt kivívni Richelieu számára, aki azonban, mihelyt bekerült a tanácsba, egy csapásra Őfelsége leghűségesebb szolgája lett.

Gaston, bár gyakran követelte, sohasem kapott a tanácsban helyet. A hercegek és pairek sem lehettek itt mind, s a királyság tíz marsallja közül is csak Schomberg és Bassompierre volt királyi tanácsos. A nyolc másik - Vitry, SaintGéran, Chaulnes, Créqui, Châtillon, La Force, d'Estrées, Saint-Luc - nem lehetett a tanács tagja. A négy bíboros - La Rochefoucauld, La Valette, Bérulle és Richelieu - közül pedig csak a két utóbbi foglalhatott helyet közöttünk.

A tanácsosok kiválasztásakor csak az számított, mit tart Lajos ezeknek az embereknek az alkalmasságáról, megbízhatóságáról és hűségéről; magát a királynét sem jogosította fel pusztán a címe arra, hogy tagja legyen a tanácsnak: a királynak többször is alkalma volt megtapasztalni, hogy az anyja sem őhozzá, sem új hazájához nem hűséges.

Mindehhez még azt is tudnunk kell, hogy Lajos takarékoskodott kincstára vagyonával, ezért sem óhajtotta indokolatlanul szaporítani tanácsosainak a számát, akik munkájukért fizetést kaptak, s ez a jövedelem még akkor is jól jött, ha a tanácsosok egyébként sem voltak - ahogyan én sem - szegény emberek. Lajos is jól tudta, hogy a járandóságnak mindenki örül, emlékeztette is rá egyszer, meglehetősen durván, Bassompierre-t, aki megszokott gáncsoskodásával egy ízben megtagadta, hogy kifejtse véleményét egy vitás kérdésről. "Kedves rokon! - kiáltott rá Lajos. - Mondja csak el, mit gondol! Mondja csak el! Hiszen kötelessége és feladata kifejtteni a véleményét! Nemde a király tanácsosa kegyelmed? Amiért jó fizetést is húz?"

A tanács ülésein csak a király és az anyakirályné ült. A tanácsosok mind álltak, s bár az álló helyzet többnyire a pihenés állapotára utal, hosszú ideig ácsorogni igencsak fárasztó dolog, viszont megvan az az előnye, hogy senkinek sem érdeke túl hosszúra nyújtani egy-egy vitát.

Richelieu a király balján állt, az anyakirályné pedig tőle jobbra ült. Ugy felékesítette magát, mint egy bálvány, arcára mintha vakolókanállal kente volna a sok festéket, alig bírt mozdulni a rengeteg ékszerrel, s kövér teste teljesen betöltötte a karosszéket, két oldalt még túl is csordult rajta, de nemcsak a teste volt kövér, hanem az arca is pufók s alatta tekintélyes toka lógott. Bár a királyság történetének legszánalmasabb régeise volt, igen nagyra tartotta magát, s fensőbbeséges, lekicsinylő, korlátozott, csökönyös és bosszúsomjas tekintettel méregette a király tanácsosait.

Semmit sem értett a viták tárgyát képező nagy horderejű kérdésekből, a problémákat csak a maga kicsinyes szemszögéből nézte, minden semmiségen megsértődött, s olyankor rettenetes dühkitöréseket produkált, piaci kofákat is megszegyenítő szitkok kíséretében, amiket nem tudni, hol tanult, hiszen egész életét a Louvre-ban töltötte, s ilyen ocsmányságokat legfeljebb a kocsisától hallhatott, amikor az a többi kocsist csempülte a párizsi forgalomban. Többnyire csak unatkozott a királyi tanács ülésein, míg a számára teljességgel érthetetlen eszmefuttatásokat hallgatta, ha pedig szót kért, oly oda nem illően beszélt, hogy senki sem tulajdonított jelentőséget a hozzászólásának, a fia a legkevésbé.

Én, mint mondtam, épp egy pillanattal az ülés kezdete előtt érkeztem, Bérulle bíboros azonban egy pillanattal később, sápadt volt, feldúlt, s láthatólag alig állt a lábán, úgy hogy Lajos oda is szólt a háta mögött álló Berlinghennek, hozzon egy széket a főpapnak. Tudtam, és egy pillantást vetve Richelieu-re, láttam, hogy ő még nálam is jobban tudja: a szegény, lázas beteg Bérulle csak azért kelt ki az ágyából, hogy részt vegyen a tanács ülésén, s a leghatározottabban "nem"-et mondjon arra a kérdésre, amelyre ezen a délelőttön a tanácsosoknak válaszolniuk kell: "Helyes-e a spanyoloktól ostromlott Casale segítségére sietnünk?"

Bár a legteltesebb mértékben helytelenítettem Bérulle bíborosnak Casaleval kapcsolatos álláspontját, s véleményem azóta sem változott, hiszen gyászos következményekkel járt volna Franciaországra nézve, ha az ő elképzelése diadalmaskodik, tiszteltem őt mint embert és nagyra becsültem a művet is, amit fáradságot nem kímélve létrehozott: az oratoriánus vallási társulatot, amelynek az volt a célja, hogy kiemelje a francia papokat a tudatlanság és a rossz erkölcsök fertőjéből. Nagy érdeme és dicsősége volt ez de Bérulle úrnak, s jó lett volna, ha többre nem is vágyik. Sajnos azonban, nem tudni, mi okból, körömszakadtáig ragaszkodott ahhoz az eszméhez, hogy egyedül Spanyolországnak van annyi hatalma és pénze, amennyi a protestáns eretnekség kiirtásához szükségeltetik, s ez okból vált ihletőjévé az 1626-os, vészterhes monzoni szerződésnek, amely arra lett volna hivatva, hogy helyreállítsa a baráti viszonyt Spanyolország és Franciaország között, feláldozva itáliai szövetségeinket.

Hét éve még egészen más volt a beállítottsága, hiszen vállalkozott rá, hogy a király megbízásából házassági diszpenzációt kérjen Rómában, bármily botrányosnak tűnt is a szemében az ügy, amelyben eljárta: a katolikus Franciaországi Henriette, XIII. Lajos nővére és a protestáns walesi herceg tervezett frigyről volt ugyanis szó! Mindezek alapján úgy vélem, jobban tette volna, ha megmarad a hitélet mezején, s nem téved a nagypolitika homályos és tekervényes útjaira.

- Ez a casalei ügy - mondta zihálva, gyöngye, alig hallható hangon - egyike azon nagy problémáknak, amelyekkel Őfelségének szembe kell néznie. És hogy nyíltan beszéljek, úgy érzem, semmi értelme sincs nagy veszélyt és veszteséget vállalva ennek a kis itáliai városnak a segítségére sietnünk, amely egy tisztázatlan hovatartozású hercegség fővárosa, miközben annyi nagy protestáns város dacol felségeddel Franciaországban is, fegyverrel a kézben. Most, hogy az ég rendkívüli kegye felségedet részesítette, Sir, a dicsőségben, hogy győzhetett La Rochelle felett, nem kellene-e megmaradnia azon az úton, melyet az

úr jelölt ki felséged számára, s előbb térdre kényszeríteni, majd megbüntetni az eretnek arcátlanságot mindenütt, ahol még elevenen virul? Ha nem ezt tesszük, ugyanazt a hibát követjük el, mint azok, akik egy távoli istállóhoz rohannak, hogy a tüzet eloltsák, miközben a kastély maga is lángokban áll...

Kedves olvasóm, bizonyára észrevetted, hogy de Bérulle úr mindeközben egyetlen szót sem ejtett Spanyolországról, s arról sem, hogy nézete szerint inkább egyezségre kellene jutnunk a spanyolokkal, semmint kiragadni Casalét a karmaik közül. És a főpecsétőr, Marillac, aki de Bérulle úr után kért szót, szintúgy nem említette a spanyolokat, hiszen mindketten vigyáztak, nehogy azzal vádolják őket, hogy a királyság érdekeit alárendelik az egyházi érdekeknek.

Tehát alighogy de Bérulle bíboros elhallgatott, e végső erőfeszítéstől teljesen kimerülten, mindjárt Marillac, a főpecsétőr kért szót, s mivel ő is az ájtatosok közül való volt, még ki sem nyitotta a száját, máris mindenki tudta, mit fog mondani. Ám ha egy gyékényen árult is de Bérulle bíborossal, Marillac, a szent életű Madame Acarie egykori kegyeltje - a hölgy példás élete során eksztázisból eksztázisba esett, amelynek az egészsége látta kárát - korántsem volt olyan jószívű ember, mint de Bérulle, akit a király csak úgy emlegetett: "az a jó ember", Richelieu meg úgy: "az a jó lélek". Csak az volt a baj, hogy a bíboros hihetetlen naivitásában s szent együgyűségében úgy vélte, Spanyolország egyetlen célja az eretnekség kiirtása. "Döreség! - mondogatta Richelieu. - A spanyol király a katolikusok fejének mondja magát! Miközben mindenki tudja, hogy Spanyolország olyan, mint a fekély, szétroncsolja és felzabálja az egész testet, amelyben terjeszkedni kezd, és azt is tudja mindenki, hogy a terjeszkedés mindig vallási ürüggyel folyik!"

Nem kétkem, hogy Marillac úr is hitt az eszmében, amelyet hirdetett, de az is nyilvánvaló, hogy az eretnekség kiirtását egy nagyon is e világi ambíciója miatt is szorgalmazta: ha Richelieu politikája megbukik s vele együtt maga a miniszter is kegyvesztetté válik, Marillac úr léphet a helyébe...

E cél érdekében, Bérulle-höz hasonlóan, csak nála kevésbé tiszta szándékkal, ő is igyekezett az anyakirályné kegyeibe férkőzni. Ez a törekvése elárulta, hogy nem volt túl éleslátó: rendkívüli mód túlértékelte az anyakirályné befolyását, holott Lajos sosem felejtette el, s még kevésbé bocsátotta meg azt a sok sértést, amit az anyjától kellett elszenvednie. Medici Mária, amint bizonyára emlékeznek rá, rossz anya volt. Csak Isten a tudója, mennyi szenvedést okozott a gyermek s a már felnőtt Lajosnak is; két ízben, lázadó csapatok élén, még fegyverrel is a fiára támadt.

Bárhogyan volt is, Marillac a nevezetes tanácsülés előtt az anyakirályné segítségével próbálta méregfogát Richelieu-be vágni. E cél érdekében bonyolult stratégiát dolgozott ki, amelybe a szegény de Bérulle bíborost is sikerült bevonnia.

A hadművelet a következő lépésekből állt: ha az anyakirálynéval folytatott beszélgetésük során Richelieu neve felmerült, a két cinkostárs hirtelen elhallgatott, szomorúan lehorgasztotta a fejét, nagyokat sóhajtott, mintha mélységes szánalom vagy félelem fogta volna el. Az ájtatosoknak ez a közismert arcjátéka képes volt temérdek rosszat sejtetni az ellenségről, anélkül hogy ténylegesen bármit is mondtak volna. Az ostoba és gyanakvó Medici Máriára nagy hatással voltak a gyakran ismétlődő, jelentőségteljes fintorok, és amikor a két ájtatos megérezte, hogy a jelbeszéd célba talált, taktikát változtattak és nyílt támadásba lendültek.

Richelieu valóban nagy formátumú miniszter, de vajon nem hálátlanság-e, hogy egy-egy döntése meghozatala előtt már nem tanácskozik az anyakirálynéval? Elfelejtette volna, hogy mindent neki köszönhet? Mert nyilvánvaló, hogy ma már nem tőle várja az útmutatást! Megveti az anyakirálynét! Magára hagyta! Nem kíváncsi a véleményére! Már csak a királyt szereti! Csak vele foglalkozik! S ami még rosszabb, az anyakirályné és a fia közé állt, ezért távolodik el a fiú mindjobban az anyjától, s Medici Mária így végképp kiszorul a hatalomból! Tűrhetetlen sértés, hogy ez a semmirekellő háttérbe szorítja azt az asszonyt, aki egykor Franciaország uralkodója volt! A király anyját! Akinek a véleményét Richelieunek térden állva kellene tudakolnia! S van, ami még ennél is rosszabb! Richelieu úgy tesz, mintha az anyakirálynéhez hasonlóan szintén ellenezné Gastonnak Nevers herceg lányával kötendő házasságát, de alattomban, s erre bizonyítékunk van (amit azonban a két ájtatos nem terjeszt elő), gyászos tervének végrehajtására bátorítja Gastont.

Ami pedig, kedves olvasóm, szintiszta hazugság volt, vagy inkább mocskos hazugság! A király és Richelieu, bár persze egészen más okból, mint Medici Mária, ellenezte Gastonnak és Nevers herceg lányának frigyét; Nevers herceg lett, mint tudjuk, a mantovai herceg, akitől a spanyolok el akarták ragadni Casalét. E kis kitérő után térjünk vissza, kedves olvasóm, eredeti témánkhoz, amely komolyabb és szomorúbb is: hallgassuk, mit is mondott Marillac úr a királyi nagytanácsban.

- Sire - kezdte -, én is úgy vélem, hogy Casalénak nincs oly nagy jelentősége, mint amekkorát egyesek tulajdonítanak neki. Ráadásul számos és igen nyomós érv szól ellene, hogy fegyvert ragadva a

segítségére siessünk. Felséged hadait igencsak próbára tette La Rochelle hosszú ostroma. Vajon képesek lennének-e újabb óriási erőfeszítésre? S a kincstár éppúgy kimerült, mint az emberek. Ráadásul, ha úgy döntünk, hogy beavatkozunk, most kell cselekednünk, nem várhatjuk meg a nyarat, mert addigra Casalét minden bizonnyal elfoglalják. Azonnal indulnunk kellene tehát! És egy téli hadjárat szörnyű veszélyekkel jár. Hogy Savoyába eljussunk, át kell kelniük, térdig hóban, az Alpokon, a Montegenèvre-hágón. Vajon felséged, akinek egészsége oly törekeny, képes lenne-e elviselni egy ilyen hadivállalkozás minden fáradságát és gyötrelmét? Mert ha - Isten ne adja! - bekövetkeznék a legrosszabb, országát feldúló az örökösödés viszálya. És végül azt is fontolóra kell vennünk, mi történik, ha Susába érve kiderül, hogy a savoyai herceg, akinek kedélye változó, mint a hold, s hűsége ingatag, nem engedi hadainkat a területén Casale felé átvonulni, s katonáink élelmezését is megtagadja? Bár Lajos arcán nem tükröződött semmiféle érzelm, biztosan nem vette jó néven sem az egészségére, sem a bizonytalan trónöröklésre vonatkozó célzást, mert a fejét fölvetve, fagyos udvariassággal így szólt:

- Marillac úr, kegyelmed azt kérdezi, mit tennék, ha a savoyai herceg, szövetségünket megszegve, megtagadná katonáim ellátását s nem engedné, hogy hercegségén át vonulva jussak el Casaléig?

- Valóban ezt kérdezem, felség - mondta Marillac.

- Nos hát, ugyanazt tenném, amit IV. Henrik tett, 1601ben: tönkreverném a herceget, elfoglalnám Susa városát s a herceg kastélyát is, így egy csapásra jó szállásom is lenne, a katonáim sem szűkölködnének, s az utunk is szabadabbá válnék Casale felé...

Lajos oly lendületesen vázolta tervét, hogy úgy éreztem: gondolatban már véghez is vitte ezt a haditettet, s nem kis öröme szolgálni, hogy imádott atyjának nyomdokán haladhat. Az is fölsejlett bennem, hogy - bár a játszma korántsem ért még véget - az ájtatosoknak nem sok esélyük van a győzelemre. Az anyakirályné is így érezhette, mert szót kért. Mivel már tékozló régenssége idején is sajnálatos mód bebizonyította, hogy ha lehetősége nyílik a választásra, mindig a legrosszabb megoldást választja, most sem volt kétségem afelől, melyik álláspontot fogja támogatni. Ám az indokkal, mellyel választását most alátámasztotta, mégis sikerült meglepnie minden tanácsost, de még a királyt és Richelieu-t is.

- Sire - mondta gőgös hangon -, ha jól értem, arra készül, hogy fegyverrel támadjon a savoyai hercegre, amennyiben nem engedi területén átvonulni, hogy hadaival segítséget nyújtson Casalénak.

- Valóban így van, asszonyom.

- Sire! Ezt nem teheti meg! A savoyai herceg a vőm.

- Bocsásson meg, asszonyom - mondta erre Lajos -, de nem a savoyai herceg a veje, hanem az ő fia, Piemont hercege. Hiszen nővérem, Krisztina, a fiú felesége.

A kioktatás, amelyben Lajos láthatólag örömet lelte, a végsőkéig felfingerelte Medici Máriát. És a látszatra, illendőségre is fittyet hányva, önuralmát veszítve, hagyta, hogy a harag elragadja. Az arca kivörösödött, a szeme parázslott, keble zihált, s már szabad folyást is engedett ama üvöltöző, durva, átkozódó dühkitörései egyikének, amelyek azóta remegtették a Louvre falait, mióta - IV. Henrik hitveseként - a palotába lépett.

- Mit érdekel engem, hogy az apa vagy a fia-e a vőm? - üvöltötte. - Lényeg az, hogy a rokonom! Fegyverrel rontana egy rokonomnak? És különben is tudja meg: a leghatározottabban ellenzem, hogy segítséget nyújtsunk Casalénak!

- Asszonyom - kérdezte Lajos, a legteljesebb nyugalommal -, megtudhatnám, miért ellenzi?

- Mert Casale a nevers-i herceg birtoka, aki szerintem il più merito furfante della creazione. [a legsemmirekellőbb alak a világon. (olasz)]

- Asszonyom - mondta a király -, megkérhetem, hogy ne beszéljen ily sértő módon Nevers hercegről? Megtudhatnám egyébként, miért viseltetik ennyire ellenségesen irányában?

- Il detestabile bandito ha arruolato un esercito contro di me durante la mia reggenza. [A gyalázatos bandita a régensségem idején fegyverrel támadt ellenem. (olasz)]

- Asszonyom Franciaország királynéja volt egykor, azonkívül a francia királyi tanácsban is az a szokás, hogy a tanácsosok francia nyelven fejtik ki véleményüket. Másrészt, asszonyom, Nevers herceg lázadása óta már több mint húsz év telt el, s ő bocsánatot nyert tettéért, csakúgy, mint azok, akik trónra lépésem után, 1617-ben, ellenem lázadtak fel.

A Medici Mária fegyveres lázadására utaló célzás oly világos volt, hogy senki figyelmét sem kerülte el a tanácsülésen, talán egyedül csak azét, akinek a király címezte.

- Ma un simile insulto non può essere perdonato! [De egy ilyen sértés megbocsáthatatlan! (olasz)] - kiáltotta az anyakirályné magából kikelve. - Ráadásul - folytatta - Gaston, aki oly nehezen heverte ki, hogy megöszvegyült, most belebolondult Nevers herceg lányába. Én pedig megmondtam, és most újra

kijelentem - üvöltötte, miközben dühösen körbenézett a jelenlévőkön -, hogy semmiképp sem járulok hozzá ehhez a házassághoz!

- Asszonyom - mondta erre a király -, ez családi ügy, amit nem a királyi tanácsban kell megvitatnunk. De ha megnyugtattja, hát közlöm, hogy én is ellenzem ezt a házassági tervet, bár természetesen más okból, mint asszonyom.

És a jelen lévő tanácsosok közt egy sem volt, aki ne érezte volna, hogy az anyakirályné indoka, mint mindig, ezúttal is kicsinyes és személyes, de azért persze mindenki megjátszott tisztelettel hallgatta a szavait.

Hogy a király is ellenzi Gaston házassági tervét, jó hír volt Mária számára, annyira azonban nem, hogy hallatán lecsillapodott volna, s minden bizonnyal nem is hallgat el, ha dührohama lélegzetét nem szegi: két párnás kezét hatalmas keblére szorította, hogy így próbálja lecsillapítani hevesen kalapáló szívét. Majd, néhány zavaros szó után, becsukta végre a száját, és sejtelve sem volt róla, hogy szónoklatával azoknak ártott a legtöbbet, akiknek segíteni szeretett volna.

Csak lopva mertem Bérulle és Marillac felé pillantani, de ennyi is elég volt, hogy lássam, mennyire megnyúlt az arcuk. Egy évvel később, amikor felidéztem magamban ezt a jelenetet, nem győztem csodálkozni: egy olyan jól értesült ember, mint Marillac, miként veszíthette el annyira az óvatosságát és a józan esztét, hogy céljai elérése érdekében másodszer is ehhez az otromba és ügyetlen hercegnőhöz folyamodott, aki minden összeesküvést, amiben csak részt vett, eleve kudarcra ítelt? De ez már egy másik történet, amely - amikor átéltem - kimondhatatlan szorongással és aggodalommal töltött el.

Amidőn az anyakirályné befejezte dühödt kirohanását, Lajos végigjárta tekintetét a tanácsosokon, de egyikük sem mert volna sem Medici Mária mellett, sem ellene érvelni, félvén, hogy egyik esetben az ő, a másikban a fia haragját vonja a fejére. És bár Richelieu úgy állt, akár egy kőszobor, nem moccant s egy szót sem szólt, Lajos kérés nélkül is engedélyt adott neki, hogy beszéljen. Heves kíváncsiság ült ki ekkor a tanácsosok arcára; többségük nyilván azon töprengett, miként vágja ki magát Richelieu ebből a csávából, vagyis miként érvel majd, anélkül, hogy magára vonja az anyakirályné engesztelhetetlen haragját. Richelieu azonban bátor ember volt, csak a király és a királyság érdekeit viselte a szívében, s ennek ez alkalommal is tanújelét adta.

- Felséged jó hírneve megköveteli - fordult a királyhoz -, hogy felkarolja bajba jutott szövetségeseit, akiket ki akarnak fosztani. Spanyolország számára rendkívüli előnyökkel járna, ha sikerülne elfoglalnia Casalét. Ha felséged az ostrom feladására kényszeríti, nemcsak Nevers herceg, hanem az itáliai városok is fellélegezhetnek, melyeknek most szüntelenül IV. Fülöp és Olivares kielégíthetetlen étvágától kell tartaniuk: Firenze, Párma, Modena, a Velencei Köztársaság mind attól retteg, hogy elveszíti függetlenségét. Még a pápaállam is veszélyben van (ez ügyes oldalvágás volt, gondoltam magamban).

Sire, Itália a világ szíve. Minden ott dől el, és Itálián belül - a spanyol birodalom szemszögéből nézve - Milánó tartományé a főszerep. Mert ha a spanyoloknak sikerül elfoglalniuk ezt a tartományt, a madridi és a bécsi Habsburg állandó és közvetlen kapcsolatot tarthat fenn, ami által erőik megsokszorozódnak.

Vagyis semmiképp sem volna helyes most szemet hunynunk és megfeledkeznünk Casaléről. Annál is kevésbé, mivel Spanyolország épp egy itáliai támadástól fél a leginkább, lévén ott a legsebezhetőbb.

Ez után az elemzés után, amely kevés szóval is a tények sokaságát sorakoztatta fel, s így éles ellentétben állt de Bérulle és Marillac gyöngye lábakon álló, semmitmondó érvelésével, Richelieu rövid szünetet tartott, s a királyra nézett, mintha azt kérdezné, folytathatja-e. Ez az ügyesen közbeiktatott, rövidke csönd annak érzékeltetésére szolgált, hogy Lajos az úr, a minisztere pedig csakis az ő utasítására gondolkodik vagy beszél.

- Folytassa, bíboros úr - mondta a király.

- Az sem helyénvaló, Sire - folytatta hát Richelieu -, ha fontossági sorrendet állítunk fel, s választunk Casale megsegítése és a hugenották elleni háború között. Mindkét harcot meg kell vívnunk, egyiket a másik után, hisz mindkettő fontos. Sire, nem vagyok látnok, de azt hiszem, biztosíthatom felségedet, hogy ha nem halogatjuk a terv végrehajtását, májusra befejeződhet Casale ostroma és helyreállhat a béke Itáliában. Ha azután hadai élén visszatér Languedocba, térdre kényszerítheti a protestáns városokat, és júliusra már ott is békét teremthet. Augusztusban pedig, mint szívből remélem, már győztesen térhet vissza Párizsba.

Olyan ügyes volt ez a beszéd, hogy a számát is eltátottam ámulatomban.

- Uram, egy szóra kérem.

- Szép olvasóm, figyelmesen hallgatom.

- Az kéne még, hogy ne hallgasson rám! Amiután oly sok szívességet tettem kegyelmednek!

Valahányszor egy-egy kényesebb részletet akar olvasójával megértetni, mindig hozzám fordul

segítségért.

- Azért szólok én a férfiúi nemhez tartozó olvasókhoz is. - De őket nem hagyja beszélni.

- Mert nem akarnak beszélni. Ki ne tudná, asszonyom, hogy a hölgyek sokkal könnyebben, gyorsabban és szívesebben csevegnek, mint a férfiak?

- Ezért is félek, uram, hogy eleven, üde kis hercegnéje most már száműz engem a kegyelmed "gondolatainak gyönyörűségei kertjéből".

- A hercegném sem feledtetheti velem soha, asszonyom, a barátnéimat, és én mindig odaadóan figyelek ezután is a kérdéseire.

- Ha így bátorít, máris előállok velük. Miért csodálja annyira, uram, azt az "epikus előadásmódot", melyet Richelieu alkalmazott érvelésében (felséged előbb felszabadítja Casalét, azután pedig térdre kényszeríti a languedoci hugenottákat)?

- Éppen, mert epikus. A bíboros eljárás- és kifejezőmódjának lényegére tapintott, asszonyom, amikor ezt a szót használta. Richelieu előbb észérvekkel igyekezett meggyőzni Lajost: az érvelés tökéletes volt, kikezdehetetlen és tömör. De a király teljes meggyőzéséhez nem elegendő. Lajos érzelmeire is hatni kellett. Ezért építette be beszédébe a hadjárat menetrendjét. Jó oka volt rá, amit talán fölösleges is elismételnem. Lajos soha nem szerette az anyját; viszont isteníttette az apját. Mindent tud, a legapróbb részletekig, hadjáratairól és győzelmeiről. Szeretne hozzá hasonlítani. És a La Rochelle-i siker váratlanul felvillantja ezt a részegítő lehetőséget. Győzött La Rochelle-nél, hát ezután is mindenütt győzni fog, nem áll meg az első sikernél, újabb katonai babérokra tör. Ha a királyság érdekei úgy kívánják, seregei élén ismét hadra kel, mint egykoron az atyja, a katona-király, és akár a tél közepén is, hóban-fagyban, átkel az Alpokon és felszabadítja Casalét...

A királyi nagytanácsban ismeretlen fogalom a szavazás; a király, amiután meghallgatta a gyakran egymással ellentétes véleményeket, választ közülük és dönt. December 26-án úgy döntött, amint vártam, méghozzá olyan gyorsan, hogy még Richelieu is aggódott, nem veszik-e rossz néven a tanácsosok, hogy ilyen nagy sietősen vágnak bele ebbe a rendkívül veszélyes vállalkozásba. Olyannyira, hogy miközben ő terelte a királyt erre az útra, az utolsó pillanatban ő volt az is, aki fékezni próbálta a lendületét, vagy legalábbis úgy tett, mintha fékezni akarná: arra kérte az uralkodót, gondolkozzék három napig, mielőtt végleg döntene. Így felölthette az óvatosság álarcját, miközben igazából semmit sem kockáztatott, hiszen ismerte annyira Lajost, hogy tudja, az elhatározása mindig sziklaszilárd, és sohasem vonja vissza a döntését.

Amint az olvasó is tudja, sem ténylegesen, sem lélekben nem vagyok katona. A legkülönbébb küldetések végrehajtójaként szolgálok Lajost, amint egykoron atyám IV. Henriket; e küldetések többnyire diplomáciai természetűek, gyakran titkosak és csak ritkán veszélyesek: ilyenben legutóbb La Rochelle ostromakor volt részem, amikor is egy mocsáron kellett éjszaka átkelnem, hogy szemügyre vehessem a Maubec-kaput; e vállalkozást az tette még borzongatóbbá, hogy egyetlen segítőtársam a piú emerito furfante della creazione volt, hogy az anyakirályné meghatározásával éljek.

Nem feltételeztem hát, hogy Lajos mint katonát akar magával vinni itáliai hadjáratára. Mivel jól beszélek olaszul, úgy gondoltam, nyilván nagyobb szolgálatot teszek neki, ha az alattomos savoyai herceggel folytatandó tárgyalásokon leszek a segítségére, aki - a spanyoloktól való félelmében - esetleg nem akarja majd átengedni a területén a Casale megsegítésére siető seregünket.

Igencsak meglepődtem, amikor a Bourbons utcai palotámba érve ott találtam Nicolas-t, aki a La Rochelle-i ostrom után kilépett a szolgálatomból és a király muskétásai közé állt, amint az már kora gyermekkorától eldöntött, lévén e fényes testület egyik kapitányának, Clérac úrnak az öccse.

Nagyon örültem, hogy viszontlátom, hiszen a legjobb emlékeket őriztem róla, alaposan megölelgettem, s ő is engem, hiszen ifjúi éveiben én voltam a gazdája s a mentora, s mivel atyját korán elveszítette, fiúi érzelmeket is táplált irántam, noha csak tíz évvel voltam idősebb nála.

- Nagyon csinos vagy, Nicolas - mondtam neki - az új muskétás egyenruhában! De mit keresel itt, amikor már minden bajtársad a kaszányában tisztogatja az egyenruháját, fényesíti a fegyverét és csutakolja a lovát, mielőtt Lajossal Itáliába indulna?

- Nagyjóuram, én éppen Őfelsége parancsára jöttem ide.

- És mit kíván tőlem a király?

- Attól tartott, hogy indulás előtt már nem tud kegyelmed mást találni helyettem, s nem akarta, hogy lovász nélkül kelljen nekivágnia a hosszú útnak. Ezért megkérte a muskétásokat, hogy a hadjárat idejére bocsássanak el, s engedjék, hogy ismét nagyuramat szolgáljam.

- Teremtőm! - kiáltottam -, igazán megható, hogy Lajosnak ezernyi teendője közepette az én kényelememre is van gondolja! Nagyon örülök, Nicolas, hogy téged tudhatlak majd magam mellett! Mert az

igazat szólva, nagyon hiányoztál. De mondd csak, Nicolas, megmondtad Orbieu hercegnének, mi szél hozott ide?

- Nem kellett volna? - kérdezte ijedten Nicolas.

- Ellenkezőleg. Örülök, hogy nem nekem kell közölnöm vele a rossz hírt. Hogy fogadta?

- Pontosan úgy, ahogyan nagyuram gondolja.

- Vagyis?...

- Megremegett, egy könnycsepp jelent meg a szempillái közt, s gyanítom, társai is voltak szép számmal, legalábbis az én Henriette-em könnyhullatása alapján ezt kell gondolnom.

Catherine, amint megpillantott, felpattant az ágyról, ahol valóban keservesen zokogott, a nyakamba ugrott, s úgy ölelt magához, mintha soha többé nem akarna elengedni, szólni egy szót sem szólt, csak könnyeivel áztatta a nyakamat. Egy jó percen át álltunk így, összeölelkezve. Azután kibontakozott a karomból, megtörölte a szemét egy kis hímzett zsebkendővel, majd hirtelen kihúzta magát és sokkal inkább haragos, sem mint bánatos hangon így kiáltott:

- Micsoda gonosz ember kegyelmed! Alighogy feleségül vett, máris elhagy!

- No de barátném - mondtam komoran, mert ez a hangnem megdöbbenett -, szó sincs róla, hogy elhagyom! Hiszen a király azt parancsolta, hogy kísérem el itáliai hadjáratára. Azt hányja a szememre, hogy engedelmeskedem királyom parancsának?

- De hát kegyelmed nem katoná!

- Nem is mint katona kísérem Öfelségét, hanem mint olasz tolmács és diplomata.

- És azt képzeled - kérdezte -, hogy az ágyúgolyó válogat a tolmácsok és katonák közt?

- Barátném, annak a bizonyos golyónak nem lesz alkalma válogatni: én ugyanis nem a harcmezőn teljesítek szolgálatot.

- Uram - váltott ekkor átmenet nélkül témát -, oszlassa el, kérem egy aggályomat! Nem azt mesélte nekem, hogy idegen országbéli szép hölgyektől tanulta a leginkább azokat a nyelveket, amelyeknek tudásával büszkélkedhet?

- Valóban így volt.

- És nem esik-e vajon kísértésbe, uram - folytatta, s aranybarna szeme vészes villámokat szórt -, hogy Itáliában, oly messze éntőlem, a gentil sesso valamely képviselőjének segítségével tökéletesítse olasz nyelvtudását?

- Asszonyom, sem alkalmam, sem kedvem nem lesz ehhez.

- És ha lenne alkalma, kedve is lenne?

- Egyáltalán nem! Asszonyom, csúnyán kiforgatja a szavaimat! Éppen hogy azt akartam mondani, hogy még ha lenne is rá alkalmam, kedvem akkor sem lenne.

- És lesz rá alkalma?

- Ennek nincs jelentősége, asszonyom, hiszen hiába az alkalom, ha a kedv hiányzik.

Ám ez a kikezdehetetlenül logikus érvelés lepergett Catherine-ről.

- Mindazonáltal megengedi, uram, hogy kijelentése meglehetősen félreérthető volt?

- Csak az érthette félre, asszonyom, aki mindenáron félre akarta érteni.

- Uram! - kiáltotta haragosan. - Kegyelmed gorombán beszél velem!

- Barátném - mondtam erre én kedves, behízelgő hangon -, ha a hangnem vagy a kifejezés, amit használtam, a legkevesébé is sértő lett volna, teljes szívemből esedezem a bocsánatáért.

Kedves olvasóm, hadd ajánljam a figyelmedbe az imént alkalmazott módszert: ha egy vita során valamely hölgy gorombaságra ragadtatja magát veled szemben, kérj tőle bocsánatot. Hálás lesz a bocsánatkérésért, ami pedig az ő dolga lett volna.

És valóban elült a vihar, hölgyem tekintete ellágyult, behúzta karmait, és már kedves, gyönyörűségesen lágy hangon szólalt meg:

- Ó, barátom - mondta -, bocsássa meg örült képzelgésemet, de amióta közelebb távozásának mélységes fájdalommal és szomorúsággal hírt vettem, hol halottként, hol nyomorékként, hol hűtlenként jelenik meg lelki szemeim előtt.

Ha a három lehetőség közt választhatok, félek, a harmadikat választom, amit természetesen nem árultam el hitvesemnek, hiszen ezzel éppúgy a fejemre vontam volna a haragját, mint az alkalomra és a kedvre vonatkozó megjegyzéssel. Bölcs voltam és hallgattam.

Az indulásig hátralévő néhány napban igyekeztem megnyugtatni Catherine-t - s azt hiszem, sikerrel -, hogy a hadjárat során semmiféle veszélynek nem leszek kitéve. A hűségesküdtől azonban tartózkodtam, félvén, hogy fogadkozásom csak felébresztené a gyanúját. Magamban viszont szentül megfogadtam, hogy hű leszek; jó előre felvérteztem hát magam az itáliai gentil sesso varázserejével szemben.

Bár csak Isten a megmondhatója, mennyit szenved egy magára hagyott asszony, nekem sem fájt kevésbé az elválás, mint Catherine-nak, mert bárha titkon ujjongtam is magamban, mennyi érdekes, tragikus és új élmény vár rám a szép Itáliában hadjáratunk során, tudtam, hogy éjszakánként, amikor egyedül fekszem ágyamon, az élet egyszerűen kietlennek, oktalannak-céltalannak és valahogy idegennek, magamtól nagyon távolinak tűnik majd.

Indulás előtt gondoskodni akartam róla, hogy a távollétemben Catherine legalább veszélynek és kellemetlenségeknek ne legyen kitéve. Nemhiába vágyakozott a szép Nantes után, ahol a tenger felől érkező friss szellő mindig tisztán tartja az eget és a földet. Párizs az ő szemében mocskos, bűzös város, az utcákat ellepi a szemét, s olyan zsúfoltak, hogy a sok kocsitól, hintótól, lovastól és gyalogjárótól mozdulni sem lehet, miközben nem hallani mást, csak hangos veszekedést és ostorcsattogást. Éjszaka pedig gonosztevők lepik el ugyanezeket az utcákat, zsebmetszők, útonállók, verekszenek, a nőket megerőszakolják, s egy ember életét nemigen becsülik többre egy csirkéénél. Ráadásul a zaj és a lárma is elviselhetetlen, s ha nagy nehezen mégis elalszunk, már hajnalok hajnalán egyszerre rázendít a főváros kétszáz templomharangja, s hajnali ájtatosságra hív. S amint a harangok elhallgatnak, a város tíz- vagy húszezer kakasa kezd teli torokból kukorékolni, mert a párizsiaknak az a mániájuk, hogy tyúkokat tartanak, ha másutt nem lehet, hát a pincéjükben, hogy legyen mindig friss tojás.

Igaz ugyan, hogy az én Bourbons utcai palotám jól körül van bástyázva, nehéz, vasalt tölgyfa kapuja van, az épület körül pedig nagyon magas falak, őrtornyokkal, s egy óriás természetű portás meg négy német szelindek vigyáz ránk, amelyeknek a pusztá látványa is rémületet kelt.

De a párizsi rosszfiúk vakmerősége nem ismer határt, ezért úgy éreztem, hogy hiába a palota védelmi rendszere, szép hölgyem nem lenne itt teljes biztonságban, az utcán pedig még kevésbé, ha hintóján nekivág a városnak, hogy bevásárlásait intézze.

Egy egész napon át töprengtem ezen a kérdésen, s végül úgy döntöttem, elküldöm Nicolas-t Hörner kapitányhoz, azzal a kéréssel, hogy keressen fel, amilyen gyorsan csak tud. Amint megérkezett, s nem váratott sokat magára, bevezettem abba a dolgozószobába, ahol a leveleimet szoktam írni, leültettem egy kis kerek asztalhoz, kibontottam egy üveggel a moselle-i boromból, s némi harapnivalóval is megkínáltam vendégemet.

- Also, Herr Hörner! - kezdtem a beszélgetést. - Wie geht es Ihnen? Sie sehen etwas abgemagert aus.

- Das stimmt! [- Nos hát, Hörner úr, hogy s mint van? Egy kicsit mintha lesoványodott volna.

- Ez bizony így van. (német)] - válaszolta Hörner, akinek széles arca, amely máskor piroslott, mint a sonka, most nagyon is sápadtnak tűnt. - Valóban lesoványodtam, és az embereim is mind. Azóta, hogy La Rochelle ostroma véget ért, s mi visszakísértük nagyuramat Párizsba, senki sem fogadott a szolgálatába bennünket. És mivel a baj sosem jár magában, az itáliai hadjárat miatt hamarosan betevő falatunk sem lesz.

- De hát miért? - kérdeztem.

- Mert nincs olyan jó házból való nemesúr, aki ne akarna most a király seregében szolgálni, ha másért nem, hát azért, hogy utóbb majd kérkedhessék szép hölgye előtt a hőstetteivel. És mivel többnyire épp ezek a nemesurak szoktak a szolgálatukba fogadni minket, mi tönkremegyünk. De mit tehetnénk a balsorsunk ellen? Az itáliai hadjárat legalább négy hónapig eltart (még szerencse, gondoltam, hogy Catherine nincs itt, és nem hallja ezt a borúlátó jóslatot), és az embereim közül kinek kenyérre nem futja már, ki a szállásért nem tud fizetni. A szép lovainkat pedig, legfőbb büszkeségeinket, kénytelenek voltunk bérbe adni egy lovardának, ahol ugyan jól tartják őket, viszont teljesen elfelejtik, amit tőlünk tanultak, a sok idomítás kárba vész, hiszen minden jöttment felülhet rájuk.

E keserű szavak közben Herr Hörner, megszokott tartózkodását levetkőzve, úgy falta az ennivalót, hogy a tál csakhamar kiürült. Amiből megértettem, hogy a szó szoros értelmében nincs már "betevő falatja". Igencsak elszomorodtam emiatt, hiszen nagyra becsültem a jó svájciakat, akik megélhetés híján kénytelenek voltak odahagyni szülőföldjüket, a szép hegyeket, s hazájuktól távol, idegen földön áruba bocsátani az erejüket, s vállalni az örökös életvesztést, csak hogy valahogy megéljenek. Jól emlékeztem, milyen hűségesen, fegyelmezetten és bátran harcoltak velem és értem, amikor Fleury en Bière-nél ellenségeim csapdát állítottak nekem, ketten közülük el is estek a küzdelemben s többen súlyosan megsebesültek.

Kevésbé hősiecs, ámde igen dicséretes tettet hajtottak végre La Rochelle ostromának idején is: mivel a táborban, ahol húszezer katona volt körülöttem, a svájci kíséret fölöslegessé vált, így hát ezek a derék emberek, önként, nagy türelemmel és kitűnő eredménnyel, a brézolles-i kastély körüli falat építették újjá, amely helyenként teljesen leomlott.

- Herr Hörner - mondtam -, ha sikerül megegyeznünk, a kegyelmed és emberei sorsa jobbra fordulhat.

Szeretném felfogadni kegyelmeteket, meghatározatlan időre, állandó kíséretként.

- Állandó kíséretként, nagyuram! - kiáltotta. - Állandó kíséretként! De hiszen ennél nagyobb boldogság nincs is! Hála legyen érte az égnek! Gott im Himmel! [Szó szerint: Isten az égen! (német)] Állandó kíséretként! Micsoda isteni ajándék! Nem kell átelnünk újra meg újra azt a szívszorító aggodalmat, hogy vajon egy-egy megbízatás lejártá után kapunk-e hamarosan újabb munkát! És sajnos nem mindig kapunk! Többnyire nem kapunk! Ki ne ismerné közülünk a jövőtől való rettegést, a hét szűk esztendő és végül az éhezést, amely ha belénk költözik, minden örömet és büszkeséget kiirt, olyannyira, hogy teljesen védtelenné válunk, s közben kivet bennünket magából a világ, amelynek nincs szüksége a szolgálatainkra!...

Reszketett és valósággal fuldoklott a nagy boldogságtól, úgyhogy töltöttem is neki gyorsan egy teli pohárral moselle-i boromból, s utasítást adtam, hogy rakják meg jól megint üres tányérját.

Hörnernek és embereinek a palotám istállója fölötti nagy padlást ajánlottam föl, ahol éppúgy ellakhatnak s főzhetnek is maguknak, mint Brézolles-ban, a húst pedig az intendánsomtól kapják.

Igencsak meglepett, hogy bármily boldog volt is Hörner, amikor a zsold szoba került, cudarul alkudott, pedig úgy éreztem, hogy igen előnyös ajánlatot tettem. Azzal érveltem, hogy állandó szolgálat esetén a zsold nem lehet olyan magas, mintha csak alkalmi megbízásról van szó, Hörner viszont azt bizonygatta, hogy a fizetségnek igenis azonosnak kell lennie, hiszen a kockázat és a munka sem kevesebb. Végül már szégyelltem volna tovább alkudozni ezeknek a derék, hűséges embereknek a béréről, akik eddig mindig oly odaadóan szolgáltak ("Bizony, alkudnia kellett volna", mondta később atyám), és megadtam Hörnernek, amit kért, hiszen tudtam, hogy a kialakított összeg nem juttat koldusbotra, és semmiképp sem kidobott pénz az, amit arra költök, hogy Catherine a távollétemben is biztonságban legyen, a palotában éppúgy, mint a városban járva.

Furcsa mód Catherine, bár hálás volt az óvintézkedésért, melyet biztonsága érdekében tettem, egészen másként értékelte Hörnernek és csapatának szerződését.

- Az isten szerelmére! - kiáltotta -, ez a gyülevész horda lesz a kegyelmed kísérete - ha nevezhetjük az ilyet "kíséretnek" -, valahányszor a Louvre-ba megy? Hogy az udvari fajankók gúnyolják és a háta mögött fukarnak, zsugorinak mondják? Jóságos Isten! Hát nem herceg és pair kegyelmed? A rangjához vajon nem több fény és pompa illenék-e? Ezek a szörnyen tagbaszakadt svájciak, az otromba ábrázatukkal jó nagy feltűnést keltenek majd, már csak az hiányzik, hogy a színeibe öltöztesse őket, s ha a zöld-arany zubbonyukban rohannak majd egy-egy titkos üzenetével a városon át, a járókelők sokatmondón csóválják majd a fejüket, s azt mondják: "Itt van Orbieu herceg egyik svájcija! Vajon miféle ügyet intéz ily lóhalálában?" Azt akarja talán, barátom, hogy kuporgató, vidéki hercegecskének nézzék kegyelmedet, akinek nem futja igazi testőrségre, holott pénz dolgában mindketten igen jól állunk? Ó, barátom! Hát nem tudja, miféle korban élünk? Az udvarban nem elég lenni - ott megjelenni kell!

Mielőtt elindultam volna Itáliába, beszámoltam atyámnak a történekről, s ő nagy meglepetésemre kis hercegnémnek adott igazat.

- Szép hitvese - jelentette ki - okos fejecskét hord formás vállán. Mi, hajdani hugenották, akik egykori protestáns mivoltunkat sosem fogjuk tudni teljesen levetkőzni, legendásan takarékosak vagyunk, s úgy tapadunk minden garashoz, mint madár a léphez. Ez a régi római köztársaságnak megfelelő viselkedésmód, amelyben a mértékletesség és becsületesség volt a legfőbb erény. Ám a miénkhöz hasonló királyságban a pompa a hatalom eszköze. A király fényének el kell vakítania mindenkit, s nemcsak saját alattvalóit, hanem Európa többi uralkodóját is, hogy lássák: aki ennyi pénzt költhet fényűzésre, adott esetben a hadviselés költségeit is könnyedén állja. És éppígy nem elegendő, ha egy herceg és pair, aki a maga szűkebb hazájában valóságos kiskirály, az állam egyik oszlopa; pompás megjelenésével ezt a tényt láthatóvá is kell tennie...

A legnehezebb keresztt, amelyet szegény királyomnak rövid és boldogtalan életében hordoznia kellett, kétségkívül a családja volt: az anyja, a fivére és a hitvese. Milyen sokféle, egymásnak ellentmondó jelentése lehet a "család" szónak! Egyesek számára azt jelenti, hogy van társ a magányban, támasz a megpróbáltatásban, gyöngédség és szerelem; mások számára a család csak kicsinyes vitákat, örökös harcot, temérdek gondot és végtelen keserűséget jelent...

Az olvasó bizonyára emlékszik rá, hogy Orléans-i Gaston, a vigasztalhatatlan özvegy, nemsokkal felesége halála után, beleszeretett Gonzaga Máriába, annak a Nevers hercegnek a leányába, aki nemrégiben megörökölte a Mantovai hercegséget. Az anyakirályné, mint láttuk, rendkívüli mód ellenezte ezt a frigyet, bár teljességgel ésszerűtlen okból: húsz évvel ezelőtt, régenssége idején, fegyverrel támadt ellene a leány atyja. De a király és Richelieu sem támogatta a tervezett házasságot, s meg is mondom, miért. Attól tartottak, hogy az örökösen zavart keltő Gaston, aki hol burkoltan, hol nyíltan, de mindig a

bátyja ellen lázadt, valami semmiség miatt megszökik a királyi udvarból és apósánál keres menedéket, Itáliában, ahol azután kedvére áskálódhat. S ki tudja? Talán még a milánói tartomány spanyoljaival is összeszűri a levelet...

Az eleven, szellemes, szeretetre méltó, de csak a dorbézolást és a komédiázást kedvelő Gastonnak mindig nagyobb volt a szeme, mint a szája. Ő akarta vezetni a La Rochelle elleni ostromot, ám a helyszínen cseppet sem hadvezérhez méltóan viselkedett, csak esztelenül virtuskodott. Azután gyorsan beleunt a háborúsdiba, elege lett a La Rochelle-i síkvidékből, a mocsarakból, a szörnyű éghajlatból, visszatért hát sebtiben Párizsba, ahol is - a Louvre-tól és anyja szemétől távol - egy kis palotában kisebb erőfeszítést igénylő elfoglaltságoknak szentelte magát.

Gaston, akinek a szemében egyik nő olyan volt, mint a másik, nem szerette annyira Gonzaga Máriát, hogy a kedvéért vállalta volna a bátyja kegyének és pénzének elvesztését, ez utóbbit annál is kevésbé, mert a pénz csak úgy folyt a keze közül. Kieszelt hát egy tervet: igen ízléstelen alkut akart kötni a királlyal, amelynek értelmében kész lemondani Gonzaga Máriáról, ha cserébe ő lehet az Itáliába tartó hadsereg főparancsnoka, s kap ötvenezer arany tallért fölszerelésre. A bíboros és én is épp jelen voltunk, amikor a gyalázatos üzenet megérkezett, melynek olvastán a zord, szigorú király nevetésben tört ki.

- Ötvenezer tallér felszerelésre! - kiáltotta. - Ennyibe kerülne egy ló a szerszámaival? Mit gondolsz erről a kérésről, bíboros úr?

- Sire - válaszolta nagyon komolyan Richelieu -, az orléans-i herceg a második legfőbb személyiség országunkban. A kérését éppoly nehéz elutasítani, mint teljesíteni.

- Én mégis el fogom utasítani - jelentette ki Lajos. - De hogyan? Ez itt a bökkenő! Mert azt én is tudom, hogy tapintatosan kell eljárni.

- Sire - mondta erre Richelieu -, egyetlen módon utasíthatja el az öccse kérését anélkül, hogy őt megsértené: ha felséged személyesen áll hadai élére.

- De hiszen épp ez a szándékom! - mondta Lajos, s láthatólag nagyon örült, hogy a bíboros megerősítene ama elhatározásában, melyet még nem is nyilvánított ki.

- Arra azonban felkérheti felséged az orléans-i herceget, hogy a hadjárat során a fővezér helyetteseként tündököljék.

- Nem tudom, jó-e, ha fölkérem erre a posztra - sóhajtott Lajos. - Még elfogadja.

Amire a bíboros megengedett magának egy tapintatos mosolyt, én is elmosolyodtam, Lajos pedig hangosan nevetett. Isten áldotta lehetett ez a nap, s Lajost igencsak boldoggá tette a gondolat, hogy katona-királyvá válhat megint, ha egyazon napon kétszer is nevetett.

- Sire - folytatta Richelieu -, nem kell attól tartania, hogy az orléans-i herceg elfogadja az ajánlatát. Ha az itáliai hadjárat felséged dicsőségét növeli, s hiszem, hogy így lesz, az orléans-i herceg nem óhajtja majd beérni a dicsőség fényének egy sápadt kis sugarával.

És valóban, néhány nap múlva, a bíboros a kémein keresztül megtudta, hogy Gaston nem kíván részt venni az itáliai hadjáratban, s az elutasítást azzal indokolja, hogy jelenléte teljességgel fölösleges volna, hiszen ott lesz Richelieu, aki úgyis mindent tud és mindent megcsinál... Alattomos kis nyílvessző volt ez, amellyel a bátyját éppúgy megsebezhetette, mint a bíborost.

- Én nem tudok mindent - mondta Richelieu, amikor elismételte nekem ezt a rosszmájú kijelentést -, de mindent meg fogok tenni, ami rajtam áll, a háttérbe húzódva. Nem a dicsőséget hajszolom majd, hiszen az élelmezés, a muníció, az elszállásolás és a zsoldfizetés feladatát vállalom magamra.

Ez pedig, kedves olvasóm, emberfeletti feladat, amit a király hadbiztosai mindeddig általános elégedetlenségre láttak el, csak a saját erszényük lehetett elégedett.

Lajos harmincezer gyalogos katona és ötezer lovas élén indult el 1629. január 15-én Párizsból Itáliába: hatalmas hadsereg volt ez, ugyanolyan létszámú, mint amellyel 1627-ben körülzárta La Rochelle-t, hiszen az volt a cél, hogy a hadsereg a pusztaság létszámaival elrettentse az ellenséget, s harcra lehetőleg ne is kerüljön sor.

A hadsereg irányításához segítségül - a bíboroson kívül, aki, mint láttuk, "szerény", ám annál nagyszabásúbb feladatot látott el - Lajos négy marsallt, Schomberg-t, Bassompierre-t, d'Estrés-t és Créquit vitte magával. Kedves olvasóm, nem tudom, milyen a rangfokozatod abban a hadseregben, amelyben szolgál, de még ha szerény is - s talán főleg akkor -, remélem, örömdre szolgál, ha ez egyszer fölcseréljük a szerepeket, s mi tartunk szemlét a négy marsall fölött.

A két elsőről már sok szó esett emlékirataimnak előző kötetében, sok újat tehát nem mondhatok róluk azoknak, akik olvasták őket. Schomberg-rel kezdem, mert az erényes ember jelleme egyszerű, nem igényel sok magyarázatot: Schomberg bátor, fegyelmeztet, hozzáértő, lelkiismeretes ember volt,

királyához és hitveséhez pedig rendíthetetlenül hűséges. Érdeemes megjegyeznünk, hogy az Udvar (ami ez esetben a pletykafészeket jelenti, akik oly szép számmal teremnek ebben a zárt körben) sem volt képes soha rosszat mondani róla.

Bassompierre lotaringiai apától és francia anyától származott, s jellemében kiváló tulajdonságok meg a szintén nagyszabású hibák keveredtek érdekes módon: az olvasóra bízom, hogy döntse el, melyik erényt s melyik hibát véli francia, illetve germán eredetűnek. Bassompierre sokat olvasott, de nem vált tudálékossá. A fegyverforgatáshoz is kiválóan értett. Mindezen felül pedig vidám, hajlékony szellemű, elbűvölő és szellemes ember volt, aki el tudta érni, hogy mindenki szeresse, s most nem csak a sok asszonyra és leányra gondolok: szerette őt IV. Henrik, az anyakirályné és XIII. Lajos is. Sajnos azonban, amint feleségül vette féltestvéremet, Conti hercegnét, egyszeriben hencegő, hetvenkedő emberré változott, s az ördögi alsós szoknyák, elsősorban Chevreuse hercegné és Conti hercegné befolyásának engedve, veszélyes kötél tánca kezdett, a lázadás, a hűtlenség, a fél-árulás szakadéka fölött, míg végül kegyvesztett lett, s Lajos a Bastille-ba záratta.

D'Estrées marsall IV Henrik szeretőjének, a szép Gabrielle d'Estrées-nek volt a bátyja - s ezzel mindent el is mondtunk róla. Gabrielle-en kívül még öt nőtestvére volt, valamennyi olyan züllött és kicsapongó, mint ő maga, olyannyira, hogy az udvarban csak úgy emlegették őket: "a hét fő bűn".

Az itáliai hadjárat kezdetekor ötvenhét éves volt, de még mindig olyan fiatalos, elevenen fickándozó, mint egy a clermont-i kollégiumból éppen kikerülő ifjú, aki hálával eltelve gondol jezsuita nevelőire, de azért boldog, hogy otthagyhatta őket.

Az itáliai hadjáratban részt vevő négy marsall közül ő volt az egyetlen, aki nem kelt át az Alpokon.

Lajostól azt a megbízatást kapta, hogy nyomuljon Nizzaig, s dúlja fel a környező vidéket: ennek az elterelő hadműveletnek az volt a célja, hogy a savoyai Don Félix a tengerparton rekedjen, s ne tudjon segítséget nyújtani Susának, ha netán el kellene foglalnunk ezt a várost ahhoz, hogy hadaink Casaléba jussanak.

D'Estrées marsall csaknem száz évig élt, kilencvennyolc évesen halt meg, amit az udvar azzal magyarázott, hogy a bűn jobban tartósít, mint az erény.

Créqui marsall volt az egyetlen a marsallok közt, aki jól ismerte Itáliát, méghozzá azért, mert 1597-ben, égve a vágytól, hogy IV. Henriket szolgálja, a saját költségére sereget állított, és három éven át, 1597-től 1600-ig hadakozott I. Károly Emánuellel.

Kis hadserege olyan vitézül harcolt, hogy nem lehetett legyőzni, ahhoz viszont gyöngye volt, hogy győzhessen. Créquinek legalább annyi elégtétele volt, hogy párbajban sikerült megölnie a herceg féltestvérét, Fülöpöt, aki provokálta őt.

Ráadásul nagyon jól érezte magát Itáliában. Rajongott a gentil sessó-ért, s amikor a csaták viharában szélcsend támadt, nem vesztegette az idejét, s a szép itáliai hölgyek ajkáról szívta a gyönyörű, dallamos, szívet melengető olasz nyelvet. Hogy tudását tökéletesítse, olyasvalamit tett, amit őelőtte csak kevés francia: kinyitott egy könyvet, és el is olvasta. Dante Isteni színjáték című műve volt a szóban forgó könyv, amelybe valósággal beleszeretett.

Créquit azért vitte magával Lajos Savoyába, mert tudott olaszul és a helyi szokásokat is jól ismerte. A betegeskedő marsall örömmel fogadta e megbízatást, hiszen a fiával, az egyik sereget vezénylő Sault gróffal együtt indulhatott hadba. Az itáliai hadjáratban, ahol sok megpróbáltatásnak és veszélynek voltunk együtt kitéve, talpig becsületes embernek ismertem meg a gróft, és jó barátokká váltunk.

Bár Créqui marsallt mindenki tisztelte, az udvarban azért nem állták meg, hogy ne gúnyolódjanak rajta is, mondván, hogy csakis és kizárólag Lesdiguières lányt képes feleségül venni. És való igaz: Créqui előbb Madeleine-t, a Connétable leányát vezette oltár elé, majd, miután megözvegyült, Lesdiguières második házasságából született leányát, Françoise-t vette el.

Egy másik egyedülálló tettével viszont egész Franciaországot ámulatba ejtette: ő volt az egyetlen marsall a tíz közül, aki nem ágyban, párnák közt halt meg. 1638-ban, imádott Itáliájában, eltalálta egy golyó a harcmezőn. "Nem ment pocsékba az ellenség golyója", mondta erre a mindenből gúnyt űző, szívtelen udvar.

Most már, kedves olvasóm, ismered a hadjárat főszereplőit: egyik oldalon ott állt a savoyai herceg, I. Károly Emánuel, valamint a fia, a piemonti herceg (aki, mint tudod, Franciaországi Krisztinát vette feleségül), s a Casalét ostromló cordobai Don Gonzalve; a mi oldalunkon pedig Lajos, Richelieu, a négy marsall, a tábornaszernagy Toiras, aki La Rochelle-ből érkezett s Grenoble-nál csatlakozott hozzánk, a fiatal, elbűvölő Sault gróf, s végül jómagam, aki e történet megéneklője leszek. Eljött az ideje a három gongyűtésnek, hogy kezdetét vegye a dráma, amelynek díszletül az elbűvölő felső-savoyai Alpok szolgált; a drámába, mint mindig, néhány komikus elem is vegyült, s az egész darabból tán némi

tanulság is leszűrhető. De a tanulságokat, ha megbocsátják, nem én fogom levonni: ez nem az én szerepem.

HARMADIK FEJEZET

A király, a bíboros, valamint az imént említett négy marsall január 15-én indult el Párizsból a harmincezer gyalogos katonát és ötezer lovast számláló itáliai hadsereg élén, és február 15-én érkezett meg Grenoble-ba. Talán most csipkelődve megjegyzed, kedves olvasóm, hogy ha száznegyvenkét mérföld' megtétele harmincegy napot vett igénybe, akkor csak alig öt mérföldet tettünk meg naponta, vagyis nem erőltettük meg túlzottan magunkat. [Annyiféle mérföld létezik, hogy igencsak nehéz megmondani, mekkora is lehetett ez a hossz mai mértékegységben számolva. Úgy négy és öt kilométer közé tesszük.] Így igaz: a lovasok és a hintókban ülők nem! Ámde a gyalogos katonák nagyon is! Tőlük már az is hihetetlen erőfeszítést kívánt, hogy reggel felhúzzák a csizmát kisebesedett lábukra, vállukra vessék a muskétát, s folytassák a végeláthatatlan utat a jeges szélben, amely csipte-szúrta az arcukat. Szerencsére a sátrakat és a lándzsákat, az élelemmel együtt, szekéren szállították, de hadd jegyzem meg, hogy szekéren vagy akár hintóban utazni sem volt valami nagy élvezet a rosszul kövezett franciaországi utakon. A kerekek, tengelyek gyakorta eltörték, s az elgémberedett kezű emberek kinkservvel tudták csak megjavítani őket. Az éj leszálltával, ha a pihenőhelyül kijelölt városban nem volt elegendő szállás ennyi ember számára, sátrat kellett verni, majd hajnalban a sátrakat fölszedni, ami szintén sok időt fölemésztett, amint az elkerülhetetlen megállók is, hiszen ilyen hosszú úton pihennie és ennie is kellett a sok embernek. Nemegyszer hallottam, amint az öreg katonák, többnyire a svájci hegyek szülőttei, imigyen "bátorították" az ifjoncokat: "Herrgott, Junge! Mit panaszkodsz? Hisz' ez itten sík terep! Várj csak, hogy mi jön majd Grenoble után! Amikor a hágókon kelünk át! A Lautareten! Térdig hóban!" Mivel semmiféle katonai beosztásom nem volt ebben az Itáliába tartó seregben, hintón utazhattam. Mindazonáltal Acclát is magammal vittem, akinek Nicolas viselte gondját; új kancája jól kijött az én lovammal, de hát a türelmességnek is van határa, s azt már nehezen viselte, ha Nicolas Acclán lovagolt. Ezért is, meg hogy a lovam ne szokjék el tőlem, s válaszoljon gyeplőrántásaimra és vezényszavaimra, időnként magam is nyeregbe szálltam. Acclámnak télire csodás, bolyhos szőre nőtt, úgyhogy érzésem szerint jobban bírta a hideget, mint én, viszont a szél jobban kínoztá, hiszen az ő bundájához nem tartozott csuklya, mint az én katonakabátomhoz. A pihenők során nem tartottam rangomon alulinak, hogy segítsek Nicolas-nak a kefézésben és csutakolásban, amiért Accla rendkívül hálás volt nekem, s köszönetképpen gyöngéd nyerítéseket hallatott. Csak Isten a megmondhatója, miként szorult állatainkba annyi a hála érzetéből, melynek az emberek olyannyira szűkében vannak!

Már csak néhány mérföldnyire voltunk Grenoble-tól, amikor a bíboros egyik muskétása a hintómhoz ügetett, s közölte, hogy a legközelebbi pihenőnél őminenciája beszélni óhajt velem. Maga kísért Richelieu hintójához; a legszívesebben lovon követtem volna, hiszen úgy sokkal könnyebb a hosszan kígyózó hadoszlopok közt haladni, mint hintón; csapataink jó egy mérföld hosszan teljes szélességében elfoglalták az utat, olyannyira, hogy az előttünk járó felderítők figyelmeztettek is mindenkit, hogy se lóháton, se gyalogosan ne induljanak el velünk szemben.

A bíboros hintóját betöltő kellemes meleg egyszeriben erőt öntött belém. A padlóra helyezett paraszas lábmelegítőkből áradt a meleg, ami nélkül a három titkár lába lefagyott volna, kezük pedig úgy elgémberedik, hogy képtelenek lettek volna Richelieu üzeneteit papírra vetni. Régi ismerősöm, Charpentier felpattant, hogy átadja nekem a helyét a bíboros mellett, s akkor én nagy örömmel és megkönnyebbüléssel letelepedtem s csizmámat a lábmelegítőre helyeztem.

A hintó pillanatnyilag a bíboros dolgozószobája volt, innen küldte szét a parancsnokoknak pontos, minden részletre kiterjedő utasításait. Úgy éreztem, a bíboros meg is feledkezett róla - talán csak egy-egy hevesebb rázkódás emlékeztette rá -, hogy dolgozószobája kerekeken gördül a francia országúton. Aki nem ismerte őt, lesóványodott, háromszögletű arca, sas orra és beesett szeme láttán azt gondolhatta volna, hogy rossz bőrben van. Erről azonban szó sem volt! Látszólagos gyöngesége mögött nagy erőtartalékok rejtőztek. És bár emberfeletti munkája miatt arckifejezése mindig komor és gondterhelt volt, a látszat csalt. Amióta elhagytuk Párizst, valójában nem volt nála elégedettebb ember a világon: legbelül ragyogott az örömtől. Hiszen La Rochelle ostromának nagy kalandja után, melynek sikere neki volt köszönhető, most újabb kalandra készült, s ezt az új vállalkozást éppúgy a Lajossal közös, mindenre elszánt és vakmerő politikája ihlette: mindenütt, ahol csak szükséges, foggal-körömmel védeni Franciaországnak és szövetségeseinek az érdekeit, sosem hajtva fejet, amint azt a mi elvakult, fő

ajátosaink szerették volna, Spanyolország alattomos egyeduralkodói törekvései előtt.

Ráadásul ez az új hadjárat, a tél minden viszontagsága ellenére, a gyors győzelem részegítő lehetőségével is kecsegtetett, hiszen haderőnk sokkal nagyobb volt, mint a savoyai hercege és a milánói spanyoloké meg a császári csapatoké együttvéve.

Richelieu jól össze tudta egyeztetni főpapi mivoltát a háborúskodással, feltéve, hogy a háború igazságos és védekező jellegű. Fontos volt neki a nemesi cím, s biztosra veszem, hogy inkább a katonai pályát választotta volna, ha a szükség nem kényszeríti rá, hogy püspök legyen, hiszen máskülönben az ő hibájából elveszett volna a családja birtokában lévő püspökség. De amint fölszentelték, köztudomásúan nagy hévvel vetette magát főpapi teendőibe, minden erejét latba vetve dolgozott, és sikerült is felvirágoztatnia kis püspökségét, amely eredetileg - mint ő maga mondotta - "Franciaország legszegényebb koszfészke" volt. Fáradhatatlanul működő szelleme közben mind közelebb sodorta az államügyekhez, melyek felé nem hivatkozásból vagy kapzsiságból törekedett, hanem mert tudta, hogy a hatalom csúcán is nagyszerű munkát végezne, melynek akkor már nem csupán egy kis püspökség, hanem egy egész, hatalmas királyság látná hasznát.

Helyet foglaltam tehát a hintóban, s mielőtt még szóra nyithattam volna a számat, a bíboros egy kézmozdulattal belém fojtotta a hosszú, udvarias üdvözlést.

- Kedves rokon - mondta -, Lajos kényes küldetéssel kívánja rajtam keresztül megbízni. Először is tudnia kell, hogy Toiras Grenoble-ban csatlakozik hozzánk a La Rochelle-i hadsereg maradékával, azaz körülbelül ötezer emberrel. Szálláscsinálónk azt a parancsot kapta, hogy az említett városban kegyelmeddel közösen szállásolja el. Nincs ellenére ez a terv?

- Épp ellenkezőleg, eminenciás uram.

- Vagyis kedveli Toiras-t?

- Szeretem és becsülöm, bár némi fenntartással.

- Megtudhatnám, hogy ez mit jelent?

- Toiras, eminenciás uram, egyenes, becsületes és bátor ember, kitartó és nincs híján a józan észnek. És jó katona.

- De hol a fenntartás?

- Nos hát, eminenciás uram, Toiras, hogy úgy mondjam, szívesen henceg a hőstetteivel, és mint minden hetvenkedő, időnként túloz is egy kicsit. S ha úgy érzi, hogy nem adják meg neki a kellő tiszteletet, éktelen haragjában nem kímél semmit és senkit. Ófelseje mesélhetne erről, hiszen Toiras egy ideig a kegyence volt.

Richelieu mindezt persze ugyanolyan jól tudta, mint én, s kérdezősködésének nem is az volt a célja, hogy Toiras-ról valami újat megtudjon, hanem hogy az iránta való érzelmeimet kipuhatolja.

- Felidézné egy ilyen szörnyű dühkitörését?

- Az egyik különösen híres, eminenciás uram, az egész udvar ismeri ezt a történetet.

- Azért csak mesélje el. Szeretném a kegyelmed változatát is hallani.

- Hallja hát, eminenciás uram! Amikor Lajos megvonta tőle a kegyeit, s Saint-Simont állította a helyére, Toiras urbi et orbi hevesen kifakadt, durva, megvető szavakkal illette szegény utódját, nagy hangon azt állítván, hogy ennek a "szaros szarházinak" az egész tudománya csak abból állt, hogy a vadászat közepén odaállította a pihent lovat Ófelseje elcsigázott paripája mellé, méghozzá "fejtől-lábtól", úgy, hogy a királynak nem kellett lelépnie a földre, miközben lovat váltott. Eminenciád is nyilván tudja, hogy Saint-Simon, főlháborodásában, már azon volt, hogy elküldi a segédeit Toiras-hoz, ám a király a leghatározottabban megtiltotta a párbajt: "Toiras megölné kegyelmedet, Saint-Simon - mondotta -, amire én kénytelen lennék lefejeztetni őt, s így egyszerre két jó szolgámat is elveszíteném. Párbajról tehát szó sem lehet."

- És miként tudta megszokni, barátom - kérdezte a bíboros -, Toiras szörnyű természetét, amikor hosszú hónapokon át együtt álltak a Ré szigetén lévő erődítményben Buckingham ostromát?

- Kezdetben nehéz volt, eminenciás uram. De azután egyre könnyebben ment. Bár kétségkívül sokat kellett legyezgetnem a hiúságát, és sűrűn gyakorolnom az alázatosság erényét.

- Az alázatosság - mondta erre Richelieu, s esküdni mertem volna rá, hogy a Lajossal való kapcsolatára gondol - nem csak dicséretes erény. Hanem alkalmanként igen fontos eszköz is, amit a gyakorlatban használnunk kell. Örülök, hogy kegyelmed képes a segítségével megfékezni önmagát. Toiras, ha tüskés természetű is, valóban kitűnő katona. És az itáliai hadjárat során a király olyan feladattal óhajtja megbízni, amely rendkívül nehéz, s éppoly veszélyes is. Kegyelmedtől pedig azt várja, vegye rá Toiras-t, hogy vállalja el a megbízást.

- Én, eminenciás uram?

- Kegyelmed, kedves rokon. Elmondom, miről van szó. Ha átkeltünk a susai szoroson - a Savoyai Károly Emánuel engedélyével vagy anélkül -, a szabaddá vált úton elindulunk Casale felé, mely várost, amint kegyelmed is tudja, már hónapok óta ostromolja a cordobai Don Gonzalve. Valószínűnek tűnik, hogy Don Gonzalve, akinek a serege alig tízezer embert számlál, nem kíván majd szembeszállni a mi háromszoros túlerőt képviselő hadainkkal, és puskalövés nélkül elvonul Casale alól. A város tehát a miénk lesz - de meddig? Amint a seregünk elhagyja Itáliát, a spanyolok visszatérnek, s ismét ostrom alá veszik Casalét. És ki mást bízhatna meg Olivares és a spanyol IV. Fülöp a város bevételeivel, mint a híres-neves bredai győzőt, Spinola márkát? Ebből a veszélyes helyzetből a király nem lát más kiutat, mint hogy az Ostromlók Fejedelmével az Ostromlottak Fejedelmét állítsa szembe - vagyis Toiras-t.

Richelieu átható pillantást vetett rám, s szemöldökét felvonva elhallgatott.

- Vagyis nekem kellene meggyőznöm Toiras-t, eminenciás uram, hogy zárkózzék be egy évre, vagy még hosszabb időre egy ostromgyűrűbe fogott város falai közé. Nem lesz könnyű.

Míg beszéltem, Richelieu arcát fürkésztem, s titkon azt reméltem, hogy finom érzékével kitalálja, mi zajlik most az én lelkemben. És nem csalódtam, mert a bíboros, halvány mosoly kíséretében, amely sok szóval fölért, könnyedén még hozzáfűzte:

- Kedves rokon, azt már nem várja el a király kegyelmedtől, hogy ismét Toiras segítőtársa legyen, hiszen jelenlétére nincs feltétlenül szükség az ostromlott városban. Toiras beszél olaszul, ha nem is oly jól, mint Créqui marsall vagy kegyelmed, de ahhoz azért elég jól, hogy megértesse magát.

Oly végtelen megkönnyebbülés töltött el e szavak hallatán, hogy szinte úgy éreztem, szárnyaim nőttek. Ó, Catherine, édes angyalom! - gondoltam -, elválni tőled, amikor épp csak most volt az esküvőnk! Nem tudod, és nem is fogod megtudni soha, mily hosszú és gyötrelmes elválástól menekültünk meg mindketten...

- Nem lesz könnyű, eminenciás uram - mondtam ismét. - Toiras tele van haraggal és keserűséggel, mert úgy véli, hogy a Ré szigeti hősieks ellenállásával kiérdemelte volna a marsalli címet.

- Ha nem kérkedik és hetvenkedik annyit, s nem zengi mindenütt a saját dicsőségét, meg is kapta volna! - sóhajtott a bíboros. - De leginkább azzal a hajtóvadászattal zúdította magára Lajos haragját, amelyet az ostrom kellős közepén rendezett, a La Rochelle-i és a királyi vonalak között, sokak életét kockáztatva mindkét oldalon. És mindezt két nyúlért! Azon a napon Toiras úr maga hiúsította meg marsalli kinevezését.

- Tisztában vagyok vele, eminenciás uram, mennyire felháborította a királyt az illetudásnak és a fegyelemnek e súlyos megsértése. Mindazonáltal úgy vélem, hogy jelen körülmények között csak akkor járhatnék biztosan sikerrel, ha Lajos felhatalmazásával azzal biztathatnám Toiras-t: ha legalább egy éven át ellenáll Casaléban Spinola ostromának, hőstétével feltétlenül elnyeri a hős áhított rangot.

- Még ma megkérdem a királyt, hajlandó-e ezt megígérni, s Charpentier útján tüstént értesítem döntéséről kegyelmedet. Elegendő lesz, ha egy "igen"-t vagy egy "nem"-et súg hercegséged fülébe. Vagyis nem kapok semmiféle írásos biztosítékot, s rettenetes helyzetbe kerülök Toiras-val szemben, ha Lajos végül mégsem váltja be az ígétét.

Grenoble-ban végre szállásra leltem, méghozzá egy igen kényelmes s Istennek hála jól fűtött lakásban, ahol ráadásul egy rendkívül előzékeny özvegy fogadott tárt karokkal, s biztosított róla, hogy otthonának puha párnái közt kárpótolni fog a hosszú utazás minden kínjáért és fáradságáért. "Jóságos Isten! - gondoltam -, máris itt az első kísértés! Teremtőm, segítség! Miként fogok én ellenállni, amikor semmi gyakorlatom nincs benne?"

- Nagyjóuram - fordult hozzám Nicolas, míg vetkőztetett, mert olyan piszkosnak-porosnak éreztem magam, hogy szerettem volna vacsora előtt lemosakodni -, úgy vettem észre, hogy háziasszonyunk igencsak epedő pillantásokat vet kegyelmedre.

- És mennyiben tartozik ez terád, lovag úr?

- Bocsásson meg, nagyuram, de bizonyos értelemben rám is tartozik, ugyanis a komorna, aki a szobácskámba kísért, hasonló pillantásokat vetett énreám, sőt, még egy kicsit hozzám is dörgölözött, finoman, akár egy macska. Szabad megkérdennem, milyen példával fog nagyuram elől járni és milyen tanácsot tud nekem jelen helyzetben adni?

- Nicolas! - kiáltottam rá -, ez már mindennek a teteje! Vajon mi az ördögnek kellene helyetted is döntenem? Nem elég nekem a saját problémám?

- No de nagyuram idősebb nálam néhány évvel, és így tapasztaltabb is.

- Semmivel sincs több tapasztalatom atekintetben, miként állhatunk ellen a gentil sessó-nak!... Inkább kevesebb, ha tekintetbe vesszük, hányszor engedtem már a szebbik nem epekedő kérésének.

Mindazonáltal engedj megjegyeznem, Nicolas, hogy alig egy hónapja vettél búcsút a feleségedtől,

akárcsak én az enyémtől. Igencsak gyászos előjel, ha már egy hónap múltán gyengének mutatkozol. Az ördögbe is! Miért olyan sürgős a csábításnak engedni? Miért ez a sietség?

- Mert attól félek, nagyjóuram - válaszolta erre Nicolas, fülig pirulva (és amikor a pír így előntötte az orcáját, látszott, hogy mennyire gyerek még! És e pirulás már önmagában érthetővé tette, hogy egy valamennyire is meleg szívű komorna azonnal szükségét érezte, hogy a lovag urat dédelgesse) -, szóval attól félek, hogy berozsdásodik a kardom a hüvelyében.

Ez a katonai hasonlat harsány nevetésre fakasztott.

- Egy jó kard, Nicolas, nem rozsdásodik ilyen gyorsan. Sőt, amikor azt hallom, hogy bizonyos marsallok, hetvennégy évesen újraházasodva, újabb családot alapítanak, azt kell gondolnom, hogy nem rozsdásodik be soha. Egyébként pedig ez a fajta éhség nem hasonlít ahhoz, amit a gyomrukban érzünk. Gyötör ugyan, de nem gyengít el. Semmi bajunk sem származik tehát abból, ha ellenállunk, feltéve persze, hogy az éhezés nem tart túl soká.

- Ezt úgy értem, nagyuram, hogy kegyelmed ellen fog állni a kísértésnek?

- Honnan tudhatnám előre? És nagyon kérek, Nicolas, hogy a továbbiakban ne tekints engem példaképednek! Elég nehéz egymagamban is erkölcsösnek lennem. Miért állnék jól egyszerre két férfiért?

Már a vacsorázóasztalnál ültünk, amikor megjelent Toiras. Mivel talán akad olyan olvasóm is, aki már nem emlékszik rá, leírom újra a külsejét. Magas, arányos testalkatú, jó kiállítású ember volt, dús, göndör, gesztenyebarna szőrzettel bőségesen megáldva, fekete szeme hol nevetett, hol villámokat szórt, arca napról cserzett, orra nagy, állkapcsa erős. Ha megengedi, szép olvasóm, hogy egy pillanatra a kegyed helyébe képzeljem magam, azt mondanám, hogy Toiras, ha szép nem is, de igen férfias volt.

Háziasszonyunknak is ez lehetett a véleménye róla, mert amiután bemutattam neki, gyöngéd pillantása körbe-körbe vándorolt, s egyforma hosszan pihent meg hol rajta, hol rajtam, hol Nicolas-on. Be kell vallanom, hogy a nagy hidegben megtett fáradságos utazás után jólestek e meleg pillantások a szintúgy meleg lakásban, s új erőt öntöttek belém. Egyik szép olvasóm rosszmájúsággal vádolt meg finom levélkéjében, amiért Emlékirataim szerint a vendéglátó hölgyek mindig nagyon is szívesen engednek a vendégek kérésének. Nem hiszem, hogy mentegetőznöm kellene e beállítás miatt, hiszen e ténynek nyilvánvaló oka van, amit mindjárt ismertetek is.

Amikor a szálláscsináló valamely magas rangú nemesember számára keres egy városban éjszakai szállást, a leggyakrabban özvegyasszonyokhoz fordul, hogy elkerülje a férjjel való összeütközést. És az özvegy, bár természetesen el is utasíthatná a kérést, többnyire nem teszi, talán mert szeretne egy kis színt vinni magányos és egyhangú életébe, s talán azért sem, mert jó szívvel van az ellenkező neműek iránt.

Chamont asszony - így hívták a hölgyet, aki vendégül látott bennünket -, észrevéve, hogy Toiras és én burkolt célzások és titkos értelmű szavak formájában társalgunk egymással, a tapintatos viselkedés iskolapéldáját mutatta be, amikor is - amint az utolsó falatot lenyelte - felállt az asztaltól, s visszavonult a saját lakosztályába. Mivel Nicolas is nyomban követte a példáját, kettesben maradtam Toiras-val, s elébe tártam a királynak vele kapcsolatos tervét.

Amilyen nyers és durva ember volt, a hallottakra dührohammal is válaszolhatott volna, ám ő az utolsó pillanatban harag helyett az irónia mellett döntött.

- Hálásan köszönöm - mondta -, de én már megtettem a magamét. Az az ostrom, Ré szigetén, elég volt nekem. Pedig hát, ki tudja? - tette hozzá metsző gúnnyal -, ha teljesíteném Őfelsége kérését, köszönetképpen talán még őrmesterré is kinevezne...

- Őfelségének kegyelmed iránti érzelmeiben alapvető fordulat következett be! Sajnálja, hogy nem jutalmazhatta meg érdeme szerint a Ré szigeti hőstettéért. És a magam részéről meg vagyok győződve róla, hogy ezúttal olyan előléptetéssel jutalmazná, amely méltó kegyelmedhez.

- Vajon hihetek-e a szép Sire-nek? - kérdezte Toiras, s fikarcnyi tisztelet sem volt sem a hangjában, sem a szavaiban. - Megvárná, amíg meghalok, és a halálom után nevezne ki marsallá! Jobban ismerem őt kegyelmednél! Mindig azt hajtogatta, hogy nem tetszik neki a modorom. Ingerli a viselkedésem. És hiába jószívű alapjában véve, ha valami felingerli, mindjárt gonosz lesz, bizalmatlan és gyűlölködő. Azt hiszem, gyermekkorában nagyon rosszul bánt vele az anyja, aki - hogy királyunkat idézzem - la donna la più cattiva della creazione. [a világ leggonoszabb asszonya (olasz)] És ezért még ma is, ha úgy érzi, hogy valakitől nem kapja meg a kellő tiszteletet, halálosan megsértődik és a megtorlásban nem ismer mértéket. Hát ilyen ember a mi királyunk! A teremtésit! Nem szeretem túlzottan Richelieu-t, de néha sajnálom, amiért reggeltől estig el kell viselnie Lajost! És higgye el, nekem sem volt könnyű, amíg a kegyence voltam! Erőnek erejével meg akart változtatni! Reggeltől estig szidott és dorgált! De hát mi

kivetnivalót lehet találni az én viselkedésemben? Mondja meg őszintén, herceg, nagyon kérem: mi baj van az én modorommal?

Az ördögbe is! Őszintén megmondani valamit Toiras-nak! Mekkora tapintat és ügyesség kellene már ahhoz is, hogy az igazságnak csak egy morzsáját a tudtára adjam!

- Barátom - mondtam végül -, én semmi kivetnivalót sem találok kegyelmedben. Ami a szívéen, az a száján. De aki ennyire őszinte, annak nehéz egyben diplomatikusnak is lennie.

Jóságos isten! Minek is beszéltem...?

- Micsoda? Én nem vagyok diplomatikus?! - üvöltötte Toiras. - Ez már több a soknál!

Szerencsére - épp a legjobbkor - Chamont asszony maggiordomó-ja jelentette, hogy egy bizonyos Charpentier, aki Richelieu bíboros titkárának mondja magát, a szokatlan idő dacára beszélni óhajtana velem nyomban.

- Vezesse be! - mondtam tüstént.

És mivel Toiras magamra akart hagyni, hozzá fordulva így szólottam:

- Nem! Nem! Maradjon, kérem! Az üzenet, melyet a titkár hoz, kegyelmeddel kapcsolatos.

Ekkor belépett Charpentier, mély meghajlással üdvözölt, s miután csaknem ugyanolyan mélyen Toiras felé is meghajolt, a szemembe nézett, s fontosságának tudatában némi ünnepélyességgel közölte:

- Nagyuram, Őfelsége üzenetét hozom. Ami Toiras urat illeti: "igen".

- Mit jelent ez az "igen"? - kérdezte harciasan Toiras.

- Charpentier úr azt nem tudja, barátom - szóltam közbe -, én azonban máris elmagyarázom kegyelmednek.

- Távozhatok, nagyuram? - kérdezte Charpentier, akinek láthatólag mehetnéke volt.

- Távozhat és köszönöm.

Amíg Charpentier el nem hagyta a szobát, Toiras urat majd szétvetette a türelmetlenség.

- Barátom - mondtam -, arra kérem, hogy ezúttal figyelmesen hallgasson végig. A király biztosra veszi, hogy sikerülni fog elfoglalnunk Casalét, hiszen Don Gonzalve nem mer majd szembeszállni egy ilyen nagy hadsereggel. De abban is biztos, hogy mielőtt csapataink elhagyták Itáliát, a spanyolok ismét ostrom alá veszik a várost, s ezúttal Spinola márkit bízzák majd meg Casale bevételével, aki, mint kegyelmed is tudja, Breda elfoglalása óta rendkívüli tekintélynek örvend. Ezért szeretné a király kegyelmedet Casale falai közt tudni, mielőtt a várost magára hagynánk, mert ez esetben az Ostromlók Fejedelme az Ostromlottak Fejedelmével találná szemben magát...

- Ez a mondás a királytól származik? - kérdezte Toiras, egyszeriben könnyekig meghatódva.

- Bizony, tőle - mondtam.

Jóságos Isten! - gondoltam magamban -, bocsásd meg ezt a kegyes hazugságot!

- És mit jelentett az "igen", amit Charpentier-től hallhattunk az imént? - faggatózott tovább Toiras.

- Azt, hogy amennyiben napra pontosan egy év múlva is Casaléban lesz kegyelmed, a király hálájának éppen azt a jelét fogja megtapasztalni, amire a legjobban vágyik.

Toiras ekkor csodába illő színéváltozáson esett át; egyszeriben mintha kicserélték volna: fölállt, kihúzta magát, széles válla most még szélesebbnek tűnt, és a rá jellemző harsánysággal kijelentette:

- Megkérem, kedves hercegem, mondja meg Őfelségének: ott leszek Casaléban, mielőtt seregeink elfoglalták. És egy év múlva is ott leszek, Spinola nem teszi be oda a lábát, a lábujja hegyét, de még a farka végét sem! És ha sokat szívóskodik, hát majd jól seggbe rúgom...

Grenoble-tól Brianconig huszonkilenc mérföldes utat kell megtenni, ami - napi öt mérföldet számolva - szép időben nem túl megerőltető feladat, csakhogy ez a tél rendkívül hideg volt, s a február végi hó inkább megfagyott, semmint olvadni kezdett volna. Ahol pedig mégiscsak megolvadt, ott térdig süppedt bele az ember, a ló pedig szügyig, ami miatt a lovasoknak le kellett szállniuk a nyeregből, hogy kantáron vezethessék a rémült, megbokrosodott állatokat. Ráadásul az országút, amelyen vonultunk, helyenként igen nagy magasságban vezetett (a Lautaret-hágó, amely Le Grave-t és Le Monetier-t köti össze, az ezer negyvenkilenc ölnyi magasságot is eléri), [egy öl két méter] s ez a nagy magasság a síkvidék szülőtteinek lélegzetét szegte, ami miatt állandóan pihenőt kellett tartani, hogy a katonák kifújhassák magukat. A legrosszabbul a tűzérek jártak. A szerencsétleneknek folyton a hóból kellett kihúzgálniuk az ágyúkat, úgyhogy rendkívül elcsigázottan érkeztek meg mindig a pihenőhelyekre, két-három órányira lemaradva a derékhad mögött. A bíboros elrendelte, hogy kemény munkájuk miatt dupla adagot kapjanak húsból és borból is, ami nemcsak a gyomrukat töltötte meg, hanem a szívüket is, büszkeséggel, amiért így megkülönböztették őket a muskétásoktól és a többi nyámnyilától...

Grenoble és Briancon között a sereg megállt Vizille-ben, azután Bourg-d'Oisans-ban, Le Grave-ban, majd Monetier-ben s végül Chantemerle-ben, vagyis "Fütryösrigóban". "Lefogadom - mondta Nicolas -,

hogy ebben a hidegben a szegény madárnak éppúgy nincs kedve fűtőülni, mint nekem dalolni." Az Alpok túloldalán a miénkhez oly hasonló itáliai Alpok emelkedik, és a comune di Gravera-ben van egy másik falu, amelyet szintúgy a "Cantamerlo" névre kereszteltek, s amit jó okom volt az emlékezetembe vésni, mert a svájci hadtest, valamint parancsnoka, Sault gróf s jómagam, jóval később, a Graverében megtett kimerítő út után, félórás pihenőt tartottunk itt, amelyre még visszatérek, s ittletünk olyan következményekkel járt, melyek nagyban befolyásolták a Susa elleni csatát.

De térjünk vissza Brianconba, amely az utolsó pihenőhelyünk volt, mielőtt a Montgenèvre-hágón átkelve átléptünk volna az itáliai határt. Rám mosolygott a szerencse: a Nagy Vízköpő mentén szállásoltak el, aminek semmi köze sincs a katedrálisokon látható, állatot mintázó, gusztustalan vízköpőkhöz, melyeknek a pofájából csorog az esővíz. Brianconban egy csatornát neveznek így, amelyet 1624-ben egy utca kellős közepén építettek, hogy ellássa vízzel azokat az építkezéseket, melyekre egy tűzvész miatt került sor, amikor is az utca mindkét oldalán leégett néhány fadúcos, kiugró emeletű ház. A leégett házak helyén a helyi uraság parancsára sima, függőleges homlokzatú, homokkő épületeket emeltek, amelyek ugyan kétségkívül kevésbé tűzveszélyesek, de - legalábbis szerintem - megtörik az utcakép egységét. Vendéglátóm egy igen idős hölgy volt, kedves és szívélyes, aki fiaként bánt velem és azután sűrű könnyhullatás közepette bocsátott ismét utamra.

Amint Brianconba értünk, a király levelet írt a savoyai hercegnek, I. Károly Emánuelnek, s megkérte, engedje hadainkat szabadon átvonulni Susán, hogy eljuthassunk Casaléig s felszabadítsuk az ostrom alól. Engem ért a megtiszteltetés, hogy ezt a levelet olaszra fordíthattam, s így tudom, hogy nagyon udvarias, sőt, nyájas hangú levél volt - nem is lehetett más, hiszen a herceg fia, Piemont hercege, a francia király hűgát, Chrétiennet [hol így, hol "Christine"-nek nevezték] vette feleségül. Piemont hercege, csakúgy, mint az apja, szívesen hengegett vele, hogy a fennhatósága alá tartozó Susa, melyet mindketten "Itália kulcsának" neveztek, mily óriási stratégiai jelentőséggel bír, s szüntelenül azt hangoztatták, hogy ezt a kulcsot csak annak adják át, akinek ők akarják, még hozzá az általuk megszabott feltételekkel. A herceg elképesztő követelésekkel állt elő, rengeteg pénzt és nagy területeket kért volna cserébe azért, hogy megnyitja a franciák előtt il passo di Susa, mely szoros lényegében a város nagykapuja előtt emelt három úttorlasz volt. És bárhogyan próbálta is Richelieu mérsékelni a követeléseket, a herceg jótányit sem engedett. Amiből a bíboros megsejtette, hogy a herceg játszik vele, s csak azért tárgyal, hogy időt nyerjen. És később valóban kiderült, hogy a herceg titkos utasítást kapott az apjától, amelynek ez volt a veleje: di trattare, ma di concludere nulla. [tárgyalni, de nem megegyezni. (olasz)]

Mielőtt sógora visszaindult volna Susába, Lajos félre vonta, s négyszemközt megkérte, hogy a savoyai herceggel kötött egykori megállapodás értelmében találkozhassék a hűgával, Chrétiennel, és a herceg megígérte, hogy kérését teljesíti.

Lajosnak, mint tudjuk, három hűga volt: Erzsébet, aki a spanyol IV. Fülöp felesége lett, Henriette, az angol I. Károly hitvese és Chrétienné, akit Piemont hercegehez adtak feleségül; ez utóbbi ugyan nem volt olyan nagy úr, mint az említett másik két uralkodó, ám az egyetlen, aki hitvesét boldoggá tette. Ki ne sajnálta volna ezeket a szegény hercegisasszonyokat, akiket rangjuk miatt arra ítélték, hogy egész életüket egy idegen országban töltsék, száműzetésben, akiknek el kellett szakítaniuk minden rokoni szálát, s egy rövid életű szövetség kedvéért idegen férfiakhoz menni feleségül, akik még csak nem is igyekeztek megszerettetni magukat a távoli országból érkezett asszonnyal. S ami még ennél is rosszabb, a sors iróniája folytán e szomorú politikai házasságok nem váltak a béke zálogává: hiába volt Erzsébet Spanyolországban, Henriette Angliában, Chrétienné pedig Savoyában, időnként heves háborúk dúltak e három ország és a francia királyság között.

Erzsébet sem volt túl boldog Spanyolországban, a fojtogató, merev etikett fogságában, a búsképű herceg oldalán, akit szinte sohasem látott, mert férje jobban kedvelte nála a vadászatot. De a legboldogtalanabb vitathatatlanul Henriette volt. Az angol nép eleve ellenségesen fogadta mint franciát s mint katolikust, a férje pedig, ha rossz ember nem is volt, de a gentil sessó-t nemigen kedvelte, s ha megtehette, szívesebben ajándékozott gyémánt karkötőt valamelyik kegyencének, mint a hitvesének.

Lajos, akinek már gyermekkorában el kellett siratnia imádott atyját, tárgyát vesztett szeretetét - tán mondanunk sem kell - nem a gonosz mostohaként viselkedő anyjára, hanem három hűgára zúdította, igyekezett pótolni elvesztett apjukat, s ők úgy is szólították: "kis papám"; Lajos játszott velük, s valóban atyaián bánt hűgaival, megpirongatta vagy dédelgette őket, mikor mire volt szükség, süttött nekik "omelettet", s időnként nagy gonddal kiválasztott ajándékokkal is meglepte a leánykákat. Ezeket az ajándékokat úgy nevezte: "apróságok", tán ezzel is jelezve, hogy nem túl értékesek, hiszen a kis királyfi erszénye mindig lapos volt, anyja csak azt a gyűlöletes párt halmozta el arannyal, amely kormányozta őt

is, az országot is.

Ha az olvasó megengedi, kalandozom még egy kicsit a múltban, s felidézem a tizenöt éves Lajos nagy bánatát, midőn a Franciaország és Spanyolország határán fekvő Bidassoa szigetén búcsút kellett vennie Erzsébettől - aki tizenhárom évesen az austriai herceg felesége lett -, hogy cserébe megkapja a spanyoloktól saját jövőendő hitvesét, Ausztriai Annát. Jóságos ég! Mekkora keserűség öntötte el a király szívét, amikor ez a hercegisasszony foglalta el mellette hőn szeretett hűgának a helyét, akit a búcsú pillanatában oly elkeseredetten szorított magához, ezernyi kis csókkal borítva el a sóhajtozó és jajveszékelő kislány könnyes orcáját. Sokkal rosszabb volt ez, mintha meghalt volna a hűga, hiszen élt ugyan, de nem találkozhatott többé a bátyjával, s Lajos csak úgy férközhetett volna a közelébe, ha győztes hadak élén vonul be Spanyolországba.

Ó, kedves olvasóm, épp ez az a motívum, ami miatt elidőztem kicsit a múltban. Lajos ugyan túl lelkiismeretes ember s túl kötelességtudó király volt ahhoz, hogy kizárólag családi okokból induljon egy hatalmas sereggel Itáliába, ám mégiscsak megfordulhatott a fejében, hogy ha beveszi Susát, a győzelem nemcsak a katonáknak és marsalloknak lesz nagy öröm, hanem az ő számára is tartogat egy kis külön, személyes boldogságot: viszontláthatja, ha csak néhány napra is, a hűgát.

Piemont hercegének brianconi látogatása után Lajos és a bíboros már világosan látta, hogy a hiábavaló, hosszú tárgyalásokkal csak a bolondját járatják velük, ezért úgy határoztak, hogy átlépik a Franciaország és a savoyai hercegség közti határt. Susáig ugyan csak tíz mérföld az út, amit kéthárom nap alatt megtehetünk volna, mégis úgy döntöttek, hogy csak Oulx falucskáig nyomulunk előre, hátha megegyezésre készteti Károly Emánuel herceget a behatolás. És valóban, alig szállásolta be magát Oulx-ban a francia sereg, megjelent egy savoyai lovas, s arra kérte Őfelségét, szíveskedjék fogadni Verrua grófot (akinek a nevét a minden idegen nevet mániákusan franciásító honfitársaink Verrue - vagyis Bibircsók - grófra torzították), a savoyai herceg követét. A király fogadta a grófot, aki kezdetben igen jó benyomást tett mindenkire: csiszolt modorú fiatalember volt, jól forgott a nyelve, s arcára, hangjára és egész viselkedésére az a bizonyos gentilezza nyomta rá a bélyegét, amely miatt egész Európa oly jó véleménnyel van az olasz népről.

De gyorsan kiderült, hogy il bello Conte [szép gróf. (olasz)] csak ugyanazokat az elfogadhatatlan feltételeket jött újra felkínálni, amikkel már Piemont hercege is előállott, s valójában ő is a di trattare, ma di concludere nulla parancsát kapta megbízójától. Visszaküldték hát Susába, néhány udvarias szó és ajándék kíséretében, melyeknek részben ő, részben a herceg volt a címzettje.

A bíboros egyik kémje, akit még a hadjárat megkezdése előtt Susába küldött, fontos értesüléssel szolgált. A Casalét ostromló cordobai Don Gonzalve nyolcezer fős hadsereget ajánlott föl a savoyai hercegnek, hogy sikeresen védekezhessék a franciák ellen: bármily csalárd volt is ez az ígélet (hiszen ha Don Gonzalve beváltja, mindössze kétezer katonával kellett volna folytatnia Casale ostromát), reményeket ébresztett a savoyai hercegben, s azért akart a velünk folytatott tárgyalással időt nyerni, hogy közben megérkezhessék a spanyol segítség.

Alighogy il bello Conte elhagyta a táborunkat (árgus szemmel figyelve mindent, igyekezvén felmérni seregünk haderejét), a bíboros már hajnal hasadtával értem küldte az egyik muskétását, azzal az üzenettel, hogy nyomban keressem fel szerény oulx-i szállásán.

Bár nem volt kellemes ebben a hidegben ily korán felkelni, azonnal eleget tettem Richelieu kérésének; amikor beléptem hozzá, a bíboros egy olasz nyelvkönyvet bűjt éppen: minden reggel forgatta egy keveset, hogy felfrissítse nyelvtudását, hiszen szeretett lehetőleg közvetlenül tájékozódni mindenről, bár voltak a seregben tolmácsok szép számmal, hogy csak Créqui marsallt, Toiras urat és szerénységemet említsem...

- Kedves rokon - mondta a bíboros -, a király kegyelmedet kívánja követként Susába küldeni, lévén hogy sem Créqui marsall, sem Toiras nem tudna olyan jól eleget tenni e megbízatásnak, mint hercegséged, Créqui ugyanis betegeskedik, Toiras-ba pedig nem szorult elég diplomáciai érzék. A feladat a következő. Lajos megelégtelt, hogy a savoyai herceg Besancon óta csak áltatja őt és az időt húzza. Úgy döntött hát, hogy a legcélravezetőbb lesz - a bíboros itt egy kis kacérsággal olaszra váltott - contraporre astuzia ad astuzia, [fortély ellen fortélyt bevetni. (olasz)] vagyis most ő küld követet, hogy tárgyaljon a herceggel, ma con l'ordine di concludere nulla. Ami azt jelenti, hogy a tárgyalás a küldetésnek csak a látszólagos célja. A valódi cél: de visu tanulmányozni a városkapukat, a susai szoros úttorlaszait, megnézni, vannak-e erődítmények az említett torlaszoktól északra, illetve délre, hány katona őrzi őket, s főleg, hogy rendelkezik-e ágyúkkal is a védelem.

Mihelyt összegyűjtöttek annyi embert, amennyi egy küldöttséghez kell - szükség volt egy királyi hírnökre, egy trombitásra, fél tucat muskétásra, és persze Nicolas is velünk jött, meg egy szekér, sátrakkal és

éllelmiszerrel megrakodva -, elindultam Oulx-ból Susába.

Richelieu egy nagyszerű kis térképet adott nekem, melyet már elindulásunk előtt tanulmányoztam s megállapítottam, hogy nagyon egyszerű lesz eligazodnunk, hiszen az út - amelyet a rómaiak nyitottak meg egykor, hogy Észak-Itáliából Gallia délkeleti részébe jussanak - egy folyó, a "Doria Riparia" mentén vezet, amely hömpölygő vizével Susába tart, így hát csak a folyót kell követnünk, hogy mi is elérjük a várost.

Megkapó az ellentét a folyó jobb és bal partja közt; a bal parton magas hegyek emelkednek, a Cime Vallone például ezerkétszáztizennyolc öl magas, míg a jobb part sokkal derűsebb látványt nyújt, a dombokká gömbölyödött hegyek magassága nem haladja meg a négyszáz ölt.

Útközben két városkán kellett áthaladnunk: Exillesen és Chiomontén. Az elsőhöz félve közeledtem, mert a térképemen úgy láttam, hogy a Doria Riparia és a Rio Salambra összefolyásánál lévő várost jobbról-balról egy-egy forte della guardia és fortezza veszi közre. Nem tudtam, van-e helyőrség az erődökben, mert ha van, a katonáknak esetleg kedvük támadhat belekötni az én gyöngé kíséretembe.

Előreküldtem hát a hírnököket és a trombitást, hogy jelezzék a jöttömet. Az előfutárok gyorsan visszatértek, s közölték, hogy nem találtak mást, csak néhány rémült parasztot, mert az erődök helyőrsége visszahúzódott Susába, mihi hírt vették, hogy Lajos serege beszállásolta magát Oulx-ba. A helyőrség tehát nem túl harcias, gondoltam magamban. De szerettem volna biztos lenni a dolgomban, ezért amiután megnyugtattam a lakosságot, s békés szándékunk jeléül néhány apró ajándékot is szétosztottam közöttük, felkerestem a két erődöt, melyeknek kitűnő védművei igazán dicséretére váltak az itáliai mérnököknek. Kis szemleutam végeztével megállapítottam, hogy néhány napig feltartóztathatták volna a királyi sereget, ha a savoyai herceg jobban ért a hadviseléshez.

Elhatároztam, hogy tábort verek Exillesben, de a meglepetéseket elkerülendő, a városkán kívül, és tüzet is rakatok meg őrszemeket is állítok.

A parasztok itáliai gentilezzá-val vezettek minket a mezőre, ahol sátort verhettünk, és nagylelkűen még a kútjaikat is a rendelkezésünkre bocsátották, amit egyetlen francia paraszt sem tett volna, oly féltékenyen őrzik a vizüket. Igaz ugyan, hogy a Doria Riparia bőségesen ellátja az itt lakókat.

Az egész falu odacsődült a jöttünkre, szemügyre vettek minket a fáklyák fényénél, a férfiak fegyvereinket és lovainkat csodálták, a lányok meg a muskétásainkat, akik erre kidüllesztették a mellüket és lesimították a bajuszukat.

Hívtam hát gyorsan az őrmesterüket, és sotto voce közöltem vele, hogy sem a hely, sem az idő nem alkalmas az enyelgésre, és ha az emberei közül csak egy is tovább merészkedik a cicázás terén, veszélyeztetve a biztonságunkat, a fejére vonja a bíboros haragját.

Ebből a széltoiók mindjárt megértették, hogy ezen a fagyos éjszakán be kell érniük a szép álmokkal. Én magam, ha választhatok a sátor és akár a legnyomorúságosabb viskó között, ez utóbbit választottam volna, feltéve, hogy jó nagy tűz lobog benne, de nem akartam megválni az embereimtől s jobb körülmények közt tölteni az éjszakát, mint ők.

A következő megálló Chiomonte volt - amit a franciák, csak isten tudja, miért, "Chaumont"-nak, vagyis "Kopaszhegynek" fordítanak, holott a "Chiomonte" olaszul annyit tesz: "Sziklaorom". Ezt a falut nem védte semmiféle erőd; a Doria Riparia jobb partján épült, de magasán a folyó felett, nyilván, hogy ne érhesse el a Doria Riparia áradása, ami a bal parti magas hegyekről lezúduló sok esővíz és hó miatt pusztító lehetett.

Chiomontében ugyanolyan szívélyes fogadtatásban volt részünk, mint Exillesben, mihi a falu lakóit megnyugtattuk, hogy békés szándékkal érkezünk. De mivel nyilván tudták, hogy egy nagy és erős francia hadsereg táborozik Oulx-ban, úgy éreztem, nem szerethetik túlzottan a hercegüket, ha ilyen barátságosan fogadnak minket.

Köztük is szétosztottam néhány ajándékot, amiért nagyon hálásak voltak. Kölcsönadtam nekik a bognáromat is, hogy megjavítsa a falu egyetlen szekerét, amelynek a tengelye hónapokkal ezelőtt eltörött, de nem tudták megjavítani.

Már türelmetlenül vártam, hogy célba érjek, s másnap, amint felkelt a nap, felszedtük a sátrakat, hogy már induljunk is Susába, hiszen a téli nappalok rövidek, s szerettem volna olyankor odaérni, amikor még látni is lehet valamit. Nicolas épp a holmimat készítette össze az útra, amikor betoppant hozzám egy chiomontei paraszt; azt mondta, Filibertónak hívják, s tömérdék kalapemelintés közepette arra kért, hogy vigyem magammal Susába, mert lakik ott egy rokona és neki el kell intéznie valami ügyet, amit ugyan apróra elmagyarázott, én mégsem értettem belőle egy szót sem, mert a logikája egészen más volt, mint amit a francia kollégiumokban tanítanak.

Filiberto alacsony, bütykös kis ember volt, cserzett arcú szörmók: a haja szinte az egész homlokát

benőtte, a szakála az egész arcát és a nyakát is eltakarta, bozontos volt a szemöldöke is, az orrából és a füléből is tömérdek szőrszál meredezett, úgyhogy alig látszott valami az arcából. De a tekintete szellemességről árulkodott, az ember maga pedig merő udvariasság volt, ezerszer is megköszönte, amikor végül megengedtem, hogy felüljön hintóm bakjára, a kocsis mellé.

S az utazás során kiderült, hogy nem tévedtem, útitársam valóban szellemes ember volt: amikor megkérdeztem tőle, hol lenne a legkellemesebb megállnunk Chiomonte és Susa között, hogy falatozzunk egy keveset, habozás nélkül kijelentette: "Az a legszebb hely arrafelé, ahol a Rio Clarea fejest ugrik a Dora Ripariába." Azt mondta: "fejest ugrik", nem pedig azt, hogy "beleömlik", amin először mosolyogtam, de amikor a valóságban is a szemem elé tárult a két folyó találkozása, már láttam, hogy a kifejezés, melyet Filiberto használt, nagyon is találó volt, hiszen a Rio Clarea valóban viharosan, heves örvények, fehér tajtékok és tompa moraj kíséretében veti bele magát a Dora Ripariába.

Mint a síkvidék szülőtte, a számomra csaknem elviselhetetlen hideg ellenére is gyönyörűnek találtam ezeket az örök hóval borított, magas hegyeket, a sötét fenyőerdőket és a tiszta vizű, sebes alpesi folyókat. A mindenit!, gondoltam magamban, milyen jó lenne nyáron visszajönni ide, de persze már Catherine-nal! Nos hát, szép olvasóm, most láthatja, miről és kiről álmodoztam én a Dora Riparia vizét kémlelve, ahelyett, hogy a küldetésem kötötte volna le minden gondolatomat.

Az addig észak-kelet irányban folyó Dora Riparia, attól kezdve, hogy a Rio Clarea "fejest ugrik" belé, irányt változtat, s kelet felé tart, miközben a bal partja, ahol eddig büszke ormok emelkedtek, olyan lankássá változik, mint a jobb, vagyis már körülbelül csak négyszáz láb magasak a dombok, s a folyó végül egy olyan boltíven át fut be a városba, amelyet falakba szoktak vágni, s amely intra muros nyilván erős ráccsal van felszerelve, hogy útját állja a betolakodóknak. De ki akarna télvíz idején a jeges vízben úszva behatolni a városba? És azután végre megpillantottam a híres úttorlaszokat is, amelyek a folyó bal partja és a meredeken lejtő kis hegy közé épültek.

Ha a jobb oldali dombocskát megmászánk, a csúcsáról elénk tárulna az a falvakkal teleszórt, hegyes-dombos vidék, amelynek a neve "Gravere". Jó okom van rá, hogy sose felejtsem el ezt a vidéket, és téged is megkérlek, kedves olvasóm, hogy védj jól az eszedbe Gravere nevét, mert a későbbiekben fontos szerepet játszik majd elbeszélésemben.

Amikor már csak úgy harminc öl választott el bennünket a susai szoros három úttorlaszától, megállítottam a hintómat, s átszálltam Acclám nyergébe, hogy elegánsnak s mégis fesztelennek találja a bevonulásomat az a néhány katona, aki megjelent az első torlaszon: puska sem volt náluk, épp csak szemügyre vettek bennünket. Igaz ugyan, hogy semmi sem hasonlíthatott volna kevésbé egy támadáshoz, mint a mi lassú, ünnepélyes bevonulásunk.

Legelől a hírnök lépdelt nagy, fehér lován, igen szépen kiöltözve, amint az egy nagy király képviselőjéhez illik, s szép, férfias volt az arca is széles válla fölött. Minden nagy volt, ami hozzá tartozott, még a hangja is, amely úgy szólt, mint egy székesegyház orgonája. Mellette, egy másik, szintén makulátlanul fehér, de sokkal kisebb lovon, a trombitás haladt, aki a hírnöknél alacsonyabb termetű, de formás, csinos arcú fiú volt, a szája kicsiny, ám ha megfújta a trombitáját, végtelenül sokféle, hatalmas hangokat csalt ki belőle, melyek hol bánatosak voltak, hol parancsolók.

Egyedül léptettem mögöttük, mozdulatlan felsőtesttel ültem Acclámon, a legszebb ruhámat öltöttem magamra, igyekeztem - mint francia herceg és pair - a főszerepet játszani ebben a színdarabban, s miközben arcizmom sem rándult, fürkész pillantásokkal fölmértem a terepet, hogy küldetésemnek eleget tegyek. Mögöttem jött Nicolas, s bármiben lefogadtam volna, hogy pontosan utánozza minden mozdulatomat: egy kicsit a helyembe képzei magát, s gondolatban már a történetet szövegeti, amelyben - Franciaországba visszatérve - szép hitvesének beszámol majd erről a követségről.

A Nicolas után vonuló hat muskétásból semmit sem láttam, de biztosra veszem, hogy ebben az ünnepélyes pillanatban - hírnevüknek megfelelően - a bátor és gáláns férfiú szobrát lehetett volna valamennyiükről megmintázni.

A trombita és a hírnök harsogó hangja nyomán - mindkettő csodás volt - újabb személy tűnt fel a második úttorlaszon: Il Signor Bellone tábornagy (így mutatkozott be), s a legnagyobb tisztelettel közölte, tüstént elküld egy őrmestert, hogy jöveletemet és annak célját jelentse Öfelsége I. Károly Emánuelnek, Savoya hercegének.

Nem kellett sokat várnom, s a kis torlasz-erőd kapuja kinyílt előttem; nyomban leszálltam lovamról, gyalog folytattam az utat, s miközben néhány udvarias szót váltottam Il Signor Bellonéval, jól megnéztem magamnak az erődrendszert. "Ezt a Bellonét inkább Balloné-nak kellene hívni", mondta később Nicolas, "olyan gömbölyű mindene: a hasa, a válla, feneke, az arca, de még a szeme is".

Nem is gondoltam mindjárt, hogy amit látok, fontos lehet. A szorosban lévő mindhárom úttorlasz fából

készült és mindegyiket árok vette körül - épp ezek az árkok tündek teljesen fölöslegesnek, hiszen a városba vagy onnan kifelé tartó szekerek és hintók számára mindkét oldalon töltés húzódott, amit az esetleges ellenség is igénybe vehetett, s így az említett árkok nem tartóztathatták fel. Ráadásul a torlaszerőd kapuja, amely előttem most megnyílt, olyan gyöngé, rozoga alkotmány volt, hogy akár kézzel is betörhette egy ember, ágyú sem kellett volna hozzá. A városkapu és az első úttorlasz közt nem volt túl nagy a távolság, kétszáznál több katona nem fért volna el ott, hogy biztosítsa az átjáró védelmét, s ennyi ember nyilván nem tudna ellenállni a mi harmincötezes seregünknek.

Már első pillantásra föltűnt, hogy az imént említett városkapu is híján van a megfelelő védelmi berendezéseknek: nincs felvonóhíd, sem vizesárok, de még kapuerőd sem, lőrésekkel, melyeken át az ostromlottak löni tudnak a támadókra. Kérkedés nélkül kijelenthetem, hogy a périgord-i Mespech-kastély, ahol őseim bölcsője ringott, sokkal biztonságosabb - például vizesárok veszi körül, aminek itt se híre, se hamva, pedig hát a Dora Riparia vizével igazán gyerekjáték lenne feltölteni egy árkot.

Eközben Bellone (majdnem "Balloné"-t írtam, mert a Nicolas-féle gioco di parole [szójáték. (olasz)] még itt motoszkált a fejemben) azt mondta, várjak egy kicsit, hamarosan megérkezik egy nemesúr, aki majd bevezet engem intra muros, a susai hercegi palotába. Léven buon diavolo, [derék ördög. (olasz)] Bellone naivul elkotyogta, hogy tegnap érkezett Milánóból, mert meg kell erősíteni a torlaszokat, és azt is elmondta, reméli, hogy nem lesz háború, mert nem szeretné, ha a torlaszokat lerombolnák. Amikor láttam, hogy nem egy nagy katona, naivitást tettenézve megkérdeztem tőle, hogy vajon az úttorlasztól balra, fent, a meredek dombocska tetejére is telepítenek-e fegyveres őrséget. "Ma no! ma no! - válaszolta nevetve -, ki vágna át télvíz idején a hegyes-völgyes Graverén, ahol ilyenkor a keskeny hegyi ösvények eltűnnek a hó alatt, amikor a Dora Riparia partján vezető úton könnyedén s akadálytalanul haladhat, s nem fenyegeti az a veszély, hogy eltéved?" Én magam nem vagyok ugyan katonaember, de akkor egy életre megtanultam, hogy a legnagyobb hiba, amit egy hadvezér elkövethet, az a priori okoskodás. És ki más jelent meg ekkor, hogy a hercegi kastélyba vezessen, mint il bello Conte di Bibircsók?, akivel mindössze kétszer-háromszor találkoztam Brianconban, ő mégis úgy érezhette, hogy a legjobb barátok vagyunk, mert erősen megölelgetett, amit én tiszta szívből viszonzottam, hiszen megkedveltem a gróftól nyílt és barátságos természetéért. Parancsot adott, hogy nyissák ki előttünk a városkaput, s amikor kíséretemmel együtt bevonultam Susába, mintegy varázsütésre minden ablak megtelt kíváncsiskodókkal, férfiakkal és nőkkel, akik cseppet sem mutatkoztak ellenségesnek, inkább nagyon is lelkesen szemlélték színpompás menetünket, mint egy színházi trüppöt, s láthatólag örültek, hogy épp az ő városukban lépünk fel.

Kíváncsian vártam, hogy de visu is megismerjem a savoyai herceget, akiről már oly sokat hallottam. Amint még bizonyára emlékeznek rá, ez a kiskirály szeretett volna igazi királlyá válni, s a szomszédai, Svájc, Franciaország és Montferrat kárára terjeszkedni; bár egyelőre nem járt sikerrel. Érthető hát, hogy a francia királyi udvarban a hercegnek nem volt túl nagy becsülete. Richelieu a következőképpen foglalta szavakba megvetését: "Amióta uralkodik, vagyis ötven éve, nem törekedett másra, mint hogy ügyeskedéssel, ravaszkodással és csalással kivágja magát abból a csávából, amelybe jöttalan cselekedetei és határtalan becsvágya juttatta."

Öreg, köszvényes, magatehetetlen öregember ült görnyedten egy szegényesen aranyozott széken, aki "a nagy" Károly Emánuelnek szólította magát, bár igazából nem sikerült naggyá válnia, legalábbis nem akkorává, mint szeretne volna. Az arca hosszúkas volt, s még hosszabbnak mutatta a magas bársonysapka, amely még egy hosszú, fehér tollal is meg volt toldva: úgy éreztem, gyerekes hiúság szülte ez a sok toldalék, amely a hiányzó testmagasságot volt hivatott... pótolni.

Mivel nyilvánvaló volt, hogy ő maga is ugyanannak az utasításnak a szellemében cselekszik, amellyel korábban a követőit ellátta, vagyis: di trattare ma di concludere nulla, s ráadásul most én is ugyanezt a parancsot kaptam Richelieutól, eszmecserénk csakis egyfajta gioco lehetett, és ha már játékról volt szó, úgy gondoltam, miért ne szórakozhatnék még jobban? Ezért hát, némi kajánsággal, szóról szóra ugyanazt ajánlottam fel az országán való áthaladásért cserébe, amit az ő megbízásából di Verrua gróf követelt annak idején Lajostól, ám a herceg most - amint vártam - elutasította az ajánlatot.

Amiből arra következtettem, hogy Károly Emánuelnek nemcsak a lába, hanem az agya is zsibbadt már kicsit. Mégis vegyes érzelmeket ébresztett bennem ez az öregember: ellenszenvet és szánalmat egyszerre, ami miatt négy szemközti beszélgetésünk kezdett kínossá válni a számomra, s ezért úgy döntöttem, ha már a tárgyalás úgyis csak egy buffonata, [bohózat (olasz)] s jobb lesz rövidre fogni, s gyorsan búcsút vettem a hercegtől.

Meglepettnék látszott és nyugtalannak is, amiért teljesen felesleges eszmecserénk nem tartott oly soká, amint várta, s rettentő göggel bocsátott utamra, amit én meglehetősen furcsának találtam, hiszen hercegek

voltunk mindketten, ám szemrebbenés nélkül fogadtam a dölyfös szavakat, nem árultam el rosszallásomat, mélyen meghajoltam a herceg előtt, olyan széles kalapemelintés kíséretében, amelyet az udvariasság megkívánt.

A kocka el volt vetve! És nem fordulhatott úgy, hogy e szegény herceg számára szerencsét hozzon! De hát mit veszíthet? Birtokaitól biztosan nem fosztják meg, mivel a fia Lajos sógora, sőt, nagyon valószínű, hogy utóbb sok pénzt kap, amiért kölcsönadta nekünk "Itália kulcsát", ami hite szerint az övé volt ugyan, de amit gyöngesége miatt képtelen volt megtartani.

NEGYESEDIK FEJEZET

Alighogy visszatértem Oulx-ba, a királyi táborba, egy muskétás máris ott termett a király üzenetével, miszerint Őfelsége tüstént látni kíván: ami azt jelentette, hogy a csizmám sem húzhatom le, meg sem borotválkozhatom, meg sem mosakodhatom, ruhát sem válthatok, s egy falatot sem ehetek, mielőtt Őfelsége előtt megjelennék.

Morózus hangulatom, amely e parancs hallatán úrrá lett rajtam, ismét rádöbrentett, miért nem vonzott soha a katonai pálya: bosszantottak a fölöslegesen szigorú parancsok. Az még csak hagyján, ha Lajostól vagy a bíborostól kapok ilyeneket néhanapján, de azt már nem tudnám elviselni, ha a pimasz Bassompierre, a hirtelen haragú Toiras, az aggályos Schomberg vagy a szertartásos Créqui osztogatná nekem a parancsokat.

És éppen ez a négy marsall, akiket az olvasó már jól ismer, és akikhez, kissé időnek előtte, Toiras-t is hozzászámoltam - kiderül majd, miért -, mind ott volt a király társaságában, vidáman, egészségesen és nagyon magabiztosan; egyedül szegény Créqui volt beteg, köhécselt, köpködött és ráadásul még könnyezett is, ami nagyon megalázó egy katona számára.

Lajos sokat adott az etikettre, ezért nem utasított, hogy fogjam rövidre tiszteletteljes köszönésemet, mint a bíboros szokta, viszont a válaszába olyan kedvességet csempészett, amire a bíboros képtelen lett volna: szeretetteljes bizalmassággal "Sioac"-nak nevezett, az olvasó már jól tudja, miért.

- Sioac - mondta -, mesélje el, miféle védelmi rendszert látott Susában.

Ekkor részletesen leírtam és mindjárt bíraltam is a három úttorlaszt, a felesleges árkokat, meg azt, hogy nincsenek lőréssel ellátott bástyák és vizesárkok sem, s nyomatékosan kiemelttem, hogy az úttorlaszoktól jobbra húzódó dombon sincs semmiféle erőd vagy megfigyelőállás, mert a táborszernagy, Il Signor Bellone eleve kizártnak tartja, hogy egy ellenséges haderő abból az irányból érkezzék, hiszen ez esetben, Chiomonte felől jövet, le kellene térniük a folyóparti útról, hogy helyette a behavazott hegyi ösvényeken botorkáljanak, hegyen-völgyön át.

- Mi ennek a vidéknek a neve, Sioac? - kérdezte Lajos.

- Le Gravere, Sire, bár egyetlen falut sem hívnak így.

- Milyen magas az a kis hegyvonulat, amelyről beszélt?

- Csak ritkán haladja meg a négyszáz ölt.

- Viszont nagyon nehezen tudnánk tájékozódni ebben a hegyes-völgyes útvesztőben - vetette közbe Bassompierre -, hiszen a hegyi ösvényeket belepte a hó. Bármikor eltévedhetünk, sőt, ami még rosszabb, megtörténhet, hogy körbekörbe járunk.

- A királyi seregben nem ismeretlen eszköz az iránytű - jegyezte meg erre nem túl nyájasan Toiras. Bassompierre úgy tett, mintha nem hallotta volna a megjegyzést.

- De még az iránytűnél is jobb megoldás - szóltam közbe -, ha Gravere falvaiban kísérőket fogadunk.

- Ily nagy előzékenységre számíthatnak a megszállók a megszállottak részéről? - kérdezte gúnyosan Bassompierre.

- Valóban számíthatunk a jóindulatukra - szólt közbe ekkor nyájasan a bíboros. - A franciáknak jó hírük van Savoyában, amit felséged atyjának köszönhetünk, Sire, aki 1601-ben elfoglalta a hercegséget, de parancsba adta katonáinak, hogy ujjal sem nyúlhatnak sem az állatokhoz, sem a terméshez, sem a házakhoz, sem az asszonyokhoz.

E parancs, főként a gentil sessó-ra vonatkozó része, amely oly furcsán hangzott IV. Henrik, a Vén Szoknyavadász szájába adva, mosolyra fakasztotta a marsallokat, ám Lajos észre sem vette az elbeszélésbe ágyazott frivol részletet. Most is, mint mindig, szinte könnyekig meghatódott az apját dicsőítő szavak hallatán. Richelieu tehát két legyet ütött egy csapásra. Már bevezetőjével elnyerte a király rokonszenvét, a marsallokat pedig elkápráztatta a régmúlt katonai hadjárataira vonatkozó tudásával.

- Ráadásul - folytatta Richelieu - a hadsereg azt az utasítást kapta, hogy ha vásárol, mindenért valódi értékének kétszeresét fizesse. Nem csoda, hogy a lakosság ezután a legjobb véleménnyel volt a francia katonákról.

- Akkor hát mit tegyünk? - kérdezte Bassompierre, mint aki gyorsan akar dönteni, ellentmondást nem tűrően, Richelieu érveit teljességgel figyelmen kívül hagyva, mintha mindaz, amit a bíboros előadott, érdektelen semmiség lett volna.

- Ezt ne mástól kérdezzék, uraim - vágott vissza Lajos, aki nagyon élvezetesnek és tanulságosnak érezte mindazt, amit a bíboros mondott, és cseppet sem volt inyére, hogy Bassompierre, ha burkoltan is, de semmibe vette az ő miniszterét.

- Kegyelmeteknek kell dönteniük - ismételte meg Lajos. Mint mindig, most is hosszú csönd támadt, mert senki sem akart elsőként szólni. - Schomberg - szólította meg ekkor egyik marsallját a király, s magasan felvonta szemöldökét.

- Két lehetőség közt választhatunk - kezdte Schomberg, a maga körülményes módján -: szemből támadjuk meg az úttorlaszokat, vagy oldalról - ez utóbbi esetben Gravera felől kell érkezniük. Ha oldalról támadunk, nézetem szerint gyors sikerre számíthatunk, hiszen, amint hallottuk, oldalirányból semmi sem védte a három torlaszt, a susaiak még őrszemeket sem állítottak.

- Ez jelenleg valóban így van - vetettem közbe, de nyomban megbántam, hogy engedély nélkül szóra nyitottam a számat -, ám nem tudhatjuk, hogy a jövőben is így lesz-e. Mivel azonban Signor Bellone meg van győződve róla, hogy a franciák abból az irányból nem fognak támadni, jó esélyünk van rá, hogy a déli oldal továbbra is védelem nélkül marad.

- Nem látom értelmét ennek a bekerítő hadmozdulatnak - mondta Créqui. - Ha az úttorlaszokat fából emelték, néhány ágyúgolyóval lerombolhatjuk őket.

Ellenvetését hallgatva úgy éreztem, a marsall fél, hogy rossz egészségi állapota ellenére rábízzák a graverei hadművelet irányítását, mivel jól ismeri Itáliát és az olaszokat, s így könnyen verbuválhat kíséretet, akik akkor is tudják, hol húzódnak a hegyi ösvények, ha a hó belepte őket.

Fölemeltem a kezem, hogy szót kérjek a királytól.

- Kedves rokon - mondta nyomban Lajos -, kegyelmednek éppúgy joga van ebbe a vitába beleszólni, mint a négy marsallnak, hiszen az értesülések, melyek alapján dönteniük kell, kegyelmedtől származnak. A szemem sarkából figyeltem Toiras-t, s láttam, milyen boldog, szinte kábult, hogy a király "négy marsallt" említett, bár őt még nem emelte ténylegesen e rangra: nyelvbottlás volt vagy burkolt ígéret? Mindenesetre olyasvalami, amitől hevesebben ver az ember szíve.

- Sire - mondtam -, van még valami, amit fontosnak tartok közölni. Exilles falucska magasságában, amely félúton van Oulx és Chiomonte közt, olyan nagy hó borítja az utat, hogy a szekerünk mélyen süppedt bele, eltűntek a kerekek és a lovak is szügyig. Sok-sok órán át tartó, kemény munka árán tudtuk csak kihúzni őket. És még ha váratlan olvadás következne is be, a tűzéség nem juthat el Susába, Sire, sem ezen az úton, sem más úton, hiszen balra ott a folyó, jobbra meg a meredek lejtő.

Megjegyzésem nyomán a társaságra mélységes csönd telepedett, amely szorongással volt tele, legalábbis én úgy éreztem: melyik katona szeret tűzéség nélkül hadba indulni?

- Nos hát - mondta Toiras, aki az iménti, burkolt előléptetése óta már fesztelenebbül szólalt meg a "vele egyenlők" között -, nos hát, úgy vélem, hogy ez az értesülés mindent megváltoztat. Tűzéség nélkül a torlaszok elleni frontális támadás lényegében a muskétások igen kockázatos összecsapását jelentené. Sokkal nagyobb sikerrel kecsegtet az oldalról jövő támadás, amely egy védtelenül hagyott célpontra irányul.

- Én is így vélem - mondta erre Schomberg.

Créqui és Bassompierre hallgatott. Créqui az ismert okból. Bassompierre pedig azért, mert szeretett akadékoskodni, hogy véleményével egyedül maradhasson, elsáncolván magát végtelen felsőbbrendűségének várában.

A király, aki egyszer már letorkolta Bassompierre-t, amiért nem volt hajlandó kifejtani véleményét a királyi tanácsban, ezúttal úgy tett, mintha nem venné észre a konok hallgatást, s inkább hozzám fordult:

- Hát kegyelmed, kedves rokon, miként vélekedik?

Mivel Franciaország pairje és a királyi tanács tagja voltam, nem számított rendkívüli eseménynek, ha a király a tanácsomat kérte. Most mégis meglepett, hogy a véleményemet firtatja, hiszen egy stratégiai kérdésben kellett dönteniük a marsalloknak.

- Sire - mondtam -, nem vagyok szakértő e téren, de úgy vélem, az lenne a legszerencsésebb, ha előbb oldalról, utána meg frontálisan támadnánk.

- Bíboros úr! Hallhatnám a véleményét?

- Sire - mondta Richelieu -, engedje meg felséged, hogy egy múltbéli hasonló esetre hivatkozzam. Montmorency connétable, amidőn 1537-ben Susa alá érkezett, egyidejűleg támadott frontálisan és oldalról is, déli irányból, mert a déli oldalt a savoyaiak nem tartották fontosnak megerősíteni, és így a város egy szempillantás alatt a franciák kezére került. Azt javaslom felségednek, hogy kövesse ugyanezt a stratégiát.

Egy csaknem száz évvel korábbi ostrom említésére tátva maradt a marsallok szája (azoké is, akik tudtak erről a történelmi eseményről s azoké is, akik nem), és ki-ki titkon elkönyvelte magában - egyesek talán nem túl nagy örömmel -, hogy Richelieu valóban mindig mindenről mindent tud, békebeli és háborús, jelenkori és múltbéli eseményekről egyaránt.

- Számomra is ez a megoldás tűnik a legkézenfekvőbbnek - mondta Lajos, ellentmondást nem tűrő hangon. - Marsall uraim, tanácskozásunk véget ért. Szeretném, ha csak Créqui marsall és Orbieu herceg maradna.

A három marsall ekkor távozott, más és más érzelmekkel eltelve. Schomberg mint fegyelmezett katona most is úgy vélte, hogy parancs az parancs, amin nincs mit gondolkodni. Toiras alig bírta leplezni ujjongó örömét, valósággal a felhők közt járt, amiért máris a marsallok közé sorolják, Bassompierre-ről pedig, aki nem akart részt venni a király döntésében, tudható volt, hogy mostantól egyfolytában bíráltni fogja a tervet, magát az elképzelést és a kivitelezését is, amint La Rochelle ostromakor is tette, az első naptól az utolsóig.

A szegény Créqui, aki alig állt a lábán, igencsak siralmasan festett, könnyezett, folyt az orra, és csak arra vágyott, hogy forró teát kortyolgasson az ágyában fekve, arra viszont egy cseppet sem, hogy a behavazott Graverén keresztül vonuljon hosszán, a hadak élén.

- Kedves rokon - fordult ekkor felé Lajos -, a kegyelmed fia, Sault gróf, jól megállta eddig a helyét a svájci sereg élén. S mivel a svájciak hegylakók és Sault gróf képességeiről csupa jót hallottam, őt szándékozom megbízni azzal, hogy frontális támadásuk előtt dél felől rohamozza meg a susai torlaszokat.

- Sire - mondta erre Créqui, s hangján a megkönnyebbülés is érződött, amiért nem reá vár e súlyos megpróbáltatás, de sajnálat is, hogy nem irányíthat egy olyan hadműveletet, amely öregbíthetné dicsőségét -, örömmel vállalnám magam is ezt a feladatot, ha nem gyengített volna le ennyire a megfázás, és végtelenül hálás vagyok, amiért a parancsnokságot a fiamra bízta.

- Köszönöm, kedves rokon - mondta Lajos. - Bouvard orvosdoktor elkíséri kegyelmedet a szállására s a megfelelő kezelésben részesíti.

Mihelyt a marsall távozóban átlépte a küszöböt, Lajos felém fordult:

- Kedves rokon, egyetért velem abban, hogy diplomáciai képességeivel és olasz nyelvtudásával segíthetne az ifjú Sault grófnak a graveri parasztok bizalmát elnyerni és kíséрокet toborozni?

Jóságos isten! - gondoltam magamban. - Hogy egyetérték-e? Vajon mi történnék, ha nem értenék egyet...

- Nagy örömmel, Sire - mondtam, mélyen meghajtva magam. Visszamentem oulx-i szállásomra, amely igen kopár és hideg volt Chaumont asszony grenoble-i palotájához képest. Chaumont asszonnyal igen illendően viselkedtem, s ezzel csalódást okoztam neki, aminek következtében a lelkiismeretem nyugodt volt, mégis szégyelltem magam. Ó, kedves olvasóm! - s hadd fordulok egyben kegyedhez is, szép olvasóm, aki, tudom, most a szemöldökét ráncolja. Mégis engedtessek meg nekem, hogy sotto voce kijelentsem: erényesnek lenni háládatlan feladat! Nagyon szeretném, ha soha többé nem kerülnék ily zavarba ejtő helyzetbe, bárhová szállásolnak is be! És örülnék, ha vendéglátóim mind olyan idős hölgyek lennének, akiknek hevét már lehűtötte a kor, bár valami azt súgja, hogy ez az állapot nem következik be soha, s épp ebben rejlik a dráma. Jól emlékszem például arra a hölgyre, aki a Nagy Vízköpő menti palotájában, Brianconban olyan nyájasan fogadott: frizurája mindig csodás volt, arca is kifestve, szép, fehér hajába szalagokat tűzött s finom vonású arcában a gyöngéd, szomorú szempár mintha egyre csak csodálkozott volna, amiért az ifjúság ilyen gyorsan elröpült.

Azután ismét küldetésemre terelődtek a gondolataim, s némi iróniával megállapítottam, hogy bármily kevésbé fűlik is a fogam a katonáskodáshoz, valahogy mindig elkap a háború szele: nemrégiben Toiras-val kellett Ré szigetén harcolnom, most meg Sault gróffal és csapatával kell a Graverében vonulnom. S ha Károly Emánuel katonái lőnek ránk, a golyók, amint Catherine oly helyesen megjegyezte, nem válogatnak majd a katona és a tolmács között...

Lajos nagy gondot fordított katonái egészségére, ezért jelentősen kibővítette a hadsereg egészségügyi ellátását; már nemcsak orvosdoktorok, borbély-felcserek szolgáltak a seregben, hanem például lábápolók is, az ő feladatuk volt többek közt a féregtelenítés, hiszen a tetű nagy veszélyt jelent a táborozó

katonák számára. Hogy az élősdiak ne szaporodhassanak el, gyakori volt az ellenőrzés, a katonák haját egészen rövidre nyírták, testük egyéb szőrzetét pedig leborotválták, nehogy a férgek megtelepedhessenek benne.

Bármily prózai foglalatosság is a féregtelenítés, emiatt maradtunk még két napig Oulx-ban a király haditanácsát követően, melyről az imént beszámoltam.

Én végül nem bántam meg, hogy oulx-i tartózkodásunk hosszabbra nyúlt, mert így Créqui marsall meghívhatott ebédre, a fiával, Sault gróffal együtt. Gögös természete dacára is kedveltem a marsallt, és bámultam a bőkezűségét, amellyel vendégeit fogadta; volt mindene, ami a nagyvonalú vendéglátáshoz kell, hiszen a hadjáratokra jelentős készletet vitt magával a borából, és vele volt mindig a kínai porcelánja is, amelynek színe oly jól illett szeme színéhez, s mindannyiszor vele utazott egy csodálatos szakács s az egész személyzet, sőt, amint hallottam, két komorna is, apródnak öltözve, nehogy a királyt megbotránkoztassák jelenlétükkel. Én magam sosem láttam őket, mert - a fáma szerint - jól elfüggönyözött hintóban utaztak. Azt is rebesgették, hogy valódi feladatuk a marsall ágyának fölmelegítése volt. Ezért amikor Créquit elkapta a nátha, a rossz nyelvek azt suttogták, hogy az ágymelegítés nem járt sikerrel.

Créqui ebédjén valóban kitűnő ételeket szolgáltak fel, de a marsall csak csipegetett, mint egy veréb és az ebéd közepén fel is állt az asztaltól, mert már kíváncsi volt az ágyba, úgyhogy alkalmam nyílt négy szemközt is beszélgetni Sault gróffal.

Lévén atyai ágon Créqui, anyain pedig Lesdiguières, a jövője miatt nem volt miért aggódnia. S nem csupán annyi előnyt kapott az életben, hogy - amint az angolok mondják - ezüstkanállal a szájában született, hanem ráadásul még jóvágású, magas fiú is volt, csinos arcú, fekete göndör haja egyenesen csodálatos, a szeme gesztenyebarna, vonásai szabályosak, a szája szép s a fogai vakítóan fehérek. Mivel - bibliai fordulattal szólva - dicsekedhetett testében, és sok női szívet megdobogtatott, ugyanolyan hencegő alak is válhatott volna belőle, amilyen Bassompierre. Ám az ő viselkedésében, beszédében, corporis habitus-ában nyoma sem volt a gögnek. Nem tudni, honnan örökölte jó természetét, hiszen sem az apját, sem az anyját (a Lesdiguières lányt) nem mondanám a szerénység mintaképének, de a fiuk oly udvarias, türelmes és nyájas volt mindenkihez, a szolgaszemélyzethez, a lovászához és a katonáihoz is, hogy minden bizonnal kigúnyolják a háta mögött nagy kedvességéért, ha nem olyan szép, bátor és gazdag is egyben. Bár sohasem ordítózott és büntetni is csak ritkán büntetett, a seregében példás fegyelem uralkodott. Igaz ugyan, hogy svájciakat kommandírozott, akik - ha hihetünk a derék Hörnernek - "az anyatejjel szívják magukba a katonai mesterséget".

Jól emlékeztem rá, hogy amikor megérkeztem Ré szigetének fellegrvárába, kis összetűzésbe keveredtem Toiras-val, mivel ő azt hitte, meg kell velem osztania a parancsnokságot, ezért hát most tüstént tisztázni akartam a helyzetet Sault gróffal, nehogy valami hasonló félreértés támadjon közöttünk. Közöltem vele, hogy nem is konyítok a hadtudományhoz, s küldetésem kizárólag arra korlátozódik, hogy a tolmácsa legyek, amikor majd szót kell értenie a graverei falvak parasztjaival. Amire ő őszinte örömmel kijelentette, hogy szívesen veszi a segítségemet, sőt, mivel eddigi küldetéseim teljesítése közben nyilván sok tapasztalatot szereztem, tanácsért is hozzám fordul majd, ha úgy érzi, hogy döntése megerősítésre szorul. Gyermeki őszinteség sugárzott minden szavából: ebben a pillanatban csírázott ki a mai napig tartó barátságunk.

1629. március harmadikán, XIII. Lajos parancsára, seregünk elhagyta Oulx-t és elindult a Dora Riparia partján vezető úton Susa felé. És mivel én már kétszer is megtettem az utat Oulx és Susa közt oda-vissza, Exillesen és Chiomontén át, Ófelsége engem küldött előre, hogy értesítsem jövetelünkről a lakosságot, nehogy megrémíssze őket ez a hatalmas hadsereg.

Megkértem Ófelségét, hadd jöhessenek velem a szálláscsinálók is (a sátrakkal és a sátorverőkkel), de főként az a deli királyi hírnök, aki susai küldetésemkor járt előttem: az exillesi és chiomontei parasztok valósággal bálványozták ezt a hatalmas termetű, felcicomázott férfiút, mint valami Szent Györgyöt, de még a lovát is tisztelték, olyannyira, hogy ha egy katona és egy paraszt vitába keveredett, a hírnök pusztja megjelenésére lecsillapultak a kedélyek. Már csak azért is, mert parancsba adtam, hogy mindig a parasztnak kell igazat adnia, csak olyankor nem, ha a vétkessége túlságosan is szembeszökő. Hamarosan messze magam mögött hagytam a nagy hadsereget, hiszen valamennyi emberemmel lóra pattantam (Nicolas úgy követett, mint az árnyék). Címeres hintóm leghátul himbálódzott, mert a kocsis rangján alulinak találta, hogy málhások közé keveredjék. Ezt jó hangosan közölte is, hogy biztosan meghalljam.

Acclám akkor is duzzogott, ha túl keveset lovagoltam rajta, és akkor is, ha túl sokat, most azonban még reggeli jókedvénél tartott, amit a füle apró remegéseivel adott tudtomra, én pedig, amíg a Dora Riparia

mentén lovagoltam a hátán, azon az úton, amelyet a rómaiak építettek, hol a tiszta vízű, sebes folyóra vettem egy-egy pillantást, hol a ködön át halványan kirajzolódó magas hegycsúcsokra, hol meg a tőlem jobbra húzódó graverei dombvonulatra. Kezdtém beleszeretni ebbe az alpesi tájba, és kezdtem kiismerni is: már nem tudott becsapni a felhőkön néha áttörő napfény. Mert csalóka volt itt a nap. Egy kicsit fölmelegített, elhitette velünk, hogy a tél a végéhez közelít. És azután megint eltűnt a nagy felhők mögött, a hideg prédájául dobva újra minket.

Első állomásunk a Dora Riparia túlsópartján fekvő Exilles volt, melyet a térkép szerint - amint az olvasó bizonyára emlékszik rá - egy fortezza és egy forte della guardia véd; az első alkalommal tartottam is emiatt ettől a falucskától, ám utóbb kiderült, hogy az erődökben nincs helyőrség.

Az exillesi parasztok már messziről felismerték óriás termetű hírnökömet, hatalmas lován, mind rohantak elénk, barátságosan integetve, és épp a legjobbkor érkeztek, hogy segítsenek kirángatni a hóból a sátrakkal megrakott szekereinket: a kerekek már teljesen eltűntek a hóban s a lovak is szügyig. Már másodszor ért Exillesben ez a balszerencse, úgyhogy nagyon jól jött ezeknek a derék embereknek a segítsége: kezet csókoltak az "Orbiu duca"-nak [Orbieu herceg] (ez én voltam, kedves olvasóm, semmi kétség), hevesen megöleltek minden régi ismerőst, azután segítettek kihúzni szekereinket a kátyúból, együtt a muskétásokkal, akik - bár nemesemberek voltak - szintén nekigyürkőztek a munkának. Lapáttal bőven ellátott bennünket Richelieu. Azon nyomban üzenetet küldtem a királynak; beszámoltam neki balesetünkről és megerősítettem, hogy a tűzértség semmiképp sem tudna átvergődni Exillesen. Viszont van egy erős kőhid a Dora Riparia túlsópartján, amin a tűzértségünk átkelhetne s hóolvadásig biztonságban meghúzódhatnék a fortezza-ban.

Minden a terv szerint haladt, és bár a királyt nyilván nyugtalanította, hogy a tűzértsége nélkül kell Susát megtámadnia, nyugtalanságának nem adta jelét, amikor ismét találkoztam vele. Mihelyt seregével beért minket, megmutattam neki a helyszíneket, s máris folytattam utamat Chiomonte felé: ebből a faluból óhajtottá Őfelsége elindítani a Susa elleni támadást, méghozzá március hatodikán. Én március 4-én értem Chiomontéba, Őfelsége pedig 5-én.

Ha Exillesben barátságos fogadtatásban volt részünk, Chiomontében valóságos örömujjongás fogadott ezen a derűs reggelen. A falu lakói ugyanis nagyon hálásak voltak nekem, amiért ittjártamkor a rendelkezésükre bocsátottam a bognáromat, aki megjavította a falu egyetlen s már régóta használhatatlan szekerét.

A lovam körül tolongó tömegben egyszer csak felfedeztem egy szempárt, amely hihetetlenül bozontos haj és szőr közül ragyogott rám - s ebből mindjárt ráismertem Filibertóra.

- Filiberto - kiáltottam -, vieni qui!

Kivált a tömegből, azzal az új méltósággal, amelyre hívásom emelte, s melyről láthatólag úgy érezte, hogy magasan a társai fölé helyezi. Már korábban is része volt egy felejthetetlen kegyben: a kocsisom mellett ülhetett a bakon, úgy utazott velem Susába, valami családi adósságot behajtani. Filiberto ettől fogva úgy érezte, hogy a háznépemhez tartozik, s én meg őhöz, hiszen a gazdája vagyok.

- Vostra Altezza si ricorda di me e del mio nome! [Felséged emlékszik a nevemre! (olasz)] - mondta, a büszkeségtől mámorosan.

- Sì, certamente Filiberto. Vieni nella mia tenda a mezzogiorno in punto. Vorrei parlarti a te.

- Agli ordini, Vostra Altezza [- Hát persze! Gyere délben a sátramba. Beszélni szeretnék veled.

- Parancsára, felség! (olasz)] - válaszolta erre, földig hajolva.

Ezután ismét beleolvadt a tömegbe, új méltóságához illő, ünnepélyes arckifejezéssel, amitől azonban nem vált nevetségessé, mert Filiberto remekül játszotta a szerepét. - De nagyon kedvemre való ez a nép!, gondoltam magamban. - Átlagon felüli érzéke van a játékhoz és a komédiához.

Épp végeztem az ebédemmel, amikor Filiberto szertartásos, apró léptekkel belépett a sátramba, és csak nagyon nehezen sikerült rávennem, hogy le is üljön és elfogadjon az inasomtól egy pohár bort. Tisztelete jeléül csak fél fenékkal ült a támla nélküli széken, a boromat azonban azzal tisztelte meg, hogy egy hajtásra megitta. Erről a borról századokon át fognak beszélni Chiomontében, gondoltam.

- Filiberto - mondtam neki ezután -, rád bízok egy titkot, amiről mindörökké hallgatnod kell, és egy szívességet is kérek tőled, amit ha megteszel, szintén el kell ásnod emlékezeted legmélyére.

- Vostra Altezza - válaszolta ünnepélyesen -, ha a lelkiismeretem engedi, szívesen megteszem azt a szívességet, hiszen anima e corpo [testestül-lelekestül. (olasz)] felséged alázatos szolgája vagyok.

- Filiberto - mondtam -, semmit sem kell a lelkiismereted ellen tenned. Holnap Susába készülök, de nem a Dora Ripariát kísérő úton, hanem a Graverén át.

- Una marcia lunghissima et difficoltosa [Hosszú és veszélyes út. (olasz)] - mondta Filiberto. -

Megkérdezhetem, hogy egyedül, netán küsszámú kísérettel indul-e útnak felséged?

- Ó, nem! Egy egész hadsereggel megyek.

- Szóval katonai hadműveletről van szó - mondta erre elkomorodva Filiberto.

- Szó sincs róla! A francia király engedélyt kíván kérni Ófelsége I. Károly Emánuelától, hogy békésen áthaladhasson a területén, Casale felé.

- Vagyis Ófelségének nem eshet bántódása?

- Semmi a világon. Annál is kevésbé, mivel - amint bizonyára te is tudod, Filiberto -, Ófelsége fia a francia király sógora.

- Lo so - mondta erre Filiberto -, e sono ora interamente ras
sicurato. [tudom és most már teljesen megnyugodtam. (olasz)]

Érzésem szerint túl könnyen megnyugodott, amiből arra következtettem, hogy nem ragaszkodik valami nagyon uralkodójához. De nyilván oka volt rá, hogy ne ragaszkodjék hozzá, ahogyan Exilles és Chiomonte lakóinak is. Én sem kedveltem túlságosan a herceget, a hosszú arcát, a kalapját meghosszabbító hosszú fehér tollát és eszelős arroganciáját.

- A király természetesen a Dora Riparia menti úton megy Susába - folytattam. - De nekem hol kell letérnem erről az útról, ha a Graverén át akarok odajutni?

- Mindjárt megmondom, Vostra Altezza: kicsivel az előtt, hogy a Rio Clarea fejest ugrik a Dora Ripariába. Onnantól felségednek egyenest kelet felé kell tartania.

- És hol találom ezt a Graverét?

- Graverenem egy falu, felség, hanem sok falu együtt, és a legfontosabb köztük Refornetto.

- És miért olyan fontos ez a falu?

- Mert van egy temploma, a templomának meg plébánosa. - És múlik valami azon a plébánoson?

- Tutto. [minden. (olasz)]

Ez a tutto szöveget ütött a fejembe.

- Magyarázd ezt meg, Filiberto! - mondtam. - Mi dolgom lesz nekem ezzel a pappal?

- Meg kell kennie a kerekeit...

- Mi okból?

- Hogy arrafelé gördüljenek, amerre felséged akarja, ne ellenkező irányba. Én majd megkérem, járuljon hozzá, hogy Vincenzo Tallarico legyen felséged kísérője.

- És ha nem járul hozzá?

- Egy rosszul megszírozott keréktől nem várhat mást felséged, mint hogy nyikorog! És az a nyikorgás talán Ófelsége, a savoyai herceg füléig is elhallatszik. E allora che disgrazia per il povero Vincenzo Tallarico! [És akkor nagy bajba kerül a szegény Vincenzo Tallarico! (olasz)]

- Ki ez a Vincenzo? Hol lakik és mivel foglalkozik?

- Már mondtam: Refornettóban lakik. A rokonom. Ami pedig a mesterségét illeti, bútorokat készít.

- Szóval asztalos.

- No, certamente, Vostra Altezza! - tiltakozott méltatlankodva Filiberto. - Vincenzo e un grande artista! [. - Nem, dehogyis, felség. -Vincenzo művész, nagy művész! (olasz)] Bútorokat tervez, lerajzolja, azután el is készíti őket! És mivel örökké a vidéket járja, a memoria ismeri a Graveren összes ösvényét.

- Ezt úgy értem, hogy hajlandó lenne elkísérni engem Refornettóból Susába?

- Sì, certamente. Ha én megkérem, és a plébánosa is hozzájárul.

- És hogy tudod megkérni?

- Amikor felséged letér a Dora Ripariát kísérő útról a Graveren felé, engedelmevel elkísérném Refornettóba.

- Ma sei un tesoro, Filiberto! [- De hiszen te valóságos kincs vagy, Filiberto! (olasz)] - kiáltottam. - Nagy szívességet teszel, amit én jószívvel elfogadok.

Március 6-án il grandissimo esercito francese, [a nagy francia hadsereg. (olasz)] amint Chiomonte lakói mondták, már hajnalhasadás előtt útra kelt a Dora Riparia partján, Susa felé. A király úgy kívánta, hogy a svájci hadtest, Sault gróf és jómagam, a kíséremmel együtt, jó fél mérföldnyire a serege előtt haladjunk, hogy ne okozzunk majd torlódást, amikor a Rio Clarea és a Dora Riparia összefolyásánál letérünk az útról és jobbra kanyarodunk a comune di Graveren felé.

Minden nagyon jól ment, bárha - amint Filiberto mondotta volt - valóban difficoltosa e lunghissima utat tettünk meg a nagy hidegben, hegyen-völgyön át a behavazott ösvényeken. "És ez még semmi - mondogatta Filiberto, mintegy megnyugtatóan -, Refornettótól Susáig sokkal nehezebb lesz."

Épp akkor érkeztünk meg Refornettóba, amikor a pap befejezte a reggeli misét, s így alkalmam nyílt rövid beszédet intézni a chiesa parrocchiale-ból [plébániatemplom. (olasz)] épp kifelé tartó hívekhez: megnyugtattam őket, hogy semmi erőszakos cselekménytől, sem illetlen szitkozódástól nem kell

tartaniuk, senki sem fogja a házukat kifosztani, leányaikat megerőszakolni, hiszen mi csak békében-barátságban áthaladunk a falujukon, miután tisztelgő látogatást tettünk jó papjuknál. Amint kis szónoklatomat befejeztem, feltűnt a templom küszöbén az említett pap, akit kecses kalapemelintéssel üdvözöltem én is s Sault gróf is, Filiberto pedig mély meghajlással, a talpraesett svájciak meg, akiknek igencsak jól vág az eszük, összecsapták a sarkukat, s vigyázba vágta magukat: a sarkak összecsapása egyébként nemigen hallatszott a hóban.

A pap kegyesen bólintott felénk, majd megkért, kövessük a sekrestyébe, ahol jó tűz lobogott, s ahonnan nyomban kizavarta a három ministránsgyereket, mert - legalábbis úgy gondoltam - nem akarta, hogy beszélgetésünknek tanúja legyen.

Elfelejtettem ennek a papnak a nevét, amit igencsak sajnálok, mert általában semmi sem jellemez jobban egy embert, mint a neve. Vegyük csak Filiberto példáját: van-e még egy név, amely ilyen világosan utalna rá, hogy viselője melegszívű és ékesszóló ember? Név híján szinte semmi érdemlegeset sem mondhatok Refornetto papjáról, lévén, ha jól emlékszem, középkorú, közepes magasságú, közepes testalkatú, s ha szabad magam így kifejeznem: közepes lelkű ember.

Nem ellenkezett, amikor kezdtem "megkenni a kerekeit", primo öt flaska borral, amit Nicolas adott át neki a nevemben (s amit a pap utasítására egy hosszú asztalra pakolt, amin ott volt kiterítve a tiszteletes rendkívül viseltes papi öltözete is), secundo, egy kis erszénnel, amelyben két Lajosarany lapult. Egyenként kivette őket az erszényéből, latolgatta, figyelmesen nézegette XIII. Lajos arcmását, s csak az utolsó pillanatban feltámadt szégyenérzete tartotta vissza tőle, hogy beleharapjon, úgy bizonyosodjék meg róla, nem hamis-e.

Szép olvasóm, nem szeretném, ha azt gondolná, kigúnyolom ezt a szegény plébánost. Mert hát szegény volt, mint minden vidéki pap, akár olasz, akár francia, kicsiny fizetést húzott ő is gazdag püspökétől. Ezeknek a vidéki papoknak az élete többnyire híveik nagylelkűségén múlik, csak hát a hívek éppolyan szegény ördögök, mint a pap. Emlékszem, hogy Lajost is felháborította a síkvidék papjainak szegénysége, amiért súlyos szemrehányásokkal illette a püspököket, de azt már nem tudom, lett-e némi foganatja ezeknek a szemrehányásoknak.

Miután a "kerekek megzsírozása" befejeződött - és nem takarékoskodtunk a zsírral -, megkérdeztem a plébános urat, hozzájárulna-e, hogy az egyik híve, Vincenzo Tallarico elkísérjen Refornettóból Susába. Nyomban hozzájárult, s kijelentette: megmondhatom Vincenzo Tallaricónak, semmi akadályát sem látja annak, hogy a kísérem legyen; ha Tallarico vállalja a megbízást, ő, a papja nem ellenzi.

Búcsúzásnál azért megkérdezte, miért ezt a hosszú és nehezen járható utat választom a hegyes-völgyes Graverén át, amikor a Dora Riparia mentén sokkal könnyebben Susába érhetnék. Veszélyesnek tartottam volna erre a kérdésre őszintén válaszolni, ezért inkább a tudatlant játszottam: nem tudom, mire jó ez a kerülő, én csak engedelmeskedem királyom parancsának. Hogy hitt-e nekem a pap vagy sem, nem tudom, mindenesetre bölcsebbnek találta, ha nem kérdezősködik tovább, s hagyja, hogy minden további felvilágosítás nélkül búcsút vegyek tőle.

Amint kiléptünk a templomból, Sault grófja odafordult hozzám:

- Bátyámuram (ebben a megszólításban állapotunk meg, hogy ne kelljen örökösen "hercegeznünk" meg "grófoznunk" egymást), csodálom a kedvességét, amellyel levette a lábáról Refornetto jó plébánosát, s így gyorsan és egyszerűen elintézte vele az ügyünket.

- Öcsémuram - mondtam én erre -, nem kedvesség volt az, hanem gentilezza.

- Mi a különbség?

- A kedvesség baráti erőfeszítés. Az olasz gentilezza viszont öröklődés nélkül, magától jön, és amikor Itáliában vagyok, mindenestül olasznak érzem magam.

A nagy művész, Vincenzo Tallarico lakása kicsiny volt ugyan, de nagyon ízlésesen volt berendezve, és Filiberto még alig szólt néhány szót, Tallarico máris ráállt - bár jóformán a száját sem nyitotta ki -, hogy az útkalauzunk legyen, s nyomban átvonult a szomszédos kis szobába, hogy felöltözzék, mi pedig ott maradtunk a feleségével, akinek rengeteg volt a dolga, részben gyapjút font a guzsalyán, részben két kis ördögfiókára felügyelt, akik a szoknyája körül keringtek és mókáztak. A mamát Francescának hívták, nagyon szép asszony volt, Sault és én lenyűgözve, némán bámultuk, de azért persze diszkrétén, már amennyire képesek voltunk rá. A két kislány már kevésbé volt diszkrét: abbahagyták a komiszkodást, lecövekeltek előttünk, nagy komolyan szemügyre vettek bennünket, majd szemléjük végeztével, parányi mutatóujjukat nekünk szegezve, kiáltozni kezdtek: "Sono belli! Sono belli! Sono belli", ["Szépek!" (olasz)] s a nóta csak akkor ért véget, amikor az apjuk belépett.

Ez a bájos jelenet egyszerre ébresztett bennem örömet és bánatot. Előbb elérékenyültem, majd eszembe jutott Catherine és a gyermekem, akik most oly távol vannak tőlem, és a szívem még jobban

összeszorult arra a gondolatra, hogy nem is tudom, mikor láthatom viszont őket, hiszen a hadjárat még csak most kezdődött.

Indulás előtt adtam két Lajos-aranyat Filibertónak: megdöbbenette - de hízelgett is neki -, hogy ugyanannyit kap, mint a reformettói plébános. Szabadkozott is, mondván: "Troppo, Vostra Altezza, troppo!" [Túl sok, felség, túl sok! (olasz)] Nagy meglepetésemre ahelyett, hogy egy kicsit pihent volna a rokonánál, azonnal indult velünk vissza Chiomontéba, vagy mert valami fontos dolga volt odahaza, vagy - ami valószínűbb - szeretett volna mihamarább eldicsekedni a feleségének a keresményével.

Vincenzo Tallarico látható szakértelemmel öltözött fel a hosszú útra, melyet hóban és hidegben fogunk megtenni. Jól megtermett, széles vállú férfi volt Vincenzo, a nyaka vastag, cserzett bőrű arcának szabályos és férfias vonásai az egykori római legionáriusokat juttatták eszembe. Amikor hadtestünk a vezetésével elindult, úgy éreztem, hogy nagyon lassan haladunk, ám azután ráeszméltem, hogy Vincenzo a hegyilakók kimért lépteivel halad, amelynek hossza és sebessége változatlan, akár lefelé, akár fölfelé megyünk, s így hosszú távon is tartható. Vincenzo mindvégig, amíg velünk volt, rendkívül hallgatagnak mutatkozott, talán mert ilyen volt a természete, de az is lehet, hogy csak a levegővel takarékoskodott, nehogy kifogyjon a szuflája.

Kedves olvasóm, ez a hosszú út Reformettóból Susába olyan kinkeserves volt, hogy még elmesélni is fárasztó lenne, miközben említésre méltó dolog nem is történt, néhány nagy esést meg azt leszámítva, hogy egy-két svájci, aki álmában járkált, eltévedt, de másnap megtaláltuk őket. A szívem hevesen dobogott, amikor Vincenzo jelentette, hogy a dombtetőről, amelyre elsőként jutott fel, már látni lehet Susát és az úttorlaszokat. Elküldtem Nicolas-t Sault grófhhoz, hogy vele is tudassuk a hírt. A gróf azonnal pihenőt rendelt el, hozzám sietett s megkérdezte, szeretném-e én magam szemügyre venni újra a helyszínt, melyet egyszer már láttam; ha igen, rendel mellém két svájcit, hogy elkísérjenek.

Kaptam az ajánlaton, és nyomban útnak indultam a két svájccal, bár sejtelmem sem volt, mi hasznomra lehetnek, azon kívül, hogy visszavihetik a holttestemet Sault grófhhoz, ha a hegygerincen túl ellenséges előőrsbe botlanánk. Őszintén szólva nem is ettől tartottam a legjobban, bármily lehangoló volt ez az eshetőség. Attól féltem, hogy valami megváltozott azóta, hogy színlelt követségben jártam I. Károly Emánuelnél és néhány fürkész pillantást vetettem a torlaszokra; mert ha Bellone szívébe mégis befészkelte a gyanú, hogy a franciák oldalba támadhatják őket dél felől, akkor még látogatásom után is megerősíthette a kritikus szárnyat erőddel, helyőrséggel, s ez esetben az a stratégia, amelyet a bíboros és a király az én értesüléseimre épített, hatástalanná vált volna.

Már fölkel a nap, és bár az eget felhők borították, nem volt egyetlen ködfolt sem, amely elrejthetett volna minket, így hát az utolsó néhány őlt, ami a hegygerinctől még elválasztott bennünket, hason csúszva tettük meg a hóban. Azután óvatosan fölemeltem a fejem, fél szemmel a megadott pont felé sandítottam, s akkor végtelen megkönnyebbülés öntött el. Istennek, hála, nem láttam sem erődöket, sem őrszemeket, sem katonákat! A torlaszok dél felől teljesen védtelenek voltak, és már az első puskalövés előtt úgy érezhettük, hogy bevettük őket, hiszen mi mindent láttunk, minket viszont nem látott senki.

Sőt, az volt a benyomásom, hogy a három úttorlasz legénysége sincs készültségben, pedig a Dora Riparia partján, a Susába vezető úton, a savoyaiak lőtávolán kívül, ott állt mozdulatlanul, tökéletes négyes sorokban a francia sereg - puska a lábánál!

- A mi támadásunkra várnak, hogy azután ők is támadjanak nyomban - szólalt meg a jobbomon Sault gróf, aki éppúgy hason csúszott a hóban, mint én. - Hát ne várassuk őket tovább!

Hátrafordult, s láttam, amint egy csapat íjaspuskás felsorakozik két sorban, az első sor a hegygerincen, a második egyölnyire mögötte, hogy ha az első sor lövése eldőrdült, a második nyomban a helyére állhasson.

- A célpont túlságosan is felkínálja magát - súgta Sault gróf -, szinte szégyellek ezekre a szegény emberekre löni.

De azért megmarkolta a pisztolyát, a feje fölé emelte s a levegőbe lőtt, majd hasonlóképpen tett a kapitány, a főhadnagy és a zászlótartó tiszt is. A négy egymást követő lövés volt ugyanis a jel, amire az íjaspuskások vártak, s máris tűz alá vették a torlaszt. A puskatűz úgy hangzott, akár a mennydörgés, rövid volt, de fülsiketítő, és amikor a füst szétoszlott, láttam, hogy a barikádokat őrző savoyaiak fejvesztve menekülnek a városba a nagykapun át. Ugyanebben a pillanatban a királyi sereg is elindult az úton, és mivel nem ütközött semmi akadályba, elfoglalta az úttorlaszokat, majd beözönlött a városkapun, amit az ellenség rémületében nyitva felejtett.

- Szólni óhajt hozzám, szép olvasóm?

- Uram, rendkívül meg vagyok lepve. Általában egészen másként szokták elmesélni a susai szoros

bevételelét.

- Valóban, asszonyom, nem említettem a két legismertebb változatot, a franciát és a savoyait, mégpedig azért nem, mert egyiket sem tartom hitelesnek.

- Engedelmeivel, uram, azért én mégis szeretném hallani őket.

- Hallja hát. És legyen a döntőbíráim, ítélje meg, igazam van-e, ha nem veszem őket komolyan. A francia változat egyértelműen Bassompierre marsall kitalációja. Amidőn az itáliai hadjárat véget ért s mi visszatértünk Párizsba, ezt a változatot mesélte el Conti hercegnének és Chevreuse hercegnének, vagyis az ördögi alsószoknyáknak, s ezt terjesztette azután mindenki, aki az udvarnál gyűlöli a királyt és a bíborost. Asszonyom, kérem, kanyarodjunk vissza együtt kissé az időben, addig a pillanatig, amikor Sault gróf svájci katonái még nem tűntek föl muskétával a kézben a hegygerincen, az úttorlaszoktól délre. Az úton, mint már mondtam, ott állt mozdulatlanul a királyi sereg, lábhoz tett fegyverrel, mintegy száznál is több az említett úttorlaszoktól. Lajos a savoyai herceghez menesztette hírnökét, s újfent szabad áthaladást kért tőle, amit a herceg ismét megtagadott. És erre a csodálatos, a nagyszerű Bassompierre elvesztette türelmét, s abban a homályos, metaforikus stílusban szólt oda a királynak, amit az udvari pipiskedők imádnak, ám a király ki nem állhat, mert atyjához hasonlóan az egyenes, nyílt katonabeszéd híve.

"- Sire - mondta e változat szerint Bassompierre -, az együttes készen áll, a hegedűsök a helyükön vannak s a maszkok is elkészültek. Ha felséged úgy kívánja, kezdődhet a tánc."

Amire a király állítólag azt felelte, hogy a tűzereknek nincs elég ágyúgolyójuk. Mit nem ad Bassompierre a király szájába! Nem találja furcsának, asszonyom ezt a királyi választ, miközben tudjuk, hogy ha volnának is ágyúgolyók, nem tudnák használni őket, hiszen a tűzéréség, mint asszonyom is jól tudja, az exillesi fortezzá-ban maradt, Susától jó kétnapi járóföldre. Megbolondult volna a király? Minden kitörlődött az emlékezetéből, esztét vesztette, s már azt sem tudta szegény, hogy mit beszél?

Bassompierre persze nem fogadja el az ostoba ellenvetést. Rámordul a királyra és megleckézteti, mint egy tejfölösszáját, s végül ő hozza meg helyette a döntést:

"- Sire, most már ideje gondoskodni ágyúgolyókról! Mégsem járja hogy a tánc azért maradjon el, mert hiányoznak a maszkok!"

- Mit szól, asszonyom, milyen mesés szerepet oszt magára Bassompierre? Mily csodás peplumba burkolózik! A szegény, gyöngé, habókos, nevetséges Lajos mellett igazi hős ő, a furia francese megtestesítője, amit úgy csodálnak bennünk az olaszok, s amihez még azok a francia kellekek is társulnak, amiket viszont a hölgyek csodálnak: a tollforgó és a szellemesség. Asszonyom, legyen a tanúm! Van-e ember, aki nem alél el egy ilyen kellemes kifakadás hallatán: "Mégsem járja, hogy a tánc azért maradjon el, mert hiányoznak a maszkok!"? A "maszkok" a francia tűzéréség hatvannégy ágyúja! Hallgassátok, jó emberek! Franciaország marsallja szól!

- Kegyelmed tehát egy szót sem hisz ebből a történetből, uram.

- Egyetlen szót sem. Sem a történetet nem hiszem el, sem azt, hogy Bassompierre olyan szerepet játszott volna, amelyet itt magának tulajdonít, de még azt a közvetett sugalmazást sem, miszerint négy szemközt beszélgetett volna a királlyal.

- Hát ez sem igaz?

- Nem bizony, asszonyom. Először is a király mellett mindig ott volt a kegyenc, Saint-Simon, aki beszélni ugyan sohasem beszélt, de a fülét nyitva tartotta. És ott volt még egy nagyon fontos személyiség, akit érdekes módon Bassompierre szintén nem vett észre.

- Richelieu?

- Ó bizony, asszonyom! Richelieu, akinek a véleményét a király ebben a kérdésben is kikérte, és aki - bízván a meglepetés és a megfélemlítés erejében - azt javasolta, hogy előbb Sault gróf intézzen oldaltámadást a torlaszok ellen, s csak azután indítsa meg a királyi sereg frontális támadását. A király pedig nyilvánvalóan ezt a megoldást fogadta el. Nagy gonddal és sok munkával készítették elő az elkerülő hadműveletet - vajon miért mondtak volna le róla az utolsó pillanatban Bassompierre kedvéért, s miért döntöttek volna mégis a frontális támadás mellett, amely mindig oly sok emberéletet követel?

- De ha, jól értettem, uram, kegyelmed a savoyai verziót sem tartja hitelt érdemlőnek.

- Valóban így van, asszonyom, de nekik legalább van mentségük a hazugságra. A savoyaiakat legyőztük, vigasztalódniuk kellett hát, ezért találtak ki olyan történeteket, amelyek azt mutatják, hogy vereségük ellenére is hősiiesen helytálltak. Így hát azt mesélték, hogy a köszvényes és magatehetetlen Károly Emánuel az úttorlaszokhoz vitette magát karosszékében - amivel ő is, meg azok is, akik a székét vitték, azt kockáztatták volna, hogy fogságba esnek. Amikor a francia király hírnöke megérkezett, s szabad áthaladást kért a királyi sereg számára, a herceg egy olyan mondattal válaszolt, amely utóbb történelmi

szállóige lett. Elutasította persze a kérést, de úgy, hogy válaszában a savoyai büszkeség is benne foglaltatott: "Noi, non siamo inglesi e sapremo difendere i nostri passaggi." [Nem, nem vagyunk mi angolok, mi megvédjük a szorosainkat. (olasz)] La Rochelle ostromára célzott, bár az összehasonlítás erősen sántított, hiszen ott nem az angolok, hanem mi védtünk egy szorost, méghozzá sikeresen, hála annak a gátnak, amiről akkoriban egész Európa beszélt.

És a savoyai történetírás még egy hősiepizódot följegyzett. Amikor a franciák előzölöttek az úttorlaszokat, a savoyai herceg fia, Piemont hercege, kimenekítette atyját, aki magatehetetlenül a székéhez szögezve könnyen fogságba eshetett volna. A savoyaiak szerint una brillante carica-val [egy nagyszerű rohammal. (olasz)] szabadította ki. Amin mindjárt el kell gondolkodnunk - mert hát miféle rohamról lehetett itt szó? Lovasrohamot indított volna a herceg, az árkokon és a barikádokon át? Vagy gyalogosan sietett atyja segítségére, miközben a királyi sereg és Saulx gróf svájci hadtestének katonái már elfoglalták az úttorlaszokat, s a védők hanyatt-homlok menekültek, még a susai városkaput is tárva-nyitva hagyva maguk mögött? És egyáltalán: vajon kockáztathatta, asszonyom, a herceg és a fia, hogy a városon kívül rekedjenek? Kockáztathatták-e, hogy mindkettőjüket megöljék ebben a csatában, s ezáltal a Savoyai-ház napja leáldozzék Itáliában? Nem tudom, hogy vannak ezzel az itáliai hercegek, de Franciaországban, s tudomásom szerint mindenütt Európában, az a szokás, hogy a király messze elkerüli a - Richelieu szóhasználatával - "veszélyes helyeket", hiszen az uralkodó halála csaknem mindig seregének azonnali vereségét is maga után vonja.

- Tehát nem hiszi, uram, hogy a köszvénytől nyomorék savoyai herceg az úttorlaszokhoz vitette magát karszékén?

- Nem lehetek oly udvariatlan, hogy ezt az állítást kétségbe vonjam. A herceg minden bizonnyal odavittette magát, hogy szemlét tartson a védelmi rendszer felett és lelket öntsön a védekező katonákba, de amint a szemle befejeződött, miniszterei tanácsára nyilván visszatért a palotájába, hogy ott várja ki a csata végét. Nem válik szégyenére, hogy a tanácsot megfogadta: egyetlen európai uralkodó sem cselekedett volna másként.

- De nem volt-e már az is örültség, uram, hogy egy maroknyi ember kész volt szembeállni egy akkora hadsereggel, amilyen Lajosé volt?

- Örültség? Ó, nem! Inkább számítás.

- Számítás, uram? Egy ilyen gyöngye helyőrséggel? A fából épült úttorlaszokkal? A korlátozott parancsnokkal? Ilyen feltételek mellett megütközni harmincötezer katonával?

- Ha a "számítás" nem tetszik asszonyomnak, használjuk a "színlelés" szót.

- Színlelés?

- Az bizony, asszonyom! Képzelve csak el, milyen nehéz helyzetbe került Károly Emánuel, a két hatalmas szomszéd közé szorulva: az egyik a mindig jelen lévő Spanyolország volt, a másik a franciák, akik azonban mindig csak rövidke időt töltöttek Itáliában. Ha túlságosan jó barátságba keveredik az épp csak átutazó franciákkal, a távozásuk után a spanyol lehordja a sárga földig, vagy még valami ennél is rosszabbra ragadtatja magát. Ne feledje, hogy a savoyai Károly Emánuel a spanyol király szövetségese, és mint szövetségese osztozott a montferrati városokon is: Casale a spanyoloké, Savoyáé Tino. De térjünk vissza a jelenhez. Ha átadja a franciáknak Itália kulcsait, az Cordobai Gonzalve szemében a spanyol szövetség elárulását jelentette volna, de ha e kulcsokat erőnek erejével ragadják el tőle, az egészen más dolog. Károly Emánuel ez esetben fehér, mint a hó.

- És a színlelés elérte a kívánt hatást?

- Nem mondhatnám, asszonyom! A machiavellista politika legfőbb gyöngesége az, hogy csak ideig-óráig hatásos. A spanyolokat nem vezethette már túl soká a herceg az orruknál fogva, főleg, amiután a tudomásukra jutott, milyen kedvező feltételekkel kötött vele békét Lajos: Károly Emánuel megtarthatta Tinót, s még tizenötezer Lajos-aranyat is kapott évjáradékként. S amikor Gonzalve azt is megtudta, milyen túlradó érzések közepette találkozott Franciaország királya és a húga, Piemont hercegének felesége, ráeszmélt, hogy rútul becsapták, annál is inkább, mivel a királyi sereg végül mégis szabad elvonulást kapott Susán át, felszabadította az ostrom alól Casalét, ahová azután egy erős helyőrséggel bevette magát Toiras.

A következmények nem sokat vártak magukra. Mihelyt Lajos visszatért az édes Franciaországba, a spanyolok Károly Emánuel ellen fordultak, kimutatták a foguk fehéret, s azt követelték, hogy szegje meg a Lajossal kötött szerződés egyik záradékát, nevezetesen azt, amely Toiras és katonái ellátására vonatkozott. A követelés jól jött a kicsinyes és örökké garasoskodó Károly Emánuelnek, de nem zavarta túlságosan Toiras-t sem, aki tudta, mit jelent ostromlottnak lenni, s hatalmas élelmiszer-készletet halmozott fel. És nem is tartanám méltányosnak Károly Emánuel szemére hányni a szerződésszegést. A

szerencsétlen herceget országa földrajzi helyzete kényszerítette rá, hogy hol a spanyolokat, hol a franciákat árulja el. Mi pedig, szép olvasóm, hogy megtartsuk Casalét, Mantovát, Savoyát és a Velencei Köztársaságot, időnként ellátogatunk Itáliába, de hadi sikereink ellenére sem tudjuk igazán megvetni itt a lábunkat, hiszen csak átutazó vendégek vagyunk ezen a tájon...

ÖTÖDIK FEJEZET

Amint bevonult Susába, a király megbízta Richelieu-t - és nem Bassompierre-t, kedves olvasóm! -, hogy nyugtassa meg a várost, amit a bíboros végtelen ügyességgel és türelemmel meg is tett, személyes dicsőségével mit sem törődve, amit például az is bizonyít, hogy amikor intra muros a három torony egyike nem akarta megadni magát, nem indított támadást ellene, megelégedett a torony védőinek ígéretével, miszerint nem fognak löni a katonáinkra. És a védők betartották ígéretüket.

A savoyai Károly Emánuellel és a piemonti herceggel Lajos egyformán kegyesen bánt. Megengedte, hogy visszahúzódjanak Aveillanéba, a Susához közeli kis erdőbe, távozásuk után pedig, ritka udvariasságról téve tanúbizonyságot, nem foglalta el üresen maradt kastélyukat, hanem egy szomszédos, a kastélynál kevésbé szép és kevésbé kényelmes házban rendezkedett be.

A sógorával, Piemont hercegeivel kötötte meg a békeszerződést, amely véget vetett a két ország közti háborúskodásnak, és - amint láttuk - igen kedvező feltételeket biztosított a herceg és a fia számára. De még mielőtt távoztunk volna Savoyából, megromlott a viszony köztük és miközöttünk. Elmondom, mi történt.

Kedves olvasóm, ha szeleburdi vagy, feledékeny és rendetlen, mint jómagam is - kivéve, ha hivatalos feladataimat látom el, vagy küldetést teljesítek -, vésd jól az eszedbe, hogy a felsoroltak nem csupán apró hibák, amiken barátok közt csúfolódhatunk, hanem igen súlyos vétkek, melyek beláthatatlan következményekkel járhatnak, s ha nem nemesember a vétkes, akár még köteleit is kaphat értük a nyakába.

Jelen történetünk évében és havában egy bizonyos Clausel a francia országúton elveszített néhány iratot, amelyet a megtalálók nagy fontosságúnak ítélték, így hát az iratok kézzől kézre jártak, míg nem Susába, a királyhoz is eljutottak.

Lajos mélységes felháborodással és elképedéssel olvasta őket újra meg újra. Azután nyomban magához hívatta a bíborost, aki szintén elolvasta mindet, és szintúgy elállt a szava megdöbbenésében: a megtalált irat egy szerződés volt, melyet a nagyon katolikus spanyol király, IV. Fülöp és a francia hugenották vezére, Rohan herceg kötött. E szerződés értelmében a herceg évi negyvenezer arany dukátot kap, ha sikerül létrehoznia Franciaországon belül egy független protestáns államot.

Volt min fölháborodni! A spanyol politika szégyentelen álszentsége teljes valójában mutatkozott meg ebben az undorító dokumentumban. A spanyol király urbi et orbi a katolikus egyház élharcosának nyilvánította magát, azt hangoztatta, hogy egyedül csak ő képes tökéletesen kiirtani a világból az eretnekséget, s mindeközben aranyat ígér Rohan hercegnek, ha sikerül létrehoznia Franciaország határain belül egy protestáns államot, hogy ezáltal meggyengítse az egyetlen európai országot, amely szembeszállhat egyeduralkodó törekvéseivel.

Lajosnak, e szerződést olvasva, hol az undora, hol a dühe volt nagyobb, ám haragja akkor hágott tetőfokára, amikor megtudta, hogy a közvetítő, akinek a segítségével létrejött ez a megállapodás Rohan herceg és a spanyol király közt, nem más volt, mint a sógora, Piemont hercege. A király magához hívatta Aveillanéból, irgalmatlanul leteremtette, írásos vallomást követelt tőle, s amikor visszatértünk Franciaországba, a spanyol királyt isteníítő ájtatosaink elé tárta a szerződést is, meg Piemont herceg vallomását is. Az ájtatosok azonban különös emberek, akik azt hiszik el, amit jólesik elhinniük. Vagyis ebből a történetből egy szót sem hittek el. A szerződés nyilvánvalóan hamisítvány, hogy az országúton találták volna, teljességgel valószínűtlen - és hol az az ember, aki elvesztette? A herceg vallomását pedig nyilván a susai győző diktálta. Mindezt persze nem merték volna hangosan kimondani, csak egymás fülébe súgták, ájtatos képpel. S még akkor sem hittek a szerződés valódiságában, amikor Clauselt végre elfogták, s ő vallomást tett, mielőtt felakasztották. Mindez csak koholmány, egy csavaros agy elmeszüleménye, nyilvánvaló, ugye, hogy kié?, kérdezték egymástól egy sóhaj kíséretében, lesütött szemmel.

A Rohan herceg és a spanyol király közti titkos szerződés felfedezése után még sürgetőbbé vált, hogy a király országunk összes hugenotta városát egyszer s mindenkorra térdre kényszerítse. Lajos negyven napig maradt Susában, s azután - nagy örömmre - végre készülődni kezdett vissza, Franciaországba.

Így hát minden reményem megvolt rá, hogy hamarosan Orbieu-ben lehetek, vidéki otthonomban, ahol Catherine várt rám, hiszen a királynak ezután már nem lesz szüksége tolmácsra, lévén hogy a harc ezúttal franciák között folyik majd.

Sajnos azonban nem úgy történt, ahogyan reméltem: hiába célozgattam rá, hogy nem tudom, vajon szénakaszálásra vagy aratásra érek-e haza orbieu-i birtokomra, Lajos egy szóval sem reagált.

"Az aratás a legjobb hivatkozási alap", jegyezte meg Nicolas sotto voce, mert hát egy cipőben jártunk, hiszen ha beköszöntött a nyár, az ő Henriette-je elkísérte az én Catherine-omat a birtokomra.

Miután képtelen voltam kipuhatolni, mi lehet a király szándéka, s Richelieu segítségét sem kérhettem, hiszen ő sohasem vetemedett volna arra, hogy Őfelsége tervei után szimatoljon, végül Guron úrhoz fordultam, akiről Emlékirataimnak előző kötetében már említést tettem.

Boldogok azok az emberek, akiknek jellemzéséhez egyetlen szó is elég: Schomberg egyenes ember, Guron pedig hűséges. És szerencsés mindenki, aki ilyen embert tudhat a barátjának. Mindent őszintén elmondhat neki, fenntartás és gyanakvás nélkül.

Orange-i megállónk során meghívtam Guron urat a szállásomra, s mivel az udvar egyik haspókja volt, nagy lakomát adtam a tiszteletére, majd a desszertnél, az utolsó falat után, megvallottam neki, hogy mi aggaszt.

- Barátom válaszolta Guron, akinek nem volt sürgős visszatérni Párizsba, hiszen már jó ideje csak a táborhelyünk közelében véletlenszerűen felbukkanó hölgyektől várt szerelmet és megkönnyebbülést. - Barátom - mondta újra -, kegyelmed a sok jó tulajdonságának az áldozata. Olyan jó szolgálatot tett tolmácsként Ré szigetén, oly remekül helytállt mint go between Buckingham és Toiras között, és még ragyogóbban teljesítette küldetését Graverében, hogy a király most ismét kamatoztatni kívánja diplomáciai képességeit, s azzal fogja megbízni, hogy tárgyaljon a hugenotta városokkal és Rohan herceggel, aki hálás kegyelmednek, amiért oly nyájasan s előzékenyen tárgyalt az anyjával, Rohan hercegnével, amikor meglátogatta őt a seregeinktől ostromlott La Rochelle-ben.

- Hitemre! - mondtam -, valóban jól emlékszem a bájos idős hölgyre (mert idős kora ellenére is bájosnak volt mondható), aki La Rochelle-ben fogadott, s arra is emlékszem, mennyire csodáltam a bátorságáért, hogy ott maradt hívei körében, vállalva az éhezést és a sok veszélyt, holott Lajos kétszer is felajánlotta neki, hogy eltávozzon ebből a pokolból, s menedékre lelhet egy közeli, békés kastélyban.

Hát erről van szó!, gondoltam magamban, míg Guront a lovág kísértem, megint a háború, távol Catherine-től és a gyermekemtől, és vajon milyen hosszú ideig kell még nélkülöznöm őket?

Kedves olvasóm, bizonyára emlékszel rá, hogy La Rochelle bevétele után, hiába bánt a király oly emberségesen s kesztyűs kézzel a várossal, egyetlen más hugenotta város sem tartott bűnbánatot. Most tehát, hogy Susát elfoglaltuk és Casalét felszabadítottuk, a nyájas Franciaországba visszatérve ezt a problémát is meg kellett oldanunk annak érdekében, hogy a királyságban véget érjenek a polgárháborúk, és az ország egész területe a király fennhatósága alá kerüljön.

Ha megnézzük a francia királyság térképét, azt látjuk, hogy a hugenotta városok egy körív mentén helyezkednek el; az ív Privas-tól indul, majd Saint-Ambroix-n, Alés-n és Anduze-on át egész Nîmes-ig húzódik. E várostól azután a körív nyugat felé tartva s egy széles görbületet írva le végül Castres, Mazamet és Montauban városokkal zárul be.

A királyi hatalom eddig sohasem merte ezeket a városokat egyszerre megtámadni, mindig csak hol az egyiket, hol a másikat, s ha az ostromlott város elesett, a hugenották azzal vigasztalódtak, hogy lám, a többi "a Gondviselés kegyelméből" továbbra is az övék maradt. Ha viszont a királyi hatalom vallott kudarcot, s nem sikerült az ostromlott várost bevennie, amint például Montaubant, a kudarc bátorságot öntött az összes többi városba is, erősítette azt az érzésüket, hogy legyőzhetetlenek, amit a papjaik is szüntelenül hangoztattak.

Itáliából hazatérve Lajos Richelieu bíborosra bízta a hugenotta városok visszahódítását. Ettől a pillanattól Richelieu, Őfelsége legfőbb minisztere, tényleges kinevezés nélkül is a hadsereg főparancsnoka lett.

Elődeivel szemben megvolt az az előnye, hogy egy nagy hadsereg állt a rendelkezésére, melyet a világ La Rochelle elfoglalása és Casale felszabadítása óta legyőzhetetlennek tartott. Ebben a hadseregben tisztességesen fizették a zsoldot, nem szűkölködtek az élelemben, a katonák fegyelmezettek és harcedzettek voltak.

A bíboros ezen felül még egy olyan rendkívüli képességgel is rendelkezett, amely a legbátrabb marsalljainknak sem mindig adatott meg: józan ítélőképességgel, amely mentes volt az a priori-tól; egy-egy ügy minden részletét aprólékosan kiismerte, s döntései előtt patikamérlegre vetette az összes "prót" és "kontrát". Ha ezt tudjuk, azon sem kell csodálkoznunk, hogy amiután a nagy feladatot megkapta a királytól, nem úgy tervezte, hogy külön-külön támadja majd meg a jelentősebb hugenotta városokat,

hanem hogy az összeset egyszerre, egyazon időben. A hadsereg, amelynek az élén áll, elég nagy hozzá, hogy részekre oszadjon, s egyidejűleg támadjon meg minden lázadó várost: a Condé herceg Montaubant, Vantadour Castres-ot, d'Estrées marsall Nimes-et veszi ostrom alá. A király és Richelieu az imént felvázolt körív csúcánál támad, vagyis a hugenották legészakibb franciaországi fészket veszi tűz alá, ami nem más, mint Privas. Május 19-én tizenkilencezer gyalogos, hatszáz lovas és a tüzérség, amelynek immár nem kellett attól tartania, hogy belesüpped a hóba, amivel az exillesi tél fenyegette, bekeríti a várost. Május 26-án Privas megadja magát.

Szép olvasóm, bocsásson meg nekem, de most olyasmiről kell beszámolnom, amitől biztosan elfutja szép szemét a könny. Amikor Privas-t bevették, a király és a bíboros hosszan tanakodott, hogy vajon helyénvaló-e, ha ismét nagylelkűen kegyelmet gyakorolnak, amint La Rochelle kapitulációja után tették, s bár egyikük sem kegyetlen ember, úgy érezték, hogy ez az önmagában oly szép gesztus nem vezet eredményre. Egyetlen más hugenotta város sem nyitotta meg előttük a kapuit az után, hogy La Rochelle kegyelmet kapott. Ezúttal megkeményítették hát a szívüket. Lajos, most először, szabad kezet adott a katonáinak - bár később, azt hiszem, gyötörte emiatt a lelki furdalás -, s ők éltek az alkalommal. Privas-t kifosztották, feldúlták, felégették, s amíg hallgattam szegény lakóinak kétségbeesett kiáltózkodását, s láttam a házaikat felperzselő magas lángokat, nyomorultul éreztem magam, ám a következő napokban már sokkal kevésbé, amikor tanúja lehettem, mint nyitja meg sorra kapuját a király előtt a sok város: Saint-Ambroix, Alès, Anduzem Nimes, Castres, Mazamet és Montauban. El kellett gondolkodnom e kardcsapás nélkül bevett városok furcsa esetén, s végül igen lesújtó vélemény alakult ki bennem az emberi nemről, hiszen a Privas-ban megnyilvánuló szégyenletes katonai brutalitással elértük azt, amit irgalommal és jószívúsággal addig még sohasem.

Lajos - már némi óvatossággal társított - jósága és irgalmassága azonban hamarosan újra megmutatkozott, méghozzá a június 27-én kibocsátott kegyelmi rendeletben, amely a protestáns városok sorsáról rendelkezett. Falaik és bástyáik leromboltatnak, és persze mindben helyre kell állítani a katolikus vallásgyakorlatot. A rendelet eltörli azokat a kiváltságokat, melyeket IV. Henrik biztosított ezeknek a városoknak - közülük is a legkirívóbb az adómentesség volt. Ugyanakkor - s itt mutatkozott meg a király csodálatos méltányossága! - elkobozott javaikat visszaszolgáltatják, s Lajos, okulván a múltbéli hibákból, kötelezi magát, hogy a hugenották mindörökre biztonságban élhetnek Franciaországban, s gyakorolhatják vallásukat.

Nem volt túl nagy szükség diplomáciai képességeimre, amikor a király nevében Rohan herceggel tárgyaltam. Semmi mást nem akart, csak kimenekülni a csávából, és erre bizony jó oka volt. A Franciaország és Anglia közti békeszerződés megfosztotta természetes szövetségesétől, a hugenotta városok kapitulációja pedig, melynek következtében szertefoszlott az a remény, hogy Franciaországon belül egy protestáns államot tud létrehozni, természetellenes szövetségesétől: a spanyoloktól is megfosztotta. A világ urai, úgy látszik, kevésbé kényesek a vallásukra, mint a népeik.

Olyan kedvező feltételeket kínálhattam Rohan hercegnek, hogy nem is lett volna értelme alkudoznia. Kegyelmet kapott, visszaszolgáltatták javait, és vigasztalásul még évi százezer tallért is folyósítanak neki. De azért némi öröm is keveredett az örömben: a hercegnek Franciaországon kívül kell letelepednie, a leginkább javallott hely a Velencei köztársaság, mely örökös barátunk, s mivel folytonosan a milánói spanyol terjeszkedésétől retteg, nagy szüksége van egy éppoly kiváló hadvezérre, amilyen az ellentáborban Spinola márki.

Rohan herceget tehát a legnagyobb tisztelettel Toulonig kísérték, ahol is nyomban behajózták a feleségével, leányával és minden vagyonával együtt Adria gyöngyszeme felé; valóban jó szolgálatot tett a velenceieknek, utóbb pedig még jobbat a királynak, amikor Ófelsége utasítására megakadályozta - ha csak ideiglenesen is - a spanyolok Val Tellina-béli berendezkedését.

Lajos, amint már többször is említettem, gyűlölte La Rochelle és Aunis szeles, esős, viharos időjárását. Amikor pedig - 1629 júniusában - elfoglalta Nimes-et, ezt a szép várost fái és szökőkútjai ellenére túl melegnek, fullasztónak, vagyis szintén elviselhetetlennek találta, s alig várta, hogy távozhassék innen. Azt sem mondhatnám, hogy a párizsi klímát szerette, hiszen valahányszor kilépett a Louvre kapuján, panaszkodott a fővárosának utcáin terjengő bűz miatt. Párizs vonzereje elsősorban a közeli Saint-Germain-en-Laye volt, ahol a gyermekkorát töltötte, s ahol szabadon lélegezhetett és vadászhatott is Peq vadaskertjében.

Languedocban hagyta hát a bíborost, hogy ő felügyelje a kegyelmi rendelet pontos végrehajtását, ő maga pedig július 15-én elutazott Nimes-ből. És teljesen váratlanul, két órával az indulás előtt értesített, hogy én is vele tartok, tehát szokása szerint semmi időt sem hagyott a felkészülésre. Talán mégis hatottak a célozgatásaim, hogy tudniillik aratásra szeretnék már orbieu-i birtokomon lenni, ezt azonban

még köszönet formájában sem mertem volna megemlíteni, nehogy úgy tűnjék, hogy a király valami módon az én akaratomnak engedett, mert azért megharagudott volna, olyan féltékenyen és gyanakvóan őrizte a hatalmát.

Csak Schomberg-t, Saint-Simont, Guron urat, a személyes szolgálatára beosztott tiszteket és engem vitt magával, kíséretül pedig a három kedvenc ezredét, melyek mindegyike titkon meg volt győződve róla, hogy egymaga többet ér, mint a másik kettő együttvéve.

Saint-Simon [az emlékiratíró apja] volt az egyetlen - a király minden eddigi kegyence közül a legügyesebb, legokosabb és leghűségesebb, ráadásul a legkevésbé hencegő -, akinek állandó helye volt a király hintójában, bár ez az "állandó" nem fedi teljesen a valóságot, hiszen Lajos időnként elkergette maga mellől - s szegény ilyenkor hol az én hintómban, hol Schomberg-ében, hol Guronéban talált menedéket. És amikor egyszer épp nálam vendégeskedett - mondhatnám: megint egyszer -, megkérdeztem tőle, mivel vonta magára a király haragját, amire ő halvány mosollyal így felelt:

- Lajos időnként megcsömörlik tőlem, mint mindenkitől, aki hűséggel szolgálja.

- De mégis, milyen indokkal szokta kikergetni a hintójából?

- Hol azért, mert túl sokat beszélek, hol azért, mert túl keveset.

- És a bíborostól is megcsömörlik időnként Lajos?

- Kényes kérdés ez, nagyjóúram! - mondta erre Saint-Simon azzal a gunyoros, fiús mosollyal, ami miatt annyira kedvelte mindenki.

- Nyomban visszavonom, ha tapintatlannak találja.

- Szó sincs róla! Lajos szereti, tiszteli és csodálja a bíborost, jobban, mint bárki mást a világon, de néha nyomasztónak érzi a szellemi fölényét, és ilyenkor azt teszi, amit a csökönyös lóval szokás: nagyot rándít a zablán, hogy fájdalmasan emlékeztessen rá, ki itt a ló és ki a lovas. De az ördögbe is, hát nem olyasmiket mondok nagyjóúramnak, amit úgyis tud már, még hozzá személyes tapasztalatából, ahogyan én is?

- Ez is kényes kérdés! - mondtam erre nevetve. - De őszintén szólva valóban vannak tapasztalataim e téren. Lajos szereti kicsit megkínózni leghűségesebb szolgálóit, és azt hiszem, ezért ígérte meg nekem is hónapokkal előbb a hercegséget, mint ahogy ténylegesen megadta volna.

Amire Saint-Simon úgy hallgatott, mint a sír, amiből arra következtettem, hogy igaz az udvarban keringő hír, miszerint a király neki is hercegséget ígért... Jóságos isten!, gondoltam magamban, milyen keveset kellett tennie ennek a kedves istállómasternek ahhoz, hogy magasra emelkedjék a nemesi rendben, másnak meg milyen sokat!...

Ha jól emlékszem, Párizs felé az utolsó előtti megállóhelyünkönél kéretett Lajos a hintójába, s olyan rosszkedvűnek látszott ezen a reggelen, hogy már-már attól féltem, a kegy, hogy magához rendelt, végül a vesztemet okozza. Közös utunk hosszú, kínos csönddel kezdődött, amit természetesen én nem törhettem meg, csak Lajos, viszont attól még nyugodtan szemrehányást tehetett volna a hallgatásomért. Nagyon megkönnyebbültem hát, amikor végül a zekéje ujjából kihúzott egy levelet, s felém nyújtván így szólt:

- Sioac, amint tudja, nem tudok a hintóban olvasni, mert a rázkódástól émelygés fog el. Ez itt egy jelentés, amit ma reggel kaptam a bíboros úrtól. Mindennap küld egyet - tette hozzá fásultan, de nekem mindjárt az jutott eszembe, mennyire megsértődnek, ha Richelieu akár csak egyetlen napot is kihagyna, és nem számolna be neki az államügyekről. - Kérem, olvassa el ezt a levelet.

- Fennhangoz, Sire?

- Jaj, dehogy! Semmiképp sem akarom, hogy bármi megtörje hintómban a csöndet. Magában olvassa, és ha végzett vele, összegezze hangosan a lényegét. A bíboros úr mindig olyan terjedősen és körülmenyesen fogalmaz. A végtelenségig sorolja az érveket és ellenérveket.

Richelieu fogalmazásában épp a szókratészi dialektikát csodáltam a legjobban, s egyébként nemegyszer hallottam, hogy Lajos is dicsérte minden részletre kiterjedő, világos és módszeres fejtegetéseit.

Némán elolvastam tehát Richelieu levelét, nehogy bármit is "megtörjek" a hintóban, s azután így szóltam: - Kész vagyok, Sire.

- Hallgatom - mondta erre Lajos, fásultságot színelve, de így sem igen tudta leplezni afeletti örömét, hogy a bíboros nap mint nap mindenről tájékoztatja.

- Sire, a bíboros Piquecos kastélyból ír felségednek. - Piquecos? Milyen furcsa név!

- Languedoci név, Sire.

- Mindjárt gondoltam. És hol van ez a Piquecos-kastély?

- Nem messze Montaubantól, Sire.

- Nagyon helyes. A bíboros úr nem hajlandó abban a városban aludni, amely csak nemrég adta meg

magát neki. Folytassa, Sioac.

- Igenis, Sire. A városi előljárók, amikor a bíboros bevonult a városba, szerették volna, ha a lováról leszállva egy baldachin alatt foglal helyet, amit a tiszteletére állítottak föl, őminenciája azonban elutasította az ajánlatot, mondván, hogy az említett kiváltság csak a királyt illeti meg.

- Ez valóban így van - jegyezte meg Lajos, látható elégedettséggel.

- A bíboros ugyanezen okból azt is elutasította, hogy a város konzuljai gyalog haladjanak a lova mellett s így kísérik őt a városházáig.

- Ezt is helyesen tette. Kik ezek az emberek, hogy római címeket aggatnak magukra? Konzulok!

Rómában vagyunk vagy Montaubanban?

- Sire, felséged Languedocjában a városi előljárókat nevezik "konzuloknak".

- Folytassa, Sioac.

- Azután észrevette, hogy a montaubani Szent Jakab templomból csak egy kápolna maradt meg, annyira megcsonkították a megreformált vallásúak, ezért a bíboros úr megparancsolta, hogy a király költségére haladéktalanul építsék újjá a templomot.

- Ez valóban a legkevesebb, amit megtehetek - mondta Lajos.

- És végül, Sire, őminenciája beszédet intézett a hugenotta vallású lelkészekhez. Biztosította őket róla, hogy mostantól fogva felséged nem vallásuk, hanem alattvalói hűségük szerint fog az emberek közt különbséget tenni.

- Jól mondta a bíboros.

- Végül a bíboros úr kijelentette, hogy felséged szeretné, ha minden híve egyazon hitben egyesülne. De ezt a boldog végkifejletet Isten segítségétől várja, és egyedül csak Istenétől.

- Ez nem fog tetszeni ájtatosainknak - mondta Lajos -, de híven kifejezi azt, amit valóban gondolok.

- A bíboros úr végül egy lendületes, kifejezetten felségedhez szóló tirádával zárja levelét. Idézhetem, Sire?

- Idézzé, Sioac.

„Sire, mindenki meghajlik felséged nevére. Mára elmondhatjuk, az igazságnak megfelelően, hogy a lázadás és az eretnokség forrásai kiapadtak.”

Lajos egy kicsit elgondolkozott ezen, majd lassan így szólt:

- Nem! Ez csak féligazság: a lázadás forrása valóban kiapadt, de az eretnokségé nem. De hát mi mást tehettünk volna, mint hogy kibocsátottuk ezt a kegyelmi rendeletet? Mészároltuk volna le a hugenottákat? Úztem volna el ezeket a jó franciákat Franciaországból? És még miféle kegyetlen ostobaságokat kellett volna elkövetnem, amiket ájtatosaink forgatnak velejükben?

Most így mondta, "velejükben", nem pedig úgy, "agyukban", ahogyan az atyja mondta volt, s ebben az összefüggésben mástól nem is hallottam ezt a szót, csak őtőle.

Ezután Lajos lehunyta szemmel oly soká hallgatott, hogy már azt hittem, elszenderedett. Ám végül, a szemét kinyitva, tisztán csengő hangon kijelentette:

- Meg kell adni a bíborosnak a legnagyobb tiszteletet. Királyságunk határain belül és kívül minden nagy sikerünk az ő tanácsainak és bátor elképzeléseinek köszönhető.

Három nappal később Lajos ismét meghívott a hintójába, de ezúttal egészen váratlan, baráti okból, ami végtelen örömmre szolgált.

- Sioac - mondta -, emlékszik az orbieu-i kastély erődkapujához készített tervrajzomra, amit az után rajzoltam, hogy kegyelmedet kis híján meggyilkolták a katonaságtól elbocsátott martalócok?

- Nagyon is jól emlékszem, Sire, hiszen ez a tervrajz azóta beüvegezve, aranykeretben lóg a legszebb szalonom falán.

- Micsoda? Sioac! Bekereteztette és a falára akasztotta? Hát egy tervrajz pusztán dísz? Miért nem építtette fel azt az erődöt, úgy, amint megterveztem?

- De hiszen megépíttettem, Sire, pontosan felséged terve szerint, azóta katonák lakják és nem is volt okunk semmi riadalomra.

- Ezt jól tette - mondta Lajos. - Egy hercegség határait éppúgy meg kell védeni, mint egy királyságét: nem szabad hagyni, hogy bárki is betörjön oda. - Majd rövid csend után így folytatta: - Sioac, holnap estére Montfort-l'Amauryba érünk, és parancsot adtam, hogy ott szállásolják el a seregemet. Viszont örülnék - már amennyiben nincs ellenére -, ha Orbieu-ben tölthetném az éjszakát.

- Sire - mondtam én erre -, hitvesem is és én is végtelenül boldogok leszünk, s mélységesen megtisztelve érezzük magunkat, ha vendégül láthatjuk Orbieu-ben, s még kései leszármazottaim is évről évre meg fogják ünnepelni, örömmel és büszkeséggel, látogatásának napját.

Nehéz volt Lajosnak tetsző formába önteni egy köszönetet. Ha túl hosszúvá vagy túl szónokiasra sikeredett, dagályosnak találta és hízelgésre gyanakodott. Ha pedig túl rövidre, szemtelennek, egyenesen a méltóságát sértőnek érezte. De ez alkalommal úgy láttam, sikerült eltalálnom a megfelelő arányt, mert egy halvány mosolyt láttam átsuhanni komoly arcán.

A hintók, lovasok, szekerek és gyalogosok hada hosszú, kígyózó menetben vonult az úton, s kétóránként megálltak; Lajos a következő megállónál elbocsátott, és én sietve megkerestem Nicolas-t, valamint a bátyját, Clérac kapitányt és Schomberg marsallt. Nicolas-t arra kértem, hogy másnap reggel, már két órával pirkadat előtt, induljon útnak, és értesítse Orbieu hercegnét, hogy a király aznap éjszaka nálunk száll meg, készítsen hát elő mindent az uralkodó méltó fogadásához; Clérac úrtól azt kértem, hogy bocsásson az öccse, Nicolas rendelkezésére egy tucat muskétást, aki elkíséri Montfort-l'Amauryba; Schomberg-t pedig arra kértem, hogy utasítsa az őrséget és az őrszemeket, engedjék az említett különítményt az indulás kijelölt ideje előtt távozni.

- Ebből legalább megtudtam - mondta Schomberg -, hogy a következő megállónk Montfort-l'Amauryban lesz. Van ott egy tó, a partján pedig egy mező, ahol felferhetjük a sátrainkat. Ezt a mezőt - ki tudja, miért? - "IV. Henrik táborhelyének" nevezik.

- Én tudom, miért, méghozzá apámtól - mondtam nevetve. - Ott történt, hogy egy fiatal paraszttasszony kis híján belevágta a sarlóját IV. Henrikbe, annyira fölháborította, hogy a király az ő földjén végezte a dolgát.

- És miként vágta ki magát Henrik ebből a csávéból?

- Egy tőle megszokott, szellemes ríposztal. "Képes lennél megölni a királyodat, aranyoskám, csak mert megtrágyázta a földedet? - Nem tudtam, hogy kegyelmed a király - válaszolta erre a menyecske -, de azt beszélük, jól fel van vágva a nyelve, akárcsak a tiéd, és úgy látom, a szemét is szívesen legelteti a fehérszínű csöcsén."

Lajos bejelentése inkább csak a hiúságomat legyezgette, örülni nemigen örültem, hogy vendégül láthatom királyomat az én kis királyságomban; úgy szerettem volna megtérni otthonomba, ahogyan Trója bevétele után Odüsszeusz tért haza Ithakába, hűséges Pénélopéjához. Az Itáliában és Languedocban megtett hosszú és fáradságos út után csak vidéki birtokom békéjére vágytam, s e birtok ékességére, akit álmomban is úgy láttam mindig, hogy siet elém, karján szép kisgyermekünkkel.

És hogy egészen őszinte legyek, kedves olvasóm, bár uram iránti ragaszkodásom mit sem lanyhult, jobb szerettem volna zavartalanul élvezni a boldogságot, amit a szeretett hitvesemmel való találkozás ígért, s nem azon aggódni szünet nélkül, nem sértem-e meg a protokoll szigorú előírásait.

Lajos ugyanis nagyon komolyan vette a protokollt, és nem bocsátott meg egykönnyen azoknak, akik - még ha akaratlanul is - vétettek ellene, s nem adták meg neki a kellő tiszteletet. Ez a görcsösség (amely az apját megmosolyogtatta volna, hiszen ő mindig, mindenütt fesztelenül viselkedett) nem rátartiságból vagy hiúságból fakadt, hanem abból, hogy gyermek- és ifjúkorában oly gyalázatosan bántak vele hatalmának bitorlói, az anyja és az aljas Concinik.

Az anyakirályné összes gyermeke, fiai és leányai közül csak az arra legkevésbé érdemest szerette: Gastont. Nem rendült meg, amikor mindörökre távozott Franciaországból három leánya. Nem ejtett könnyet, amikor a fia, a születésétől beteges Nicolas meghalt. És mivel tudta, hogy Lajos viszont nagyon is ragaszkodik szegény kisöccséhez, az aljas Concinin küldte a lesújtó hírről Saint-Germainbe, aki oly tapintatlanul közölte a fiatal királlyal a gyász hírt, mintha kifejezetten élvezetét lelte volna a bánatában. S Lajos megaláztatásai a koronázás után sem értek véget: amikor először elnökölhett saját tanácsülésén és szót kért, durva, közönséges anyja dühösen ráförmedt:

- Hallgasson!

Lajos nem akart botrányosan összeszólalkozni az anyjával a tanács színe előtt. Elhallgatott. Arcizma sem rándult. De sohasem bocsátott meg az anyjának.

Később, amikor látszólagos hatalma végre valóságossá változott, vagyis amiután meggyilkoltatta Concinin, az anyját pedig száműzte Blois-ba, a szűkszavú Lajos csak ennyi magyarázatot fűzött a történetekhez: "Az anyakirályné nem úgy bánt velem, ahogy egy királlyal s ahogy egy fiúval bánni kell."

A seb, amelyet szeretetlen s őt örökösen megalázó anyja ütött a lelkén, sohasem gyógyult be egészen, bár a fájdalom az évek során tompult. Biztosra veszem, hogy ezekben a régmúlt időkben keresendő az oka annak, hogy Lajos egész életében olyan görcsösen ragaszkodott királyi kiváltságaihoz. Szorongva figyelte mindig, nem fukarkodik-e valaki a neki járó tisztelettel. A környezetében mindenki tisztában volt vele, milyen rendkívülien érzékeny e téren, leginkább Richelieu, aki - mint láthattuk - a legutolsó inasnál is alázatosabban, tapintatosabban és tisztelettudóbban viselkedett, Lajos időnként mégis nagyot rántott azon a bizonyos zablán, igen nagy fájdalmat okozva ilyenkor a bíborosnak.

Mindezzel csak érzékeltetni akarom, kedves olvasóm, mennyire féltem, hogy meg találom sérteni a nálunk vendégeskedő Lajost, vagy hogy a felvágott nyelvű, nem túlságosan tisztelettudó Catherine sérti meg, túlzott őszinteségével. De semmi baj sem történt, minden csodásan ment. Lajos megszemlélte az erődkaput, és oly elégedett volt vele, mintha a saját kezével építette volna. Az orbieu-i templomot is megnézte, és örömmel hallotta, hogy én is hozzájárultam a falak megerősítéséhez, a tető helyreállításához, a parókiát is kényelmesebbé tettem, s a pap anyagi jólétéről is gondoskodom, mert a püspök nem tesz eleget kötelezettségeinek.

Amikor a püspökökre terelődött a szó, Lajos fanyarul megjegyezte, hogy bizony nagyon szűkmarkúan mérik a szegény vidéki papok járandóságát, pedig hát a vallásgyakorlás szemernyi kárát sem látná, ha akár egy tucatnyi gazdag püspökséget megszüntetnének - de mire mennének városaink és falvaink a papjuk nélkül?

Lajost minden érdekelte, a legapróbb részletek is, még a birtok bevételi és kiadási naplóját is látni kívánta, úgyhogy végül bemutattam neki a naplót vezető Saint-Clair urat és segítőjét, Lorenát is. Úgy éreztem, megérintette e pár szépsége, különösen Lorena fiatalsága, akit "kicsikémnek" szólított, de minden hátsó gondolat nélkül, ellentétben az apjával, aki egykoron cseppet sem ártatlanul, hanem mindig jókora titkos mögöttes tartalommal használta ezt a szót.

Végezetül lovon is bejárta a birtokomat, és ezúttal mintha kevésbé lett volna elégedett, mint addig.

- Tudom, hogy túl nagy költséget jelentene fallal venni körül az egész birtokát, de legalább telepítsen sövényt. Ha egy sövény elég magas és sűrű, nehezebb átjutni rajta, mint egy falon.

- Viszont a sövényt könnyű felgyújtani, Sire.

- Igaz, de a tűz messziről látszik - vetette ellen Lajos -, így rajtaütésszerű támadástól nem kell tartani.

Végül még a svájciak fölött is szemlét akart tartani, amire azonban számítottam, ezért mindenük fénylett-ragyogott, mint a nap, amikor ott álltak haptákban előtte. Lajos elégedett volt fellépésükkel, daliás alakjukkal, öltözetükkel s fegyverzetükkel, a létszámukkal azonban már korántsem.

- Sioac - mondta -, legalább kétszer ekkora állandó testőrségre van szüksége. Ezzel hercegi-pairi méltóságának is tartozik.

Megígértem, hogy megduplázom testőrségem létszámát, de titokban kétségbeestem, nem mintha zsugori volnék, csak éppen takarékos vagyok, mint az apám.

És amikor e kimerítő nap után végre bezárhattam magam mögött szobánk ajtaját s elnyúlhattam Catherine mellett a baldachinos ágyban, melynek függőnyeit gondosan összehúztuk, hitvesem így szólott:

- Kérem, ne fújja még el az illatosított gyertyákat: először is, mert olyan kellemes az illatuk, másodszor pedig, mert szeretném látni az arcát, amíg beszélgetünk.

- Hát beszélgetni fogunk? - kérdeztem egy bánatos sóhajjal.

- Azért ne csüggedjen, barátom: az éjszaka, hál' istennek, hosszú. De mielőtt átadnánk magunkat a gyönyöröknek, szeretnék némely dologban világosabban látni.

- Rendben van, várok hát és hallgatom, asszonyom - mondtam erre, s in petto eltűnődtem, mennyire megváltozik a szerető, amint a ház úrnője lesz...

- Az első kérdésem így szól - vágott bele mondandójába, s közben, mintegy csillapítólag, bájos kis fintorral megsimogatta az arcomat -: látogatóba jött hozzánk Lajos vagy szemlét tartani? Hiszen egész nap alig láttam.

Ami azt jelenti, gondoltam magamban, hogy ő alig látott, észre sem vett téged, szép hitvesem...

- De hát mi mást várt, barátném? - kérdeztem. - Lajos katona-király, amint atyja is az volt.

- Attól még lehetne a hölgyek csodálója, amint atyja is az volt.

- Őszintén szólva, barátném, az atyját nem fogadtam volna ily könnyű szívvel a házamban. Emlékezzék csak rá, hogy a Condé hercegnek el kellett menekülnie az országból szép hitvesével, mert Henrik a szerelmével üldözte asszonyát...

- Mindenesetre az az ember - vonta le Catherine, kissé bánatosan, a végkövetkeztetést -, akit kegyelmed bálványoz, nem szereti a nőket.

- Ez nem igaz! Nem szereti az anyját és a feleségét, s jó oka van rá, hogy ne szeresse őket, viszont imádja a húgait. És persze szigorúan betartja a tízparancsolatot: ne kívánd felebarátod feleségét!

- Hát kegyelmed, uram - kérdezte Catherine, aranybarna szemét rám vetve -, hosszú hadiútja során szintén betartotta ezt a parancsolatot? Megkívánta vagy sem felebarátja feleségét?

Szép olvasóm, szavamra meglepett ez a gyorsaság, hogy tudniillik Catherine egy szempillantás alatt kirántotta kardját a hüvelyéből! Hát ki tart itt szemlét? - villant át az agyamon - a király vagy szép hitvesem...?

Úgy döntöttem, hogy az igazat mondom, ami, kedves olvasóm, veszélyes vállalkozás, még ha teljesen ártatlanok vagyunk is.

- Asszonyom - mondtam -, két Kirké is megkísértett, de egyik sem járt sikerrel: nem buktam el.

- Hol, mikor és ki kísértette meg? - kérdezte Catherine, vádló hangon. - És ki volt a "felebarát", akinek a feleségét nem volt szabad megkívánnia?

- Asszonyom, felebarát nem volt. A szóban forgó egyik hölgy a szállásadóm volt, özvegyasszony, a másik esetben pedig két árváról volt szó, akikhez Sault gróffal együtt kvártélyoztak be, Susában.

- Micsoda? Jól hallottam? Kettő egyszerre? Két tüzes olasz nő! És még azt meri mondani, hogy nem bukkott el!

- Valóban nem buktam el, asszonyom, méghozzá Sault gróf jóvoltából, aki hosszú susai tartózkodásunk idején hajlandó volt vállalni a bigámiát a kedvemért, amivel egy életre lekötelezett.

- Sault grófi A gentil sesso másik nagy rajongója! Ez aztán a biztosíték! És, amint mondja, "lekötelezte" kegyelmedet! Milyen gáláns kifejezés! Engem valósággal elbűvöl! Hiszen sokkal inkább azt gondoltam volna, hogy két ilyen jó barát megosztozik mindenem!

- Asszonyom - mondtam nevetve -, semmi alapja sincs a vádaskodásának! Tántoríthatatlanul hű voltam kegyedhez, és amint asszonyom szokta mondani: "Ennyi. Pont."

De ha azt hittem, hogy ez az ügyes kis szófordulat véget vet a kérdezősködésnek, nagyon tévedtem: mintha egy kis kavicsal akartam volna gátat vetni valami áradatnak. A szemrehányásözönnek csak nem akart vége szakadni, és amikor a szavak árja már teljesen kimerített és elcsigázott, egy hirtelen mozdulattal a hátára fordítottam szép hitvesemet: nem túl udvarias gesztus, elismerem; hitvesem szívet tépő zokogással válaszolt rá, s könnyei - ha bocsánatkérést nem is, hiszen arra nem volt okom - kedves, becéző szavakat csaltak elő belőlem, míg végül mindketten megéreztük, hogy a szavak ideje lejárt. És bár Catherine nem volt hajlandó visszavonni örült vádjait, nem is kezdte újra a vádaskodást, s mintegy hallgatólagos megegyezéssel mindketten úgy tettünk, mintha a gyanúsításról megfeledkeztünk volna, így - hála az égnek - az éjszaka hátralévő részében már a gyöngéd szerelemnek áldozhattunk.

Lajos csak két napot és két éjszakát töltött Orbieu-ben. Július 21-én távozott, és utolsó közös étkezésünkkor Catherine felé fordulva így szólt:

- Kedves rokon...

Bár ez a megszólítás a protokollnak megfelelő volt, ha a király egy hercegnéhez intézte szavait, hallatán Catherine mindannyiszor elpirult örömeiben, s a szeme lázasan csillogott.

- Kedves rokon - folytatta a király, rövid csönd után -, kedves rokonom, Siorac királyságunk azon ritka hercegeinek egyike, akik nem panaszkodnak, ha királyukat kell szolgálniuk, ráadásul igen jól igazgatják a saját gazdaságukat. Viszonzásul, meg mert Itáliában s a languedoci hadjárat során is nagy segítségemre volt, szeretném őt megjutalmazni. Megkértem a bíboros urat, hogy Párizsba visszafelé majd Montfort-l'Amaury keresztül jöjjön, s mindkettejüket hozza magával Párizsba. Érkezése szeptember tizedike körül, vagyis csak több mint egy hónap múlva várható, addig pedig a kegyed őrizetére bízom a férjét, kedves rokon...

- Hálásan köszönöm, Sire - mondta erre Catherine, könnyekkel küszködve.

E könnyek láttán Lajos minden átmenet nélkül a vadászatról kezdett beszélni. Ellenszenvet ébresztett benne minden, ami egy asszony viselkedésében nőies volt, nyilván mert az anyját juttatta eszébe, s a szörnyű jeleneteket, rohamokat, dühkitöréseket és őrjöngéseket. Mindamellet - ellentétben az udvari pletykákkal - igenis szerette a nőket, csak hogy egy gyermekkorától belénevelt gátlás miatt nem mutatta ki a vonzalmát. Annyira félték, hogy rajta is kiütközik atyja szoknyabolond természete, hogy a papok kisgyermek korától a test vétkének mélységes megvetésére tanították, úgy állították be, mintha az volna a legszörnyűbb, sőt, a legfőbb bűn, amely tehát a legrövidebb utat jelenti a pokolba.

Lajos két olyan megjegyzést is tett távoztában, amikor Catherine-nal együtt a hintójához kísértük, amit - azt hiszem - míg élek nem felejték el.

- Jó kalózaink - mondta - hőiesen harcoltak La Rochelle ostromakor az angol flotta ellen. Közülük is a legnagyobb hősöket La Lathumiére úr valamint a kegyelmed két fivére, Pierre és Olivier Siorac vitte véghez. És mivel mindhárman nemes katonák, ám cím nélkül valók, vitézségükért hamarosan a márkí címet adományozom nekik. Már most tudathatja velük a hírt.

Köszönetet mondtam királyomnak, magamban ujjongva, hogy mekkora örömet szerzek majd a fivéreimnek a levelemmel, amelyben tüstént beszámolok e csodás hírről, s közben annak is örültem, milyen boldog Catherine, La Lathumiére asszony kebelbarátnője, hogy ő meg a barátnéját értesítheti a szívderítő fordulatáról, aki nyilván sokkal jobban fog örülni a márkí címnek, mint a férje, akit minden címnél

jobban érdekel a dicsőség és a pénz. Melegen megköszöntem Lajosnak, hogy így megtiszteli a családomat, és a hintó felé tartva még megjegyeztem:

-A susai és languedoci győzelem után bizonyára nagy öröme szolgál majd felségednek, ha ismét Párizsban lehet.

- Nem annyira, mint szeretném - válaszolta erre Lajos, elkomorulva. - Úgy hallottam, ugyanazok az ármánykodások várnak, amelyek már indulásomkor is megmérgezték az udvar levegőjét, s hosszú távollétem alatt nyilván csak rosszabbodott a helyzet, s még nagyobb gonoszságokra számíthatok. Amint a testőrségtől körülvevő hintója tovagördült, míg előtte a három ezred haladt, Catherine aggódó s kérdő pillantást vetett rám. Ámde Saint-Clair úr és Lorena jelenlétében lakatot kellett tennie a szájára, csak este, már lefekvés után tehette fel kérdéseit, amikor kezdetét vette a "függönyös csevegés", vagyis amiután baldachinos ágyunk függönyei elzártak minket a külvilágtól, s az ágyunkat a nagy szobából leválasztott külön kis meleg szobácskává varázsolták. Ezek a függönyök persze azért áltetszőek, így átderengett rajtuk az illatos gyertyák fénye, amelyek az ágy jobb és bal felén égtek.

A "függönyös csevegés" vagy követte, vagy megelőzte a szerelmeskedést, de előbb vagy utóbb mindig sor került rá, s mivel Catherine-nak is, nekem is jó beszélőként volt, a bizalmas csevegés gyakran éjfél után egy óráig is eltartott.

- Barátom! - kezdte Catherine, mihelyt elnyúlt mellettem; göndör haja szépen keretezte csinos arcát, s a függönyökön átsűrődő fény eleven, aranybarna csillogást varázsolt a szemébe. - Miként lehetnek egy ilyen nagy hatalmú királynak olyan ellenségei a Louvre-ban, akik miatt nyugtalankodnia kell? És miféle ármánykodások azok, melyeknek a mérgétől tart?

- Ha hihetünk Richelieu-nek, barátném, háromféle összeesküvésről is szó van.

- Háromféle?

- Úgy bizony: az országnagyokéről, a nőkéről és az idegenekéről, vagyis az ájtatosokéről. Mindhárom szervezkedés Richelieu ellen irányul, és ha őt sikerülne elveszejteni, az - ha nem is jelentené egyben a király bukását is - nagy veszteség volna a királynak.

- Kik tartoznak az említett nők közé?

- Ha megengedi, barátném, Richelieu sorrendjét követném, s nála az országnagyok szerepelnek az első helyen.

- Ők kicsodák?

- Nem tudjuk egészen pontosan, kik vesznek részt közülük az összeesküvésben, mert igen óvatosak, hiszen sok a vesztenivalójuk. Ám d'Épernon herceg, a Condé herceg, a Guise herceg, Soissons gróf, Bellegarde herceg és Montmorency herceg biztosan közéjük tartozik.

- És ők mind gyűlölik Richelieu-t?

- Teljes szívükből.

- De miért acsarkodnak rá ennyire?

- Mert tudják, hogy Richelieu gyakran lekicsinylőleg emlegeti az országnagyokat. És La Rochelle bevétele baljós előjel a számukra.

- Miért?

- Ha a király és Richelieu képes volt egy olyan erős védelmi rendszerrel ellátott várost elfoglalni, amilyen La Rochelle, az ő várait is bármikor elfoglalhatja...

- Kitől származik ez a mondás?

- D'Épernon hercegtől.

- Veszélyesek ezek az országnagyok?

- Nem annyira, mint szeretnék. Még ha egyesítik is az erőiket (ami csaknem kizárt), az nem vetekedhet a király erejével.

- Gyilkosságra is gondolnak?

- Kéjes álmaikban minden bizonnyal, de jól tudják, hogy ez csak álom. A királyt is, a bíborost is éjjel-nappal erősen őrzik, ráadásul a bíboros különrendőrségének töméntelen besúgó dolgozik, akik mindenütt kifeszítik a hálójukat; a királyság egyetlen hatalmassága sem ihat meg egy pohár bort vagy egy csésze tejet vagy húslevest anélkül, hogy Richelieu ne szerezne tudomást róla.

- Akkor most térjünk át - mondta nevetve Catherine - a nők összeesküvésére.

- Úgy látom, az összeesküvésnek ez a fajtája érdekli a legjobban, asszonyom.

- Természetes, hogy egy asszony kíváncsi rá, mire képes egy olyan asszony, aki részt vehet a királyság hatalmi játszmáiban.

- Nyugodjék meg, barátném: sok rosszra!

- Uram, kegyelmed gonoszodik! Márpedig azt én ki nem állhatom! És ezentúl nem is leszek többé

kedves kegyelmedhez!

De amíg ezt mondta, felkínálta az ajkát csókra, s amikor a szája az enyémmel találkozott, olyan puha és meleg volt, hogy egy szempillantás alatt szétoszlottak a készülődő viharfelhők.

- Kicsikém - mondtam -, semmi rosszat nem gondolok én a nőkről - épp ellenkezőleg! Csakhogy most nem az olyan asszonyokról beszélek, akik Angliában vagy Franciaországban az államügyekben is kitűnően eligazodnak. Nem, most egészen másról van szó: azokról a nőkről, akik valóban sokat tudnak ártani.

- És kik ők?

- Elsősorban is Guise hercegné.

- Guise hercegné! A kegyelmed tulajdon édesanyja!

- Ne beszéljen erről, barátném! Bár az udvarnál ez afféle segreto pulcinella, [Paprikajancsi titka, azaz: nyílt titok. (olasz)] én sohasem teszek róla említést, bárha nyilvánvaló hibái ellenére nagyon szeretem a hercegnét.

- Hibái?

- A királynék után önmagát tartja a legmagasabb rangú hölgynek az udvarban, holott ez nyilvánvalóan nem igaz. A vér szerinti hercegnők megelőzik őt rangban.

- És még az ő korában is intrikál?

- Őszintén szólva csak fél kézzel, mert óvatos és sokat is betegeskedik. A többi hölgy sokkal tevékenyebb: a féltetvérem, Conti hercegné, Soissons grófné és főleg Chevreuse hercegné, aki mind közt a legördögibb. El kell olvasnia az emlékirataimat, barátném, abból sok mindent megtudhat a bűntetteikről.

- El fogom olvasni. Csak még egy kérdés. Miért gyűlölik ezek az asszonyok a királyt és Richelieu-t?

- Hűbérurak leányai és hitvesei mind, s félnek, hogy apjukkal vagy férjükkel együtt őket is megalázzák.

De van még más okuk is. Felettébb büszkék a szépségükre, melynek révén igen magasra emelkedhetnének az udvarban, ha a király és Richelieu nem lenne irányukban oly hideg, mint a jég. Sosem bocsátják meg nekik a megvetésüket.

- Veszélyesek ezek az asszonyok?

- De mennyire! Chevreuse hercegné ültette be például Chalais szegény agyába Lajos meggyilkolásának gondolatát.

- És ő véghez is tudta volna vinni a gyilkosságot?

- Véghez bizony, lévén a király személyes szolgálatára rendelt nemesember.

- És nem lehet méltóképpen megbüntetni ezeket a fullánkös dámákat?

- Barátném, a francia királyságban nem nyakaznak le nőket.

- De száműzhetnék őket!

- Azzal a király számos nagy családot megsértene. De a Chevreuse-t mégis száműzte. Sajnos azonban a száműzésben még több bajt okozott ez a szépség, mint itthon. Így hát inkább hazahívták.

- És ezek a démonok másokat is megfertőznek a gyűlöletükkel?

- A férjeiket már kevésbé, inkább az anyakirálynét, akit az ájtatosok, vagyis az "idegenek" is szüntelenül a bíboros ellen uszítanak.

- Azt akarja mondani tehát - kérdezte Catherine, egy mély sóhajjal -, hogy az "idegenek" összeesküvése a legveszedelmesebb mind között?

- Így van, barátném! De engedje meg elmondanom, hogy "idegennek" a király és Richelieu nemcsak a Párizsban élő spanyolokat nevezi, akik közül a legtevékenyebb Señor Mirabel, IV. Fülöp követe és kéme.

- Hogy a csudába nevezhetnek "idegennek" Franciaországban született embereket? - csattant föl Catherine.

- Mert a hugenották iránti gyűlöletük miatt a spanyolokhoz húznak. Ilyenek a már említett ájtatosok, akiknek a vezetői, Marillac és Bérulle az anyakirályné fülébe és agyába csöpgöttették mérgüket - abba a kevésbe, ami van neki.

- Ó, kedves férjurar - szólott rám Catherine, félig nevetve, félig haragosan -, beszéljen, kérem, nagyobb tisztelettel az anyakirálynéról!

- Nyugodjék meg, kicsim. A király előtt nem mondok ilyet, bár nem vagyok biztos benne, hogy a lelke legmélyén nem értene-e egyet velem.

- Pedig hát az volna a természetes - mondta Catherine, rövid gondolkodás után -, ha az ájtatosok most hálások lennének a királynak, amiért egyszer s mindenkorra eltiporta a hugenotta lázadást.

- Csakhogy a király a győzelmét nem arra használta fel, hogy tűzzel-vassal kiirtsa az eretnekséget, s ezt ájtatosaink sosem fogják megbocsátani neki. Épp ellenkezőleg: érvénybe léptette a kegyelmi rendeletet,

más szóval folytatja a türelmességen és spanyolellenességen nyugvó politikáját, azt a politikát, amiért az apját is meggyilkolták.

A "meggyilkolták" szó után Catherine oly hosszan hallgatott, hogy már-már azt hittem, álomba merült, egyik pillanatról a másikra, ahogyan szokott. Amit én, nem is tudom, miért, meghatónak találtam: gyermekien kiszolgáltatottnak tűnt ilyenkor, s mintha teljes mértékig megbízott volna benne, hogy én megvédem.

De nem aludt el, mert hirtelen megszólalt:

- A király tehát nem téved - mondta, szomorkásan -, ha attól fél, hogy a bíboros csak gyűlölettel és gonosszággal találkozik, amikor hazatér Párizsba.

- Nem mernék jóslásokba bocsátkozni, barátném - mondtam -, de én is azt gondolom, hogy nem téved.

HATODIK FEJEZET

Lajos nem szívesen vált meg, s főleg nem hosszú időre, azoktól az embereitől, akikben teljes mértékig megbízott. De méltányos volt, s megadta mindenkinek azt, ami jár. Bár ő nem volt szerelmes a hitvesébe, átérezte, mennyire szeretem én az enyémet, és ezért olyan hosszú együttléte engedelyezett a számunkra, amilyenről álmodni sem mertem, s amiért végtelenül hálás voltam neki.

Ez a negyven nap oly nagy gyönyörűségben telt Ithakámban, Pénélopémmal, hogy egyetlen pillanata sem törlődhet ki soha az emlékezetemből, és mégis, amikor megpróbálom ezt a nagy boldogságot szavakba önteni, elakad a tollam. Fogalmam sincs, miért oly könnyű a bánatot, a gondot és a szomorúságot leírni, s miért nem találjuk a szavakat, ha a boldogságról akarunk beszámolni. Talán mert az alapjában véve inkább reményre, mint reménytelenségre hajló ember úgy tekint a boldogságra is, mint a jó egészségre: ha megvan, nincs mit mondani róla, hiszen ez a természetes állapot, a szerelmi bánat viszont egyfajta betegség, amely mindig magyarázatra szorul. De miként is gondolhattuk volna mi ezt másként, Catherine és én, amikor körülöttünk is csupa boldog ember élt: Saint-Clair úr Lorenájával és Nicolas Henriette-jével?

Egy nagy szerelem csakúgy megtörténik velünk, egyszerűen, magától értetődően, nem firtatjuk, mi miért van így, s miért nem úgy. Csak ha egy szerelem már véget ért, ha elveszítettük kedvesünket, s egyedül maradtunk, keserves magányban, akkor kezdjük vizsgálgatni sajgó szívünket.

De amíg tombol a szerelem, csak hagyjuk, hogy sodorjon az ár, az események szépen, örömtelien követik egymást, anélkül, hogy oda kellene figyelniük rájuk, és még a szélcsendes időszakok is gyönyörűséget rejtenek. Olyankor kerül sor a gyöngéd beszélgetésekre, amikor is a test boldog kimerülése után semmiségeket mondunk egymásnak, de a hang, egy-egy tekintet és sóhaj többet mond, mint maguk a szavak.

A Catherine-nal folytatott gyöngéd beszélgetések során azonban egyszer csak mindig a felszínre tört a harag: Catherine kimeresztette a karmait, a szeme vádlón csillogott és a szememre hányta a két susai "tüzes árvát", mintha én gyújtottam volna tüzet bennük. Ilyenkor én is dühbe gurultam az igazságtalan vádaskodás miatt, s azon tűnődtem, vajon nem lett volna-e jobb hallgatnom a susai kísértésről, ha úgymégyis ellenálltam neki.

Azt sem értettem, hogy miért éppen a két susai árvára féltékeny, csak mert ez a két hölgy olasz, hiszen egy korábbi állomáshelyünkön egy másik Kirké ismételt és ígéző közeledési kísérlete csaknem sikerrel járt - gondolatban el is buktam, s később kicsit sajnáltam is, hogy csak gondolatban, hiszen - amint korábban már megvallottam neked, kedves olvasóm - az erény gyakorlása szerintem igen hálátlan dolog. Ezek a kis pengeváltások, amelyekre köztem és Catherine közt sor került, nem ejtettek komoly sebet egyikünkön sem. Arra gondoltam, hogy ha Catherine töltött volna hosszú heteket tőlem távol, bizonyára bennem is fölébred a féltékenység, bár vádaskodni nyilván nem mertem volna, hiszen ő semmi tápot sem adott a gyanakvásra: a híre makulátlan volt, míg én a házasságunk előtt oly csillapíthatatlanul vágytam a gentil sessó-ra, hogy ha már meg nem érinthettem, legalább látnom kellett a képviselőit, okvetlenül; olyannyira, hogy ha beléptem a Louvre-nak valamely termébe, és ott csak férfiakat láttam, szoknyát viselő személyt egyet sem, aki bájt és színt kölcsönzött volna a gyülekezetnek, valami rossz érzés, lehangoltság lett úrrá rajtam. És minthogy a Louvreban - mint minden zárt közösségben - mindenkit figyelnek és mindenki figyel, az udvaroncok persze észrevették kóros érzékenységet és a hátam mögött versikéket és epigrammákat faragtak rólam. Az udvarnál senki, még Lajos sem kerülheti el az ilyen kis gonoszkodásokat.

Ha együtt lehettem Catherine-nal, nemcsak egymást tehattuk boldoggá, hanem a fiunk, Emmanuel is

boldoggá tehette egyszerre mindkettőnket. Szép olvasóm, ha az ég kegyéből szintén anya lehet, méghozzá szerető anya, meg fogja bocsátani nekem atyai elfogultságomat, ha azt mondom, hogy Emmanuel a világ legszebb kisgyermeké, az anyja pedig a legjobb anya a földön!

El kell mondanom, hogy királyságunkban minél magasabb rangú egy hölgy, annál kevésbé viseli gondját gyermekeinek, ráhagyja őket a dajkákra és a komornákra, akik nem feltétlenül tiszták és nem is mindig kedvesek. Catherine-nak nem volt teje, ezért hát ő is kénytelen volt dajkát fogadni, akit azonban a legnagyobb körültekintéssel választott ki, s minden szoptatásnál jelen volt, maga tette tisztába a gyermekét, maga fürdette, öltöztette, s ha éjszaka felsírt a kicsi, előbb volt talpon, mint a dajka: viselkedését Guise hercegné helytelennek, polgárinak, sőt, póriasnak minősítette volna - ha tud róla. Hogy visszatérjek az én Emmanuelemhez - bocsásd meg, olvasóm, hogy megint visszatérek rá -, születésétől fogva nagyon szép kis legény volt, széles vállú, arányos testalkatú, és én annyira szeretem, hogy még a hibái is elérzékenyítenek; például hogy kétéves kora után kissé csökönyös lett a természete, és ha olyasmit parancsoltak neki, amihez nem volt kedve, földre vetette magát, rúgkapált, és torka szakadtából üvöltött: "Nem akarom! Nem akarom!" Ami az ő szájából így hangzott: "Nem akajom! Nem akajom!", tekintve, hogy az "r" hangot még nem tudta kiejteni.

Ez a negyven nap gyorsan eltelt, a nappalok és éjszakák sebesen váltották egymást, forgott az idő ördögkereke, amelyet a haldoklók oly lassúnak, a szerelmesek meg túlságosan is gyorsnak éreznek. A negyvenedik nap estéjén váratlan látogatóm érkezett: Schomberg marsall, legbensőbb, elválaszthatatlan jó barátom. A király parancsát hozta: Őfelsége arra kér, csatlakozzam haladéktalanul Richelieu-höz Nemours-ban, amely Fontainebleau előtt az utolsó megállóhelye, és ahol a király és a királyné várja, hogy ünnepélyesen lerója tiszteletét La Rochelle-i és languedoci fényes sikeréért. Az udvar már valamivel előbb ügyszólván áttelepült Nemours-ba, hogy tapsoljon, éljenezzen és díszkíséretet alkosson egészen Fontainebleau-ig.

Örültem, hogy részt vehetek az ünneplésben, és elhatároztam, hogy másnap már hajnalban útra kelek Schomberg-rel. Catherine nem tarthatott velünk, hiszen legalább két napra volt szüksége ahhoz, hogy összecsomagolja minden ruháját s egyéb holmiját, ezért úgy döntöttünk, hogy majd a hét végén találkozunk Párizsban, a Bourbons utcai palotámban, ahová a svájciak fogják elkísérni, s így elkerülheti azt a fejtelten nyüzsgést is, amellyel az udvar költözése jár. Nekem nem volt szükségem a svájciakra, hiszen Schomberg-t a saját katonái kísérték.

Sok mindent megtudtam Schomberg-től, amíg a hintóján eljutottunk Nemours-ig; elmesélte például, mi történt Nimes-ben Richelieu és a király között, amikor Lajos, aki nehezen viselte már a városban uralkodó hőséget, úgy határozott, hogy tüstént hazaindul Párizsba. A bíboros kijelentette, nem látja a távozásnak semmi akadályát, "feltéve, hogy Őfelsége előbb ünnepélyesen bevonul Nimes-be".

A bevonulás nagyon fontos volt Richelieu számára, hiszen a király ezzel a ceremóniával szentesítette volna a bíboros korábbi ígéretét, hogy tudniillik a nimes-i hugenották teljes vallásszabadságot élvezhetnek. Mihelyt azonban Richelieu távozott, Lajos éktelen haragra gerjedt.

- Miért? - kérdeztem elképedve.

- A "feltéve, hogy" fordulaton.

- "Feltéve, hogy"...?

- Hadd ismételtem el a mondatot, amelyben ez a szerencsétlen "feltéve, hogy" szerepelt: a bíboros nem látja akadályát annak, hogy a király visszatérjen Párizsba, "feltéve, hogy előbb ünnepélyesen bevonul Nimes-be."

- És mi baj van ezzel a mondattal?

- A "feltéve, hogy" háborította fel a királyt, s tanúk előtt szabadjára is engedte haragját: "A bíboros feltételeket szab nekem. Hallották? Úgy kezel, mint egy taknyos kölyköt! Megengedi, hogy visszatérjek Párizsba, feltéve, hogy előbb bevonulok Nimes-be! És mi történik, ha nem vagyok hajlandó bevonulni Nimes-be? Nem engedélyezi, hogy visszatérjek Párizsba? Az ördögbe is! Mi vagyok én, iskolás fiú? Ki az úr ebben az országban? A bíboros tán a tanítómesterem? Ő a világ legmakacsabb embere, és fikarcnyit sem törődik az egészségemmel! Jóságos Isten! Meghalok ettől az iszonyú melegtől! És akkor még vonuljak végig a város tüzes utcakövein, csak mert a bíboros úr így kívánja! Feltéve, hogy! Ki hallott már ekkora szemtelenséget?" Alig egy órával a király dühkitörése után - amely egyeseket elszomorított, másokat viszont végtelen örömmel töltött el - Richelieu az egyik besúgójától már tudomást szerzett róla: reszketett, kivörösödött, zokogott.

- Zokogott?

- Bizony! Zokogott! Ennek az embernek mindene túlméretezett: a tudása, az ítélőképessége, a munkabírása, az akaratereje, fékezhetetlen bátorsága és, igen, kedves hercegem, hát nem tudta? az

érzékenysége is. De nyugodjék meg, a bíboros könnyei gyorsan elapadtak, megmosta a szemét, szaladt a királyhoz, s ott a legnagyobb kedvességgel és simulékonysággal egy megfelelőbb tervet terjesztett elé: "Kihirdetjük, hogy a király bevonul Nimes-be, majd az utolsó pillanatban a francia és svájci gárda élére odaállítunk egy marsallt, én pedig elmagyarázom a városi előjáróknak, hogy a királynak az államtanácsban kell elnökölnie, ezért sietve távozott és én erősítem meg felségednek a nimes-iek szabad vallásgyakorlatára vonatkozó ígérését."

- Közben pedig - jegyeztem meg - a gúnyiratírók, Gaston sugallatára, azzal vádolják Richelieu-t, hogy zsarnokoskodik a király felett! Ami színtiszta rágalom - ez a kis eset is milyen jól mutatja!

- Várjon csak, hercegem! Mert a végső fordulat még hátravan!

- Hallgatom.

- A király lecsillapodott, Richelieu pedig visszament a szálláshelyére; megint egyszer megmenekült, de porig sújtotta a bánat. És lelki bánata, mint minden ideges emberé, testi fájdalommá változott: fájt minden porcikája. Lefeküdt, majd amikor egy nyugtalanul töltött éjszaka után reggel kinyitotta a szemét, olyan betegnek érezte magát, hogy ágyban maradt. S ágyában fekvéskor egyszer csak hallja, hogy a lakásában reng a padlat, csizmák dobognak, ajtók csapódnak, majd hirtelen kitárult szobájának ajtaja, s megjelent a király.

"- Megváltoztattam a véleményemet! - mondta, mihelyt belépett. - Haladéktalanul bevonulok Nimes-be seregeim élén! Senki se próbáljon lebeszélni róla! - tette hozzá metsző hangon. - Mert aki a bevonulás ellen mer szólni, éppúgy megharagít, mint tegnap az, aki rá akart beszélni!"

Ezzel magasan fölvetett fejjel távozott.

Schomberg felém fordította szögletes arcát, jól szemügyre vett, azután megkérdezte:

- Nos hát, mi a véleménye?

- A végső fordulatot kicsit gyerekesnek találom, ugyanakkor van benne valami végtelenül megható is.

Lajos olyan ember, akinek a számára a "kötelesség" nem üres szólam. Miután elsőre jól lehordta Richelieu-t, eszébe jutott, hogy tényleg szükség lenne arra az ünnepi bevonulásra, hiszen csak ő nyugtathatja meg a nimes-ieket afelől, hogy a jövőben szabadon gyakorolhatják vallásukat. Enged tehát, de közben úgy tesz, mintha szabad akaratából döntene, vagyis úgy enged, hogy közben Richelieu-nek kelljen meghajolnia.

- De másként is értelmezhető ez a jelenet - jegyezte meg Schomberg. - Szerelmi civódáshoz hasonlít, amely végül jól végződik, hiszen a szeretet és a megbecsülés mindkét oldalon erősebb annál, semhogy a veszekedés szakításig fajulhatna.

- Szavai elárulják - mondtam, miközben mosolyogva szemügyre vettem Schomberg szép arcát -, hogy egy hűséges férj beszél.

Amire Schomberg hangos nevetésben tört ki:

- De hát e téren már egy cipőben járunk, kedves hercegem! - mondta. - Amint hallom, kegyelmed az egyetlen nemesúr, aki Itáliában járván ellenállt az olasz hölgyek csábításának. Csalódottak is szörnyű mód az udvari fajankók, hiszen nem mesélhetnek kegyelmedről hosszú történeteket, mint hajdanán.

- Uram, egy szóra kérem!

- Hallgatom, szép olvasóm!

- Meghallgat? Csodálkozom...

- Miért? Nem hallgattam-e mindig szívesen kegyedre?

- De nem ám! Látom, hogy már egyáltalán nincs szüksége rám.

- Elárulná, miből gondolja ezt?

- Mert most már Orbieu hercegné az a hölgy, aki kegyelmednek kérdéseket tesz föl. Az én szerepem véget ért.

- Szép olvasóm, honnan veszi ezt? Egy kis sértettség miatt, melynek semmi alapja sincs, felrúgná eddigi jó együttműködésünket? Ha Catherine kérdéseket tesz föl nekem, hogy is ne válaszolnék neki, asszonyom? És ha kegyed tesz föl kérdéseket, szintúgy a legnagyobb örömmel válaszolok azokra is.

- Jóságos Isten! Micsoda öröm és megkönnyebbülés ez nekem, aki már száműzve láttam magam a kegyelmed örömeinek kertjéből.

- Szó sincs róla! Honnan veszi mindezt? Beszéljen, asszonyom! Beszéljen!

- Jól van hát! Két kérdésem volna. Az egyik egy apróságra vonatkozik, a másik nagyobb horderejű.

- Kezdjük az aprósággal!

- Uram, miért van az, hogy az itáliai hadjáratról szóló fejezetben épp csak megemlíti, de nem írja le a két susai nővért?

- Miért kellett volna leírnom őket, amikor semmi sem történt köztük és köztem?
- Mert mind ez idáig kegyelmed nemcsak megemlítette, hanem aprólékosan le is festette minden vendéglátóját, akinél a király szálláscsinálója elhelyezte hercegségedet.
- Mert a többi pihenőhely történelmi szempontból nézve érdektelen volt. A susai viszont oly nagy jelentőségű, hogy a köznapi részletek homályba merültek.
- De Sault gróf biztosan beszámolt kegyelmednek ezekről a bájos nővérekről.
- Hová gondol, asszonyom! Sault gróf, gavallér ember! Nem beszéli ki a hölgyeket, akik jók voltak hozzá. Áttérhetnénk, asszonyom, a nagy horderejű kérdésére?
- Teremtőm! Már megint megharagudott rám! Jaj, de szerencsétlen vagyok!
- Dehogyan haragudtam meg! Dehogyan! De az az igazság, hogy túl sokat rágták már a fülem e két susai kisasszony miatt...! Kérem, asszonyom, hadd hallom a második kérdését!
- Hallja hát! Miért haragszik annyira a bíboros és Lajos, öelöttük pedig már IV. Henrik is Spanyolországra?
- Asszonyom, engedje meg, hogy a kérdését egész Európára kiterjesszem. Miért haragszik Spanyolországra Anglia, Hollandia, Németalföld, a lutheránus német fejedelemségek, Svédország, Val Tellinában a Graubündeni kanton, a Milánó tartomány, a Mantovai hercegség és a Velencei Köztársaság? Mert mindezen államok, akár nagyok, akár kicsik, szenvednek vagy félnek a spanyol és az osztrák Habsburg területi terjeszkedésétől, amely egész Európát fenyegeti.
- A két Habsburg ág közül melyik az irányadó?
- Az idősebb ág: a spanyol. Mert ez a hatalmasabb is, az Amerikából származó aranya miatt, és olyan gyalogsága van, melyet IV. Henrik Európa legjobbjának mondott. Persze hogy kísértést érez, hogy sorra bekebelezze a vele szomszédos országokat. Annál is inkább, mert hite szerint ez Isten akarata is.
- Isten akarata?
- Asszonyom, IV. Fülöp nagyon megharagudnék kegyedre, ha megtudná, hogy kételkedni mert ebben! Szabad emlékeztetnem rá, hogy ez a király, aki ájtatos és lelkiismeretes, semmit sem tesz anélkül, hogy ne tanácskoznék előzetesen a teológusaival, s amikor azt mondom, teológusai, ezt szó szerint kell érteni: ezek a papok valóban az ő emberei! Még Casale sok emberéletet követelő, erőszakos bevételéhez is a hozzájárulásukat adták!
- És mivel érveltek?
- Hogy Casale bevétele Istennek tetsző dolog... És később, amidőn a spanyol király többi nagy tervét is eléjük tárta, hosszan idéztek Dániel próféta könyvéből, majd kijelentették: Istennek tetsző lesz, ha Spanyolország nemzetközi monarchiát teremt a földön.
- Nemzetközi monarchiát! Teremtőm! És mivel próbálták igazolni ezt a mérhetetlenül becsvágyó törekvést?
- Azzal, hogy a nagyon katolikus király a pápa meghosszabbított, fegyveres karja, s ő egyedül képes érvényt szerezni a tridenti zsinat határozatának, amelynek értelmében egész Európából ki kell irtani a protestáns eretnokséget.
- Rosszullét környékez, uram...
- Más is hasonlóképpen érez, asszonyom. A türelmetlenség és a kegyetlenség nagy bűn. Vajon miként képzelhetik magukat Isten szószólójának olyan emberek, akik ezekben a bűnökben tobzódnak?

Amikor Schomberg és én szeptember 12-én megérkeztünk Nemours-ba, már az egész udvar ott tolongott. A város szinte túlcsoordult a sok vendégtől, és az utcákon akkora volt a tumultus, hogy ki kellett szállnunk a hintóból s lovon folytatni az utat. Így egy kicsit gyorsabban haladtunk, ha nem is lépésben, mert rengeteg volt a gyalogos a lovak között, s ekkor, az elviselhetetlen, végleges süketséggel fenyegető zajban, nagy meglepetésemre a tolongók között nemesurakat és dámákat fedeztem fel, akik gyalogosan igyekeztek a városháza felé, ahol Richelieu tartózkodott. Ott botorkáltak az utca egyenetlen kövezetén, a bokájuk meg-megbicsaklott, láthatóan nem voltak hozzászokva az ilyesféle testgyakorláshoz. Őszintén szólva Acclám sem szerette ezt a kövezetet, mert csúszós volt, az meg végképp kihozta a sodrából, amikor az elhaladók megsimogatták a fejpáncélját és az orrát: erre a túlzott bizalmaskodásra harapással felelt volna, ha nem tartom féken a zablával.

Nagy meglepetésemre egy női hang ismételt "kedves rokon"-nak szólított - először nem is akartam elhinni, hogy az illető hozzám beszél. De amikor már harmadszor hangzott el a kiáltás, hátrafordultam a nyeregben, s megpillantottam Conti hercegnét, méghozzá gyalogosan; igen, jól hallották: gyalogosan!; jobbról és balról Sault gróf és Bassompierre marsall támogatta.

Az udvarban csakúgy, mint a városban a hercegné "kedves rokonnak" szólított, titokban tartandó azt,

amit egyébként mindenki tudott, hogy tudniillik a féltestvérem, hiszen mindkettőnk édesanyja Guise hercegné.

- Kedves rokon - mondta, vagy inkább kiáltotta, hiszen a tömeg fülsiketítő zivajában különben el sem jutott volna hozzám a hangja -, egy életre lekötölné, ha maga mögé ültetne a lóra! Már egészen kisebesedett a lábam!

- Örömmel - válaszoltam -, ha az urak hajlandók feltolni a nyeregbe! De hogy az ördögbe akar uszályos szoknyában Acclám hátára ülni?

- Azon ne múljon! - kiáltotta a hercegné. - Ledobom a szoknyát.

- No de barátném! - kiáltott fel Bassompierre. - Jól hallottam? Mindenki szeme láttára? Ebben a tömegben?!

- Miért ne? - kérdezte a hercegné, olyan hangon, ami nem hagyott kétséget afelől, hogy családjukban nem Bassompierre hordja a nadrágot.

És tüstént meg is tette, amit ígért, méghozzá nagyon ügyesen, ami elárulta, hogy egy magas rangú hölgynek sincs szüksége a komornájára, ha le akar vetkőzni, miközben Sault gróf és Bassompierre, akik sokkal nagyobb zavarban voltak, mint ő, igyekeztek paravánt képezni.

- Figyelj rám, Accla - suttogtam, miközben két finom füle közt a fejét simogattam -, most ne gonoszkodj és ne szeszélyeskedj! Hamarosan még valaki felül a hátadra: egy hercegné, akinek csak a rangja nagy, a súlya viszont kicsiny, és ha jó leszel, jutalmul egy nagy kanál mézet kapsz tőlem estére.

- Kedves hercegem - kérdezte Sault gróf -, gondolja, hogy megérti a lova, amit mond neki?

- Azt, hogy "jó leszel", megérti, a "méz" szót pedig még inkább.

S Accla valóban nem rúgkapált, amikor Conti hercegné, két gavalérjától segítve, a hátára huppant; a hölgy nyomban kérte a szoknyáját, magára tekerte, majd a derekam köré fonta a karját és a hátamhoz simult.

- Kedves rokon - kérdeztem ekkor halkán, hátrafordulván a nyeregben -, nem tartja különösnek, hogy minden kint s kellemetlenséget vállalva siet, hogy láthasson egy minisztert, akit gyűlöl?

- Tényleg gyűlölöm, és mindig is gyűlölni fogom, még az után is, ha oly nyomorultul meghalt, amint kívánom - mondta hevesen. - De ha jobban ismerné az udvart, kedves rokon...

- Ugyan mit nyernék vele, ha jobban ismerném?

- Talán megtanulná, hogy vannak bizonyos események, amelyeket látnunk kell, s amelyeken másoknak látniuk kell minket.

- Gondolom, ez utóbbi a fontosabb...

- Gúnyolódjék csak, szép Sire! Majd meglátja, hogy holnapra a semmirekellő bíboros dicsősége szertefoszlik, s az udvarnál már semmi másról nem fognak beszélni, csak az én nyilvános vetkőzéséről.

Amiben szép féltestvérem nagyot tévedett, mert másnap, általános elképedésre, hatalmas botrány tört ki Fontainebleau-ban, ami alapjaiban rengette meg az államot, s a nyomában bekövetkező felfordulásban szép rokonom vetkőzésének nem volt nagyobb jelentősége, mint egy levélnek, amely a vízbe hull s az ár elsodorja.

Amikor a bíboros megjelent a városháza előtti lépcső tetején, elragadtatással hallgattam a zúgó tapsot és üdvözlőgást; nemcsak a pompás ruházatukról felismerhető udvari emberek éljenek, hanem a város polgárai is, a papok, a kereskedők, a kofák, a munkások, a kőművesek, a kubikusok és még a szomszédos falvakból érkezett parasztok is. A bíboros csak néhány szóval méltatta annak a megállapodásnak a jótéteményeit, amely végre helyreállítja a békét minden jó francia közt, s aminek következtében királyságunk úgy megizmosodik, hogy a király dicsőséggel visszaverheti az ellenség minden támadását.

Amilyen rövid, olyan ügyes is volt ez a beszéd, hiszen Richelieu megtalálta a módját, hogy finoman a saját szerepére is utaljon, miközben minden dicsőséget a királyra hárított át. Beszéde a kívánt hatást váltotta ki: Lajos nevét sokkal nagyobb taps fogadta, mint az övét.

Közben leszállt az éj. Nemours-ban persze lehetetlen volt szállást találni. Amint a szálláscsinálónk szokta volt mondani: már egy tű sem fért volna el a kazalban. Így hát Schomberg felajánlotta nekem éjszakára a hintója egyik ülését, ő meg a másikon helyezkedett el, de előbb még elküldte az egyik lovászt (az enyémet), meg a négy lovunkat a bíboros muskétásainak a táborába, hogy a bíboros reggel majd tudja, hol talál meg bennünket.

És ezt jól tette, mert másnap, alighogy megvirradt, az említett muskétások egyik zászlótartó tiszte, nyomában a lovászokkal és a lovakkal, megjelent és közölte, parancsa van rá, hogy a bíboros hintójához vezessen minket. Azt is hozzátette, hogy mivel tudja, kihez tartoznak az embereim és a lovaim, ezeknek

is, azoknak is a gondját viseli - kinek étellel-itallal, kinek zabbal és friss vízzel -, s ez utóbbiakat oly gondosan meg is csutakoltatja, hogy szebben ragyognak majd, mint bármely fehérnép az esküvője napján. A tájszólásából ítélve gascogne-i lehetett a jóember, s igencsak fel volt vágva a nyelve. Útközben, míg kocsink a lovon ülő gascogne-it követte, Schomberg bevallotta nekem, mennyire felháborította tegnap, amikor Conti hercegné mindenki szeme láttára meztelenre vetkőzött. Vallomásán in petto mosolyogtam, hiszen Schomberg a naivitásig erényes volt.

- Nem mondanám, hogy meztelenre vetkőzött - vetettem ellen -, inkább csak kissé nekivetkőzött, hiszen a hercegnén annyi alsóruha volt, hogy mákszemnyi sem látszott a bőréből.

- De ki hitte volna - sopánkodott Schomberg -, hogy egy nagyhercegnéből ennyire hiányozzék a szemérem... !

- De hát mi mást hitt, barátom? Éppen a hercegnék és a királynék a legszemérmertlenebbek, mert azt hiszik, hogy az ő magasságos köreikben érvényüket vesztik a törvények. Gondoljon csak Margot királynéra! Vagy a mi anyakirálynénkra, aki nyáron, a nagy hőségben elnyúlt a kőpadlón, kitakart mellel, s így adott utasításokat a gárda kapitányának, aki kettejük helyett is szégyellte magát.

- Isten óvjon tőle, hogy elítéljem az anyakirálynét - mondta Schomberg jámboran.

- Engem is - mondtam, hasonló modorban.

Richelieu igen kedvesen fogadott mindkettőnket, ami nem volt mindig jellemző rá, és végül felajánlotta, hogy utazzunk az ő hintójában; Schomberg kocsija így sem maradt üresen, mert a marsall beteg, kimerült emberei rendelkezésére bocsátotta, akik nem tudtak megülni a nyeregben. Richelieu meg is dicsérte ezért Schomberg-t, mondván, hogy egy vezető első számú kötelessége az embereiről gondoskodni. Lajos is ezt vallja, hiszen amint királyságának tényleges ura lett (amivel Richelieu nyilvánvalóan az anyakirálynénak Párizsból való száműzésére célzott), nyomban megszüntette a hadseregben leplezett visszaéléseket, különösen a zsolddal kapcsolatosakat (a katonák fizetségének egy részét a kapitányok korábban ellopták), és javított a betegek és sebesültek ellátásán, amire addig oly kevés gondot fordítottak.

Schomberg ekkor megkérdezte a bíborostól, hogy elégedett-e a Franciaországban és Franciaországon kívül bekövetkezett fordulattal. Ha Schomberg nem olyan naiv és jámbor ember, amilyen, Richelieu, aki éppúgy nem szerette, mint a király, ha kérdéseket tesznek föl neki, nyilván letorkolja. De vagy azért, mert nem akarta a királynak egy ilyen régi és hűséges emberét megbántani, vagy mert észre sem vette az illetlenséget, hiszen minden figyelmét a személye ellen irányuló aljas intrikák kötötték le, őszintén s ezúttal minden fenntartás és kertelés nélkül válaszolt a kérdésre.

- La Rochelle eredményes ostroma - mondta -, a susai győzelem, Casale felszabadítása, Languedoc behódoltatása nagy sikert jelent a királynak, amihez én képességeim szerint igyekeztem hozzájárulni. De a sikernek természetesen ára van: a gyűlölet, amely - mivel Őfelségéhez nem érhet fel - ellenem irányul. Sok aljas és gonosz ember él országunkban, akiknek a mások erényei láttán nincs más vágyuk, mint hogy elpusztítsák ezen erények hordozóit, eltegyék láb alól azokat, akik olyan tulajdonságokkal rendelkeznek, melyekkel ő nem.

- Eminenciád mindazonáltal elégedett lehet gigászi munkájának eredményével - mondta Schomberg.

- Elégedett vagyok - mondta Richelieu -, de hogy egészen őszinte legyek, halálos aggodalomban és nyugtalanságban telnek napjaim.

Szavai nyomán nagy csönd támadt a hintóban, mert sem Schomberg, sem én nem mertük volna szóra nyitni a szánkat a bíboros szívet tépő vallomása után. Ám amint később jobban végiggondoltam a dolgot, már úgy éreztem, hogy a bíboros aggodalma túlzott, úgy is mondhatnám, hogy alábecsüli azt a védelmet, amit a király ígért neki. Szorongása minden bizonnyal azzal is magyarázható, hogy túlérzékenységeben a kelleténél jobban a szívére vette a király legutóbbi dühkitörését, amikor is a nimes-i ünnepélyes bevonulás kapcsán Őfelsége oly nagyon megharagudott rá, s ráadásul a nagy nyilvánosság előtt zúdította miniszterére a haragját; e megaláztatás sok álmatlan éjszakát s kimondhatatlan lelki gyötrelmet okozott Richelieu-nek.

A bíboros váratlan vallomása őt magát lephette meg a legjobban, mert sovány, fájdalomtól lüktető fejét a bőrrel borított háttámlának döntötte és lehunyta a szemét, nem is azért, hogy aludjon, hanem hogy jelezze: mostantól már egyetlen szót sem kíván szólni Fontainebleau-ig.

Olyan korán elindultunk Nemours-ból, hogy az udvarnak talán csak a fele ért vissza Fontainebleau-ba, amikor megérkeztünk a kastélyhoz, ahol azt jelentették Richelieu-nek - nagy bánatára -, hogy a király még nem érkezett vissza a vadászatról. Viszont a főkamrás közölte, hogy az anyakirályné, aki értesült a jöveteléről, udvari előkelőségek körében fogadni kívánja. Richelieu rossz néven vette Lajos távollétét, hiszen előző nap levelet kapott a királytól Nemoursban, s Őfelsége azt írta, nagyon örül, amiért

hamarosan viszontláthatja.

Kedves olvasóm, az anyakirályné és a bíboros 1629. szeptember 14-én lezajlott emlékezetes találkozásának két változata is közszájon forog. Az elsőnek az a lényege, hogy Medici Mária egyetlen szót sem szólt, a második szerint viszont odavetett egy érdektelen mondatot: "Hogy van, bíboros úr?", amire Richelieu élesen így felelt volna: "Jobban, mint az ittlévők közül sokan szeretnék."

Ez utóbbi változathoz egyetlen szót sem hiszek el; először is azért nem, mert a szerzője Mathieu de Morgues, a Gaston zsoldjában álló epés és gátlástalan gúnyirat-szerző, aki soha mást, mint rosszat nem írt a bíborosról. Másodszor pedig, mert az anyakirályné kérdése és a bíboros válasza is teljességgel valószerűtlen.

Medici Mária, miután úgy döntött, hogy megsemmisítő, néma megvetésével sújtja Richelieu-t, nem változtathatott az utolsó pillanatban a viselkedésén, nem törhette meg hirtelen a csöndet csak azért, hogy a bíboros hogyléte felől érdeklődjék. De valószínűtlen ez a változat azért is, mert a bíboros sohasem merészelt volna egy ilyen arcátlan, kétértelmű mondatral riposztolni az anyakirálynénak. Még egy évvel később sem, amikor Medici Mária lábánál térdelt, s az anyakirályné a legdurvább sértésekkel illette, nos, még akkor sem mert semmit sem válaszolni, főleg nem valami szemtelenséget, hiszen hangoztatott nézete szerint sokkal tartozott az anyakirálynénak.

Azt nem állítom, hogy Morgues egyáltalán nem is volt tanúja az ominózus jelenetnek, hiszen ez az agyafúrt fickó mint gúnyíratíró igyekezett beférkőzni mindenüvé, ahol egyébként semmi keresnivalója sem volt. De ha látta a jelenetet, hát írásban alaposan eltorzította, hiszen egyetlen célja az volt, hogy ártson Richelieu-nek.

Halld akkor, kedves olvasóm, miként zajlott le a valóságban ez a jelenet. Nem sokkal Richelieu előtt érkeztem a nagyterembe, ahol az anyakirályné trónolt, s mélyen meghajtva magam Őfelsége előtt, jelentettem, hogy a bíboros hamarosan megérkezik, amire durva, barátságtalan, sértődött hangon, amit ő előkelőnek vélt, megkérdezte:

- Miért késik az emberünk, herceg?

- Nagyasszonyom - válaszoltam -, alighogy a bíboros úr kiszállt a hintójából, körülvette a tömeg, s most a muskétásai azon fáradoznak, hogy kiszabadítsák. Egy perc, s a bíboros úr máris felséged lába elé vetheti magát.

Erre már semmit sem mondott az anyakirályné, s a tekintetét is elfordította rólam: gyémánt karkötőjét nézegette s forgatta a csuklóján. Gyakran mutatkozott ilyen udvariatlannak azokkal szemben, akik nem vér szerinti királyi hercegek vagy legalább marsallok voltak. Nem véletlenül mondta róla Saint-Simon, hogy "végtelenül korlátolt", s minden bizonyra e korlátok miatt tartotta oly sokra önmagát. Hallottam, hogy amikor a fia másodszor is száműzte, egy alkalommal kijelentette: "Annyit szenvedtem, hogy azt már egy alacsonyabb származású asszony is nehezen viselte volna." Ez a mondat oly ostobán naiv volt, hogy sokáig nem is voltam biztos benne, jól értem-e. Azt akarta volna mondani, hogy egy királynénak, pusztán a rangja miatt, kevesebb szenvedés kell hogy osztályrészéül jusson, mint a komornájának? Ha valóban így gondolja, természetes, hogy fölháborítja, hogy a betegség vagy a halál e világ nagyjait sem kíméli... Ismét meghajoltam, s a protokoll előírásának megfelelően három lépést hátráltam, majd egy újabb meghajlással beleolvadtam a főurak és magas rangú hölgyek csoportjába, akik örömmel fogadtak - a hölgyek azért, mert tudták, hogy a gentil sesso nagy csodálója vagyok, gavallérjaik pedig azért, mert ha a csatáinkban nem is vettek részt, győzelmünkre ők is büszkék voltak... Elvegyültem tehát közöttük, és hozzájuk hasonlóan az anyakirálynét figyeltem, olyan tisztelettel, amelyben nem sok köszönet volt, hiszen a háta mögött "Jezabel"-ként emlegettük, márpedig ez a gúnynev, ha még emlékszel a név eredeti viselőjének élettörténetére, kedves olvasóm, nem túl hízelgő.

Miközben elnéztem, arra gondoltam, hogy amikor öregszünk, nagyon kell vigyáznunk, nehogy elhízunk; keresztanyámnak, Guise hercegnének például sikerült megőriznie a karcsúságát, alakja, megjelenése máig elegáns maradt. Ezt azonban sajnos az anyakirálynéről nem mondhattuk el. Rengeteget evett, aludt, imádott lustálkodni, falta az édességeket, úgyhogy hatvanéves korára szörnyen elhízott, a teste is, arca is, amely kétoldalt lelógott, s alul tokában folytatódott.

Kár, hogy egy jó tündér nem tudta felére csökkenteni a súlyát, hiszen egyébként csodásan festett volna: világoskék selyemből készült a ruhadereka s az uszályos szoknya is, s olyan sűrűn volt hímezve gyönggyel, mintha vödörből öntötték volna rá. Hátra a tarkóján nagy, velencei csipkéből készült s gyémánttal teleszórt gallér ágaskodott. Szép olvasóm, a bocsánatáért esedezem, amiért nem írom le részletesen a három nyakéket, amelyet az anyakirályné a tokája alatt viselt, sem a fél tucat értékes gyűrűt, mely az ujjait ékesítette, mert a tekintetemet minduntalan egy mesés karkötő vonzotta magához, melyet a bal csuklóján hordott, s amire nagyon büszke lehetett, mert mindig úgy rendezte, hogy az

ékszer jól érvényesüljön.

E híres ékszernek története van. A királyné a század elején vásárolta itáliai ékszerészekről. És minden bizonnyal ez volt akkoriban a legnagyobb, legsúlyosabb és legdrágább gyémánt karkötő egész Európában. Négyszázötvenezer frankot kértek érte. IV. Henrik, az árat meghallva, iszonyú haragra gerjedt: "És asszonyom megvásárolta! - kiáltotta. - Teringetté! Asszonyom megőrült! Igen, kötni való bolond! Tönkre akarja tenni a királyságot! Négyszázötvenezer frank! Ennyiből egy egész hadsereget felállíthatunk! Küldje vissza ezt a halom követ a ravasz ékszerészeknek, akik magára sózták! És mondja meg nekik, hogy soha az életben nem fogom kifizetni!"

Ezek az ékszerészek valóban ravaszak voltak. Amikor látták, hogy a király hajthatatlan, úgy állapodtak meg a királynéval, hogy évente megemelt kamatot fizet a négyszázötvenezer frank után mindaddig, amíg az alapösszeget nem tudja kifizetni. A királyné semmit sem értett a megállapodásból. Egyszerűen csak elfogadta, s évről évre fizette a megállapított kamatot; s amikor IV. Henrik meggyilkolása után régens lett, azonnal rátette a kezét a kincstár vagyonára, kifizette az ékszert, a többi pénzt meg más pompás ostobaságokra tékozolta. Elcsodálkozott volna, ha megtudja, hogy az eredeti, cseppet sem alacsony ár duplájáért vásárolta meg ezt a karkötőt, ennyire rúgtak ugyanis összesen a sok éven át fizetett kamatok. Végül belépett Richelieu is a nagyterembe, és kimért léptekkel a trón felé tartott, amelyen az anyakirályné ült. Csönd támadt. És a csönd egyre mélyebb lett. Mindenki befogta a száját s hegyezte a fülét, úgy várta, mit mond a bíboros az anyakirálynénak, és mit válaszol erre az anyakirályné a miniszternek, aki oly jól szolgálta hadjárata során a fiát.

- Asszonyom - mondta Richelieu -, nagy öröömre szolgál, hogy újra láthatom felségedet, annyi győzelem után, melyet seregeink hoztak királyunknak, s amely felséges asszonyomnak és a fiának akkora dicsőséget szerzett, hogy a jövő századok is zengenek majd róla.

Mivel Richelieu köztudomásúan mindig, a királyi tanácsban éppúgy, mint a négyszemközi beszélgetések során, eltalálja a körülményekhez és a beszélgetőtárhoz leginkább illő szavakat, senkit sem lepett meg ez az ügyes bók. Ami mindenkit meglepett, jobban mondva elképesztett, az az anyakirályné viselkedése volt. Ő ugyanis egy szóval sem válaszolt a miniszternek, a király hűséges szolgájának, akinek országunk oly sokat köszönhet, csak ült, kihúzott derékka, összeszorított szájjal, fölszegett fejjel, s fagyos tekintettel, a legnagyobb megvetéssel méregette a magasból Richelieu-t. Ha a viselkedése nem lett volna annyira sértő, komikusnak találtam volna. Mert a csönd és a megvető arckifejezés, amellyel győzelmeink kovácsát fogadta, előre kigondolt és megtervezett komédia volt, amit talán még tükör előtt is begyakorolt. Csakhogy sajnos az anyakirályné rossz színésznő volt, s amikor a fellépés ideje elérkezett, túljátszotta a szerepét.

Bár legbelül mélységesen sértve érezhette magát e nem várt fogadtatás miatt, a bíboros, ha el is sápadt, ura maradt önmagának, s tisztelettudóan várta, hogy az anyakirályné elbocsássa; Medici Mária viszont elhatározta, hogy mindvégig fagyos és megvető hallgatásba burkolózik, s most nem tudta, miként törhetné meg a csöndet; egyre nagyobb zavar kerítette hatalmába, hiszen minél tovább tartott a csönd, annál mesterkétebbnek tűnt, s a protokoll minden szabályával ellenkezett.

Végül a bíboros maga vetett véget a találkozóknak, amelynek során - szellemi értelemben - különböző súlycsoportú felek csaptak össze: a legnagyobb tisztelettel meghajolt az anyakirályné előtt, három lépést hátrált, újra meghajolt, majd távozott. Minden mozdulata szigorúan megfelelt a protokollnak, s áthatotta az az elegancia is, amit az udvar egy nemesembertől elvár.

Alighogy Richelieu átlépte a nagyterem küszöbét, a terem zsongani kezdett, a jelenlévők egymás fülébe súgták véleményüket - érzésem szerint valamennyien az anyakirálynét marasztalták el, még azok is, akik nem szerették a bíborost, de úgy vélték, hogy az anyakirályné túlonként bántóan és megvetően viselkedett Richelieu-vel, aki azért kétségkívül nagy szerepet játszott győzelmeinkben.

A suttogás közepette az anyakirálynét néztem, és úgy éreztem, hogy nagyon elégedett önmagával, amiért ilyen durván elbánt Richelieu-vel, s pici agyveleje nyilván azt súgta neki, hogy a köztük lévő rangkülönbség miatt csakis ő nyerhette meg a "semmirekellő bíborossal" folytatott párviadalt - amint oly szívesen emlegette Richelieu-t. Ha el kellene döntenem, hogy vajon Marillac vagy Bérulle tanácsára játszotta-e el ezt a komédiát, én inkább Bérulle-re voksolnék, aki szintén nagyon naiv, és nyilván nem tudta fölmérni, mennyire nem időszerű éppen most Richelieu-t támadni, amikor a királynak tett nagy szolgálata miatt elismerés és dicsőség övezi.

Ha Richelieu-nek írta volt szüksége, hogy enyhítse sebének fájdalmát, nem kellett soká várnia, mert a király, amint visszatért a vadászatról, fogadta, a bíboros szavaival élve: "kimondhatatlan gyöngédséggel és szeretettel", és akkor Richelieu megkérte, tegyen lehetővé a számára egy négyszemközi beszélgetést; kérésének a király haladéktalanul eleget tett, s amint becsukódott a dolgozószoba ajtaja, a

bíboros arra kérte Őfelségét, hogy engem is szólítson be mint a történetek tanúját, mert nem szeretne volna, ha a király azt hiszi, hogy elbeszélésében eltúlozza az anyakirályné iránta tanúsított megvetését. A jelenet lényegében szavak nélkül zajlott, és semmi sem nehezebb, mint egy arcjátékot leírni.

Richelieu igen mértéktartóan vázolta az esetet, s amint befejezte, felém fordult, kérve, hogy erősítsem meg mindazt, amit elmondott, Lajos azonban közbevágott:

- Orbieu úr - mondta -, főleg tanúbizonyságot tennie. Hiszek a bíborosnak. Túlságosan is jól ismerem azokat a színpadias fintorokat, melyekkel az anyakirályné olümposzi magasságokból szokta kifejezni legmélyebb megvetését. Gyermekkoromban magam is nemegyszer szenvedő alanya voltam e komédiának. Ha valaki örökölte a Habsburgok előreugró, erős állát, nem nehéz ijesztő grimaszokat vágnia...

- Mindazonáltal - jelentette ki Richelieu - az anyakirályné, aki törvényeink értelmében a második legmagasabb rangú személy országunkban, nyilvánosan megsértett engem. Jelen feltételek között nem tehetek mást, mint hogy alázatosan megkérem felségedet, engedje meg visszavonulnom a közügyektől.

- Ó! Erről szó sem lehet! - tiltakozott Lajos, a leghatározottabban. - Sőt, azt kívánom, hogy ne is törődjék semmi mással, csak az államügyekkel. El tudja képzelni, mekkora zavart és kavarodást okozna a lemondása országunk határain belül és kívül egyaránt? Ami pedig az anyakirálynét illeti, ne nyugtalanodjék a fintorgása miatt. Hamarosan véget vetek az áskálódásának s a többi ármánykodóval meg összeesküvővel is leszámolok.

Amikor kijöttünk a kis dolgozószobából és a király magunkra hagyott minket, a bíboros valósággal magával vonzolt a kastélynak abba a lakosztályába, melyet az ő számára jelöltek ki. Az inasai, a háznagy, egy kapitány és két muskétás tiszt már ott volt, előbbieket a házi személyzet tagjaiként, utóbbiak pedig mint a biztonságáért felelős emberek: ők az őrtállókat, illetve az őrzőket irányították.

- Charpentier! Hol van Charpentier?! Azonnal kéretem Charpentier-t! Hol az ördögben van Charpentier? - kiáltozta türelmetlenül a bíboros, amint a küszöböt átlépte; végigfutott lakosztályának összes helyiségén, de nem találta, akit keresett.

- Eminenciás uram - szólalt meg ekkor a háznagy lassan és ünnepélyesen, ahogyan minden háznagy beszél, mintha e beszéd mód beosztásuk velejárója volna -, titkára nincs itt.

- Hát hol van?

- Eminenciád sürgősséggel elküldte egy levéllel Bassompierre marsall úrhoz.

- Valóban! Valóban! Valóban! - kiáltotta a bíboros. - Az ördögbe is! - tette hozzá haragosan -, épp akkor kellett elmennie, amikor a legnagyobb szükségem van rá!

Ő maga is tüstént ráeszmélt, hogy ez a vád égbekiáltóan igazságtalan s egyben komikus is. A felismeréstől lecsillapodott, s felém fordulva elmosolyodott:

- Kedves rokon - kérdezte -, nem tekintené rangján alulinak, ha a diktálásomra leírna egy, az anyakirálynénak szóló levelet?

- Eminenciás uram, épp hogy a legnagyobb megtiszteltetésnek tekintem, ha szolgálatot tehetek nagyuramnak. Talán emlékszik rá, hogy egyszer már diktált nekem a hintójában.

- Valóban - mondta erre Richelieu. - S arra is emlékszem, milyen lendületes és elegáns az írása.

A bíborosi dicséretet a kellő tisztelettel zsebeltem be, azután az egyik inas hozott néhány ív papírost és egy teljes lúdtoll készletet, amelyből kiválasztottam a legjobban kihegyezett tollat, belemártottam a tintába, és vártam. És el sem hiszed, kedves olvasóm, mekkora öröömre szolgált leírnom a bíboros diktálta levelet, melyet mindjárt teljes terjedelmében közlök. Mert ez az anyakirálynénak címzett levélke a macska-egér játékot a visszájára fordította; az egér játszott most a macskával: miután sikerült kimenekülnie a karmai közül, bosszantásul a bajszeit húzogatta.

"Asszonyom, ma is éppúgy égek a vágytól, hogy felségedet szolgáljam, mint korábban mindenkor. De látván, hogy személyem visszatetszést kelt felségedben, akkora szomorúság ébredt szívemben, mint még soha, és esdve kérem, járuljon hozzá visszavonulásomhoz. Tisztelettel leteszem hát kezébe minden címemet, melyet felségedtől kaptam. Hasonlóképpen tesz minden rokonom is, akik felséged szolgálatában állottak. Esdve kérem, higgye el, hogy ha jóakarátát el is veszítettem, hálám változatlan mindazért, amit tizennégy éven át kaptam felségedtől, s bármit tegyen, utolsó leheletemig felséged alázatos szolgája maradok. Kérem, bírja rá a királyt, hogy fogadja el lemondásomat, mert elhatározásom végleges és megingathatatlan, olyannyira, hogy inkább meghalnék, semmint az udvarban maradjak, ahol a kárhozat gyötrelmét kell kiállnom.

Richelieu bíboros"

Ezt a levélkét, amely csak látszólag repesett a szeretettől, s a tisztelet is csak a felszíni máz volt, egy lendületre diktálta nekem, s miközben olyan gyorsan vetettem papírra, ahogyan csak bírtam, csodáltam Richelieu stílusának eleganciáját és eredetiségét - például "a kárhozat gyötrelme" fordulatot, amellyel a levélke zárult... A bíboros hívatta maggiordomó-ját, aláírta és lezárta a levelet, majd átnyújtotta neki azzal, hogy azonnal juttassa el az anyakirálynéhoz. Azután fölállt, kinyitotta az egyik ablakot, mélyet lélegzett, de miután egy pillantást vetett az udvaroncok odalent várakozó tömegére, nyomban be is csukta az ablakot, s felém fordulva megkérdezte:

- Ezek az emberek kegyelmedre várnak, hogy kifaggassák felőlem: mit fog mondani nekik?

- Azt fogom mondani - válaszoltam rövid gondolkodás után -, hogy a király megvigasztalta a bíboros urat az előző fogadtatás keserűségéért.

- Nem! Nem! - vetette ellen Richelieu hevesen. - Ez nem jó! Nem szabad az anyakirálynét bírálunk! Elég, ha annyit mond, hogy a király megvigasztalt, azt nem kell mondania, hogy miért. - Majd kisvártatva így folytatta: - Kedves rokon, a szálláscsinálók Guron úrral közös lakosztályt szántak kegyelmednek a kastélyban. Mondja meg neki, hogy ma estére távolítsa el a személyzetet. Mégpedig azért, mert nagy valószínűséggel látogatójuk lesz este... egy fehérnép.

- Eminenciás uram - kérdeztem -, ha úgyis én fogok ajtót nyitni neki, szabadna megtudnom a nevét?

- Már találkozott vele.

Azután a hangját lehalkítva, mintha a falnak is füle volna, még hozzátette:

- A Zocoli.

HETEDIK FEJEZET

A Zocoli, [ejtsd: "Zoholi"] kedves olvasóm, egyike volt Richelieu szerény társadalmi állású, ám annál jelentősebb szerepet játszó besúgóinak, akiket a bíboros nagyobb számban foglalkoztatott, mint előtte bármely más miniszter, mert rendkívüli mód fontosnak tartotta, hogy napról napra, sőt, ha szabad így mondanom: óráról órára nyomon követhesse a belhoni összeesküvések és a külhoni üzelmek minden fordulatát.

A legnagyobb műgonddal verbuválta kémeit. Ráadásul a beavatásukhoz, az ellenőrzésükhöz, a jutalmazásukhoz s adott esetben a megsemmisítésükhöz is mesterien értett. Hiszen nyilvánvaló, hogy egy besúgó, aki ellenségeink titkainak kifürkészésében szakértelemre tesz szert, kísértésbe eshet, hogy a mi titkainkat meg ezen ellenségeinknek kínálja fel eladásra.

A Zocoli lány volt az egyik legügyesebb köztük, akit Richelieu-nek, bonyolult úton-módon, sikerült komornaként az anyakirályné környezetébe csempésznie. Onnantól kezdve pedig, kifinomult hallásának és vakmerőségének köszönhetően, csodásan működött mint besúgó. Mindamellett részben az ő saját biztonsága miatt, részben meg a bíboros jó hírének védelmében - akinek természetesen semmi köze sem lehetett az ilyen alantas fondorkodásokhoz - sohasem találkozhatott közvetlenül Richelieu-vel, hanem hol Guron úr, hol meg az én közvetítésemmel juttatta el őminenciájához az értesüléseit. Ezért találkoztam már korábban is a Zocolival, mely találkozás nagy veszélyt jelentett erkölceimre nézvést, tekintve, hogy az ég angyal arccal áldotta meg, az ördög pedig olyan formás kis testtel, amely egy szűzies szerzetest is kárhozatba vitt volna. Kezdetben habozott is a bíboros, hogy felfogadja-e, mert hallotta, hogy bolondul a nadrágért, s minden alkalmat megragad, hogy hitvesi ágyán kívül bujálkodjék, mely ágyat egyébként Signor Zocoli, aki állítólag pederasztá volt, elhagyott.

De amikor hosszabban megfigyeltette a hölgyecskét, Richelieu megbizonyosodott róla, hogy bármily forróvérű is, a fejét sohasem veszíti el, és férfit is mindig okosan: a bíboros barátai vagy kreatúrái közül választ magának, sohasem adja össze magát olyanokkal, akikről tudja vagy gyanítja, hogy Richelieu ellenségei. Ekkor - az úristenre bízva, hogy az idő elkövetkeztével megbocsásson a Zocolinak vagy megbüntesse e világi bűneiért - a bíboros a szolgálatába fogadta, amit nem is bánt meg soha, mert kis kéme a legügyesebb és legravaszabb leányzó volt, akit francia anya szült.

Nem mondhatom, hogy Guron úr, aki már tudta, kit várok estére közös lakosztályunkba, tárt karokkal fogadott, mert amint beléptem hozzá, a karja nyomban összezárult mögöttem, jól megveregette a lapockámat, azután úgy megölelgetett, hogy majd' megfúltam.

- Az ördögbe is - mondta -, el sem mondhatom, mennyire örülök, hogy láthatom! Végre jól kibeszélhetjük magunkat! - tette hozzá, én azonban tudtam, hogy egyedül ő fog itt beszélni, én szóhoz sem jutok.

- Nem tudom, lesz-e rá időnk - jegyeztem meg -, és azt sem tudom, hogy a vendégem pontosan mikor érkezik. Mindenesetre a kegyelmed személyzetének egyetlen tagja sem láthatja.

- Gondom lesz rá.
- És még azt is szeretném - fűztem hozzá -, ha három-négy katona itt tartózkodnék, amikor ajtót nyitunk neki.
- Mi okból?
- Mert ha teszem föl útközben elfogták és megkínózták, esetleg mindent bevallott, s ez esetben nem kizárt, hogy merényletre készülnek ellenünk.
- Rendben van, minden úgy lesz, ahogy kívánja.
- Milyen katonák állnak rendelkezésére? - kérdeztem.
- Svájciak, akik nemrég érkeztek hegyeik közül, és annyit tudnak franciául, mint én németül.
- Miért? Kegyelmed mennyit tud németül?
- Der, die, das.
- Nagyszerű! - mondtam nevetve.

Persze azért a bendőnkőről sem feledkeztünk meg, amíg a Zocolira vártunk. Az olvasó bizonyára emlékszik még rá, hogy Guron úr egyike az udvar "nagy zabálóinak" - akikhez a királyt is nyugodtan hozzászámíthatjuk -, és hogy egy-egy étkezés során négyszer annyit eszik, mint én, a borról már nem is szólva, ami patakokban folyik le a torkán. És amint titkon megjósoltam, miközben óriás falatokban nyelte az ételt, egyfolytában pletykált.

Bőbeszédűsége már kezdett elcsigázni, ám épp amint végeztünk a vacsorával, kopogtattak az ajtón. Guron úr és jómagam az előszobába siettünk, a négy óriás természetű svájccal együtt, akik előreszegeztek szuronyukat. Bal kezemben pisztoly volt, egy másik meg az övembe akasztva. Guron úr elhúzta a három nagy reteszt, én meg lassan résnyire nyitottam az ajtót, s amikor megpillantottam a Zocoli csinos pofikáját, még annyit nyitottam rajta, hogy kicsiny, karcsú, mégis gömbölyded teste beférjen.

- De örülök, hogy újra láthatom, szép ifjúúr! - kiáltotta a Zocoli. - Emlékszik még rám? És könyörgök, ne nevezzen Zocolinak! Én kegyelmednek Clairette vagyok, ahogyan a tiszta vizet is hívják, bár belőlem, szép uracskám, nem akart inni!

Ezt mondván a derekam köré fonta a karját, s oly szorosan hozzám simult, hogy csak nehezen tudtam kibontakozni ennek a kis kígyónak a szorításából. Ha azt mondom, "nehezen", úgy értem, hogy nemcsak sok fizikai, de legalább annyi lelki erő is kellett a kiszabaduláshoz. Teremtőm!, gondoltam magamban, ha már a második találkozásunkkor így viselkedik, mit fog csinálni, ha harmadszor találkozunk?

- Calirette - kérdeztem -, minden nehézség nélkül eljutottál hozzánk?

- Azt épp nem mondhatnám, de fő, hogy itt vagyok! - válaszolta hetykén, mert jól fel volt vágva a nyelve, mint minden leányzónak, aki a párizsi utcák neveltje, s olyan eleven, üde, szemtelen is volt, mint ezek a lányok mind, nem félt a világon semmitől és senkitől, egyedül csak a király poroszloítól, de már tőlük sem, amióta a bíboros szolgálatába szegődött, hiszen egy füst alatt a királyt is szolgálta, még hozzá kitűnően, mert jól vágott az esze és még beszélni is jól megtanult egy kolostorban, ahol apácanövendék volt egykoron, s ha már a jó erkölcsöt nem tudták beléoltani, legalább a helyes francia beszédet megtanulta.

- De hát ha semmi sem állta utadat késő este a fontainebleau-i kastély folyosóin, akkor mi a baj?

- Szép ifiúr, a folyosók sötétek, és a nagyurak lakosztályai előtt strázsáló katonák közt egy sem volt, aki ne gyúrta volna meg a hátsómat.

- Még mindig nem értem, hol a baj...

- A baj ott van - válaszolta erre a Zocoli -, hogy azok a gyáva pipogya nem merészkedtek tovább, mert féltek, hogy az őrmesterük rajtakapja őket, s akkor jön a korbács meg a csigára húzás. De nicsak! -

kiáltott fel, amint észrevette a svájciakat, akiket csak alig világított meg őrmesterük lámpásának fénye: továbbra is vigyázzban álltak, de pikájukat már az ég felé szegezve. - Kik ezek a katonák itten?

- Guron úr svájci katonái. A te védelmedre sorakoztak fel.

- De szépek és milyen daliásak! - mondta a Zocoli, miközben kacéran s elnyílt szájjal nézegette őket. - Lefogadom, hogy igencsak örülnek, amikor egy legyőzött városban megerőszakolhatják a nőket.

- Kicsikém, ahelyett, hogy kéjesen elábrándozol, milyen is lenne, ha kis testedet megerőszakolnák ezek az óriás svájciak, nem rukkolnál ki inkább a mondandóddal?

- Szép jó uram - fordult ekkor Guron úrhoz, miközben minden teketória nélkül helyet foglalt egy karosszékekben, amit a protokoll szerint semmiképp sem tehetett volna meg -, nagy jót tenne velem, ha hozatna egy kis bort a kiszáradt torkomba, mielőtt beszélni kezdenék, és jól jönne valami kis harapnivaló is, úgy megfájdult a gyomrom a sok megpróbáltatástól, amit útközben ki kellett állnom.

Guron úr nagy szánakozásában - de vajon valóban szánalom volt-e, amit érzett? - finom ételeket hozatott, melyek oly sok örömet szereznek nekünk itt a földön. A Zocoli felhajtott egy üveg bort és egymaga megevett egy egész csülköt, azután még sereghajtónak krémeket és egyéb édességeket is.

Guron úr áhítatosan nézte, s a leányzó iránti csodálata láthatólag egyre nőtt; sotto voce a fülembe súgta, hogy a Zocoli az a fajta nő, aki szünet nélkül éhes, lent is, fent is.

Ezután olyan lángoló vagy inkább éhes pillantást vetett az említett hölgyeményre, hogy mindjárt eldöntöttem, mielőtt a beszámolót meghallgattam, Guron úr gondjaira bízom a Zocolit. Guron úr ekkor tapintatosan magunkra hagyott bennünket, és a Zocoli elő is adta nekem a mondandóját, méghozzá oly szabatosan, hogy igazán csak a legjobb véleménynel lehettem eszecsckéjéről.

- Szép ifiúr - kezdte -, azt nem tudnám megmondani, hogy asszonyom (akit óvatosságból sosem említett másként) pontosan mikor kapta kézhez azt a bizonyos levelet, de azt tudom, hogy mielőtt elolvasta, éktelen haragra gerjedt. És aki még nem látta asszonyomat dühöngeni, bizony semmit sem látott! Nem mondhatnám, hogy ezúttal jól megfigyelhettem volna minden rezdülését, mert mielőtt a vihar kitört, hasra vettem magam egy ruhás láda mögött, amit épp tollsöprűvel porolgattam, ugyanis ilyen alkalmakkor nagyon kell vigyázni, nehogy asszonyom szeme elé kerüljünk, mert ha dühöng, nemcsak tör-zúz, hanem pofoz is mindenkit, aki a keze ügyébe kerül. De a kíváncsiság végül legyőzte a félelmemet, fél szemmel kilestem a láda mögül, és így láthattam, amint a dühroham fokról fokra elhatalmasodott rajta. Szép ifiúr, hitemre mondom, asszonyom minden párizsi vásári komédiást lepipál! Elsápad! toporzékol! elvörösödik! patakokban folyik arcán az izzadság! És mert kifulladás, szégyenkezés nélkül kigombolkozik és a haját is kibontja! Ráadásul csakúgy okádja magából az átkozódó, mocskos szavakat! Olyan, akár egy piaci kofa! Egyedül Isten a tudója, hol tanulta az ilyesmit asszonyom, ha csak nem a kocsisától. Végül, amikor már teljesen kimerítette az üvöltözés, elhallgatott, én meg kilestem megint a láda mögül és láttam, hogy asszonyom leült a szobában lévő egyetlen karosszékbe (azért nincs több szék a szobájában, hogy ezzel is jelezze: senki más nem ülhet le a jelenlétében), és levegő után kapkod. Ekkor a maggiordomo hangja hallatszott, azt kérdezte, hajlandó-e Őfelsége Marillac urat fogadni. Asszonyom elhaló hangon "igen"-nel felelt, és én - továbbra is fél szemmel - láttam, hogy kezdi begombolni a ruhaderekát, de mivel még mindig alig kapott levegőt, nem gombolta be végig, így hát a nagy csöcséből jó sok kilátszott, amin nevetnem kellett.

- Miért kellett nevetned ezen, Clairette-em?

- Mert Marillac úr ki nem állhatja a női kebleket, ha meglát egyet, akár csak félig is, a felsőruhából kibuggyanni, behúzza a nyakát és a feje szinte eltűnik, mint egy teknősbékáé a páncélja alatt. Asszonyom azonban igencsak kedveli Marillac urat, ami abból is látszik, hogy amint az említett úr belépett a szobába, asszonyom mindjárt megparancsolta neki, hogy foglaljon helyet.

- Megparancsolta? Talán megkérte?

- Ugyan, dehogya! Asszonyom túl előkelő hozzá, hogy kérjen valamit - azt talán csak Istentől szokott. És Marillac úr, mivel más ülőalkalmatosságot nem látott a szobában, a ruhásládára ült le, ami mögött én rejtőztem! Megrémültem, hiszen ha hátrafordul, nyomban meglátott volna. De azután eszembe jutott, hogy Marillac úr nem fordíthat hátat asszonyomnak, mert azzal megsértené a protokollt, így aztán meg is nyugodtam és még örültem is, hogy a tanúja lehetek a négyszemközti beszélgetésüknek, hiszen úgysem sikerült semmi érdemlegeset begyűjtenem egy egész hónapra át. Most legalább, gondoltam magamban, lesz mivel szolgáljak a bíboros úrnak.

Ítt a Zocoli rövid szünetet tartott, vagy azért, hogy levegőhöz jusson, hiszen párizsi módra gyorsan, éles és pergő hangon beszélt, vagy azért, hogy nyomatékot adjon további mondandójának.

- Folytasd, Clairette-em - kérleltem. - Csupa fül vagyok!

- Hallja hát, szép ifiúr! Alighogy Marillac úr leült a ruhásládámra, asszonyom újra kiáltozni kezdett:

- Marillac úr, nem fogja elhinni! Az a semmirekellő bíboros írt nekem! Nekem! Írt nekem, azután, hogy a nagy nyilvánosság előtt legmélyebb megvetéssel sújtottam! Írni merészelt nekem! Nekem, aki elűztem a nyomorultat az udvarból, a házamból és a királyságból! És ezek után odáig merészkedett arcátlátságában, hogy írt nekem, s továbbra is a szolgámnak mondja magát!

- Asszonyom - mondta erre Marillac komoran -, a bíboros korántsincs eltaposva, épp ellenkezőleg, korai volna még győzelemről beszélni. Amikor elhagyta a termet, ahol asszonyom megvetésével sújtotta, borsó nagyságú könnyeket hullatott, hiszen felséged is tudja - tette hozzá gonoszkodva -, hogy ennél a nagy embernél milyen könnyen eltörik a mécses! De amikor a király visszatért a vadászatról, nyomban bezárkózott a bíborossal az egyik kis dolgozószobába, és amidőn a bíboros az ajtót ismét kinyitotta, hogy a király távozhassék, az udvar átható pillantásokkal dárdázta Richelieu-t, de a sírásnak nyomát sem látták már rajta - épp ellenkezőleg: az arca csak úgy ragyogott. Ezután Richelieu még hosszan beszélgetett - szintén zárt ajtók mögött - Orbieu herceggel. Az egész udvar az ablakok alatt állt és várta, hogy a herceg távozzék, és amikor végre tényleg elhagyta a bíboros lakosztályát, körülfogták, kérdésekkel ostromolták, amire ő egyszerűen csak ennyit felelt: a király megvigasztalta a bíboros urat.

Ami kimondhatatlan örömezt és ujjongást váltott ki az udvarban.

- Ujjongást? - kérdezte asszonyom. - E che cosa significa questa parola? [És mit jelent ez a szó? (olasz)]

- Nagy örömet jelent, asszonyom.

- Nagy örömet? Santa Maria! C'è da impazzire! [Szűzanyám! Meg kell örülni! (olasz)] Örültek ezek a franciák! Én, Franciaország királynéja, megvetésem villámával lesújtok erre a kis szemétre! És a fiam, a király, megöleli! És az udvar megtapsolja! E tutta la nazione é con tro di mi! [Az egész ország ellenem van! (olasz)]

- Örültek vagy sem, asszonyom - mondta erre Marillac -, az udvar a bíboros oldalára állt, felségeddel szemben. És engem is félrevontak és lehordtak! Azzal vádolnak, hogy én voltam ennek a botránynak az értelmi szerzője! Még azt is megjósolták, álságos együttérzéssel, hogy a király el fog üzni az udvarból. És Bérulle-t is.

- Bérulle! - kiáltott fel most asszonyom, szokása szerint minden átmenet nélkül témát váltva. - Tényleg! Hol van Bérulle? Miért nincs itt? Mégiscsak túlzás, hogy nincs mellettem, aiutare mi come l'ho aiutato di tasca mia. Che persona ingrata! [Hogy segítsen, ahogyan én is támogattam őt anyagilag. Milyen egy hálátlan ember! (olasz)]

- Asszonyom, a bíboros nem hálátlan ember. Csak éppen az ágyát nyomja. Mondhatnám, haldoklik, az orvosok szerint már nincs neki túl sok hátra.

- De én nem akarom, hogy meghaljon! - kiáltotta asszonyom, szinte felháborodottan. - Menjen és mondja meg neki: nem akarom, hogy meghaljon! Egyelőre még igen nagy szükségem van rá!

- Miért van rá szüksége, asszonyom? Hogy olyan óriási hibák elkövetésére sarkallja felségedet, amilyen a szóban forgó eset is volt? - kérdezte Marillac, álságos kedvességgel. - Én asszonyomnak is megmondtam, és Bérulle-nek is számtalanszor elismételtem, de sajnos mindhiába! A legkevésbé sem volt alkalmas a nyilvános megszégyenítésre az a nap, amikor Richelieu dicsősége teljében, általános éljénzés közepette tért vissza Languedocból.

- És ennek ellenére - folytatta asszonyom, ismét felhorgadó haraggal - a gazember írni merészelt nekem!

- Írt felségednek? - kérdezte Marillac meglepetten. - Kegyeskednék megengedni nekem, asszonyom, hogy elolvassam azt a levelet?

- Che puzzo! [Itt ez a bűzlő szemét! (olasz)] - mondta asszonyom.

Ekkor hosszú csönd támadt, ami alatt Marillac úr elolvasta s talán többször is elolvasta a levelet, majd így szólt:

- Ez a levél, asszonyom, látszatra nagyon alázatos és tiszteletteljes. Valójában azonban, asszonyom, ha a sorok közt is olvasunk, kiderül, hogy a bíboros gúnyt űz felségedből.

- Gúnyt űz? E che cosa significa questa parola?

- Ez azt jelenti, hogy kicsúfolja asszonyomat.

- Engem? Kicsúfol? Engem?! - üvöltötte asszonyom. - De mégis... hogyan?

Azt hittem, megint átadja magát tomboló haragjának, de tévedtem. Erősebbnek bizonyult a kíváncsisága.

- Hogyan? - kérdezte ismét.

- Úgy, hogy azt kéri felségedtől, járjon közbe, hogy a király fogadja el a lemondását.

- És ezzel hogy csúfol ki engem?

- Úgy, hogy a lemondását a király minden bizonnyal visszautasította már, így felségednek nyilván durva elutasításban lenne része.

- De hát ez a semmirekellő bíboros maga az ördög! - kiáltotta asszonyom. S ez minden, szép jóuram, amit elmondhattam, mert ezután már csak annyi történt, hogy Marillac úr távozott, asszonyom lefeküdt, én pedig végre elhagyhattam rejtekhelyemet.

Megköszöntem a Zocolinak az ügyes beszámolót, egy tallért is akartam adni neki érte, amit azonban ő méltóságteljesen elutasított, mondván, hogy csak egy gazdája van, s csak attól az egytől fogad el fizetséget. Haboztam, megöleljem-e búcsúzóul, amihez nagy kedvem lett volna, hiszen igencsak elégedett voltam vele, de mivel tartottam tőle, hogy egy ilyen ölelés hosszabbra nyúlnék a tervezettnél, inkább átadtam a leányzót Guron úrnak, és megkönnyebbült lélekkel visszamentem a szobámba. Ott pedig, ahelyett, hogy nyomban aludni tértem volna, előbb papírra vettem az anyakirályné szavait, hogy másnap pontosan idézhessem őket a bíborosnak.

Fáradt voltam ez után az eseménydús nap után. Mégis, miután egyedül levetkőztem - nem akartam ezen a késői órán felébreszteni az inasomat -, behúztam baldachinom függőnyeit, lefeküdtem, s vártam, hogy elaludjam, elkerült az álom. Helyette egyre csak Marillac úr járt a fejemben.

Azt hiszem, kedves olvasóm, ejtettem már néhány szót róla. Most megpróbálom kissé árnyaltabban és mélyrehatóbban jellemezni őt. Marillac természetesen nem volt olyan naiv és együgyű ember, mint a

szegény Bérulle, aki azt hitte, hogy ha Istenhez fohászkodik, viszonzásul Isten kinyilatkoztatásokban részesíti, megmutatva neki a jövőt. Amint az olvasó is bizonyára emlékszik rá, megírta Richelieu-nek, hogy nincs értelme felépítenie a gátat, hiszen La Rochelle falai önmaguktól leomlanak: ezt egy kinyilatkoztatásban adta tudtára Isten.

Marillac úr sokkal értelmesebb ember volt, igen szorgalmas, példásan töltötte be a pecsétőri tisztet, és elévülhetetlen érdeme az úgynevezett Michau-törvénykönyv, amely rendet teremtett a királyi rendeletek között.

Még azt is meg lehet érteni, hogy egy olyan ájtatos ember, amilyen ő, akinek leghőbb vágya a hugenotta eretnenség kiirtása, a spanyolokkal kötendő szövetség szószólója. Ha minden kötél szakad, még azt is meg tudom érteni, hogy mivel úgy vélte, e politikát egyedül ő lenne képes érvényesíteni, félre akarta állítani Richelieu-t, hogy ő léphessen a helyébe. De ami ezután következik, azt már ha megfeszülök sem tudom megérteni.

Mert mire és kire számíthatott Marillac úr tervének megvalósításában? A királyra? De hiszen Lajos, aki imádta az apját, ízig-vérig spanyolelles volt. Tudta jól, hogy Henriket akkor gyilkolták meg - s korántsem véletlen egybeesésről volt szó! -, amikor háborúra készült a spanyolok ellen. Azt is tudta, hogy az apja nem kívánt neki, azaz a trónörökösnek spanyol feleséget, ám az anyja, mihielyt megözvegyült, nyomban nyélbe ütötte ezt a házasságot - Lajos nagy bánatára. És bár kétségkívül sok ok közrejátszott benne, hogy olyan nehezen sikerült "tökéletesítenie a házasságát" Ausztriai Annával, szerelmi hevületét biztosan nem fokozta, hogy hitvese spanyol nő. Ellenszenvét mutatja az is, hogy ellentmondást nem tűrően visszaküldte Bidassoából a határ túloldalára azokat a zajos udvarhölgyeket, akik Ausztriai Annával együtt érkeztek Franciaországba. És azt hiszem, hogy a jövőendő királynét is szíves örömet velük küldte volna, ha teheti.

Számíthatott-e hát Marillac úr rá, hogy az anyakirályné segíthet neki a spanyol szövetség felé terelni Lajost? Ha valóban hitt ebben, ez volt ennek az egyébként eszes embernek a legnagyobb tévedése. Már jó ideje semmi más érzelm nem volt a király és az anyakirályné között, csak annyi, amennyit a protokoll megkövetelt. Már ezerszer elmondtam, és bocsásd meg, olvasóm, ha most elmondom újra: a királyt gyermekkorában olyannyira nem szerette, annyiszor megalázta Medici Mária, hogy Lajos nemcsak hogy nem szerette az anyját, de nem is tisztelte, olyan rossz véleményrel volt a felfogóképességéről és a jelleméről. Irtózott ostoba véleménynyilvánításaitól, konokságától, dührohamaitól, de a leginkább ocsmány beszédétől.

Márpedig ha van valami, amit Lajos tiszta szívéből gyűlölt, hát azt, ha a jelenlétében valaki vitatkozni mert, ha felemelte a hangját, vagy sértő, durva szavakra ragadtatta magát. Úgy tekintette az ilyesmit, mint a királyi méltóság igen súlyos megsértését. Amikor egy napon hallotta, amint Guiche gróf metsző hangon és durva kifejezéseket használva leteremti az ajtónállót, mert az nem engedte őt be a király szobájába, azon nyomban egy tucat testőrt küldött érte, s egy hétre bezáratta a Bastille-ba.

Az anyakirályné! Jóságos isten!, gondoltam, míg álmatlanul feküdtem ágyamon. Egy olyan eszes ember, mint Marillac, miként választhatott célja eléréséhez ilyen megbízhatatlan eszközt, amelyik bármely pillanatban kicsúszhat a kezéből s szörnyű kavarodást idézhet elő, amiért azután mindenki őt, vagyis Marillac urat tenné felelőssé, hiszen köztudomásúan ő a tanácsadója. Nagyon is veszélyes poszt volt ez, amely bármikor kegyvesztéshez vezethetett, s az udvarban már sokan érezték, hogy a kegyvesztés ezúttal nagyon súlyos következményekkel jár majd.

Már szeptember 15-én sikerült a királynak valami megbékélésfelét tető alá hoznia az anyja és Richelieu között. A máskor oly konok anyakirályné véleményem szerint azért engedett most ilyen gyorsan, mert érezte, hogy az udvar egyöntetűen helyteleníti a bíborossal szemben tanúsított viselkedését. Még ugyanaznap este a bíboros, végtelenül megkönnyebbülve, meghívott magához vacsorára s egy kis négy szemközti eszmecsere, ami bosszantotta Guron urat, holott egy héttel korábban nagyon is büszke volt rá, amikor ő részesült ebben a kegyben. "Ajjaj, kedves hercegem! - mondta egy kis grimasz kíséretében, miközben nagyot csapott a vállamra. - Nagy megtiszteltetés, sovány vacsora!" Az udvari nagy zabáló beszélt belőle, de hát én inni is keveset iszom, enni pedig még kevesebbet eszem. Nem valamiféle aszkéta-hajlamnak engedve, kedves olvasóm, hanem a hiúságnak, hiszen számomra a pocakos és az ősz szakállú [A XVII. században a negyvenéves férfiakat nevezték "ősz szakállúnak", akár volt szakálluk, akár nem, s a kifejezés arra utalt, hogy az illető már öreg.] ugyanazt jelenti, és szeretném a lehető legtovább megőrizni a karcsúságomat, amit oly gyakran dicsér az én Catherineom.

Az olvasó nyilván kitalálja, hogy egy vacsora a bíboros társaságában nem pletykálkodással és üres fecsegéssel telik. Többet dolgozunk ilyenkor, mint eszünk. És alighogy leültünk az aranyozott ezüst asztalunk elé, őminenciája nyomban a tárgyra tért:

- Nos hát, kedves rokon, mit mesélt kegyelmednek a Zocoli?

- Eminenciás uram - válaszoltam -, papírra vetettem mindent, amit mondott. Elolvassa az írásos beszámolómat, vagy mondjam el szóban is, amit hallottam?

- Az írásos beszámoló elegendő - mondta Richelieu. - Ismerem már a jelentéseit: kitűnőek.

Átnyújtottam hát neki a papírlapot, s a szemem sarkából figyeltem, amíg olvasott. Az arca sápadt volt, beesett, és végtelenül fáradtnak látszott. Jóságos isten!, gondoltam magamban, milyen rendíthetetlenül bátor, állhatatos, kitartó és felségesen odaadó ez az ember! És a királyon kívül mégsem becsüli senki! Minél több jót tesz az országnak, annál több rosszat tesznek önök!

A bíboros elolvasta, azután újra elolvasta feljegyzésemet, majd összehajtogatta a papírost, s mintha magában beszélne, azt dünnyögte: "Ezt a királynak is látnia kell"; azután reverendája belső zsebébe süllyesztette írományomat, majd lesütötte a szemét, s hosszú időn át csak a tányérját nézte.

Ami ezután következett, kedves olvasóm, egészen elképesztett. Mert igazán nem volt gyakori eset, hogy a mindig titkolózó s állig begombolkozott bíboros szabad folyást engedjen érzelmeinek, s az sem, hogy felelevenítse valamely emlékét egy szolgálója előtt, bármily megbízható legyen is az illető. Márpedig Richelieu ezúttal mindkettőt megtette.

- Kedves rokon - mondta -, gondolja, hogy az anyakirályné egyszer még megbánást tanúsít irányomban?

- Úgy vélem, eminenciás uram, hogy egy ilyen fájdalmas kudarc után az ésszerűség sem diktálhat mást.

- Az ésszerűség! - kiáltott fel Richelieu, elkerekült szemmel. - Hát viselkedett-e az anyakirályné valaha is ésszerűen?!

Többet nem mondott, s - legalábbis egy időre - hallgatásba burkolózott. Hasonlóképpen tettem én is.

Amint jól tudjuk, a bíborosnak éppúgy nem tanácsos kérdéseket föltenni, mint a királynak: e szabályt áthágni a legnagyobb arcátlánságnak minősül. Hallgattam hát, mint vakond a lyukban, de közben figyeltem is nagyon, mert úgy éreztem, Richelieu már túl sokat mondott ahhoz, hogysem teljesen elhallgathatna. És valóban - ha kerülő úton is - visszakanyarodott fölvetett témájához.

- Kedves rokon - szólalt meg ismét -, nem szükséges, hogy emlékezetébe idézzem az 1617. április 24-i államcsínyt, hiszen kegyelmed is derekasán és bátran kivette a részét belőle. Az aljas Concinit kivégezték a király parancsára, gonosz asszonyát börtönbe vetették, és az anyakirálynét, amiután a jogtalanul magához kapartított királyi hatalmat kiragadták a kezéből, lakosztályába zárták. Emlékszik bezárásának meghökkentő részleteire is? Lajos számos óvintézkedést tett, hogy megakadályozza a szökését: testőreit nyomban a saját íjásaival váltotta, kőműveseket hívatott s befalaztatta a királyné lakosztályának két titkos ajtaját, három óriás termetű kubikkossal pedig szétverette a vizesárkon átívelő kis fahidat, amelyen keresztül az anyja kijuthatott a Szajna-parti kertekbe, ha sétálni támadt kedve - tehát ezen az úton is elhagyhatta volna a Louvre-t. Vagyis még mielőtt a blois-i kastélyba száműzték volna, az anyakirályné máris börtönlakónak érezhette magát, s valóban az is volt. Ekkor átadta magát híres dührohamai egyikének, amelyektől oly soká remegtek a Louvre falai, s egy szép példányuk a Zocoli elbeszélésében is szerepel. Üvöltött, sírt, a haját tépte, tördelte a kezét, átkozta a két Concinit, akiket korábban oly hosszú időn át bálványozott, s a megoldás, amelyhez végül folyamodni kívánt, rávilágított jellemének legalapvetőbb vonására. A királyi istállómestert, de Bressieux urat küldte el Lajoshoz, azzal az üzenettel, hogy tárgyalni óhajtott vele... Ha akkor ott vagyok mellette - jegyezte meg Richelieu -, biztosan lebeszélem erről a rosszul időzített lépésről. Az anyakirályné oly gyűlöletes módon fosztotta meg Lajost királyi előjogaitól, még azután is, hogy a fia nagykorú lett, hogy nyilvánvalóan semmi lehetőség sem nyílt - legalábbis akkor nem - a békés megegyezésre. Ráadásul abból, hogy Concinit meggyilkoltatta, Galigait kivégeztette, nyilvánvaló volt, hogy a király mindenre elszánta magát, s így a királynéval kapcsolatos döntését sem fogja visszavonni. Ezért hát cseppet sem lepett meg, hogy amikor de Bressieux úr a király elé terjesztette az anyakirályné kérelmét, a legmerevebb elutasításban volt része. "Majd találkozom vele, amikor jónak látom" - mondotta Lajos szárazon. Ezek után mindenki más tudta volna, mihez tartsa magát. Nem úgy az anyakirályné. Másodszor is elküldte a királyhoz de Bressieux urat, ugyanazzal a kérelemmel, amit persze a király éppúgy elutasított, mint az első alkalommal. Erre az anyakirályné harmadszor is elküldte de Bressieux urat a királyhoz. Ezúttal már nem elutasítás volt a válasz, hanem fenyegetés: a király a szegény Bressieux tudomására hozta, hogy amennyiben még egyszer meg mer jelenni a színe előtt ugyanezzel az üzenettel, a Bastille-ba zárátja. És azt hiszi, hogy az anyakirályné ezek után felhagyott toladó kérelmével? Szó sincs róla! Conti hercegnét küldte a királyhoz, aki óvatosabb volt de Bressieux úrnál s audienciát kért Lajostól. Mint hercegnének s mint a nagy hatalmú Guise ház tagjának nem kellett tartania tőle, hogy a király a Bastille-jal fenyegeti. Az uralkodó udvariasan azt válaszolta a kérésére, hogy örömmel fogadja, feltéve, hogy egy szóval sem említi az anyakirálynét. Ki hitte volna, hogy Medici Mária ötödször is belefog a láthatólag teljesen reménytelen vállalkozásba?

Udvarhölgye, de Guercheville asszony, amikor a Louvre egyik folyosóján találkozott a királlyal, asszonya utasítását követve - igen teátrálisan - Lajos lábához vetette magát. "Sire! - kiáltotta - hát elúzi az anyját! - Ó valóban az anyám - válaszolta Lajos. - De ezelőtt sohasem bánt velem úgy mint fiával."

Lebilincselte ez a történet Richelieu előadásában, mert hiszen Emlékiratomnak előző köteteiben én is szóltam az anyakirályné rosszul időzített kérelmeiről, de mindössze három sort szenteltem nekik; és minden bizonnyal sokkal kevésbé voltam jól értesült, mint a bíboros, mert - isten tudja, miért - az anyakirályné hat próbálkozásáról tettem említést, holott valójában csak öt volt.

- Mindebből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy más a kitartás és más a makacsság.

- Érzem a kettő közti különbséget, eminenciás uram, de be kell vallanom, hogy nem tudnám pontos meghatározásukat adni.

- Én megpróbáltam - mondta erre Richelieu szerényen, ám szerénységével nem tudott megtéveszteni (szerette a költőket és a nyelv finomságait). Nos hát, én azt mondanám, hogy a kitartás az értelem fényétől megvilágított akarás. A makacsság viszont az a fajta akarás, amit az értelem fénye nem világít meg. A makacs embert egy nagy darázshoz hasonlítanám, amely százszor is nekiütközik ugyanannak az ablaküvegnek, de nem keresi s így nem is találja meg a nyitott ablakot, amelyen kirepülhetne. Ezért van az - tette hozzá pillanatnyi csönd után -, hogy nem táplállok illúziókat ama ingatag békével kapcsolatosan, melyet Lajos az imént állított helyre köztem s az anyakirályné között. Tehetek bármit: jót vagy rosszat - az anyakirályné célpontja maradok, örökösen fenyeget fullánkja.

A bíboros sápadt, beesett arcát enyhe pír futotta be, amint é szavakat kimondta. És úgy éreztem, szégyelli magát kissé, amiért hagyta, hogy a metafora elragadja, s az anyakirályné kapcsán "fullánkot" emlegetsen, aminek következtében úgy tűnhet, hogy a korábban emlegetett nagy darázzsal, amely folyton ugyanannak az ablaküvegnek ütődik ostobán, szintén órá célzott.

De mivel az arcom rezzentelen maradt, jelélül annak, hogy semmiféle kapcsolatot sem fedeztem fel a nagy darázs és a fullánk között, Richelieu arca ismét földerült, s a maga pattogó, tettekre kész hangján így szólt:

- Kedves rokon, ideje - amint IV. Henrik mondotta volt -, hogy az álmod elaltasson, s kegyelmedet is a sajátja. A királyi nagytanács holnap reggel nyolc órakor összeül. Legyen ott. Meg kell vitatnunk, miért vettek szerencsétlen fordulatot itáliai ügyeink. És szó lesz a király öccséről, Gastonról is! És a távollétéről! Gaston kemény dió, valóban!

Teremtőm!, gondoltam, miközben távoztam a bíborostól. Az anyakirályné egy nagy darázs! A király öccse meg kemény dió! Che famigial, amint a velencei Zorzi mondotta volt.

- Uram, egy szóra kérem!

- Hallgatom, szép olvasóm!

- Megkérdezhetem, miért beszélt mind ez idáig oly keveset Emlékiratában a király öccséről?

- De hiszen ez korántsincs így, asszonyom! Sok helyütt megemlítem, Emlékiratom különféle részeiben, melyeket talán nem mind olvasott. De talán tényleg nem árt, ha a forgácsokat egybegyűjtöm s úgy nyújtom át kegyednek, hiszen a király öccse a továbbiakban igen nagy szerepet játszik majd, megérdemel hát egy teljesebb portrét. Szívesebben mondanám az ellenkezőjét, de az igazság az, hogy Gaston - fivére uralkodásának első napjától az utolsóig - undorítóan viselkedett és rengeteg kárt okozott. Láttam a blois-i kastélyban Orléans-i Gaston szobrát? Ha figyelmesen megnézzük ezt a szobrot, szembeszökő, milyen puhák és erőtlene a herceg vonásai. Ez a külső jegy is mutatja, mennyire megbízhatatlan, gyöngé jellem volt.

- Uram, megtudhatnám, miben nyilvánult meg jellemének gyöngesége?

- Például abban, asszonyom, hogy förtelmesen kicsapongó életet élt.

- Nem arról van szó, uram, hogy kegyelmed, amióta megházasodott, felettébb erkölcsös életet él, még ha ez néha nehezebbre esik is, és ennek az újszülött erényes férfiúnak az erkölcsi magaslatából szemléli az emberi gyöngeségeket? Mert ha jól emlékszem, ifjúkorában kegyelmedet is előzékeny leánykák egész serege rajzolta körül.

- Kérem, asszonyom, ne hasonlítsa össze az én bájos szobalányaimat azokkal a szegény teremtésekkel, akik egy-egy éjszakára bocsátják áruba magukat! A szobalányok a gazdájuk szolgálatában állanak. És urukat odaadón szolgálják. Szerettek engem és én is szerettem őket, és egy-egy ilyen kapcsolat oly soká tartott, amíg csak tarthatott. És ha valamelyiküktől el kellett válnom, nem csak az ő szemük telt meg könnyel.

- Bocsásson meg, uram, amiért akaratlanul is elítéltem.

Tetézhetem-e a bűnömet azzal, hogy elárulom: amióta ilyen erkölcsös életet él, kevésbé vonzó férfiú...?

- Nagyon köszönöm, asszonyom, hogy segít mind szerényebbé válnom. Egyébként pedig egy házasember mindig kevésbé vonzó, mint egy nőtlen: mire a vonzás, amikor ő már választott?

- Méghozzá, amint hallom, kitűnően választott, uram!

- Köszönöm, szép olvasóm ezt a nagylelkű megjegyzést. Ezzel mindent jóvátett. Nem szeretném ugyanis, ha csevegésünk összeszólalkozássá válnék.

- De térjünk vissza, uram, eredeti témánkhoz, a jó Gastonhoz.

- Gaston sajnos nem jó, asszonyom, bár azt is el kell ismernünk, hogy hibái egy része a helyzetéből következik. Egy gyermektelen király öccse, vélelmezett trónörökös tehát, ugyanakkor természetét tekintve csupán egy vidám fickó, nagy lump, aki csak a játékot, a tréfát és a komédiázást kedveli, de közben erős becsvágy is fűti. A mi társadalmunknak ez a legnagyobb hibája, asszonyom: a származás adja a rangot, ám a ranggal nem jár feltétlenül együtt az értelem, a műveltség, a szorgalom és a buzgalom is, ami pedig az államügyek intézéséhez mind-mind szükségeltetik. Ezt maga Gaston bizonyította be, amikor nagy hangon követelte, hogy ő lehessen La Rochelle ostromának parancsnoka. Emlékszik még, asszonyom, komédiába fulladt szereplésére? Olyan hosszú ideig kérte a királyt, hogy Lajos végül belefáradt az ostromba és elküldte La Rochelle-be, de úgy, hogy a marsallok tapintatosan figyeljenek oda, mit művel a "parancsnok". Gaston semmi jót sem művelt. A La Rochelle-iek első kitörésekor, hogy vitézségével kérkedjék, a legelső sorban harcolt, így parancsnok és vezénylés nélkül maradtak az emberei. Aznap este Schomberg meg is mondta neki a magáét, bár persze igen finoman, visszafogottan, lévén szó a király öccséről: a szemére hányta, hogy katonaként és nem hadvezérként viselkedett. Gaston valójában nem is érdekelte a katonai hivatás. Néhány hét múltán már szörnyen megelégedte az aunitsi esős, szeles időjárást, de főleg a katonaelet kimerítő egyhangúságát, így hát egy szó nélkül faképnél hagyta hadseregét, a saját szakállára visszatért Párizsba, de hogy az anyakirályné ne tarthassa szemmel, nem a Louvre-ban szállt meg, hanem egy eldugott kis palotában. És ott édes semmittevésben töltötte az idejét, pontosabban nagy lakomákat rendezett, lányokkal szórakozott és a pojjázkodásnak szentelte magát, amiért mindig is bolondult.

Nem volt ostoba, asszonyom, épp ellenkezőleg, jól vágott az esze. De képtelen volt a gondolatait kordában tartani, s valamiféle logikát követni. Hadd mondok egy példát! A király tudomást szerzett róla, hogy az öccse nevelője - Gaston egészen fiatal volt még -, Ornano marsall arra ösztökéli a fiút, hogy ne engedelmeskedjék a királynak, s ezért a marsallt börtönbe záratta. Gaston - bár semmi bizonyítéka sem volt rá -, meg volt győződve róla, hogy Lajos Richelieu sugallatára börtönözte be Ornanót. Ezért gondolkodás nélkül elhatározta, hogy megöleti. Ezt a történetet egyszer már elmeséltem asszonyomnak, így most csak néhány mondattal utalok rá. Gaston úgy tervezte, hogy vagy harminc barátjával együtt meghívja magát a bíboros Fleury en Bière-i kastélyába. És ott, lakoma közben, a barátai majd úgy tesznek, mintha összevitatkoznának, hamarosan a kardok is előkerülnek hüvelyükből és a tömegverekedés közepette egy kard, persze merő véletlenségből, a bíboros szívét járja át.

- És mi történt?

- A bíboros jó előre tudomást szerzett az összeesküvésről, elment Gaston egyik reggeli nyilvános felkelésére, ahol is sikerült megfélemlítenie a fiatalembert fegyveres kíséretével, majd kedvesen felajánlotta, hogy ne az ő Fleury en Bière-i kastélyában legyen a lakoma, hanem Gaston kevésbé tágas és kényelmes palotájában. Gaston úgy találta, hogy a bíboros "nagyon kedves" volt, elfogadta az ajánlatát, és az ő palotájában persze már szó sem lehetett "olasz vacsoráról".

Mert ne feledjük, hogy Gastonnak sok köze van Itáliához: csak atyja révén Bourbon, az anyja Medici.

- Azt is beszéljük, uram, hogy Gastonnak nagyon rosszak voltak a tanácsadói.

- Rosszak, asszonyom?! Azt mondanám inkább, a szép, latin nyelven, amelyet gyermekkoromban szívtam magamba, hogy abominandi atque execrabiles! A következő hitvány alakok tartoztak közéjük: Le Coigneux, Bellegarde, Puylaurens. Szegény Gaston olyan volt a kezükben, mint a bolond jogara: tehettek vele bármit, tetszésük szerint.

- Bevallom, uram, hogy nem egészen értem. Milyen jogarról beszél?

- Ez a jogar az udvari bolondok pálcája volt, amely tarka csörgősipkában végződött. A bolond kedvére rázogatta, feldobta a levegőbe, elkapta, hadonászott vele, hadd csengjenek a csengettyűk, vagyis sokféle dolgot művelt a jogarával. Átvitt értelemben pedig az olyan embert hasonlítják a bolondok jogarához, aki valaki másnak a befolyása alá kerül, olyannyira, hogy lépni sem tud a tanácsadója nélkül. Bizonyára emlékszik Marillacra és Bérulle-re, a két ájtatosra, akiknek sikerült meggyőzniük az anyakirálynét arról, hogy az évek hosszú során át Richelieu arra használta, mint amire a bolond a pálcáját - innen a gyűlölet, a harag és a kimondhatatlan neheztelés. De térjünk vissza Gastonra, aki miután az első itáliai hadjárat terve megszületett...

- Hogyhogy az első, uram? Hát van második is?

- Attól tartok, hogy lesz második is, asszonyom. De ez majd holnap, a királyi tanácsban dől el, ahol is azt fogjuk megvitatni, miért vesznek egyre-másra rossz fordulatot itáliai ügyeink. De hogy visszatérjek az első itáliai hadjáratra: mihelyt a terve megszületett, Gaston nyomban magának követelte a parancsnoki posztot.

- Hogyan? Azok után, ahogyan La Rochelle-nél viselkedett?

- Bizony, asszonyom! Az elégtelenség gyakran párosul önelégültséggel.

- És mi történt ezután?

- Nyilvánvalóan képtelenség lett volna őt tenni meg a hadak főparancsnokává, ugyanakkor megalázó elutasításban sem lehet a király öccsét részesíteni. Csak egy kiút maradt, amire a király rá is talált: ő maga állt seregei élére.

- Akkor hát minden rendben van!

- Sajnos korántsem, asszonyom: semmi sincs rendben! Alig ért véget ez a családi háborúskodás, már robbant is ki a következő. Szabadjon emlékezetébe idéznem, hogy Gaston hitvese, de Montpensier asszony június 4-én halt meg gyermekágyban. A vigasztalhatatlan özvegy, Gaston, négy napra rá fölszárogatta könnyeit, s már csakis az járt a fejében, hogy újra megházasodjék, s ezúttal Nevers - és Mantova - hercegének leányát, Gonzaga Máriát óhajtotta feleségül venni, és ezzel új elemet vitt a családi háború történetébe. A király és az anyakirályné most kivételesen egyetértett: mindketten ellenezték ezt a házasságot. Az anyakirályné a már ismert, teljesen ésszerűtlen okból: mert a nevers-i herceg húsz évvel korábban fegyverrel támadt őellene. A király elutasításának politikai oka volt. Ha Gaston a mantovai herceg veje lesz, Itália kapuja megnyílik előtte. És Gaston gyöngye pont, fivérének ellenségei rajta keresztül támadhatnak. A Lajost gyűlölő lotaringiai herceg máris jó barátja. És ha egyszer Itáliában lesz, ki akadályozhatja meg, hogy a spanyolokkal is érintkezésbe lépjen?

Amint látja tehát, szép olvasóm, Gaston még nem fedezte fel, mit is jelent a "haza" szó, amint - hadd jegyezzem meg mindjárt - azok az országnagyok sem, akik a gyengekezű anyakirályné régenssége idején szüntelenül fegyveresen lázadtak ellene, hogy földeket és pénzt csikarjanak ki újbóli hűségükért cserébe.

Amikor Lajos győztesen visszatért első itáliai hadjáratából, Gaston duzzogott, s hogy nemtetszését látványosan kimutassa, Lotaringiába ment: Lotaringia hercege, az ellenségünk, el volt ragadtatva. Számára s Habsburg barátai számára igen előnyös helyzetet teremtett a hazáját elhagyó Gaston. Ha úgy döntenek, hogy megtámadják Lajost, úgy tehetnek, mintha csak az öccse érdekében cselekednének, s ez némi jogalapot adna a támadáshoz. Gaston és három hitvány tanácsadója viszont azzal számolt, hogy Lajosnak nagy szüksége lesz öccsére, ha a háborúk kitörnek. A tudára adták hát, hogy Gaston hajlandó visszatérni Franciaországba, persze csak bizonyos feltételek teljesülése esetén. És se vége, se hossza nem volt a felsorolásnak, mennyi földet, birtokadományt, hivatalt, címet és pénzt követel Gaston, magának és három tanácsadójának. A királyi válasz nem késett soká. Lajos egy hadsereget helyezett készenlétbe Champagne-ban, hogy egy lotaringiai támadás esetén megtáncoltassa a betolakodókat, Richelieu pedig tárgyalásba bocsátkozott Gastonnal. Elképzelheti, kedves barátném, milyen kemény alkudozás vette kezdetét!

- És mi lett a tárgyalás eredménye?

- Még nem tudom. Holnap fél kilenckor, a királyi tanácsban majd minden kiderül. De amint asszonyom is tudja, a tanács üléséről semminek sem szabad kiszivárognia, a tanácsosok utóbb némák, mint a hal. Lajos erősen kötődött a Saint-Germain-en-Laye-i kastélyhoz, amelyben a gyermekkorát töltötte. Szerette a parkját, a Szajnára és a Vésinet erdeire nyíló szép kilátást, az itteni levegőt, amely sokkal tisztább, mint a párizsi, szerette a pegi vadasparkot, melyben szarvasra vadászhatott. De mindennél jobban szerette, amikor imádott atyja meglátogatta itt, és gyakorta meglátogatta, s a boldogság netovábbja az volt a kis királyfi számára, ha az apja egyedül jött, s a gyermeknek nem kellett az anyja üvöltözésétől, kínzásától és örökös fenyegetőzésétől tartania.

Bár magam is jártam itt, amikor a királyfi még csak tízéves volt - és én sem sokkal idősebb nála -, s számomra igen emlékezetes volt akkori találkozásunk, be kell vallanom, hogy maga a kastély - főként a fontainebleau-ihoz viszonyítva - nem tartozik a legszebbek közé. Talán csak azért tűnik olyan kellemes lakhelynek - s ezt nyomban megérzi mindenki, aki ide csak a lábát beteszi -, mert nagyon szerették azok is, akik építették, meg azok is, akik eddig laktak benne. Egyébként ugyanez Fontainebleau-ról is elmondható: I. Ferenc építtette, nagy-nagy szeretettel, egy hajdani kastély és egy kolostor romjain, majd itáliai művészek szépítették, akiket a király nagyra tartott, a végső simításokat pedig IV. Henrik végeztette; ő - bár egyébként nem volt túl bőkezű - két és fél millió frankot áldozott rá. XIII. Lajos hiába

született ebben a kastélyban, sokkal kevesebbet költött rá; szerette ugyan ezt a fényűző királyi rezidenciát, de azért Versailles-t jobban kedvelte - egyszerűen azért, mert mindössze öt mérföldre van Párizstól, s így nem jár olyan iszonyú felfordulással az udvart odaköltöztetni, mint - ahogy Alizonom mondta volt - "a világ végi" Fontainebleau-ba.

Negyed kilenckor - oly pontosan, mint egy porosz katonatiszt -, amiután végigmentem a fehér lovas udvaron (a fehér ló szobra régen eltűnt innen), rosszkedvűen felkapaszkodtam a II. Henrik lépcsőn, fennhangon átkozva a siralmas állapotban lévő, hézagos lépcsőfokokat, melyeken az ember bármikor megcsúszhatott s a nyakát törhette. Végül megpillantottam Beringhent, aki széles mosollyal várt rám az egyik terem ajtajában, amelynek mindkét szárnya sarkig ki volt tárva. Kedves olvasóm, ne ess tévedésbe: míg az én inasom derék paraszti család szülötte, Beringhen nemesember (ki más öltöztethetné-vetkőztethetné a királyt?), és hivatalosan nem inasnak nevezték, hanem királyi ruhatárnoknak. És mivel ilyen több is van, de ő mind közt az első, "főruhatárnok úr"-nak szólították, nagy tisztelettel, amire ő - teljes joggal - igen büszke volt. Beringhen flamand származású, szeme kék, arcbőre rózsaszín, a haja szőke, mára már őszülő, jó a beszélőkéje és szép nagy pocakja is van, s oly tökéletesen és mélyrehatóan ismeri a protokollt, hogy néha még a király is hozzáfordul tanácsért.

- Mély tisztelem, nagyuram - mondta Beringhen mély meghajlással; mindig finom, cseppet sem toladó bizalmassággal beszél velem, amit az magyaráz, hogy az apám jól ismerte az övét, és mindig nagyon barátságosan bánt vele. - Úgy veszem ki a szavaiból, hogy nemigen kedveli a II. Henrik lépcsőt. Őszintén szólva senki sem szereti, mindenki fél, hogy egyszer a nyakát töri rajta. Bátorkodtam néhányszor említést tenni róla Őfelségének.

- És mit felelt?

- "Később, Beringhen! Később! Pillanatnyilag nincs egy árva garasunk sem. Minden pénzt fölemésztene a háborúk."

Az I. Ferenc folyosó végén, amelyen járva mindig némi megindultságot érzek, olyan gyönyörű a díszítése, Beringhen balra fordult velem, nem pedig jobbra, amint vártam, hiszen a királyi tanács általában a bálteremben ülésezett. Egy szót sem szóltam, mert mindjárt kitaláltam a változtatás okát. A bálterem hatalmas kandallóját két oldalról egy-egy fekete bronzszatír fogta közre. A combjuk jó szőrös volt, amint az a testi bűn jelképeihez illik. A kandalló tüzelőteréhez közel helyezték el őket, ezzel is jelezve, hogy kicsapongó életük miatt a kárhozát örök tűzén végzik majd.

Amikor IV. Henrik tartotta itt tanácsülését, a kandallónak háttal ült, s ennél fogva a két szatír úgyszólván közrefogta, ami őt egy cseppet sem zavarta, sőt, időnként pajzán megjegyzéseket tett velük kapcsolatban.

Imádott atyja iránti tiszteletből, ha Fontainebleau-ban időzött, Lajos is a bálteremben tartotta tanácsának üléseit, s maga is a kandallónak háttal foglalt helyet. De meggyőződése szerint őt nagyon is zavarta, hogy a háta mögött ott áll a két szatír, mert mihelyt az idő barátságtalanra fordult, kijelentette, hogy a bálterem túl nagy és a nagy ablakok miatt kifűthetetlen, ezért inkább egy sokkal kisebb teremben tartotta az ülést, melyet "a király szalonjának" neveztek - ez volt az a szoba, amelyben világra jött.

Beringhen, mivel a többi herceget és pairt, valamint a tanács munkájában részt vevő két marsallt is fogadnia kellett (alacsonyabb rangú személyeknek nem járt ez a fogadtatás), az I. Ferenc folyosó felénél búcsút vett tőlem és visszament a II. Henrik lépcsőhöz. Én pedig folytattam utamat a XIII. Lajos szalon felé, de nem maradtam sokáig egyedül. Mert ki mással találkoztam ott, mint a nagytiszteletű kanonokkal, Fogacer orvosdoktor úrral, aki jó erősen megölelgetett, majd látható élvezettel nézegetett, s míg hosszú szemöldöke egészen felszaladt a homlokán, ajkán megjelent az a bizonyos ironikus mosoly. Ifjúi éveiben ez az arcjáték ördögi kifejezést kölcsönzött neki, ami élete tavaszán még meg is felelt - amint azt jól tudjuk - bizonyos belső tartalmaknak, ám az idő múlásával a bűnösből bűnbánó lett, ajka már kevésbé piros, arcát itt-ott ráncok barázdálják, s az ördögi mimika is semmivé lett, de azért nem mondhatnám, hogy kanonoki arckifejezés vette volna át a helyét, mert Fogacer szeme továbbra is lázasan csillogott, mozdulatai gyorsak, elevenek voltak és beszéde pergő.

- Nicsak! - kiáltottam fel. - Mit keres itt nagytiszteletű Fogacer doktor úr? Hiszen, ha jól tudom, nem tagja a királyi tanácsnak!

- Nem, nem! De mivel a pápai nuncius szeme és füle vagyok, megtűrne e szalon folyosóján, Szentatyánk, a pápa iránti tiszteletből.

- De mire jó idekint várakoznia, ha egyszer a szalonba be nem mehet?

- Megvárom, amíg a tanácsosok kijönnek az ülésről, jól szemügyre veszem a király és Richelieu híveinek az arcát, meg az ájtatosokét is, s a különféle arckifejezésekből levonom a magam kis következtetéseit...

- De ahhoz, hogy ezt megtehesse, már eleve sok mindent tudnia kell.

- Tényleg sok mindent tudok - mondta erre Fogacer, jellegzetes mosolyával. - Ne becsülje alá a Szentszék diplomáciáját...!
- Például mit tud?
- Tudom például, hogy Franciaország ügye rosszul áll Itáliában, s azt is tudom, kedves hercegem, hogy az ülés, amelyre igyekeznek, igen mozgalmasnak, mondhatnám viharosnak ígérkezik.

NYOLCADIK FEJEZET

A tanácsosok percnyi pontossággal érkeztek az ülésre - a király e tekintetben igen szigorú volt. Egyedül a szegény de Bérulle bíboros érkezett kis késéssel, akit mindjárt széssel kínáltak. Meglepett, hogy itt látom. Zocoli elbeszélése szerint Marillac azt mondta róla, hogy válságos állapotban van, "mondhatnánk haldoklik".

Végül arra a következtetésre jutottam, hogy Marillac túlzott - mondjuk így: kegyes hazugsággal élt, amikor Bérulle állapotáról tájékoztatta az anyakirálynét, így kívánván elkerülni, hogy érte küldessen; szeretett volna ő maradni a királyné egyedüli tanácsadója. A szegény Bérulle egyébként tényleg nagyon betegnek látszott. Holtsápadt volt, és csak úgy tudott járni, hogy két pap támogatta, egyik jobbról, másik balról, s amikor végül leülhetett a karosszékre, végtelen megkönnyebbülést olvashattunk le az arcáról. Az utálatnak éppúgy, mint a szeretetnek vannak fokozatai, és én sokkal kevésbé utáltam Bérulle-t, mint Marillacot, sőt, kifejezetten rokonszenveztem vele, ha szép és nagy munkájára, az oratoriánus vallási társulat létrehozására gondoltam. Szerintem Bérulle nem volt gonosz ember. Csak korlátolt és fantáziátlan, ezért amikor azt hangoztatta, hogy "tűzzel-vassal ki kell irtani a protestáns eretnekséget", nem látta maga előtt, még csak el sem tudta képzelni azt a vérfürdőt, amely - ha terve megvalósul - Európa-szerte ezerszer annyi áldozatot követelt volna, mint a Szent Bertalan éj. A kivitelezés csak valami zavaros és elvont képként élt benne.

A tanácsülések általában azzal kezdődtek, hogy a király röviden vázolta a tanácskozás fő témáját, majd a tanácsosok egymás után kifejtették az üggyel kapcsolatos nézetüket, végezetül pedig a király Richelieu véleményét kérte ki.

Ilyenkor a bíborosnak alkalmat nyílt rá, hogy mesteri előadás keretében áttekintse az ügyet, elejétől a végéig, s egyenként górcső alá vegye valamennyi részletét. Mindezek után pedig - nagyon ügyesen - mindig két lehetséges megoldást javasolt, amelyek közül a király joga volt választani.

Elemzése világos volt, minden részletre kiterjedő, módszeres, nem befolyásolta más, csak a tények és az értelem, érzelmek vagy előítéletek sohasem. Nem tudom, olvasta-e Richelieu Descartes Regulae ad directionem ingenü [Szabályok az értelem vezetésére. (latin)] című

művét, amely 1628-ban, épp La Rochelle ostroma után jelent meg. Ha nem olvasta, akkor úgy volt karteziánus, hogy nem is tudott róla. Én magam mindig nagy örömmel vártam, hogy sor kerüljön ezekre a briliáns kiselőadásokra. Milyen üdítő volt hallani őket a sok értelmetlen, zavaros fejtegetés után!

Ezen a reggelen a király kifürkészhetetlen arccal lépett a terembe, helyet foglalt a kandalló előtti emelvényen, háttal a tűznek. Az anyakirályné - némi arcátlánsággal - majdnem ugyanakkor foglalt helyet, amikor a király, s azután merev derékkal, állát magasán fölsszegve ült a székén, ajkán gőgös kifejezés játszott, kidüllesztette a mellét, s egész lényéből sugárzott - amint Guron mondotta -, hogy semmivel sem fog egyetérteni, ami itt majd elhangzik.

Ezen a reggelen, amint az anyakirályné helyet foglalt a király jobbán, a bíboros pedig megállt a balján, általános meglepetésre Ófelsége változtatott a megszokott ügymeneten, és ahelyett, hogy maga vázolta volna a helyzetet, Richelieu-t kérte fel, ismertesse, miként állnak az ügyeink Itáliában.

A bíboros mértéktartó és higgadt beszámolója megdöbbenetelt és lesújtotta a tanácsosokat: az osztrák császári csapatok - szőszegő módon - huszonhétezer emberrel behatoltak Val Tellinába, s ostrom alá vették Mantovát, amelynek a szegény Nevers herceg nem tud már sokáig ellenállni.

Eközben a spanyolok, Spinola vezetésével, Casale felé tartanak, hogy tizennyolc ezer emberrel újrakezdjék az ostromot és megadásra kényszerítsék Toiras-t.

Azt már nem említette Richelieu, s én is csak később szereztem róla tudomást, hogy mielőtt a királyi tanács összeült volna, a király már elindította az Alpokba öt legjobb ezredünket, Toiras-hoz pedig iovasfutárokat küldött, megüzenvén neki, hogy minél több élelmiszert és lőszert halmozzon föl Casaléban, s egyidejűleg ágyúkat, löport és gabonát irányított a Déli-Alpokban lévő Embrunba - vagyis minden olyasmit, amire egy nagy hadseregnek szüksége lehet.

Richelieu azzal zárta beszámolóját, hogy természetesen még mindig békét köthetünk a Habsburggal, de

csak "rossz, nemtelen és megalázó" feltételekkel, vagyis kénytelenek lennénk átadni neki Casalét, amely pedig a számunkra Itália kulcsa, hagynunk kellene, hogy elűzze Nevers herceget mantovai hercegségéből, röviden tehát cserben kellene hagynunk valamennyi szövetségesünket, Pármát és a Velencei Köztársaságot is beleértve. Ha viszont erre nem vagyunk hajlandók, ötvenezer fős hadsereggel kell a spanyolokra támadnunk.

A király ezután megkérte tanácsának tagjait, hogy fejtsek ki véleményüket. Richelieu-nek nem minden ellensége volt egyben a spanyolok elleni háború ellenzője is. Többségük igen kényes volt a becsületére, s ahhoz nem férhetett kétség, hogy becsstelenség lenne megtagadni szövetségeseinktől a segítséget. Bérulle és Marillac becsapottnak és elszigeteltnek érezte magát, így azután jobbnak látták, ha meg sem szólalnak. A vita üres formaságnak tűnt a szemükben: a döntés már régen megszületett. Így hát - hihetetlen ügyetlenséggel -, mivel a királyt nem merték támadni, Richelieu-nek estek neki: "Eminenciád saját nagysága érdekében feláldozza egy egész ország békéjét! - kiáltotta Marillac. - Feláldozza egy egész nép jólétét! Mindezt pedig csak azért teszi, mert őrült szenvedélye arra hajtja, hogy megalázza az osztrák uralkodóházat... Össze akarja veszejteni Franciaországot az összes európai országgal..." A király, aki illetlennek találta ad hominem az ilyesfajta támadásokat, s cseppet sem volt ínyére az a hang, melyet Marillac a tanácsülésen megengedett magának, föllált, csöndet kért, s amikor a terem elcsöndesült, erőteljes, határozott hangon kijelentette: "Nem mi kezdtük a háborúskodást, hanem a spanyolok. A spanyolok rohanták meg Mantovát negyvenötezer emberrel. És ha a spanyol háborút akar, hát megkapja! Olyan háborút, hogy belegebed!"

A szegény Bérulle bíboros meghalt, ha jól emlékszem, október elején, de ez a fordulat sem lágyította meg Marillacot, épp ellenkezőleg. Mintha ettől kezdve ő egyedül hordozta volna a vállán az isteni elrendelés minden terhét, s az ő kötelessége lett volna, hogy a király tudomására hozza Isten akaratát. Valahányszor - tisztségéből adódóan - találkozhatott az uralkodóval, az unalomig ismételte nézeteit, és bár Őfelsége nagyra becsülte pecsétőrének lelkes, hozzáértő és fáradságot nem ismerő munkáját, néha már nyíltan kifejezésre juttatta türelmetlenségét, de Marillac ezt észre sem vette, annyira meg volt győződve róla, hogy a spanyolok ellen viselt háborúnál nincs alávalóbb dolog ezen a világon. Ellenállása odáig fajult, hogy benyújtotta Richelieu-nek a lemondását pecsétőri tisztéről. A bíboros megdöbbsent.

- De hát miért? - kérdezte. - Valami jogtalanságot fedezett fel a kormányzásban?
- Szó sincs róla, eminenciás uram! De már húsz éve vágyom rá, hogy visszavonuljak.
- Döntése összefügg valamiképpen a szegény Bérulle bíboros halálával?
- Nem, a legkevésbé sem. Egyszerűen csak szeretnék visszavonulni.
- Ez esetben kérelmezze a királynál felmentését, de kétkem, hogy Őfelsége teljesíti a kérését. Épp, amikor háborúba indulunk, nem tudunk megválni egy minisztertől, főként nem egy olyan minisztertől, akinek a posztja annyira fontos, mint a kegyelmedé. Ne is gondoljon rá.

Erről a - legalábbis szabálytalan - eljárásról az egész udvar tudomást szerzett, s a legváloztosabb magyarázatokat költötték köré. Egyesek szerint Marillac lemondásával akarja rábírní a királyt, hogy álljon el háborús tervétől. Mások szerint "a pecsétőr szeretne kimenni az ajtón, mielőtt még az ablakon hajítják ki".

A király nem indulhatott el Itáliába, amíg egyezsége nem jut az öccsével, aki még mindig legádázabb ellenségünknel, a lotaringiai hercegnél vendégeskedett (márpedig a megegyezés is "kemény diónak" ígérkezett). Talán sosem sikerül Gastonnal zöld ágra vergődni, ha Gonzaga Mária meg nem kéri levélben, hogy tegyen le a vele kötendő titkos házasság gondolatáról, hiszen ezzel magukra haragítanak XIII. Lajost, végveszélybe sodorva az ő atyját, a mantovai herceget, akit a császári csapatok ostromolnak, s egyedül csak a francia királytól remélhet segítséget.

Véleményem szerint ez az ifjú hölgy igen szép példáját mutatta a gyermeki szeretetnek, s az olvasónak is nyilván Titus jut róla eszébe, aki - bár örülten beleszeretett Berenikébe, s a hölgy is viszonzta érzelmeit - császárrá válva lemondott szerelméről. A római történetíró, Suetonius elegáns, tömör megfogalmazásában, ami miatt szavai híressé váltak: *Invitus invitam dimisit*. [Mindkettejük ellenére elbocsátotta. (latin)]

De Gonzaga Mária lemondásával sem oldódott meg tüstént minden probléma. Gaston örült mód ragaszkodott elképesztő követeléseikhez, a sok birtokhoz, címhez és pénzhez, amivel elárulta, hogy a pénz sokkal fontosabb a számára, mint Mária. Ami miatt Catherine, amikor elmeséltem neki ezt a történetet, kijelentette: nagyon jól tette a leány, hogy nem ment hozzá feleségül.

A király nem hagyhatta el Párizst, amíg Gaston vissza nem tért, viszont égett már a vágytól, hogy hadai

végre útra keljenek, ezért úgy döntött, a sereg zömével előre küldi Richelieu-t Itáliába, s mihelyt sikerült az öccsével kiegyeznie, ő is csatlakozik hozzájuk.

Catherine kétségbeesett e hír hallatán. Attól félt, hogy Richelieu tolmácsként magával visz Itáliába. És félelme beigazolódni látszott, amikor a királyi tanácsülés másnapján lovas futár érkezett, szinte vágta, s közölte, hogy a bíboros tüstént látni kíván a palotában. Catherine körém fonta a karját, magához szorított, s miközben könnyek peregtek szép arcán, azt suttogta, hogy ez a "tüstént" nyilván azt jelenti, hogy a bíboros már döntött, s igenis elszakít engem ötöle s magával visz a fagyos Alpokba, ahol biztosan eltalál majd egy puska, vagy ágyúgolyó, vagy - ami még rosszabb - elvisz a pestis...

- Barátném - mondtam neki erre -, a "tüstént" szó, a bíboros szájából, nem jelent semmi rendkívülit, csak azt jelzi, hogy rendkívül drága az ideje. Fogalmam sincs, mit akar mondani nekem, és nem is igyekszem kitalálni. Azt se feledjük, hogy nem én vagyok az egyetlen nemesúr az udvarnál, aki beszél olaszul. Ott van például Créqui marsall, hogy mást ne is említsek.

- Csakhogy ő öreg és beteg.

- Betegnek már nem beteg, barátném. Egészséges, mint a makk, és a kora sem akadályozza meg benne, hogy mint mindig, most is a szoknyákat hajkurássza.

Igen szerencsétlen megjegyzés volt ez, amint csakhamar a saját bőrömon tapasztaltam.

- Amint kegyelmed is tette, uram, mielőtt feleségül vett volna - mondta Catherine, olyasfajta hangon, amelyet a bíró használ, ítélethirdetéskor. - És amint nyilván megint tenni fogja - folytatta remegő hangon -, amint Itáliába ér. Istenem, hogy utálom azt az országot! És főleg a lakóit, a férfiakat és nőket egyaránt! De azért a nőket mégiscsak jobban! A koromfekete szemükkel, sötét bőrükkel, barna hajukkal! Ez a sok sötétség igenis jelent valamit! Tüzes szukák! Mocskos lotyók! Sátánfajzatok!

- Asszonyom - szóltam közbe -, túl messzire megy! Sértegeti az itáliai gentil sessó-t!

- Gentil sesso! - kiáltotta. - De szívesen emlegeti a gyengébb nem képviselőit! És még van képe a védelmébe venni őket!

Teremtőm!, gondoltam magamban, hát már egy szót sem ejthetek ki anélkül, hogy hitvesem nyomban ellenem ne fordítaná? És Catherine-t máris a hatalmába kerítette az a szörnyű féltékenység, amit a susai nővérek gerjesztettek benne legutóbb, akiket sajnos a kelleténél kissé melegebb hangon emlegettem. Ó, jaj, kedves olvasóm, sosem lehetünk elég óvatosak, ha a feleségünkkel társalgunk! Lényegében mindegy is, ártatlanok vagyunk-e vagy bűnösök. Elég egy semmiség, a csalóka látszat, s féltékenységük máris fellángol! Ha feltámadt a gyanújuk, izgatottan keresik a nyomokat, minden tényt vagy kiejtett szót a maguk sajátos módján értelmeznek, és se vége, se hossza a szemrehányásoknak. És ami ilyenkor a legrosszabb: nincs az az okos szó, logikus magyarázat, ami útját tudná állni az örületnek. Semmit sem használt volna például, ha ecsetelem, mennyire értelmetlen már jó előre rettegnie feltételezhető itáliai hűtlenségetől, amikor még az sem biztos, hogy Richelieu magával akar vinni a hadjáratra.

Nézetem szerint a gentil sesso kétszer olyan gyorsan beszél, mint a szakállas nem képviselői, amiből az következik, hogy a viharos szóáradatot sosem szabad hasonlóval viszonzni. Ezzel ugyanis azt kockáztatjuk, hogy elborítanak a hullámok. Így hát én is némán és bölcs belenyugvással türtem a villámok csapkodását. Végül azonban, kedves olvasóm, amikor a tengeri vihar javában tombol, mit tesz a nagy spanyol vitorlás éppúgy, mint a könnyű kis fregatt? Bizony, elmenekül. És ezt tettem én is, arra hivatkozván, hogy Lajoson kívül senki sincs királyságunkban, aki Richelieu bíborost megvárakoztathatná. Mihelyt helyet foglaltam a számomra kijelölt karosszékben, Richelieu a maga gyors, tettekre kész módján mindjárt a tárgyra tért:

- Kedves rokon, miközben nekem ezernyi tennivalóm lesz az Alpokban, kegyelmednek éppoly sok dolga lesz Párizsban. Ezért nem viszem most magammal ebben a nagy hidegben. Ezúttal majd Créqui marsall, valamint Sault gróf lesz a tolmácsom.

Hála istennek!, gondoltam. Hát mégsem öl meg sem puska - sem ágyúgolyó, de még a pestis sem végez velem, s hogy a legrosszabbat is említsem: a szerelem tüzeiben sem égek el Itáliában!

- Sault gróf? - kérdeztem kissé meglepetten.

- Sokat foglalkozott az olasz nyelvvel, amióta hazatért Susából, és Susában is azon fáradozott, hogy a helyi lakosokkal beszélgetve mindinkább tökéletesítse tudását. Olyannyira, hogy mára - Créqui marsall szerint, aki igazán szakértőnek számít e téren - egészen jól beszél.

Titkon mosolyogtam. Úgy véltem, hogy a bíboros vagy most az egyszer nem igazán jól tájékozott, vagy csak úgy tesz, mintha nem tudná, mi történt Susában, netán túlonult naiv, ha a gentil sesso-ról van szó; a "helyi lakosok" ugyanis, akik beavatták Sault gróft az olasz nyelv rejtelseibe, nem mások voltak, mint a két árva, akikhez beszállásoltak minket, s akik megosztottak a grófon, míg én, erényességem áldozataként, mindenből kimaradtam. De hogy a szép gróf a nyelvüket is meg akarta tanulni, mindennél

ékesebben bizonyítja, hogy nem léha, élvhajász fiatalember. Nem sajnálja a fáradságot, hajlandó megdolgoztatni az agyát is, ha bővítheti ismereteit.

Igaz ugyan, hogy a nyelvtanulás feladatát igencsak könnyűvé tette számára a két susai leányzó. Az idegen nyelvek ugyanis akkor ragadnak meg a legkönnyebben az agyunkban, ha szerelmes ajkak közvetítik.

- Kedves rokon - folytatta Richelieu -, azt hiszem, kegyelmed jól ismeri Fogacer kanonok urat.

- Valóban így van, eminenciás uram. Atyám tanulótársa és mentora volt ő a montpellier-i orvosiskolában, így hát már gyermekkorom óta ismerem és csodálom őt.

- Úgy hírlik, ő a pápai nuncius szeme és füle az udvarnál.

- Ki tudhatná ezt jobban eminenciádnál? De meggyőződésem, hogy Fogacer kanonok úr semmi olyat nem árul el a nunciushoz, ami Lajosnak kárára volna.

- Gyakran találkozik vele?

- Az ajtóm mindig nyitva áll előtte s az asztalomhoz is bármikor leülhet.

- Véleménye szerint a pápai nuncius helyteleníti, hogy Lajos háborút készül indítani a spanyolok és az osztrák császári csapatok ellen, mert vissza akarja verni a Mantovát és Casalét ostromlókat?

- Meggyőződésem, hogy nem: Fogacer nagyon is elégedettnek látszott, amikor a király fontainebleau-i tanácsulása után sietett jelenteni a nunciushoz hadba lépésünk hírét.

- És kegyelmed mire következtet ebből?

- Arra, hogy a Szentatyát nem téveszti meg a spanyolok álszent viselkedése. A nagyon katolikus király a protestantizmus elleni küzdelem élharcosának mondja magát, valójában azonban csupa katolikus hercegséget támad meg, hogy elfoglalja és leigázza - olyanokat, mint Milánó tartomány, most pedig Mantova. Fogacer szerint a pápa már a saját állama miatt is aggódik, hiszen jól tudja, hogy ha a spanyolok hatalmukba kerítik, a pápaállam is vazallusi sorba kényszerül.

- Ha ez a feltételezés helytálló, kedves rokon - mondta Richelieu, pillanatnyi gondolkodás után -, az egyben azt is jelenti, hogy aki királyunk spanyolelles politikáját segíti, a Szentatyának is jó szolgálatot tesz. Vajon mindezek figyelembevételével hajlandó lenne-e Fogacer kanonok úr segíteni Lajost céljai elérésében?

- Biztosra veszem, hogy szíves örömet - válaszoltam azonnal. - Megkérdezhetem tőle, eminenciás uram? És ha igen mond, mi lenne a teendője?

- Semmi olyasmit nem kérünk tőle, ami papi mivoltától idegen. Meg kellene hallgatnia egy - esetleg több - leányzó gyónását, akiknek igen kifinomult a hallásuk és kitűnő az emlékezőtehetségük, de mivel a test kísértéseinek nem tudnak ellenállni, meggyónni való vétkek is akad elég.

- Úgy értem, eminenciás uram, hogy amiután kanonokunk meghallgatta e leányzók gyónását, eljön hozzám vendégségbe. S akkor én papírra vetem mindazt, amit elmond, s továbbadom eminenciádnak és a királynak?

- Erről van szó. És bár egy szóval sem kérdezte, kedves rokon, miért van szükség a kanonok úrra mint egyfajta közvetítőre köztem és kegyelmed között, mégis elmondom, hogy világosan lásson. Félek, hogy az említett leányzókat egyszer majd követi valaki Guron úr vagy a kegyelmed lakhelyéig, ami azt jelentené, hogy lelepleződtek. De ki gondolhatna bármi rosszra, ha azt látja, hogy betérnek egy templomba gyónni? Amikor majd a róluk szóló jelentéseket utánam küldi Itáliába, egy görög filozófus nevét írja a levél alá, de mindig egy másikat.

- Olyan sok van?

- Nagyon sok és mind rendkívül éles eszű. És ha nem is sikerült világunk és életünk minden rejtélyét megfejteniük, legalább megpróbálták.

Ezután a bíboros, rendkívül udvariasan, Orbieu hercegné hogyléte felől érdeklődött, de a válaszomra már nemigen figyelt, hanem kikísértetett az egyik muskétásával palotája kapujáig. Ezt nem valamiféle udvariassági gesztusnak kellett tekinteni: kimenni tőle legalább olyan nehéz volt, mint hozzá bemenni. Még át sem léptem a bíborosi palota küszöbét, Acclám gyöngéd nyerítéssel üdvözölt: előbb megérezte a közeledésem, mint ahogy meglátott. A kíséretem igen kis létszámú volt, csak Nicolas és négy svájci tartott velem; a király ugyanis úgy rendelkezett, hogy a magán testőrségek létszámát minimálisra kell csökkenteni a fővárosban, hogy ne akadályozzák a hadsereg mozgását.

Szegény Accla nem kapott annyi simogatást, amennyit szeretett volna, mert siettem vissza Catherine-hoz, hogy rosszkedvűt elűzzem. De gyorsan kiderült, hogy környezetemben van még más aggodalmaskodó férfiú is: Nicolas, alighogy üggetésbe fogott mellettem, remegő hangon megszólalt:

- Nagyjóuram, megenged egy kérdést?

- Máris!? Nem várhatnád meg legalább, amíg hazaérünk?

- Nagyjóuram, életbe vágó számomra a válasza, hiszen a sorsom nagyuraméhoz köt.

- Sors! Az ördögbe is! Miért használsz ilyen nagy szavakat?

- A fájdalom is nagy lesz, uram, amit a családuknak okozunk, ha egy puszkagolyó eltalál bennünket.

- Vagy ha a pestisbe pusztulunk bele? Netán egy tüzes olasz leányzó martalékává válunk...

- Nagyuram csúfolódik. De gondolja csak el, hogy a halála mekkora fájdalmat okozna a hercegnének!

- Vagy a tiéd Henriette-nek!

- Nagyuram kigúnyol engem!

- Dehogynégyollak. Kérdezz, Nicolas, de fogd rövidre, kérelek.

- A kérdésem egyetlen szó csupán, nagyuram: megyünk?

- Egy szó azért hiányzik a kérdésedből, Nicolas: hová megyünk?

- Tudja azt jól, nagyuram! Fennhangon hirdetik már a Pont-Neufön, az egész város tud róla.

- És te is tudod, Nicolas?

- Tudom, nagyuram. És a bátyámtól, Clérac úrtól még azt is megtudtam, hogy a bíboros muskétásai máától nem kaphatnak kimenőt, s most nagyban csutakolják és újrapatkolják a lovaikat.

- És mondd csak, Nicolas, miként szerez tudomást a király muskétáskapitánya arról, hogy mit csinálnak a bíboros muskétásai?

- Egy kicsit kémkedünk, mert hogy úgy mondjam mindkét csapat vetélytársának tekinti a másikat.

- Vetélytársának?

- Igen. És főleg attól félünk, hogy netalántán előbb indulnak harcba, mint mi.

- Azt mondod, "mi". Holott te még nem is vagy muskétás.

- Mert egyelőre abban a szerencsében van részem, hogy nagyuramat szolgálhatom.

- Szolgálász, Nicolas, de ezenközben akkora szemtelenségre vetemedsz, hogy államtitkot akarsz belőlem kicsikarni.

- Államtitkot! - kiáltott fel Nicolas. Majd olyan gyermeki naivitással, ami egyszerre mulattatott, de meg is hatott, kijelentette: - Akkor vegyük úgy, hogy semmit sem kérdeztem!

- Jól van! - mondtam erre nevetve. - Kérdezni nem olyan nagy bűn, mint a titkot kifecsegni. Ha megérkezünk a Bourbons-palotába, beszámolok a hercegnének, s az engedélyemmel ő majd továbbadja az értesülést a te Henriette-ednek.

Általában így mondtam: "a Bourbons-palota", de csak a rövidség kedvéért, ugyanis az utca neve ez, ahol a palotám áll, maga az épület sosem volt a királyi családé. Egyébként egy kissé túl nagy nekünk, de mivel I. Ferenc idejében épült, osztásos ablakkal, olyan elegáns és szép épület, hogy valósággal beleszerettem, s nagy gondot és sok pénzt fordítok rá.

Catherine, bár nem kicsinyes, jobban odafigyel a kiadásokra, mint én, s szerette volna, ha eladjuk a Bourbons-palotát, és egy kisebbet vásárolunk helyette. Én azonban olyan határozottan elleneztem ezt a tervet, hogy többé nem is tért vissza rá, mert nem az a fajta asszony, aki mindenáron rá akarja erőltetni az urára a maga akaratát.

Megerősítettem az utcai falakat, amint atyám tette annak idején a saját palotájával, s én is megvasaltattam a nagykaput, hogy védelmet nyújtson a csavargók éjszakai támadásaival szemben. Ráadásul, szintén atyám példáját követve, a palotámmal szemközt álló házat is megvásároltam, és svájci testőrségemnek egy részét itt szállásoltam el; így ha némely vakmerő briganti éjszaka mégis megostromolná a kapumat, egyszeriben két tűz között találja magát. A svájciak nagy megbecsülésnek örvendenek a Bourbons utcában, mert nem kötekedők, nem zajosak, de már pusztán megjelenésük, termetük és fellépésük is megnyugtatja szomszédainkat. Egy ízben hallottam, amikor egyikük, aki épp el akarta adni városi házáat, mert vidéki birtokára készült visszavonulni, a vásárlók előtt azzal kérkedett, hogy a Bourbons utca a legbiztonságosabb egész Párizsban, mert a betörők és zsebmeteszők a svájciak pusztán látványára inuk szakadtából menekülnek...'

Amint Catherine meghallotta, hogy a Bourbons-palota kapuja nyikorogva kinyílik és lovaink patkója csattog az udvar kövezetén, megjelent a lépcsőfeljárón, én meg - Acclámról leugorva - latinul kiáltottam oda neki, hogy a személyzet ne értse: "Maneo!" [Maradok! (latin)] Catherine, aki a nantes-i kedves nővéreknél nevelkedett, megértette, mit mondok, szép arca egyszerre kipirult a boldogságtól, mint a rózsa, s úgy futott le a lépcsőn, hogy az utolsó fokot el is vétette s egyenest a karomba zuhant. De nem történt semmi baja s nekem sem.

Érdekes módon ez az ölelés ma is elevenen él emlékezetemben, s most is úgy élem át, mint egy olyan pillanatot, amely az egész életemet bearanyozza, holott azóta is, azelőtt is gyakran magamhoz szorítottam Catherine törekeny testét, amelynek pusztán érintése simogatás. Nem tudom, hogy a mennyet kormányzó hatalom megnyitja-e egykor előttem a paradicsom kapuját, sem azt, hogy ezen az éteri

helyen - amikor lelkem már elveszítette testemet - elégedett szívvel megízlelem-e a végtelen boldogságot. Számomra - de kérem, bocsássonak meg, s főleg ne áruljanak be a plébánosomnál - a paradicsom itt a földön van, azok között az emberek között, akiket szeretek.

1629. december 28-án, a királyi tanácsülésen, melyet épp e célból hívtak össze, Lajos Richelieu-re ruházta a királyi csapatok főparancsnoki tisztségét, vagyis rangban Franciaország marsalljai, név szerint Bassompierre, Schomberg, Créquy és La Force fölé helyezte, akik másnap vele együtt indulnak Itáliába. Lajos nem először ruházta át a hatalmat Richelieu-re. Megtette La Rochelle-nél is, amikor az aunis szeles, hideg idő elől néhány hétre visszamenekült Párizsba.

Egy kissé azonban féltékeny lehetett az átadott hatalom miatt, mert végül csípősen megjegyezte:

"Nélkülem annyi hatalma sem volna, mint a legutolsó kuktának." Ezért a kis gonoszkodásért néhány nap múlva megvigasztalta a bíborost néhány szívből jövő, szeretetteljes szóval.

Lajos borúlátása azonban alaptalannak bizonyult. A marsallok észrevették, hogy a bíboros náluk sokkal többet tud IV. Henrik csatáiról, hogy gyakran tanulmányozza a térképet (amit ők csak igen ritkán tettek), hogy besúgóhálózata kitűnően működik, hogy minden vállalkozást a legapróbb részletekig előre lát és megtervez, ugyanakkor improvizálni is tud, ha a szükség úgy hozza.

Nagy hozzáértése mellett még kedves és igazán megnyerő is tudott lenni. Szigorúan bánt a marsallokkal, ám szolgálaton kívül a legjobb barátságban volt velük. Meghívta őket az asztalához, ahol is csodás vendéglátásban volt részük, kártyázott velük és szándékosan veszített.

Mindig is úgy gondoltam, hogy ha nem egy olyan családba születik, amelynek mindenáron meg kellett mentenie a kis püspökségét, Richelieu, a koldusszegény legkisebb fiú, nem a reverendát, hanem a vértet választotta volna. Milyen nyilvánvaló örömmel viselte a páncélt La Rochelle ostrománál is, csakúgy, mint 1629. december 29-én, amikor is kora hajnalban, huszonnégy ezer ember élén, elhagyta Párizst. Láttam őt. Nem is tudtam, hogy ilyen szép pejkancája van, azon lovagolt, tollforgót viselt, fehér csizmát, vízszerű páncélt, amely alól kitetszett arannyal hímzett, rozsdabarna öltözeke. S végül egy gyönyörű kard verdeste a bal oldalát, ami inkább harciassá, mintsem jámborrrá tette megjelenését.

Úgy számítottam, hogy mivel a gyalogságnak több mint másfél hónapra lesz szüksége ahhoz, hogy Brianconba érjen, és legalább fele annyi idő kell a diplomáciai futárposta lovasainak is (a futárszolgálat ugyanis sokkal biztonságosabb, mint a postajárat), másfél hónapon belül nem várhatok híreket. És valóban, csak alig valamivel később érkezett az első küldemény, viaszpecséttel lezárva; a boríték mályvaszínű volt s ráadásul illatos! Az ördögbe is!, gondoltam magamban, a bíboros már az udvari pipiskedőket utánozza?

A rejtély nyomában megoldódott, mihelyt feltörtem a pecsétet: a boríték két levelet rejtett, az egyik nekem szólt, s Sault gróf írta, a másikat a királynak címezte Richelieu, de láthatólag ezt is Sault gróf vetette papírra, a bíboros diktálása nyomán.

Íme a nekem szóló levél! Amilyen komor hangú a másik, amelyben Richelieu a rendkívül súlyos helyzetről számol be a királynak, olyan mulatságos és jó kedélyű a gróf nekem címzett levele - éppolyan, amelyet várhatunk is egy nemesúrtól, aki másról sem álmodik, csak arról, hogy majd Susában tőkéletesíti, a legjobb társaságban, olasz nyelvtudását. Ó, kedves olvasóm! Egy kicsit belesajdult a szívem a gondolatba, hogy nem lehetek Sault gróf helyében! És arra is gondoltam, hogy nehéz dolog erkölcsösnek maradni, akár csak gondolatban is!

Itt van tehát Sault gróf levele, melyet a könnyebb olvashatóság kedvéért nem az eredeti helyesírásban közlök:

"Kedves hercegem, alig jutottunk túl a nagy hóban és hidegben a Montgenèvre-hágón, amikor Charpentier és őminenciája másik két titkára arra ébredt egy szép, ámde jeges reggelen, hogy benáthásodtak, köhögnek és lázasak, ezért a bíboros úr elküldött értem, hogy nekem diktálhassa a királynak szánt levelét. Ám amikor átfutotta "olvashatatlan irományomat, amely hemzseg a helyesírási és szórendi hibáktól" (kegyelmed is tudja, hogy a bíboros milyen bőkezűen ontja néha a dicséretet...), megkért, hogy küldjem el kegyelmednek ezt a levelet, azzal, hogy írja át megfelelő formába, mielőtt Őfelsége kezébe kerülne. Nagyon kérem, bocsássa meg ezt a kellemetlen feladatot, amelyért egyedül csak engem terhel felelősség. Kedves barátom, sajnos még mindig nem értünk Susába. Chiomontéből írom ezt a levelet, amelynek lakói valóságos dicshimnuszokat zengenek kegyelmedről: elegáns megjelenéséről, nagylelkűségéről, s arról az extrema gentilezza d'animó-ról, melytől áthatva a saját hintóján vitte el Susába az egyik idevaló parasztot, aki vissza akarta szerezni egy lelkiismeretlen rokonától a fejszéjét, amit az illető már tíz éve bitorolt. Annyi csodás dolgot hallottam kegyelmed felől, hogy nem csodálkoznék, ha ötven év múlva - ha megérem - mint szentet látnám viszont kegyelmedet a

chiesa comunale [Községi templom. (olasz)] ablaküvegére festve. Ebben a jámbor reménységben tiszta szívemből ölelem.

Sault gróf"

És most lássuk azt a levelet, amelyet a bíboros írt Őfelségének:

"Sire, minden egyezményt felrúgva, vállalt kötelezettségeit újfent megszegve, a savoyai herceg nem enged át bennünket a területén, hogy Casale segítségére siethessünk. S ami még ennél is rosszabb, megtudtam, hogy a herceg, végtelen rosszindulatában, az egész vidéken felvásárolt minden szénát és élelmet, hogy se katonáink, se lovaink ne jussanak táplálékhoz. E legújabb árulásnak is hírét véve úgy vélem, hogy támadnunk kellene, s Savoyát ezentúl ellenséges országgént kezelnünk. Sire, csak a parancsait várom mint alázatos, hűséges és tisztelettudó szolgája. Richelieu"

Lajos kivörösödött, midőn Richelieu levelében a savoyai herceg árulásáról olvasott, akihez pedig - a köztük lévő rokoni kapcsolat miatt - mindeddig oly nagylelkű és irgalmas volt. A herceg fia, mint még bizonyára emlékeznek rá, a király hűgát vette feleségül. De e családi kötelékek nem köthették meg a király kezét. "Hitemre! kiáltotta, ha háború, hát legyen háború!" Ezúttal nem tette hozzá, "olyan háború, hogy belegebed", de bármibe lefogadnám, hogy gondolatban ezt a kitélt is a mondat végére biggyesztette.

A hosszú hetek alatt, amíg Richelieu üzenetére vártam, többször is meghívtam Fogacer-t egy-egy ebédrel összekötött, négszemközi beszélgetésre, s ő híven beszámolt nekem mindarról, amit a besúgóktól gyónás közben hallott, leszámítva persze a bűneiket. Lesújtott, amikor megtudtam, miként beszélnek - az udvarban és a városban - egyes összeesküvők a királyról és Richelieu-ről. Szó szerint adtam azután tovább ezeket az ocsmány, mocskos szavakat a királynak. Egyszer, egyetlenegyszer vetemedtem csak rá, bár szégyenkezve és igencsak kedvem ellenére, hogy egy szót megváltoztassak, de úgy éreztem, hogy nagy veszélybe sodorná azt a bolondot, aki a száján kiejtette.

Ez a bolond pedig nem más volt, mint a féltestvérem, Guise herceg, aki - amint az olvasó még bizonyára emlékszik rá - ifjú éveiben azzal szórakozott, hogy egy oroszánt nevelt párizsi palotájában, a személyzet legnagyobb utálkozására és rémületére. A herceg, aki nem volt sem szellemes, sem nagy tudású, így akarta bizonyítani, hogy viszont rendkívül bátor. Az udvart néhány napig mulattatta is ez a bravura, azután már senkit sem érdekelt a herceg oroszánja, s végül még gúnyolták is miatta. És amint az várható volt, egy napon bekövetkezett a tragédia. Az oroszánnak ugyanis megvolt az a rossz szokása, hogy a pompás palota drága szőnyegein végezte a dolgát, s amikor egy inas ezért csúnyán összeszidta, s fenyegetésképpen még a keféjét is megrázogatta, az oroszán, amely már akkora volt, mint a gazdája, megsértődött a semmirekellő inas arcátlan viselkedésén, rávetette magát és átharapta a torkát.

Értesítették a történetekről a herceget, aki éppen kártyázott, s egy ilyen semmiség miatt nem is kívánta félbehagyni a játékot, helyette parancsba adta, hogy az oroszánt lőjék le, s az inassal együtt temessék el a kertben.

De térjünk vissza eredeti, bár igazán nem szívet vidámító témánkhoz. Nem sokkal azelőtt, hogy Richelieu elindult volna a második itáliai hadjáratra, Bassompierre és Louis de Marillac marsall (a pecsétőr fivére) meglátogatta a palotájában Guise herceget. A beszélgetés Richelieu-re terelődött, s annyira belemelegedtek a társalgásba, hogy végül Richelieu kegyvesztését, amely mindhárman leghőbb vágya volt, már-már úgy tekintették, mint ami hamarosan be is következik, s azon kezdtek ábrándozni, mit tennének vele, ha a király menesztené. Fogacer szerint a besúgó itt egy kissé elbizonytalanodott, hogy továbbmondhatja-e a történetet, ám a biztatására végül kipakolt: Marillac marsall a bíboros halálára voksolt, Bassompierre arra, hogy vessék börtönbe, Guise herceg pedig szintén a halálbüntetés mellett volt, de még azt is hozzátette: "természetesen a leggyalázatosabb halálnemre gondolok".

Haragra gerjedtem e szavak hallatán, melyek még meglehetősen gusztustalanok is. És bár nem sokra becsülöm a herceget, annak ellenére, hogy ugyanaz az anya szülte, mint engem, mégsem akartam, hogy elnyerje e kijelentéséért méltó büntetését, hiszen kegyvesztése jó keresztanyámra, özvegy Guise hercegnére is rossz fényt vetne, akit - amint az köztudott - végtelenül szerettek, és aki egy ideje már annyira beteg, hogy el sem hagyhatja az ágyát.

Megvallottam Fogacer-nak, milyen nehéz helyzetbe kerültem, aki erre nyájas hangon megjegyezte:

"Barátom, sem a bíborosnak, sem Guise hercegnek nem árt vele, ha módosítja a herceg javallatát, s halálbüntetés helyett mondjuk száműzetést javasol, ami sokkal enyhébb büntetés. Ráadásul a szimmetria is ezt kívánja, sokkal jobban hangzik így, nem gondolja: "Marillac a halál, Bassompierre a börtön, Guise herceg pedig a száműzetés mellett voksolt"?"

Nagyon hálás voltam Fogacer-nak, hogy segített leküzdeni a gátlásaimat, s végül a "jobb hangzású" változatot közöltem a királlyal. Lajos arca mégis kővé vált, míg beszámolómat hallgatta, s végül így

szólt: "Csupa ostoba fajankó. Összevissza beszélnek. És mivel tudják, hogy szavaik úgysem befolyásolják az eseményeket, azt hiszik, hogy következményekkel sem járnak. Hát ebben tévednek." Őszintén szólva cseppet sem volt ínyemre új megbízatásom, bármennyire nagy hasznát látta is Lajos és a bíboros. Fogacer azonban, épp ellenkezőleg, nagyobb örömét lelte e besúgásokban, mint képzeltem volna:

- Nem is hinné - mondta egy nap -, mennyire unom a sok paráznaságot, amit nap mint nap meggyónnak nekem - csakúgy mellékesen, foghegyről -, olyanok, akik még bűnbocsánatot sem nyertek, s már alig várják, hogy újra elmerülhessenek eme élvezetekben. Úgy vélem - folytatta ironikus mosolyával -, szeretett egyházam túl nagy jelentőséget tulajdonít a test bűneinek, holott a paráznaság összehasonlíthatatlanul kisebb vétek, mint például a fukarság, amely annyi kicsinyesség, aljasság, jogtalanság, sőt kegyetlenség forrása. Hiszen a mások iránti szeretet az, ami megválthat bennünket, aki pedig fukar, az embertelen.

- És mit gondol a besúgókról, akiknek a gyónását hallgatja mostanság?

- Furcsa mód a legjobb véleményvel vagyok róluk. Tévedés volna azt hinni, hogy csak a pénzért végzik ezt a munkát. Úgy érzem, mélységesen felháborítják őket azok a kijelentések, amelyeket visszamondanak nekünk. És arról is meg vagyok győződve, hogy ezek a jelentéktelen kisemberek kimondhatatlanul boldogok, amiért ők is tehetnek valamit egy nagy király biztonságáért. Ráadásul hihetetlenül bátrak is, hiszen tökéletesen tisztában vannak vele, milyen szörnyű kínzásoknak vetnék alá őket gazdáik, ha kitudódnék a velünk való kapcsolatuk.

Múltak a hetek, majd a hónapok is, de csak 1630 márciusának végén érkezett levél a bíborostól a királynak, amely egy vázlatos rajzot is tartalmazott; Lajos képtelen volt eligazodni a levélen, ezért engem kért meg, hogy olvassam fel a nagy tanács előtt. Íme a levél tartalma:

Március 15-én Richelieu Chiomontéból - mely helységet az olvasó már jól ismeri, ha máshonnan nem, hát Sault gróf próféciájából, mely szerint a chiesa comunale üvegablakán meg fognak engem örökíteni - ultimátumot küldött Susába, s szabad átvonulást követelt a királyi sereg számára a hercegség útjain. A válasz jellemző volt a savoyai hercegre: zavaros, kitérő és halogató. A bíboros ekkor elszánta magát a támadásra. Kardcsapás nélkül elfoglalta Susát, mivel a savoyai herceg kivonult a városból, s Turinba menekült. A bíboros folytatta hát útját Turin felé, ám nem állt szándékában megostromolni a várost, s amikor egy Rivoli nevű faluban, amely alig néhány mérföldre van csak Torinótól, pihenőt rendelt el, megtudta, hogy vagy ezer savoyai katona vette be magát Pinerolóba (ezt a helységnevet a franciák, egy borszólófajta nevére, Pignerolra keresztelték maguk között), egy erődbe. A bíboros odaküldte Créqui marsallt hétezer emberrel, hogy nézzen körül. Amikor odaértek, kiderült, hogy az erőd üres. A savoyai csapatok megrémültek a túlerőtől, és puskalövés nélkül elvonultak. Créqui ekkor a katona szemével vette szemügyre a pigneroli erődöt, s szinte magánkívül volt a boldogságtól, hogy a kezére került; nyomban lovas futárt menesztett a bíboroshoz egy levéllel, amelyben oly lelkesen magasztalta az erőd előnyeit, hogy Richelieu nyomban odavágtatott. S amikor megérkezett a helyszínre, ő is a mennyekben érezte magát, és tüstént megírta a királynak, hogy Pignerol elfoglalása csata nélkül is "rendkívüli győzelem". Az erődnek valóban óriási stratégiai értéke volt.

- Uram, egy szóra kérem!

- Hallgatom, szép olvasóm.

- Úgy érzem, most kegyelmed is belegabalyodott egy olyan badarságba, ami akkor is mindig bosszant, ha történetírók szájából hallom. Vagyis, amikor tudós hangon kijelentik, hogy ennek meg annak az erődítménynek stratégiai szempontból igen nagy a jelentősége - de azt már sosem magyarázzák meg, hogy miért! Talán azért nem, mert maguk sem tudják...

- Szép olvasóm! Kegyed alaptalanul szidja szegény történészeket! Természetesen tudják, miért jelentős valami stratégiaiilag, csak azért nem magyarázzák meg, mert az okot túlságosan is nyilvánvalónak vélik.

- És kegyelmed számára is nyilvánvaló, uram, Pignerol stratégiai jelentősége?

- Teljességgel nyilvánvaló! De mivel nem szeretnék a kegyeiből kiesni, barátném, igyekezni fogok, méghozzá tudálékosság nélkül, magyarázattal is szolgálni. Ám engedje meg, hogy előbb kissé visszakanyarodjam az időben. Mind ez ideig Casalét tekintettük francia szemszögből Itália kulcsának, azt a várost, melyet Toiras már több hónapja védett kitarótan a Spinola vezette, nagy erejű spanyol hadsereg ostromával szemben. Pedig hát, ha jobban szemügyre vesszük, kiderül, hogy hiába sokkal nagyobb város Casale Pignerolnál, stratégiai jelentőségét tekintve messze elmarad ez utóbbi mögött!

- Hogy lehet az?

- Először is Casale sokkal messzebb esik a francia határtól: Brianconból indulva negyvenöt mérföldet kell

megtennünk ahhoz, hogy segítséget nyújthassunk Casalénak, míg ugyancsak Briancontól Pignerol csak tizenöt mérföldnyire van.

- Ha jól értem, uram, arról van szó, hogy Pignerollal jóval közelebb kerül egymáshoz Franciaország kapuja és Itália kulcsa.

- Megjegyzése igen szellemes, asszonyom, s ráadásul még igaz is. S vegye még azt is figyelembe, barátném, mennyivel könnyebb a Briancont Pigneroltól elválasztó tizenöt mérföldön összeköttetést tartani, élelemmel és munícióval ellátni a harcoló csapatokat, s ha szükséges, erősítést is küldeni utánuk, miközben Casale veszélyesen távol esik Franciaországtól, és ráadásul két ellenséges város közé ékelődik: az egyik Torino, amely ez idő szerint a velünk szemben nyíltan ellenséges savoyai herceg birtoka, a másik Milánó, melyet a spanyolok birtokolnak.

- Casale azonban, amint kegyelmed is mondotta, sokkal nagyobb Pignerolnál.

- Barátném, egy erődítmény stratégiai értékét nem a mérete adja, hanem az, hogy mennyire nehéz bevenni. Pignerolt pedig nagyon nehéz, mert kitűnő a fekvése. Dombtetőre épült, s a közepében még egy igen magas őrtorony is áll, amelyből az egész környék belátható, vagyis nem közelítheti meg észrevétlenül az ellenség. Az őrtornyot egy várkastély veszi körül, amelyet szintén lőrésekkel ellátott tornyok védenek. A király és a bíboros pedig némi építkezés árán még bevehetetlenebbé varázsolta az erődöt. Az eredeti várkastélyt nem egy, hanem két fallal vették körül, amelyek nem kör, hanem téglalap alakúak, s mindegyiken lőrések és kiugró őrtornyok vannak. Ráadásul ezek a falak nem függőlegesek, hanem rézsút kifelé dőlnek, aminek következtében csaknem lehetetlen ostromlétrát támasztani hozzájuk. A két falba vágott bejáratot bástyák védik, s egy oszlopokon álló és négyszögletes őrtornyokkal óvott hídon lehet rajtuk keresztül az erőd belsejébe jutni.

- És ki építette, uram, ezt a fortélyos erődítményt? Talán ugyanaz az építész, aki a La Rochelle-i gátat emelte: Métezeau?

- Jól hallottam, asszonyom?! Kegyed emlékszik Métezeaura, holott csak két-három oldalt szenteltem neki Emlékiratom tizenegyedik kötetében! Az emlékezőtehetsége elképesztő, asszonyom!

- Uram, csak mert hosszú a hajam, nem kell azt gondolnia, hogy rövid az eszem.

- Hogy képzelem, asszonyom! Sosem gondoltam ilyen ostobaságot a gentil sessó-ról! De hogy a kérdésére válaszoljak, nem hinném, hogy Métezeau erősítette volna meg a pigneroli erődöt, hiszen 1630-ban a Le Barbier-palota kötötte le minden energiáját, mely a párizsi Malaquais rakparton épült.

- Végezetül még egy utolsó kérdés, uram! Most, hogy Pignerolt bevettük, Casaléval nem is törődünk többé?

- Dehogyan! Ha sorsára hagynánk Casalét, a várost ostromló spanyol csapatok azonnal Mantova ellen fordulnának, mely barátunk és szövetségeseink, s máris az osztrák császári csapatok fenyegetik.

- Hát nem is remélhetjük, hogy a háború mielőbb véget ér?

- Ne háborúról beszéljen, asszonyom! Hanem inkább háborúkról: az egyiket a király és a bíboros vívja a spanyolokkal és az osztrák császári csapatokkal, a másikat a királyné, az anyakirályné, Gaston, Marillac, az ájtatosok és az országnagyok viselik a király és minisztere ellen. És ez utóbbi háború, asszonyom, mind ádázabbá és kegyetlenebbé vált az 1630-as esztendőben.

KILENCEDIK FEJEZET

Csak hosszú, kemény alkudozás és nagyon sok pénz árán sikerült Lajosnak elérnie, hogy Gaston előbújék a lotaringiai csigaházból s hajlandó legyen visszatérni Párizsba.

Gaston, a király öccse és vélelmezett trónörökös egy cseppet sem szégyellte magát, amiért Franciaország esküdt ellenségénél vendégeskedett. Épp ellenkezőleg: örült, hogy újabb birtokokat és pénzt csikarhatott ki hazatéréséért cserébe. A szülőhazája iránti hűség gondolata fel sem merült benne.

IV. Henrik szellemi örökségéből csak a bátyjának jutott.

Mihelyt hazatért, busás jutalmat vágva zsebre, amiért teljesíti a kötelességét, Lajos egy megbízólevéllel Párizs kormányzójává emelte, így biztosítva, hogy öccse a fővárosban maradjon. Gaston rendkívül büszke volt új címére, amely azonban valódi hatalomhoz nem juttatta, hiszen a királyi csapatok fölött kizárólag Lajos és Richelieu rendelkezett. Gaston legfeljebb az íjászoknak parancsolhatott, akiknek az volt a kötelességük - ám e kötelességnek nemigen tettek eleget -, hogy megvédjék a párizsiakat a zsebmetszők, tolvajok és egyéb semmirekellők zaklatásától, akik - mihelyt a város fényei kialudtak - az utcák teljhatalmú urai lettek.

Amint az öccsét - a zsebt jól megtömve - sikerült lépre csalnia (a lép nem más volt, mint a párizsi

gyönyörök), a király végre megszabadult egy gyötrelmes gondtól: április 28-án el is hagyta seregei élén Párizst, s május 2-án megérkezett Lyonba. Parancsa szerint a két királynénak, erős őrizet mellett, május 5-én kellett csatlakoznia hozzá, és bár nekem semmi közöm sem volt ehhez a menethez, a nyomukban utaztam Nicolas-val, Fogacer-val és a pápai nunciussal, akinek a barátom a jobbkeze volt, és aki kíváncsian várta, milyen eredményre vezetnek majd a spanyolokkal folytatott tárgyalásaink.

1630. április 29-én indultam el Párizsból, s jól emlékszem, hogy a távozásom előtti éjszakán hosszú "függöny mögötti csevegést" folytattam Catherine-nal. Az említett függönyökön átsejtett a gyertyák fénye, s így láthattam elragadó: haragos-könnyes arcát, ám teste, mely az enyémhez simult, eközben is gyöngéd és meleg maradt.

A hangját azonban már nem mondanám gyöngédnek, kedves olvasóm, éles volt, metsző, mintha kivont karddal támadt volna reám...

- Uram - mondta -, kegyelmed vagy áruló, vagy nagyon gonosz ember, de az is lehet, hogy egyszerre mindkettő! Megesküdött, hogy nem megy Itáliába, s most íme mégiscsak odaindul, lóhalálában!

- Szó sincs róla, asszonyom! Nem Itáliába sietek! A király rendelt magához, Lyonba, s minden bizonnyal ott is kell maradnom, vagyis semmiféle veszélyes csatában nem fogok részt venni.

- És mit csinál kegyelmed Lyonban? - kérdezte Catherine, továbbra is gyanakvón.

- Amit a király majd parancsol.

- De mi lesz az?

- Sejtlemem sincs - mondtam én erre, holott nagyon is jól tudtam, mi lesz az.

Catherine kitalálhatta - csak Isten a megmondhatója, miből -, hogy valamit eltitkolok előle, s nyomban olyasmire gyanakodott, amit a féltékenység sugott neki.

- Miket beszél? - kérdezte metsző hangon. - Azt akarja velem elhitetni, hogy mindössze Fogacer-val és hat svájccal fog nekivágni holnap a veszélyes francia országútnak?

- Ugyan, dehogy! A királynék menetét fogom követni, amely igen erős őrizet mellett vonul Lyonba.

- És mi dolga kegyelmednek a királynékkal?

- Az égvilágon semmi. Hadd emlékeztessenem rá, barátném, hogy nem tartozom sem a királyné, sem - Istennek legyen hála! - az anyakirályné udvartartásához.

- De kegyelmed herceg és pair: előfordulhat, hogy találkozni kívánnak önnel.

- Biztosra veszem, hogy nem kívánnak látni. Mivel a királyt és Richelieu-t szolgálom hűségesen, az ő szemükben az ördög cimborája vagyok.

- De udvarhölgyeik szeme előtt lesz, kéznyújtásnyira tőlük!

- Kéznyújtásnyira! No de asszonyom!

- Miért ne?

- Asszonyom nem ismeri az udvart: klánok és összeesküvések fészke az; egy udvarhölgy sosem vetne epedő pillantást egy olyan nemesúrra, aki az övével ellenséges klánhoz tartozik.

S mivel Catherine valóban nem ismerte az udvart, elhitte kétes értékű állításomat... Féltékenysége azonban csak egy pillanatig szünetelt, s azután ismét fellángolt: - És kik lesznek a szállásadói?

- Asszonyom, Fogacer kanonok úrral együtt fogok lakni. És remélem, nem gondolja, hogy egy kanonok társaságában képes lennék megszegni a Tizparancsolatot.

E téren kivételesen óvatos voltam, aminek meg is lett az áldásos következménye. Soha egy szóval sem említettem ugyanis Catherine-nak, hogy Fogacer, ifjúi éveiben, mennyi rossz fát tett a tűzre, s ráadásul olyan kemencékbe, melyeket a természet nem az ő számára teremtett.

A Fogacer-ra vonatkozó megjegyzésem teljesen megnyugtatta Catherine-t, s mert féltékenysége egyszeriben kíváncsiságba fordult, azt kezdte firtatni, vajon miért rendelkezett úgy a király, hogy a királynék kísérik el Lyonba.

- Nyilván azért, hogy hagyják el Párizst, s ezáltal kerüljenek távol a Marillac-féle összeesküvéstől. Ha valóban ez volt a költöztetés célja, hát csak félig járt sikerrel. Az anyakirályné ugyanis nagy hangon kijelentette, hogy csakis Marillac úr kíséretében hajlandó Lyonba utazni. És Lajos kénytelen volt a kérésének engedni, holott egy pecsétőrnek nyilvánvalóan sokkal inkább Párizsban van a helye, mint Lyonban.

- Nem volt gyöngeség Lajostól, hogy engedett?

- Épp ellenkezőleg! Türelmről és bölcs előrelátásról tett tanúságot. Egy összetűzés az anyakirálynéval, épp, amikor el kell indulnia az itáliai hadjáratra, katasztrófához vezethetett volna. Csak Isten tudja, mit művelt volna a fővárosban, cinkostársával, Gastonnal, aki mindig csak az alkalomra várt, hogy árthasson a bátyjának.

- Jóságos Isten! - sóhajtotta Catherine. - De nagyon sajnálom a szegény királyt! Micsoda család! Az

anyja és az öccse a legádázabb ellensége!

- A feleségéről se feledkezzünk meg, barátném, csak úgy teljes a kép.

- Micsoda? A királyné a király ellensége?

- Legalábbis úgy viselkedik. Hallott Chalais peréről, barátném?

- Csak nagyon keveset. Akkoriban, mint tudja, uram, Nantes-ban éltem mint egyszerű, vidéki nő, semmit sem tudtam az udvarról, sem arról, hogy mi folyik ott.

- Sok ocsmányság, higgye el. Chalais, ez az ostoba ifjú, bevallotta, hogy vagy két héten át "szándékában állt megölni a királyt". Perbe fogták, s végül lefejezték ezt a bolondot. Ám kihallgatása során kiderült, hogy a királyné, a spanyol követ nyomására, beleegyezett, hogy ha a király netán meghalna, feleségül megy a sógorához, Gastonhoz, aki majd követi Lajost a trónon.

- És mi haszna származott volna mindebből Spanyolországnak?

- Ha a királyné feleségül megy Gastonhoz, továbbra is Franciaország királynéja marad, s a követen, Mirabelen keresztül a francia politikára vonatkozó fontos információkat juttathat el hozzánk.

- Isten az égben! - kiáltotta Catherine. - Hiszen ez az asszony kétszeresen is áruló! A férjét is, a királyt is elárulta! És mit tett Lajos, amikor tudomást szerzett e szörnyű hírről?

- Mit tehetett volna? A nagyon keresztény király nem válhat el a feleségétől.

- És megbocsátotta Annának kettős árulását?

- Csak tizenhét évvel később.

- És e tizenhét év alatt képes volt együtt élni vele mint férj a feleségével?

- Kénytelen volt: a királynének trónörökös kellett adnia Franciaországnak.

- Hát kegyelmed, uram - kérdezte, búbájós kis fintor kíséretében -, mit tenne, ha elárulnám?

- Egész biztosan megölném - mondtam vészjóslóan. Ezután pedig erőszakkal a karomba kaptam, ráfeküdtem, s teljes súlyommal ránehezedtem.

- Teremtőm! - kiáltotta nevetve. - Sose hittem volna, hogy a halál ilyen jó dolog! Gyilkoljon csak, uram, öljön meg bátran! Eszemben sincs kegyelmet kérni!

Éjszaka rosszul, éberén aludtam, s hallottam, hogy Catherine halkán sírdogál; nem szóltam egy szót sem, csak félálomban lágyan simogattam a hátát, a tarkóját és a vállát, amíg lassan megnyugodott. Arra számítottam, hogy másnap, reggelinél, az indulásom előtt, ismét elerednek a könnyei, de Fogacer érkezése - aki együtt utazik majd velem a hintómban, s akit mindjárt meg is hívtam reggelire, a társaságában lévő kispappal együtt - megnyugtatta és földerítette Catherine-t. Egyfajta őrangyalnak látta a kanonokot, aki a pusztá jelenlétével megakadályozza, hogy a test csapdájába essem, ami pedig e hosszú távollét alatt egyébként biztosan megtörténne.

Ráadásul Fogacer, aki soha életében nem ölelt asszonyt, nagyon szerette mégis a nőket, és irántuk tanúsított kedvessége a gentil sesso gyengédségével volt rokonítható.

A kispapot Fogacer kérésére szintén a reggelizőasztalhoz ültettem; úgy vettem észre, hogy a kanonok szinte anyáskodik fölötte, s időnként, beszélgetésünket megszakítva, jelekkel magyarázta el neki, hogy miről folyik a szó, szegényke ugyanis - bár egyébként nagyon csinos fiú volt - nagyothallott és nehezen beszélt; Fogacer elmondta, hogy kitalált egy jelbeszédet a számára, amit kettejükön kívül senki más nem ért.

Kedves olvasóm, nem titkolom előtted, hogy felmerült bennem a gondolat, miszerint Fogacer-t talán a reverenda sem tudta megóvni tőle, hogy visszaessék ifjúkori vétkébe, s ha ez így van, nagyon is kapóra jön neki a kispap fogyatékosága, ami a legteljesebb titoktartás záloga. De azért azt nem engedtem, hogy ez a gondolat mélyen gyökeret verjen bennem, hiszen hosszú utazásunk során semmi olyasmi sem történt, ami a gyanúmat bizonyossággá érlelte volna.

Egyébként sem szokásom pálcát törni azon emberek fölött, akik jobban kedvelik a másik nemnél a saját nemüket, s ezért oly sokukat küldték máglyára a fanatikuskok az évszázadok során. Dehogy akarom én a magam kis fahasábját rávetni ezekre a barbár máglyákra! Rossz érzésekkel eltelve olvastam az ótestamentumnak azt a fejezetét is, amelyben Szodoma kegyetlen elpusztításáról van szó, annál is inkább, mivel nyilvánvalóan éltek ott egymást szerető nők és férfiak is, máskülönben nem születtek volna gyermekek, s akkor a város magától elpusztul, nem kellett volna felgyújtani és minden lakóját legyilkolni.

E hosszú utazásról mindössze két emlékem maradt; az egyik egy kép, amely Fogacer arcát furcsa fénybe vonta, a másik egy besúgó jelentése, amelyről a kanonok úgy számolt be, mint rendkívül nagy jelentőségű értesülésről. És a későbbiekben kiderült, kedves olvasóm, hogy nem tévedett.

Fogacer-nak, amint apám is mondta volt, "jól fel volt vágva a nyelve", mégis lehalkította a hangját vagy egészen elhallgatott, ha a hepehupás utakon a kispapnak sikerült álomba merülnie. Nem néztem többnek tizenhét évesnél. Saint-Martinnek [a név jelentése: Szent Márton] hívták, s amikor aludt, valóban

úgy festett, mint egy szent, vagy inkább angyal, arcán ártatlanság, jóhiszeműség és gyermeki kedvesség ragyogott.

Az alvó ifjú szépségét persze Fogacer is észrevette. Mivel a jelenlétemben nem mert nyíltan, kedvére gyönyörködni benne, csak gyors, futó pillantásokat vetett rá, s a tekintetéből ilyenkor oly határtalan szeretet sugárzott, hogy úgy gondoltam, ha a szükség úgy hozná, a végső áldozatra is kész lenne ezért a fiúért. S titkon elkönyveltem magamban, hogy egy érzelem, bármi legyen is a tárgya, mindenképp nemes, ha ilyen önfeláldozóvá teszi azt, akinek a szívében megfogant.

Fogacer csak akkor számolt be nekem - de még akkor is sotto voce - a besúgó jelentéséről, amikor a kis Saint-Martin már mélyen aludt.

- Az értesülés biztos forrásból származik, így feltétlenül hitelt érdemlő. Kegyelmed is ismeri a forrást.

Azok közé tartozik, akiket kegyelmed - szerintem alaptalanul - a gentil sessó-nak nevez, s a kujon Guronnál találkozott vele (giocco di parole, gondoltam, amely jól illik egy kanonokhoz).

Bár Saint-Martin igen mélyen aludt, Fogacer nem mondott nevet: oly óvatos volt, mintha még a hintó párnáinak is füle volna. Igaz ugyan, hogy ami ez után következett, minden képzeletet felülmúlt, engem mindenesetre egészen elképesztett és lesújtott.

Hát itt van, kedves olvasóm, Fogacer beszámolója, úgy, amint nyomban papírra vettem, hogy késlekedés nélkül átadjam majd a királynak.

Az anyakirálynő, mielőtt útnak indult volna Párizsból, az éjszaka közepén látogatót fogadott; az illető úgy beburkolózott a köpönyegébe, hogy az orra sem látszott ki. Beszélgetésüknek nem volt tanúja, legalábbis látható tanúja nem, mert kis kémünk, aki felébredt a rejtélyes látogató jöttére, csinos kis fülét az ajtóra tapasztotta, és először is azt tudta meg, hogy úrnőjének vendégét úgy hívják: az Elítélt.

- De hiszen én hallottam erről a jómadárról! - mondtam meglepetten.

- Én is - bólintott Fogacer -, hiszen épp az én püspököm volt az, aki elítélte, amiért jóslásért pénzt csal ki az emberekből, azt állítván, hogy varázsereje révén látja a jövőt, belelát sorsuk titkaiba. De mivel egy nagyúr védelmét élvez, aki olyan hiszékeny, mint egy piaci kofa, sem börtönbe nem zárták, sem fel nem akasztották. Végül saját elítéléséből diadalt kovácsolt, s végtelen pimaszsággal fölvette az Elítélt nevet, ami - tekintve, hogy az emberek olyanok, amilyenek - csak növelte hírnevét és kliensei számát.

- És az anyakirályné magához hívatta ezt a csalót?

- Úgy bizony! És nem ez volt az első alkalom, hogy egy francia királyné vagy király jóshoz fordult. A közhiedelemmel ellentétben ugyanis a hiszékenység nem a parasztok és kétkezi munkások kiváltsága.

- És miket kérdezett az anyakirályné ettől a sátánfajzattól?

- Ó, barátom! - sóhajtott Fogacer. - Ezen a ponton kezd csak igazán cifrává válni az ügy! Mert igencsak furcsa és nyugtalanító kérdéseket tett fel az anyakirályné az Elítéltnak...

- És milyen válaszokat kapott a kérdéseire?

- A válaszok a lehető legóvatosabbak voltak. Az Elítélt nem naiv gyermek, hanem nagyon is agyafúrt ember, aki nem szeretné egy kötél hurkán keresztül vetni utolsó pillantását az égre. Az anyakirályné első kérdése így hangzott: milyen sors vár a bíborosra?

- Az ördögbe is!

- Az Elítélt válasza: a sorsa egyelőre igen ígéretes, de bármikor rosszra fordulhat.

- Amit éppúgy kegyelmedről, rólam vagy akár az anyakirálynéről is elmondhatnánk.

- Valóban. A második kérdés: varázserővel sikerül-e a bíborosnak megkedveltetnie magát?

- A gentil sessó-ra mindenesetre nem pocskolja a varázserejét.

- Kedves barátom, az anyakirályné itt nyilvánvalóan "ördögi praktikákra" célzott, akit pedig ezek segítségével levesz a lábáról, nem más, mint a király... Az anyakirályné mit sem konyít az államügyekhez, így sem azt nem érti, milyen nagy szolgálatokat tett Lajosnak Richelieu, sem azt, hogy mind ezért viszonzásul miért ragaszkodik oly nagyon a király "legjobb emberéhez, aki valaha is szolgált". S mivel mindezt nem érti, "ördögi praktikákkal" magyarázza a megmagyarázhatatlant.

- És mit válaszolt erre a kérdésre az Elítélt?

- A válasza nagyon rafinált volt. "Lehetséges, hogy az a személy, akit felséged említ, rendelkezik némi varázserővel, melyet azonban nehéz tetten érni, mivel látszólagos kiváltsága mögé rejt."

- Látszólagos kiváltság! Milyen ügyes ez az ember! Nagyon tetszik nekem ez a "látszólagos kiváltság"...

- A harmadik kérdés. És most, kedves barátom, elhagyjuk a komédiát és átlépünk a legsötétebb drámába. Hallja hát a harmadik kérdést, amely baljós fénybe vonja az egész eszmecserét: képes-e Richelieu a varázsereje révén elhárítani magától a puszkagolyót?

- Jóságos Isten! Micsoda alávalóság! Az anyakirályné valóban gyilkos merényletet forgat a fejében?

- Attól félek, igen, és az Elítélt is ettől félhetett, mert úgy tett, mintha nem értené a kérdést. "Ha a bíboros

úr Itáliában veszélyes helyekre téved, nincs az a varázserő, amely megvédené a puszkagolyótól."

- Kitűnő válasz!

- Én is így gondolom. És most folytatom. Az anyakirályné negyedik és utolsó kérdése egyben a legnyugtalanítóbb is. Hallja, barátom: a jövőbe nézve látja-e az Elítélt, amint a bíborosra lesújt egy alabárd?

- Nagytiszteletű kanonok uram, most már minden világos! Mivel a terv szerint a gyilkos eszköz egy alabárd, az anyakirályné nyilvánvalóan orvtámadást készít elő a bíboros ellen, még hozzá a közeljövőben. És mit válaszolt az Elítélt?

- Ezt: "Bocsásson meg felséged, de öt évnél tovább nem látok előre, és öt éven belül nem látom, hogy az említett személyre lesújtana egy alabárd."

- Remek válasz, Elítélt! Hosszú életet és jövedelmező jóslást kívánok ennek az embernek, távol a börtöntől és az akasztófától!

Egyetlen megállóhelyre sem emlékszem Párizs és Lyon között, annyira felzaklatott a bíborossal kapcsolatos hír. Nem csak azért volt okunk az aggodalomra, mert az anyakirályné Medici, márpedig a Medicik a történelem tanúsága szerint meglehetősen gyilkos fajta, de ráadásul Medici Máriát a hiszékenysége, butasága és dühödt bosszúvágya olyan vállalkozásokba sodorhatja, melyek akár sikerrel, akár kudarccal végződnek, az ő számára nem hozhatnak mást, csakis örökös száműzetést. Sajnos azonban az anyakirályné olyan korlátozott, s a harag is annyira elvakítja, hogy nyilvánvalóan azt sem vette észre, milyen tartózkodóan válaszol az Elítélt az ő veszélyes kérdéseire.

Amint Lyonba értünk - ezt a várost különösen kedvessé teszi a szememben a két folyója, meg a félszigete -, Fogacerra bíztam, hogy beszéljen a szálláscsinálókkal, és szerezzen a számunkra megfelelő lakást, én pedig az érseki palotába siettem, mert tudtam, hogy a király ott lakik.

Beringhen és Bouvard doktor kivételével ilyenkor már senki sem lehet Ófelsége mellett. Lajos hálórúhában félig ült, félig feküdt, párnákkal felpolcolva, a baldachinja alatt, s a két combja közé szorított egy széles, mély tálat, amelyben sűrű leves illatozott és gőzölgött; merőkanál nagyságú kanalával merte az ételt, s nagy élvezettel, szürcsölve nyelte, még hozzá olyan hangosan, hogy jó keresztanyám, az özvegy Guise hercegné, minden bizonnyal "illetlenül közönségesnek" találta volna ezt a nagy zabálást. Lajost azonban cseppet sem érdekelt, ha faláknak mondták. Épp ellenkezőleg, inkább büszke volt rá. Kielégíthetetlen volt az étvágya, éppen úgy, mint egykor az apjának. Csak éppen másra éhezett az apa s másra a fia. Míg Henrik a fehérmépre vágyott, Lajos a harapnivalóra.

Atyámat lesújtotta, hogy a király ilyen nagyevő, s rossz néven vette, hogy Héroard doktor, majd a helyébe lépő Bouvard doktor sem igyekezett e nagy étvágyat megfékezni, holott nézete szerint igen ártalmas volt a király egészségére, hiszen gyöngye volt a gyomra és a sok evéstől gyakran felfúvódott.

Lajos, mihielyt meglátott, tudta, hogy valami rendkívüli eseménynek kellett történnie, ezért egy kézmozdulattal átküldte Beringhent és Bouvard doktort a helyiség túlsó felébe, hozzám pedig így szólott sotto voce:

- Sioac, üljön le az ágyfejemhez, arra a zsámolyra, és kérem mondja el, mi az a papiros, amit a kezében szorongat.

Kedves olvasóm, bevallom neked, hogy igen kellemetlen volt a számomra kémünk már ismert beszámolóját előadnom Lajos hangos szürcsölése közepette. Igaz ugyan, hogy a zajos étkezés az anyakirályné első két kérdése alatt folyt csak, amelyeket a király - amiként Fogacer is - inkább ostobának talált semmint vészterhesnek.

Am minden megváltozott, amikor a puszkagolyó, majd az alabárd is szóba került. A király kiejtette kezéből a kanalat, amely beleesett a levesbe, elsápadt haragjában, arca görcsösen összerándult, ajka remegett, szeme villámokat szórt. Sápadsága azonban nem tartott soká. Lajos gyorsan felocsúdott, visszatért arcába a vér, s rekedt, fojtott hangon így szólott:

- A sok összeesküvés közt mindig az a legszörnyűbb, amit az anyakirályné sző. Szerencsétlenségemre, meg az ő szerencsétlenségére is, végtelen bosszúvágyó, s mivel szemernyi sütnivalója sincs, nem tanul az elkövetett hibákból. Vakon hadakozik, a semmit szurkálja, s mindig újrakezdi. Sioac! Hallott már valaha hasonló örültséget? Hogy egy anyakirályné meg akarja gyilkoltatni a fia miniszterét, a legjobb emberét, aki valaha szolgálta?

Úgy tűnt, Lajos egészen magába roskadt, félig lehunytt szemmel mélabús álmodozásba merült, s épp csak odaszólt Beringhennek: "Vigye el a tányéromat. Már nem vagyok éhes." Azután felsóhajtott, s mintha magában beszélne, még hozzátette: "Előbb-utóbb véget kell vetnem ennek a tébolynak."

Amint az érseki palotából kiléptem, megpillantottam útítársaimat: teljes létszámban ott vártak rám, és Fogacer a szálláshelyünkre vezetett bennünket, amely kicsiny volt ugyan, de nagyon barátságos. Nicolas

mogorván járt fel s alá, tányérokat és egyéb asztalneműt cipelt háziasszonyunk vezényletével, aki a házához hasonlóan kicsi volt, de csinos és huncut tekintetű. Elmondta, hogy épp most bocsátotta el az inasát és a szobalányát, mert "szemtelenek, lusták és buják" voltak. Ez utóbbi jelzőből arra következtettem, hogy a szobalány talán kivetette hálóját az inasra, aki a ház úrnőjének is tetszhetett, s ezért vesztette el a leányzó asszonya kegyét. "Úgy álltam itt, mint egy hajó szélcsendben, folytatta vendéglátónk, és nem is tudom, hová lettem volna, ha Clérac úr nem vállalkozik rá készséggel-örömmel, hogy a segítségemre lesz az alantas háztartási munkában."

Nicolas valóban a segítségére volt, ám azt kétlem, hogy ezt "készséggel-örömmel" tette volna. Inkább nagyon is méltóságán alulinak érezte, hogy tányérokat kell cipelnie ahelyett, hogy a lovainkat csutakolná és ellenőrizné, nem kell-e újrapatkolni őket. Bosszús pillantása hol Saint-Martinen pihent meg - láthatólag úgy találta, hogy túl sokat foglalkozunk ezzel az anyámasszony katonájával -, hol meg rajtam, hiszen Párizs óta egyszer sem ültettem be a hintómba, pedig máskor mindig megteszem, viszont a "nyámnyila szűzike" mindvégig ott lustálkodhatott hintóm párnáin.

Igazat adtam neki. De hát hogy számolhatott volna be nekem Fogacer kémünk jelentéséről inasom és fegyvernőköm előtt, akinek igen jó füle van s szívesen is használja, arra, amire való.

Vendéglátó háziasszonyunk, akit Monchat asszonynak hívtak, vacsorázasztalunk főhelyén ült, és láthatólag nagyon elégedett volt, amiért ennyi férfinak adhat egyszerre szállást, akik közül az egyik - micsoda öröm! - egy kanonok, aki, hogy úgy mondjam, gyógyír lehet a bajra, hiszen ha a jó Monchat asszony az éjszaka közepén engedne valamely kísértésnek, már hajnalban meggyónhatja Fogacer kanonok úrnak a bűnét, s az új napot tisztán és makulátlanul kezdheti. Szegény asszony nem tudhatta, hogy a négy férfiú közül kettő nem szereti a nőket, a két másik meg, aki egyébként nagyon is szereti, hűségesköt tett hitvesének.

A hosszú utazás kimerített, azt terveztem hát, hogy reggel sokáig lustálkodom majd ágyamban, a függönyök mögött. Ám ebből sajnos semmi sem lett, mert alighogy megvirradt, a bíboros egyik gárdistája zörgetett az ajtómon, és közölte, hogy őminenciája a lakosztályába vár reggel nyolc órára, mert szüksége van rám mint olasz tolmácsra. A teringtétl!, gondoltam, míg kimásztam az ágyból, s szidtam magamban azt, aki miatt nem alhatom tovább, meg azt sem értettem, hol a csudában lehet ilyenkor Sault gróf, akit lábam a nyakam közé szedve kell helyettesítenem. S hogy milyen kelletlenül szedtem a lábam a nyakam közé, azt a fantáziádra bízom, kedves olvasóm!

A bíborosnak nem volt szokása mentegetőzni, ha egy herceget és pairt hajnalok hajnalán kivert az ágyából. Azt azonban mégis helyénvalónak ítélte megemlíteni, hogy Sault grófnak már Párizsban fájni kezdett egy zápfoga, s végül itt Lyonban rászánta magát, hogy kihúzatja, mert vendéglátó háziasszonya ajánlott egy borbély-kirurgust, aki nemcsak kíméletes, de igen ügyes kezű is.

Márpedig a bíborosnak ma reggel feltétlenül szüksége volt egy tolmácsra, hiszen a pápai legátust, Barberinit és titkárát, Mazarinit [Mazarin] készült fogadni, aki - amint a bíboros mondta - "lángelme, s a két vendég közül ő a valódi tárgyalófél". Mazarini, ha törve is, beszélt a francia nyelvet, Barberini azonban egyáltalán nem, így hát Mazarininek időről időre majd le kell fordítania neki, miről tárgyalt Richelieu-vel.

- És én éppen azt szeretném majd kegyelmedtől megtudni - mondta Richelieu -, mit mond pontosan tárgyalás közben Mazarini Barberininek: ez lenne hát a kegyelmed feladata, kedves rokon.

- Talán jobban elláthatnám e feladatot, ha előzetesen megtudhatnám, miről lesz szó.

Amint az olvasó is jól tudja, Lajoshoz hasonlóan Richelieu-nek sem szabad kérdéseket föltenni, ezért, ha feltétlenül szükséges, mindig csak kerülő úton tudhatunk meg egyet s más.

- Megmondom, miről lesz szó - mondta erre Richelieu egy félmosollyal. - A helyzet az, hogy a pápa közvetíteni kíván a spanyolok és a francia király között, abból a célból, hogy elkerülje a két hatalom összecsapását Itália földjén, mely összecsapás a Szentatya megítélése szerint végzetessé válhat az ő államára nézve. A közvetítés, amelynek tehát az a célja, hogy segítsen elkerülni a háborút a két katolikus király között, nem csupán istenfélő, jámbor cselekedet, hanem ügyes politikai lépés is. Lehetőséget teremt a pápa számára, hogy ne kelljen elköteleznie magát egyik fél mellett sem. Ugyanakkor valójában - a tárgyalás pusztá tényével - a pápa éppoly jogosnak ismeri el a franciák itáliai jelenlétét, mint a spanyolokét. Ami nem feltétlenül azonos a spanyol IV. Fülöp álláspontjával, akinek meggyőződése, hogy a Milánó tartomány elfoglalása Istennek tetsző cselekedet volt. Hiszen - tette hozzá Richelieu árnyalatnyi gúnnyal a hangjában - nem tanácskozott-e mindig a teológusaival, mielőtt hódításba fogott volna, hogy megtudja, egyezik-e szándéka az úréval?

Mivel a küldöttek nem követként érkeztek, csak bizalmas tárgyalásra, a megbeszélés nem az udvar jelenlétében zajlott, hanem egy kis szalonban, ahol egyedül csak a király foglalt helyet, a bíboros a

jobbán állt, én a balján, szemben pedig a legátus, Barberini és Giulio Mazarini.

Francesco Barberini VIII. Orbán pápa rokona volt. És egy helyi szokás szerint, melyet én meglehetősen furcsának találtam, de amely Itáliában igen elterjedt volt, a pápa, mielőtt megválasztották, haladéktalanul hozzálátott, hogy támogassa családtagjait az érvényesülés útján. Bíborossá nevezte ki a fivérét, Antoniót és két unokaöccsét, Francescót és Antoniót.

Antonio megvetette a bíbort és a palotát, szerzetesnek állt, és ő volt családjában az egyetlen - a pápát is beleértve -, aki aszketikus életet élt s jótékonykodással foglalkozott.

Francesco, akit most az olvasónak is alkalma lesz megismerni, vallási értelemben kevésbé épületes, viszont egy művészlélekhez sokkal inkább illő tevékenységnek szentelte magát: minden pénzét, idejét és ötletességét a később Barberini-palota néven híressé vált csodára áldozta, amely valóban századunk legszebb római palotája. A pápa azért őt is megbízta néha politikai természetű küldetésekkel, melyeket hanyagsága folytán igen rosszul látott volna el, ha nem folyamodik Giulio Mazarini szolgálatához.

Francesco Barberini őminenciája, miután mélyen és eléggé sután meghajolt Őfelsége előtt, mindössze arra vállalkozott, hogy elmondjon franciául egy szépen formált kis bókot, amely azonban nyilvánvalóan nem tőle származott, mert kétszer-háromszor bele is sült, s alig lehetett érteni, mit akar mondani. Amikor pedig e hálátlan tennivalóval végzett, közölte Őfelségével, hogy küldetésének részleteit a titkára, Il Signor Mazarini fogja ismertetni. Ezután megint mélyen meghajolt a király előtt, s többé már ki sem nyitotta a száját; félig lehunytt szemmel ismét gondolatai közé merült, amelyek - érzésem szerint - csodálatos palotája körül forogtak.

Giulio Mazarini huszonnyolc éves volt ekkor; amint Rómában, Párizsban és Madridban egyaránt mondták róla: "il più elegante cavaliere della creazione", [a világ legelegánsabb gavallérja. (olasz)] s egyben a hölgyek kedvence is, akiket cseppet sem hagyott hidegen udvarias viselkedése, szellemes modora, öltözködése, a legjobb ízlésről árulkodó csipkék, selymek, hímezések és szalagok, s mindenekfelett elevenen csillogó, mégis bársonyos tekintete, szépen rajzolt ajka, s a hízogó szavak, melyek ezt az ajkat elhagyták.

De Mazarini a férfiaknak is tetszett, bár egészen más okból. Bár csak néhány hónapot töltött a hadseregben, mert a túlzott fegyelemhez és testgyakorláshoz nem fűlt a foga, híres volt a bátorságáról, s nem alaptalanul: később még beszámolok hősiességének egy szép példájáról.

Bátorságához pedig még ha nem is a legszebb, de a leghasznosabb erény társult: Mazarini nagyon okos ember volt, felismerte minden probléma gyökerét, és rendre megtalálta a legmegfelelőbb megoldást.

Richelieu csodálta őt, s ezzel mindent elmondtunk, hiszen a bíboros, saját magán kívül, csak nagyon kevés embert csodált. S hogy Mazarini jelleméről teljes képet fessünk, tegyük még azt is hozzá, hogy könnyen alkalmazkodott a körülményekhez, simulékony volt, cseppet sem merev, de nem is vesztette menet közben szem elől eredeti célját. Jól emlékszem, hogy amikor egyszer megkérdeztem Fogacert, milyen szavakkal jellemezné Mazarinit, azt mondta: "hajlékonyság, szellemesség, ügyesség".

Giulio Mazarini végtelen kecsességgel hajolt meg Őfelsége előtt, mielőtt belefogott volna mondandójába, s el is nyerte vele a király tetszését, aki ugyan nem volt pederaszt, de szerette a szép férfiakat, ha sem durvák, sem közönségesek nem voltak.

- Sire - mondta Mazarini franciául, de olaszosan dallamos hanglejtéssel -, mint alázatos szolgálja arra kérem felségedet, szíveskedjék meghallgatni a pápa öszentségének legátusára, Francesco Barberini őminenciájára bízott üzenetét, az én szerény tolmácsolásomban.

- Hallgatom, uram - mondotta a király.

- Sire - folytatta ekkor Mazarini -, öszentsége, el kívánván kerülni, hogy franciák és spanyolok vére áztassa Itália földjét, megkérdezte a spanyol királytól, vajon milyen feltételekkel lenne hajlandó lemondani Mantova ostromáról.

- És mi volt a spanyol király válasza? - kérdezte Lajos.

- Sire - válaszolta Mazarini -, félek elmondani felségednek, annyira túlzónak és zavarosnak találom a követelést.

- Mondja csak, uram! - mondta a király. - Készek vagyunk meghallgatni.

- Sire, Spanyolország csak akkor hajlandó lemondani Mantova ostromáról, ha felséged átadja neki Pignerolt és Casalét...

Az arcátlan javaslatot mélységes csönd fogadta. Láttam, hogy Lajos elsápad és összeszorítja a fogát, olyannyira, hogy már-már attól féltem, szabad utat enged jogos haragjának. De most is sikerült úrrá lennie dühén, s Richelieu-höz fordult, akit szintén majd' szétvetett az elfojtott indulat, ám ítélőképességét most is, mint mindig, megőrizte; a király intett neki, hogy válaszoljon helyette.

- Sire - kezdte Richelieu -, igen különös cserét ajánlanak nekünk a spanyolok: a cserére ajánlott két dolog

értéke nem azonos, de még a pénznem sem, melyben az ár fizethető... Az egyik oldalon ott van két erődváros, melyet Őfelsége átadna Spanyolországnak - ráadásul a kettő közül az egyik Casale, amelyet a spanyolok már egy éve ostromolnak, sikertelenül. És Casale nem is lenne elég, a spanyol még Pignerolt is követelné, mely erődöt nemrégiben hódítottuk meg. Mindkét hely jól megépített, szilárd és óriási stratégiai jelentőségű erőd. És mit kapnánk értük cserébe? Egy ígéretet, miszerint a spanyolok nem veszik ostrom alá Mantovát! Jól hallotta, uram, egy ígéretet! Egy szép pergamenre írott egyszerű ígéretet, melyet minden bizonnyal egy igen elegáns hercegi pecsét ékesítene. De azért ez mégiscsak könnyű fizetőeszköz Casale és Pignerol súlyos falaihoz képest, s ráadásul semmibe sem kerül annak, aki adja, hiszen a pergamenlapot, melyre ugyebár ez az ígéret írva lenne, még egy gyermek is könnyűszerrel elégethet egy gyertya lángjánál.

- Sire - kérdezte Mazarini -, szabad válaszolnom Richelieu bíboros őeminenciájának?

- Válaszoljon, uram - mondotta Lajos, kissé hűvös udvariassággal.

- Eminenciás uram - mondta ekkor Mazarini -, a Szentatyá figyelmét sem kerülte el, hogy Coalto generális [Coalto volt a császári csapatok parancsnoka, Spinola pedig a spanyol seregeké, melyek a Toiras védte Casalét ostromolták.] feltételei elfogadhatatlanok, amint magam is bátorkodtam előrebocsátani, még mielőtt Őfelsége elé terjesztettem volna őket. A tárgyalásnak azonban mindenképp van egy nagy előnye, még akkor is, ha nem fogadjuk el az ellenség feltételeit. Még hozzá az, hogy amíg beszélgetünk, nem harcolunk, és a múlt idő úgyszólván magától képes megváltoztatni a dolgok állását. Ezért, ha Franciaország szemszögéből veszem szemügyre a helyzetet - amit nagyon is szívesen teszek, Sire -, úgy látom, nem áll felséged érdekében oly élesen, mereven és megvetően elutasítani Coalto ajánlatát, amint azt javaslatá önmagában megérdemelné.

Szavait hallgatva alig akartam hinni a fülemnek. A pápa tehát kettős politikát folytat: egyet a nagy nyilvánosságnak szán, s eszerint a spanyoloknak kedvez; másrésztől viszont, titokban, Franciaországhoz húz. És érzésem szerint Mazarini még ennél is tovább ment, amikor félszavakkal és sotto voce felajánlotta nekünk szolgálatait.

Ez a momentum sem Lajos, sem Richelieu figyelmét nem kerülte el, s kezdték egészen más szemmel nézni Mazarinit.

- Uram - szólalt meg Lajos -, köszönöm irántam és országom iránt megnyilvánuló jóakarátát. A legnagyobb hálával veszem tudomásul. Tanácsai pedig igen bölcsnek tűnnek, meg fogom tárgyalni őket kedves rokonommal, Richelieu bíboros úrral s a tanácsosaimmal, hogy eldöntsük, milyen álláspontot foglalunk el, s amint ezt eldöntöttük, határozatunkat közölni fogjuk Coaltoval, s a kegyelmed közvetítésével a Szentatyával is.

Mazarininek minden oka megvolt rá, hogy a király szavait elégedetten nyugtázza, hiszen burkoltan azt jelentették, hogy a pápát és őt is elfogadtuk közvetítőnek ebben az ügyben. Röviden összefoglalta olaszul Barberininek mindazt, amiről tárgyaltunk, aki azonban igen szórakozottan, fél füllel hallgatta csak, mert gondolatait minden bizonnyal közismert ábrándja kötötte le.

Amiután mindketten távoztak, a bíboros sotto voce váltott néhány szót a királlyal, én pedig eközben, távolabb húzódván, kitekintettem az ablakon. Ekkor hallottam, hogy Lajos hívja Beringhent, és utasítja, hogy haladéktalanul hívja ide a főkamarást, aki nem tartózkodhatott túl távol, mert egy szempillantás múlva a király előtt termett.

A király megkérte, értesítse a két királynét, hogy másnap Lyonból Grenoble-ba indul a seregével, de úgy kívánja, hogy ők maradjanak Lyonban, mert sehol kényelmesebben nem tölthetik az idejüket, mint ebben a városban. Marillac úr pedig szabadon választhat, hogy Lyonban marad-e vagy elkíséri őt Grenoble-ba. Amire Marillac úr azt felelte, hogy magas korára és rossz egészségi állapotára való tekintettel szívesebben marad Lyonban. Valójában a nagy ájtatos az anyakirályné mellett akart maradni, hogy tovább erősítse benne azt a gondolatot, miszerint a spanyolok elleni hadviselés a legalávalóbb dolog a világon.

A király május 7-én indult hadai élén Lyonból Grenobleba, s én a svájciakkal és Nicolas-val követtem a hosszú menetet; Nicolas-t ezúttal gyakrabban a hintómba invitáltam, amelyben együtt utaztam Fogacer-val és Saint-Martinnel, s ilyenkor a svájciak viselték gondját az ő lovának, meg az enyémmnek is. Nicolas olyan boldog volt, hogy a csípős reggeli hideg elől menedékre lelhet, hogy gyakran el is nyomta a buzgóság a lágyan ringatózó hintóban.

Fogacer ezt az időt arra használta, hogy föltegyen nekem néhány kérdést, melyekre én a legnagyobb óvatossággal feleltem, százszor is meggondolván a választ. Egyrésztől ugyanis viszonznom kellett Fogacer szívességét, hiszen nagy szolgálatot tett a bíborosnak és a királynak azzal, hogy kémeink gyóntatója lett, másrésztől viszont tudtam, hogy minden tőlem származó értesülést tovább fog adni a

pápai nunciusnak, az meg a pápának, így hát nagy gonddal mérlegeltem, mi az, amiről fontos tudnia a Szentatyának, s mi az, amiről jobb, ha nem tud.

- Nem szeretnék indiszkrét lenni - mondta Fogacer, s ezt köztudomásúan olyankor mondják az emberek, ha épp indiszkrécióra készülnek -, de kíváncsi lennék, miért kell a két királynénak Lyonban maradnia, amikor Grenoble oly gyönyörű város, tele nagy és kényelmes palotával, ahol a hölgyek biztonságban élhetnének, hiszen a háború messze zajlik.

- Nem tudom, miért rendelkezett így a király - válaszoltam -, de próbáljuk meg kitalálni!

- Próbáljuk! - egyezett bele Fogacer vidáman. - Kezdje kegyelmed a találgatást, hiszen társadalmi állása jóval magasabb, mint az enyém.

- Nagyon köszönöm. Kezdje hát a játékot a magasabb társadalmi állású! Nos hát: a király nem feltétlenül biztonsági okokból hagyta Lyonban a királynékat.

- Hanem politikai okokból? - kérdezett vissza Fogacer.

- Ha az ok politikai - folytattam -, akkor csak az anyakirálynéra vonatkozik. És a királynét a király csak figyelemelterelésül foglalta bele a parancsba.

- És mi lehet a célja ennek a hadműveletnek? - kérdezte Fogacer, jellegzetes ironikus mosolyával, szemöldökét magasán felvonva.

- Talán Lajos így akarta elejét venni, hogy Grenoble-ban, ha össze kell hívnia a nagytanácsot, az anyakirályné nyilvánosan kárhoztassa a háborút, és sürgesse, hogy bármi áron kössenek békét a százszor szent Spanyolországgal (hiszen csak ő irthatja ki a világból a hugenotta eretnokséget).

- Ami, ha jól értem kegyelmedet, zene lett volna az ellenség füleinek, még ha csak néhány követ élvezte volna ez esetben a muzsikát, aki azonban tüstént jelentette volna gazdájának az örömteli hírt, miszerint a francia királyi ház kebelében viszály és széthúzás tapasztalható, ami minden bizonnyal meggyengíti, s gyengesége befolyásolja majd a háború kimenetelét is.

- Viszont valamiféle tanácsot mégiscsak össze kell hívnia a királynak - folytattam elmélkedésemet -, hogy eldöntsék, legyen-e háború vagy sem.

- Csakhogy ez a tanács nem a királyi nagytanács lesz - szötte tovább gondolatait Fogacer -, hiszen az anyakirályné s jó néhány tanácsos is Lyonban maradt. Nyilvánvaló tehát, hogy Grenoble-ban egyszerű haditanácsra gyűlnek majd össze a marsallok, akiket annyira felháborítanak a "nemtelen és megalázó" feltételek, amelyeket a császáriak szabtak, hogy egész biztosan egyhangúlag a háború mellett szavaznak majd.

- S az anyakirálynét így ügyesen távol tartották a tanácskozásról. Attól kezdve pedig, amint atyám mondotta volt, "dróton rángatható a gyülekezet".

A haditanács, amely június 10-én ült össze Grenoble-ban, valóban egyhangúlag szavazott. Elvetette a császáriak javaslatait, és Savoya elfoglalása mellett döntött, azért is, hogy megbüntessék esküszegéséért az uralkodó herceget, meg azért is, hogy zálogot gyűjtsenek és megerősítsék magukat egy ellenséges támadással szemben. Savoya villámgyors meghódítása - két hét alatt a franciáké lett Chambéry, Rumilly és Annecy - valósággal elbűvölte a királyt.

- S vajon miért, uram? Miért örült annyira a király olyan városok elfoglalásának, melyeket sohasem mondhatott a magáénak?

- Ki szölt? Kegyed szakította meg, szép olvasóm, elbeszélésem fonalát? Minden tétoválás és szégyenkezés nélkül? Ráadásul egy olyan kérdéssel, amely királyomat vádolja?

- A bocsánatát kell kérem, uram? De talán a töredelmes bűnbánat helyett egy csöndes bocsánatkéréssel is beéri. Úgy tudom, annyira kedveli a gentil sessó-t, hogy igen elnéző vele.

- Ezt úgy értem, barátném, hogy egy csöndes bocsánatkérés kevésbé sérti az önérzetét, mint a töredelmes bűnbánat?

- Sokkal kevésbé. Úgy vélem, egy úrnak nagyra kell értékelnie egy hölgyet, ha az beismeri, hogy hibázott.

- Ezt nevezi, asszonyom, "halk bocsánatkérésnek"?

- Ezt, uram.

- Nos hát, én beérem ennyivel. Ha a vétkes oly szép, mint kegyed, semmiképp sem kívánom a halálát.

- Ó! Uraságod igen nemes lelkű!

- Ráadásul még válaszolok is a kérdésére. A király az említett városokat zálogként foglalta el, korántsem azért, hogy meg is tartsa őket. Ha a háborúnak vége, visszaadja mindet jogos tulajdonosának, amiként atyja is tette 1601-ben, amikor a savoyai herceg elkövette azt a hibát, hogy ostrom alá vette Grenoble-t: Henrik akkor megszállta Savoyát, de amiután békét kötöttek, visszaadta a savoyai hercegnek a városait, csak néhány kisebb területet tartott meg, hogy megtoldja velük királyságát.

- És Lajos is hasonlóképpen fog cselekedni?
- Természetesen! Pignerol kivételével mindent visszaad, nem a szegény hercegnek, aki addigra úgyszólván a halálán lesz már, hanem fiának és örökösének, Piemont hercegének, aki - amint kegyed is jól tudja - egy kedves, bájos, csicsergő leánykát vett feleségül, Franciaországi Krisztinát. Barátném, ugye kegyed sem képzeled, hogy Lajos kitépkedné a sógora tollát?
- Csak egy szóra még, uram! Miért volt Lajos olyan rendkívülien boldog, amikor atyja nyomdokain járva meghódította Savoyát?
- Lajos épp Savoya elfoglalásának évében, tehát 1601-ben született, és gyermekkorában a Savoyával kapcsolatos történeteket hallotta mindenkitől. Márpedig kegyed is tudja, asszonyom, hogy mivel anyai szeretetet nem kapott, a gyermek Lajos minden ragaszkodásával az atyján csüngött, Henrik volt a bálványa és a példaképe. Ezért lett Lajos is katoná-király, de nem az volt a célja, hogy raboljon és hódítson, hanem hogy megvédje minden jogtalan támadástól a szövetségeseit és a maga országát. Talán azt is tudja, asszonyom, hogy gyermekkorában szerette volna, ha ez lesz a neve: "Lajos, az Igazságos". Ez az óhaj bizonyos értelemben fogadalom volt, amit a király be is tartott. Ugyanakkor hadd emlékeztessenem arra is, asszonyom, hogy az igazságszolgáltatásnak két arca van: védi a jók érdekeit, de közben megbünteti a gonoszokat, akik ezen érdekeket megsértik.
- És a király meg fogja büntetni a gonoszokat?
- Legyen nyugodt, barátném, ha eljön az ideje, könyörtelenül megbünteti őket.

TIZEDIK FEJEZET

Az itáliai hadjárat fordulópontját 1630. július 18-a jelentette. Lajos hogy gyűlölte ezt a dátumot! A királyi csapatok mindaddig győzelmet győzelemre halmoztak. Elfoglalták Pignerolt, meghódították Savoyát, Veillanénál szétverték a herceg seregét és végül sikerült megtartaniuk Casalét, melyet Toiras védett már jó ideje.

De nem csupán ezt az egyetlen hadműveletsort kellett Lajos seregének végrehajtania. Volt egy másik s éppoly fontos célja is a hadjáratnak. Amíg a spanyolok Casalét ostromolták, a Val Tellinán keresztül Németországból érkezett császári csapatok bekerítették Mantovát, amely - mint tudjuk - öröklés útján a francia Nevers hercegre szállt. A császár azonban kétségbe vonta az öröklés jogosságát, s az egyik rokona számára követelte a hercegséget.

Valójában jóval többet akart. A spanyol Habsburg már elfoglalta Milánó tartományt, az osztrák Habsburgnak pedig Mantovára fájt a foga, hogy azután majd fokozatosan egész Észak-Itáliát bekebelezze: a bekebelezés Istennek tetsző, kegyes, áldott s a spanyol teológusok által jóváhagyott cselekedet lett volna, az első lépés a spanyol világbirodalom felé, melyet Dániel próféta megígért... Nevers hercege kétségkívül magas rangú úr volt, ám a rang nem pótolja sem az akaratot, sem a tudást. Rosszul és lagymatagon védte Mantovát, s éberségének hiányát kihasználva a császári csapatok rajtaütésszerűen elfoglalták a várost. 1630. július 18-án Nevers hercegeének épp csak annyi ideje maradt, hogy Ferrarába meneküljön, ahol - legalábbis én úgy gondolom - nyomban álomra hajtotta a fejét. A városát eközben gyalázatosan kifosztották.

Semmi sem terjed gyorsabban a rossz hírnél, s ami szintén érdekes: a rossz hír sohasem jár magában. Alighogy nagy szomorúsággal tudomást szereztünk Mantova elestéről, lovas futárok érkeztek marsalljainktól, és tudatták, hogy néhány táborhelyen felütötte fejét a pestis, s az egyik ezredünket máris megtizedelte.

A király nyomban összehívott egy szűk körű haditanácsot, tekintve, hogy sok marsall a hadszíntéren volt, a katonái közt. Már hajnalhasadtával odarendeltek engem is; a királyon és a bíboroson kívül József atya, Brulard de Léon úr (akit alig ismertem), Bouthillier tanácsos és mindössze két marsall, Schomberg és Créqui volt jelen, mind kialvatlanul, elgyötört, megnyúlt arccal. A király sápadtnak tűnt, de nagyon elszántnak; előbb a marsallokat kérdezte, hogy véleményük szerint vissza tudjuk-e hódítani Mantovát.

- Sire - mondta Créqui -, ehhez át kell vonulnunk Milánó tartományon és szembeszállni a spanyolokkal, azután Mantovában a császáriakkal is, hacsak a két hadsereg, közeledésünk hírére, nem egyesül, hogy így számbeli fölénybe kerülve megsemmisítse hadainkat.

- Hát kegyelmed, Schomberg, miként vélekedik?

- Rendkívül veszélyes vállalkozás lenne, Sire, mégpedig azért, mert túlságosan el kellene távolodnunk támaszpontjainktól.

- Kedves rokon? - fordult ekkor a király Richelieu-höz.

- Én is azt gondolom, Sire, hogy fejet kell hajtunk a földrajz előtt: Mantova sokkal messzebb van határainktól, hogysem vállalhatnánk egy kétes kimenetelű csata kockázatát. Én úgy vélem, tárgyalnunk kell, mert azzal legalább némi időt nyerünk. Két tárgyalást kellene folytatni egyidejűleg: egyet a spanyolokkal, Casale ügyében, amihez a pápát és Mazarint kérhetnénk fel közvetítőül; egy másik, már közvetlen tárgyalás során pedig a császárral való vitás kérdéseinket kellene tisztáznunk.

Hirtelen nagyon megijedtem, hogy engem küldenek majd Ausztriába tárgyalni, mivel beszélek németül, a bíboros azonban - nyilván mert más feladatot szánt nekem - József atyától és Brulard de Léon úrtól kérdezte meg, nem lenne-e ellenükre, ha őket kérnék fel a császáriakkal való tárgyalásra. Mindig mulattatott - talán nem kell elmagyaráznom, miért -, ha a király vagy a bíboros ezt a "nem lenne-e ellenére" fordulatot használta, amikor megbízott valakit egy feladattal. Most azonban nemcsak jót mulattam, de meg is könnyebbültem.

A király ekkor mindenkit elbocsátott, csak a bíborosnak és nekem mondta, hogy maradjunk, ami nagyon meglepett, ugyanakkor jó előjelnek is tűnt soron következő feladatomat illetően.

Alighogy az ajtó becsukódott a távozók után, Richelieu a király felé fordulva megszólalt:

- Tudom, hogy Grenoble nincs túl messze Lyontól, mégis meglepett, hogy Marillac úr Mantova elestéről csaknem velünk egy időben értesült, legalábbis ennek a levélkének a tanúsága szerint, amelyet ma kaptam tőle.

- És mit szól Mantova elestéhez? - kérdezte a király.

- Nem mondanám, hogy diadalittas, vagy megrészegült az örömtől, de a minket ért nagy csapás nyilvánvalóan nem keseríti el. Azt írja: "Ehhez hasonló rossz hírekre most már sűrűn számíthatunk."

- Aki másoknak rosszat jósol, lelke legmélyén kívánja is, hogy az a rossz bekövetkezzék - mondta Lajos.

- Ez a futóbolond annyira imádja Spanyolországot, hogy boldog, ha a spanyolok valakit legyőznek, még ha a saját hazáját is.

- Azt hiszem - vette át a szót Richelieu -, hogy az összeesküvők megpróbálnak hasznot húzni az ellenség győzelméből, és mivel felségedet nem merik támadni, valaki másra kiabálnak majd kígyót-békát. És ez a valaki más én leszek. Arra gondoltam, talán helyes lenne, ha felséged most visszatérne Lyonba, hogy lecsillapítsa a kedélyeket, nehogy még azzal is megvádoljanak, hogy meg akarom gyilkolni felségedet, azért tartom itt, a pestistől megfertőzött hadsereg közelében.

- Még meggondolom - mondta erre Lajos, zárkózott arccal; olyankor öltötte magára mindig ezt az arckifejezést, ha nem akarta azt a látszatot kelteni, hogy Richelieu óhajának enged.

- Sire - mondta a bíboros -, minden úgy lesz, ahogy felséged kívánja, és ha felséged a távozás mellett dönt, helyesnek tartanám, ha Orbieu herceg is Lyonba utaznék, ha másért nem, hát hogy Fogacer kanonok "bűnbánói" felől hírt kapjon. Ezekben a zavaros időkben mindennél nagyobb szükségünk van rá, hogy megtudjuk, mit beszélnek, és miben mesterkednek ellenségeink!

Végül, amint az várható volt, a király Richelieu javaslatát elfogadva döntött: ő is és én is visszautaztunk Grenoble-ból Lyonba, ami a térképen rövid út, de felettébb hosszú a valóságban, az elviselhetetlen hőségben. Ráadásul útközben igen középszerű szálláshelyekkel kellett beélnünk, s már mindenütt a pestisről szóló hírek keringtek, amely mintha ugyanolyan gyorsan haladt volna észak felé, mint mi.

Az út egy részét a hintómban tettem meg, de két alkalommal Lajos is meghívott a saját hintójába: először Guron úr és Bouvard doktor társaságában utaztam vele, másodszor pedig egyedül. Bouvard-nak is jó volt a beszélőkéje, Guron pedig kifejezetten nagy fecsegő, és lefogadom, hogy Lajos másodszorra már azért nem velük együtt invitált magához, mert tudta, hogy akkor szóhoz sem jutok. Jelenlétében egyébként is hallgatni szoktam, nem úgy, mint odahaza, Catherine-nal, a vidám "függöny mögötti csevegések" során. Látni, hogy Őfelsége fejét hátrahajtja a párnára s a szeme csukva van, azt gondoltam, hogy vagy alszik, vagy úgy tesz, mintha aludnék, hogy csöndben maradjak, így hát én is becsuktam a szemem, és előbb csak elálmodoztam, apámról, akinek korai öregségét bearanyozta Margot székesége, valamint jó barátjáról, a kedves, hirtelen haragú Miroulról, Mariette-ről, aki csodásan sült-főzött rá, azután régi családomról átröppentek ábrándos gondolataim az új családomra, Catherine-omra és kis Emmanuelemre, akiket hamarosan viszontláthatok, s ezért is vártam már oly türelmetlenül, hogy visszatérhessek Párizsba. Amint elképzeltem anyát és fiát Bourbons utcai palotámban, annyira elérzékenyültem, hogy még jobban belemerültem ebbe az éber álmodozásba, míg végül kezdtem valóban álomba szenderülni.

- Hát micsoda dolog ez, Sioac! - hallatszott hirtelen Lajos félig komoly, félig mosolygós hangja. - Alszik a király jelenlétében? Fűtül az etiketre?

- Jaj, Sire! - válaszoltam én, már teljesen éberén -, esedezem, bocsásson meg! De látva, hogy lehunyja a szemét, Sire, azt hittem, elaludt, és lassan, fokozatosan én is álomba merültem...

- Szerencsés ember kegyelmed, Sioac - mondta Lajos, egy mély sóhajjal. - De szeretnék a helyében lenni! Mert én bárhogy erőlködöm, nem tudok elaludni. Mintha menekülne előlem az álom.

- Talán mert túlságosan gyötri felségedet Mantova eleste.

- Ó, dehogy! Mantova csak egy balszerencsés hadi fordulat, amilyenben szükségszerűen mindkét félnek időnként része kell legyen: a kudarc és a siker egymást váltja. Nem ez az én bajom! Nem Mantova bánt engem, hanem a hitvány porhüvelyem.

- Hitvány porhüvely, Sire?

- Hát kegyelmed nem tudja, Sioac, hogy ájtatosaink így nevezik az emberi testet? Megvetik, mert romlandó.

- Teremtőm! - mondtam én erre -, mit bánom én, ha a testem csak hitvány porhüvely! Fő hogy ne fájjon s egészséges legyen.

- Épp itt van a bökkenő, Sioac. Gyakran fáj a fejem, de ma épp nem gyötör a főfájás, mégis mintha gyöngye volnék és valahogy furcsán érzem magam.

- Furcsán, Sire?

- Bouvard reggel megmérte az érverésemet, és biztosított róla, hogy nincs lázam. Tehát nem vagyok beteg. Nem is fáj semmim, sem a fejem, sem a gyomrom, sem a beleim. Mégsem vagyok jól, ahogy mondani szokták: nem érzem jól magam a bőrömben.

- Talán a hintó zötyögése okozza a bajt és a rossz éjszakai szállások. De mihelyt visszaérkezik a lyoni érseki palotába s ismét elfoglalja szép szobáját, rosszulléte elmúlik, Sire, és úgy alszik majd, mint a bunda.

- A próféta szóljon belőled, Sioac!

A következő megállóhelynél Lajos elbocsátott, nyilván meg akarta vizsgáltatni magát Bouvard doktossal, hátha kiderül, miért érzi olyan "furcsán" magát. Visszaszálltam hát a saját hintómba: Saint-Martin épp aludt, és Fogacer elértékenyült arccal nézte. A kanonok intett, hogy hallgassak, és ez most nem is esett nehezemre, mert a Lajossal folytatott beszélgetés bánatossá tett és elgondolkodtatott. A csönd azonban nem tartott soká, mert Saint-Martin felébredt és Fogacer, aki állandóan tanítgatta, nyomban nekikezdett a lyoni érseki palota leírásának.

- Kezdetben - mondta - csupán egy nagy kanonoki háztömb volt ez az épület, a Szent János-negyedben. Csak a XI. században "domum episcopalem cum turribus aedificavit" I. Humbert.

- És miért vannak tornyai? - kérdeztem.

- Mert a XI. században banditák fosztogattak ezen a vidéken, akik szívesen támadták meg az érseki palotákat, abban a reményben, hogy ott aranyat találnak.

- De hiszen ezért kiátkozás járt.

- A kiátkozás nemigen érdekelte őket. Csak a kötélről és a keréktől féltek ezek az istentelenek. És bizonyára tudja, hogy Richelieu sem sajnálta az időt, fáradságot és pénzt a palota megszépítésére, két kupolát tervezett hozzá, de még mindig nem sikerült befejeznie a nagy művet a Saône partján.

- A palota tehát a Saône partján áll? - kérdezte Saint-Martin, örömtől ragyogó arccal.

- Bizony - mondta Fogacer -, s részben ez adja a szépségét. Ráadásul világos az épület, s télen jól fűthető.

Fogacer megkért, hogy nem sokkal a palota előtt álljak meg, annál a háznál, ahol egyik barátja, egy pap lakik: nála szándékoztak megszállni Saint-Martinnal. Miután kitettem őket, egyedül folytattam utamat egy olyan utcán, amely most, kora reggel, cseppet sem volt forgalmas, alig találkoztam néhány szekérrel, lovassal és gyalogossal, úgyhogy a hintóm végül utolérte a királyét. Láttam, amint Őfelsége kiszáll, s elindul fölfelé a palota lépcsőjén. Tiszteletteljes távolságból követtem, majd hirtelen megtorpantam, látván, hogy a legfelső lépcsőfokon feltűnik az anyakirályné. A nagy, kövér asszony mozdulatlanul állt, ajkán dölyfös kifejezéssel, szemöldökét felvonta, szeme lángokat szórt, s egészen úgy festett, mint egy gonosz mostoha, aki épp arra készül, hogy elnászpángolja az iskolakerülő semmirekellőt.

- Nos hát, fiamuram - mondta durva hangon -, hát idejutott! Elvesztette a háborút! És kinek a hibájából? Richelieu hibájából, akitől szüntelenül csak rossz tanácsokat kap! Hát még mindig nem hullt le a hályog a szeméről? Mire vár? Miért nem kergeti már el?

- Asszonyom - mondta erre a király, miután mélyen meghajolt, de a szeme közben lángolt, s a hangja olyan volt, mint a jég -, nem veszíthettem el Mantovát, mivel sosem is volt az enyém, vagyis szó sincs vesztes háborúról. Viszont meghódítottam Susát, Pignerolt és egész Savoyát. És még mindig tartom Casalét. Ami pedig a bíboros urat illeti, bármit mondjanak is a tudatlanok, mindenki közt ő szolgál a legjobban engem.

Ezzel a király ismét mélyen meghajolt az anyja előtt, s miután megkerülte a gögnek és makacsságnak ezt

a roppant emlékművét, nagy léptekkel bement az érseki palotába, majd a szobájához érve hátrafordult, és intett, hogy kövessem.

- Sioac! - mondta, hanyatt dobva magát az érseki ágyon -, hallotta, milyen sértőn beszélt velem az anyám? Három hónapja nem látott, s most ez minden, amit mondani tud: "Elvesztette a háborút! Kergesse el a bíborost!" Mit vétettem, hogy egy ilyen anyával vert meg a sors? Sioac, tüstént írja meg a bíboros úrnak, hogy jöjjön utánam Lyonba. A pestis miatt, mely egyre jobban terjed, mindenképp fegyverszünetet kell kötnünk az ellenséggel, és ehhez szükségünk van a bíborosra. A marsallok viszont maradjanak Grenoble-ban, hogy gondját viselhessék csapataiknak s megakadályozzák, hogy a katonák elszökдössenek. Siessen, Sioac, írja meg máris azt a levelet, és hozza ide nekem nyomban. Meg fogja látni - mondta indulatosan -, hogy az anyakirályné minden nap, minden órában és minden percben azzal fog gyötörni, hogy kergessem el a bíborost. Látott-e valaki korlátoltabb, makacsabb nőszemélyt? A megérkezését követő éjszakán a király igen jól aludt az érsek nagyszerű ágyában, szemmel láthatóan kipihent volt, nem érezte magát fáradtnak, sem "furcsán", amint ébredésekor közölte velem, miután Bouvard megmérte a pulzusát. S amikor két nappal később Richelieu is megérkezett, már ismét "remekül érezte magát a bőrében". A bíboros olyan hírral szolgált, amely nem volt ugyan túl jó, viszont rövid távon hasznos lehetett számunkra. Giulio Mazarini fortélyosságának és makacsságának köszönhetően a spanyolok elfogadtak Casaléval kapcsolatosan egy hevenyészett és átmeneti megegyezést: Toiras és a franciák megtarthatják a fellegvárat, a spanyolok pedig elfoglalják a várost és a kastélyt. A fegyverszünet október 15-ig marad érvényben. Ha addig nem jelennek meg a francia seregek Casale falai alatt, Toiras-nak csapataival együtt el kell hagynia a fellegvárat.

Oly különösnek találtam ezt a fegyverszüneti megállapodást, hogy beszélni akartam róla Fogacer-val - nyilvánvalónak tűnt ugyanis, hogy Mazarini javaslatát a pápa ihlette.

- Barátom - mondta Fogacer -, most, hogy a császáriak elfoglalták Mantovát, hadseregüknek nincs semmi dolga, és a spanyolok nagyon nem szeretnék - s a pápa sem -, ha az osztrákok Casaléba jönnének, hogy segédkezet nyújtsanak nekik. Mert bár az osztrákok is, a spanyolok is Habsburgok, nem nagyon szeretik egymást: az ibériaiak úgy találják (és a pápa is), hogy a császáriak túl mohók és falánkok, ha hódításról van szó.

Különös dolog, de bárhogь kutatok is az emlékezetemben, nem tudok visszaemlékezni rá, hogy pontosan mely napon tört ki a királyon Lyonban az a betegség, amely kis híján elvitte. 1630. szeptember 21-én, szombaton, vagy 22-én, vasárnap? Képtelen vagyok a dátumot pontosítani, és amikor azoknak a memóriáját hívom segítségül, akik szintén jelen voltak, egyesek 21-e, mások 22-e mellett voksolnak. Tudom, hogy a dátum elhanyagolható részlet, ha egy olyan horderejű eseményről van szó, amely egy egész királyság sorsát megpecsételhette volna. Mégis aggaszt, hogy a történelem egy ilyen emlékezetes esemény időpontját sem képes rögzíteni.

Mielőtt Lajos visszatért volna Lyonba, az anyakirályné az érseki palotában lakott, de amikor a király megérkezett - akár azért, mert fullasztóan melegnek találta Lyont még szeptemberben is, akár, mert távolabb akart lakni a királytól, hogy nyugodtan fogadhassa a Lajos politikáját ellenző személyeket is -, átköltözött a Saône túlsó partjára, a már-már falusias környezetű ainay-i apátság épületébe: ide hívta a fiát, hogy tartson államtanácsot, azon a bizonyos napon, amelyet nem tudok pontosan elhelyezni a naptárban.

Nem történt semmi váratlan ezen a tanácskozáson. Az anyakirályné és Marillac hevesen érvelt amellett, hogy békét kell kötni a spanyolokkal, bármi áron. Az ülés többi résztvevője megalázónak érezte volna, mindent feladni, s ezért a harc folytatása mellett voksolt. A király pedig úgy foglalt állást, amint azt mindenki várta, így hát Marillac és az anyakirályné megint egyszer alul maradt az összecsapásban. Alig hagytuk el azonban az ainay-i apátság épületét, a király rosszul lett: megtántorodott, Richelieu vállába kapaszkodott, nehogy elesse, s elfúló hangon panaszkolta, hogy heves fejfájás fogta el és kirázta a hideg. Richelieu beültette a hintójába, s hogy lerövidítse az utat, nem a híd felé hajtatott, hanem az érseki palotával szemközt bárkába szállt, s azon kelt át a királlyal a Saône-on. Jobbról és balról támogattuk, úgy ment fel a lépcsőn, és amint a szobájába ért, hívták az orvosait.

De az udvari fecsegők és hírharangok máris pánikot keltettek a palotában, elhíresztelvén, hogy a király elkapta a pestist, s hogy a pestis most megfertőz és megöl mindannyiunkat.

Miután Beringhen segítségével levetkőztette Lajost, Bouvard doktor mindjárt látta, hogy szó sincs pestisről, s Richelieu sürgető kérésére nyomban el is indult, hogy közölje ezt azokkal, akik a király ajtaja előtt tolongtak, és már csomagolni készültek, hogy a ragály elől elmeneküljenek. Én is Bouvard-ral tartottam, hogy segítsek elhallgattatni a rémült emberek sírását és jajveszékélését. Amikor megláttak bennünket a király szobájának küszöbén, ijedten hátráltak, mintha mi ketten is pestisesek lettünk volna.

Ekkor sztentori hangon azt kiáltottam, hogy a királynak nincs pestise, s egyben arra kértem a jelenlévőket, csöndesedjenek el, s hallgassák meg Bouvard doktort. A határozott hang most is, mint mindig, megtette hatását, s a háborgó tömeg elcsendesült.

- Egészen biztos, hogy a király nem pestises - jelentette ki Bouvard -, hiszen egyetlen olyan tünete sincs, ami ennek a betegségnek a velejárója. Sem pestises mirigydaganat, sem karbunkulus, sem purpura nem figyelhető meg a testén.

Az udvaroncokat nemigen nyugtatták meg ezek a szavak, hiszen nem értették, mit jelentenek; ezért azt tanácsoltam Bouvard-nak, hogy éljen egyszerű, hétköznapi kifejezésekkel, amire csak nagyon kellenül állt rá, hiszen orvosaink szeretik misztifikálni a tudásukat. "S ami még rosszabb - mondotta volt atyám -, ha sikerül hatásos gyógymódot találniuk egy-egy betegségre, nem osztják meg felfedezésüket kollégáikkal, hanem kisajátítják maguknak, hogy egyedül csak az övék legyen a dicsőség, no meg persze a pénz is."

- Nos hát - mondta nagy nehezen mégiscsak Bouvard doktor -, ha egy ember elkapta a pestist, annak a következő látható jelei vannak: primo, egy nagy, gennyes kelés az ágyékon, melyet pestises mirigydaganatnak nevezünk. Secundo, fekete gennyes pattanások a hason, melyek orvosi neve karbunkulus. És tertio, változatos színű kis pattanások a mellen, ezeket mondjuk purpurák-nak. Öfelsége a három tünet egyikét sem mutatja, következésképpen nincs pestise.

Ekkor ismét átvettem a szót, s utasítottam a jelenlévőket, vonuljon vissza ki-ki a saját lakosztályába, s vigyázzon, ne üssön zajt, hogy a király nyugodtan pihenhessen. E szavaim után egy tucat íász jelent meg, Guiche gróf vezetésével, hogy őrizze a király ajtaját, s az udvaroncok, amint megpillantották őket, valóban visszahúzódtak, bár csak lassan és kellenül. Csak később tudtam meg, hogy miután pestisről már nem beszélhettek, az udvaroncok azzal vigasztalódtak, hogy a király betegségéért a bíborost tették felelőssé, aki fertőzött helyekre cipelte magával Öfelségét. Anna királyné is osztotta és támogatta ezt a vélekedést, mert amikor a palota egyik folyosóján találkozott Richelieu-vel, haragosan odavetette neki: "Ez lett hát a dicső utazás eredménye!"

Bouvard konzultációra hívta az udvar valamennyi orvosát, akik megállapították, hogy egyrészt a király gyomra kemény és felfúvódott, másrészt véres hasmenés gyötri szünet nélkül, vagyis vérhasban szenved. E diagnózis felállítása után érvágást rendeltek el, amit én elég különösnek találtam, tekintve, hogy a király már anélkül is elég vért vesztett. Atyám, amikor később beszámoltam neki az esetről, ordított haragjában. Tévedsz, kedves olvasóm, ha azt hiszed, hogy minden orvosunk híve volt az érvágásnak, mely divat Itáliából érkezett s egy ostoba párhuzam szolgáltatva hozzá az elvi alapot: ha egy kút vize megromlik, jó alaposan ki kell merni, s azután újra tiszta és iható vizet ad. Hasonlóképpen, ha egy ember megbetegszik, elegendő, ha eltávolítják a testéből a megromlott vért, s a szervezete azután megint tiszta és egészséges vért termel. De honnan az ördögből tudják, üvöltötte atyám, hogy a kieresztett vér romlott-e vagy sem?

Két napon át Lajos láza egyre magasabbra szökött, s a véres hasmenése sem múlt el. Kapkodva szedte a levegőt, időnként egyenesen fuldoklott.

Suffren atyának, aki vigasztalni próbálta, így felelt gyöngye, mégis határozott hangon:

- Ha úgy látja, hogy a végső veszély fenyeget, időben mondja meg. Egyáltalán nem félek a haláltól. Szeptember 27-én Suffren atya - mivel azt nem merte neki megmondani, hogy az orvosok már nem látnak reményt az életben maradására - azt javasolta, hogy gyónjon meg, lévén ez a nap a születése napja.

- Örömmel teszem - mondta Lajos. - Annál is inkább, mert tartok tőle, hogy a születésnapom egyben a halálom napja is lesz...

Azután minden szomorúság, sajnálkozás vagy félelem nélkül még hozzátette:

- Ma lettem huszonkilenc éves.

Nem tudom, mivel magyarázható, hogy a haláltusa előtt gyakran bekövetkezik egy olyan rövid időszak, amikor a beteg ereje visszatérni látszik, mintha a betegség úgy döntött volna, hogy megkegyelmez neki, de csak azért, hogy azután még nagyobb erővel törjön rá s most már el is ragadja.

Ez az átmeneti enyhülés Lajosnál is jelentkezett: a 28-ról 29-re virradó éjjel mintha megkönnyebbült volna. Ám 29-én reggel radikális visszaesés következett be. Tizenegy órától kezdve, amiután a király rengeteg vért vesztett, mindenki úgy látta, hogy felépülésére immár nincs semmi remény, és ekkor újra gyónt és áldozott. Vajon mi újat gyónhatott meg szegény király Suffren atyának két nappal korábbi gyónásához képest? Vétkezhetünk még a halálos ágyunkon is?

Amiután meggyónt, Lajosnak eszébe jutott, hogy a francia királynak megszületni és meghalni is a nyilvánosság előtt kell, megparancsolta hát, hogy sarkig tárják ki szobájának ajtaját. Az udvaroncok

beléptek, de látva királyuk csont-bőr testét, pisszenni sem mertek, csak letérdeltek, a király pedig így szólott hozzájuk:

- Bocsánatot kérek mindazoktól, akiket megbántottam, és nem tudok nyugodtan meghalni, ha nem lehetek biztos benne, hogy megbocsátottak.

És ekkor figyelemre méltó közjátékra került sor, ami azonban a tragédia közepette szinte észrevétlen maradt. Lajos intett a hitvesének, hogy lépjen hozzá közelebb, majd mindkét orcáját némán megcsókolta. Richelieu-t szintén magához intette, s őt is megcsókolta.

Az anyját azonban nem hívta magához. Mindenkinek megbocsátott a halálos ágyán, csak neki nem, olyan mély volt a seb, amit szeretetlen és megvető anyja ütött a lelkén.

Ám az is lehet, hogy a király, végtelen becsületességében, úgy érezte, most nem tehet olyat s nem is mímelhet olyan érzést, ami nem a szívéből fakad.

Bouvard doktor megkérte a főkamarást, szólítsa föl az udvaroncokat, hogy húzódjanak vissza a folyosóra, a király szobájának ajtaja azonban maradjon nyitva, hogy ne legyen odabent fullasztó a levegő. Az udvaroncok a legnagyobb csendben engedelmeskedtek, s egy részük - sejtve, hogy hosszú virrasztás következik - letelepedett a szőnyegekre. Csak az anyakirályné, a királyné, Gaston, Marillac és Richelieu maradt az ágy körül, mind karosszékekben ülve. Az orvosok, a király közvetlen szolgálatában álló nemesek és jómagam kissé távolabb húzódva álltunk. Bouvard doktor, aki régóta ismert, zsámyolt hozatott nekem egy inassal, ami nagy megkönnyebbülésemre szolgált, hiszen egyórás ácsorgás után már fájt a keresztcsontom, és a combom mintha a gyomromba fúródott volna.

A király kérésére a szobát illatosított gyertyák tömege világította meg, így hát jól láthattam a haldokló ágyát körülvevő családtagok arcát, akik oly kevésbé szerették királyukat.

Még Ausztriai Anna látszott a legfeldúltabbnak, de őt is sokkal inkább a saját sorsa aggasztotta, mint Lajosé. Bár többször is teherbe esett, egyetlen terhességét sem sikerült kihordania, s mivel nem adott trónörököszt Franciaországnak, ha megözvegyül, egy senki lesz csupán az udvarnál. Az egyetlen - és már régóta dédelgetett - reménye, hogy Gaston talán feleségül veszi. Anna erősen vonzódott a sógorához: az üresfejű, léha asszony jól szót tudott érteni a könnyelmű és nagy hangú Gastonnal. De ki tudja, hogy dönt majd Gaston, ha király lesz? Hogy miféle szeszély ragadja magával, s ki lesz az, akit végül majd feleségül vesz? Gyorsan elkötelezi magát, de éppoly gyorsan vissza is vonja a szavát. Bábu csupán, akit a tanácsosai rángatnak, de szélmalomhoz is hasonlíthatnánk: agyának kerekai úgy forognak, ahogy tanácsosai fújják őket. Anna illedelmesen ült karszékeiben, csipkés zsebkendőt szorongatva a kezében, jelezve, hogy ha eljő a pillanat, néhány könnyet is kész lesz ejteni. Ám közben titkos pillantásokat vetett Gaston felé, aki azonban ezt észre sem vette, annyira elbódította a gondolat, hogy hamarosan övé a trón. Úgy véltem, első dolga ugyanaz lesz, mint az anyakirálynéé volt, amikor IV. Henriket meggyilkolták: azonnal kiűrti a kincstárt, és miután az utolsó garasig elkótyavetyélte az állam vagyonát, melyből a királyságnak a hadseregét kellett volna fenntartania, békét köt Spanyolországgal, akár a legrosszabb feltétellel is...

A hatalmas, kövér anyakirályné, akinek csípője túlcsordult a karosszéken, egyenes derékkal ült, fejét kihívóan fölvetve, s úgy nézte haláltusáját vívó fiát, mintha mélységesen lesújtaná a bánat. Valójában hat gyermeke közül csak egyet szeretett, méghozzá a legérdemtelenebbet: Gastont.

Bár arca nem árulta el s nem is vallotta volna be soha, fia haldoklásának napja az anyakirályné számára a győzelem és az elégtétel napja volt. 1617-ben nagykorúvá vált fia erőszakkal kiragadta kezéből a hatalmat, amit jogtalanul bitorolt. Ráadásul még száműzte is, és bár utóbb visszatérhetett a Louvre-ba, hatalomhoz nem jutott soha többé, fikarcnyihoz sem. Márpedig ő úgy vélte, hogy mint a király anyjának, joga van mindenhez, a fiának pedig csak kötelességei vannak - s most végre ismét a kezébe kaparinthatja a politikai hatalmat is, amit annyira imádott, s amivel olyan rosszul élt. Istennek hála, vége a tehetetlenségben és megaláztatásban töltött éveeknek! Gastonnal mint királlyal könnyedén elbánik. Kisebbit fia nem érdeklik az államügyek, csak az élvezeteknek él. Csak legyen elég pénze, mással nem törődik. Ő, az anyakirályné, nyugodtan uralkodhat. Amint a király távozik ebből az árnyékvilágából, Richelieu száműzött lesz, s mindenütt tör és alabárd leselkedik majd rá. De lehet, hogy egy tördőfés túl kíméletes halál a semmirekellőnek.

Marillac úr az anyakirályné mellett ült és imádkozott - korára és betegségére való tekintettel nem térdelt le. Láttam, hogy mozog az ajka, és bár az imádságokat, melyeket egymás után elmondott, magam is betéve tudtam, a hozzájuk kapcsolódó gondolatokról sejtelmem sem lehetett. Mégis megpróbáltam kitalálni őket. Ájtatosaink ma úgy érezhették, hogy végre célhoz értek. Mindaddig képtelenek voltak megértetni a királlyal vagy Richelieu-vel, hogy az egyetlen politika, amely méltó egy katolikus királyhoz, a tridenti zsinat határozataiban foglaltatik benne, és hogy a protestánsokkal nem megegyezni kell, amint a

languedoci háború után a király tette "szégyenletes" kegyelmi rendeletével, hanem épp ellenkezőleg: az írmagját is ki kell irtani a királyságban és egész Európában az eretnek hitnek és azoknak is, akik e hitet vallják. E nagy feladat végrehajtásához Franciaország és a császáriak, valamint a spanyolok mélyeséges egyetértésére van szükség. És hogy ismét a barátaik lehessünk, persze némi engedményt kell tennünk nekik: le kell mondanunk Pignerolról, Susáról, Casalérol, magukra kell hagynunk itáliai barátainkat, és véget kell vetnünk ezeknek a háborúknak, amelyek oly költségesek, hogy Franciaország-szerte felkeléseket robbant ki a népi elégedetlenség.

Szeretném az olvasót emlékeztetni rá, hogy Marillac úr végtelenül tiszteletreméltó ember volt. Őszinte hívő katolikus, hűséges férj, szigorú, de szerető apa, a szegényeket irgalmas szívvel támogató ember és végül feddhetetlen miniszter, hozzáértő és szorgalmas, aki szigorú, kötelességtudó és erényes életet élt. Ragyogó páncélján mindamellett két rés is tátongott. Az egyik: miközben vasárnaponként a misén nem hallott mást, csak hogy szeretnie kell felebarátait, leghőbb vágya volt vagy egymillió protestáns lemészárlása. A másik: Marillac úr csatája nem volt egészen független személyes érdekeitől. Jól tudta, hogy ha a politikája győz, ő maga is győz, hiszen akkor Richelieu eltűnik a föld színéről, s az anyakirályné minden bizonnyal őt állítja a helyére.

Ami a bíborost illeti: ott ült a királyi család körében, amely oly dühödten kívánta a király és az ő halálát is, senkire sem nézett, s őt sem ajándékozta meg senki egyetlen pillantással sem. Nyilvánvaló volt, hogy amikor a haldokló király ajkát elhagyja az utolsó sóhaj, vele együtt a minisztere is elhagyja ezt az árnyékvilágot. Miközben mélyeséges szomorúsággal figyelte, mint távozik az életből ura, akit ő oly nagy odaadással és szeretettel szolgált, Richelieu már halottnak érezhette magát.

Ami ezután történt, azt minden jelenlévő csodának tekintette. Este tizenegy óra tájt a véres hasmenés újra elővette a beteget, erősebben, mint addig bármikor. Mindenki azt hitte, hogy a betegnek most vége, mert teljesen kiürül - valójában éppen ez mentette meg. Lajos ugyanis nem vérhasban szenvedett, amint orvosai hitték, hanem egy tályog keletkezett a belében, amely szerencsére kifakadt és a heves vérzés közben kiürült.

Állapota ezután oly gyorsan javult, amilyen gyorsan romlott a betegség kezdetén. A láza leesett, fájdalom megszűnt, s békésen elaludt. Másnap már fel akart kelni és enni kívánt.

Marillacnak és a királyi családnak minden reménye odaveszett! Fortyogó gyűlöletüket megint magukba kellett fojtaniuk, nem árasztathatják szét a világra!

Úgy tűnt azonban, hogy a játszmának még nincs vége: a két királyné titkon összesűgött. A király még gyöngé és beteg. A gyöngeségét kihasználva talán most el lehetne érni, finoman és kedvesen, hogy elcsapja Richelieu-t!

Anna királyné, miközben nem létező könnyeit törölgette csipkés zsebkendőjével, kecsesen ült hitvese ágyfejénél s bájos zavarral közölte, hogy jelenlegi állapotában (ismét gyermeket várt) milyen megkönnyebbülés azt látnia, hogy férje ismét ép és egészséges, s mily szörnyű volt az a gondolat, hogy elveszítheti... Azután pedig esdve kérte, hogy a férje csapja el Richelieu-t, "aki minden baj okozója, mely minket és különösen kegyelmedet sújtotta, Sire".

Lajos minderre a leggalánsabban reagált. Kifejezte reményét és vágyát, hogy a királynénak ezúttal sikerül megszűlnie gyermekét, és a bocsánatáért esedezett, amiért házaseletük "eddig nem a lehető legjobb volt".

Nagylelkűség szülte ezeket a szavakat vagy irónia? Hiszen nyilvánvaló, hogy sokkal inkább ennek a kelekótya nőszemélynek lett volna oka bocsánatot kérnie a Buckingham ügyben tanúsított könnyelműségéért, a Chalais-ügyben játszott zavaros szerepéért, és főként azért, hogy hosszú időn át, áruló módon, a Franciaország politikájára vonatkozó értesüléseket adott át Spanyolországnak.

Lajos azonban túlságosan gyenge volt még: kímélnie kellett magát, következképpen - kényszerűségből - a hitvesét is. Bár titkon felháborította asszonyának tapintatlansága, aki éppen most képes volt ezzel a kéréssel előállni, nem akart egy ilyen kínos, s ráadásul naponta ismétlődő vitába keveredni Annával.

"Barátném - mondta -, nagyon is igaza van, de meg kell értenie, hogy nem teljesíthetem a kérését, mielőtt békét nem kötünk a spanyolokkal."

A kis királyné készpénznek vette a halogató választ. Sietett, hogy diadallal jelentse az anyakirálynénak a történeteket, akinek cseppet sem volt ínyére a másik királyné sikere, hiszen ha a király enged valakinek, az nem lehet más, csak a tulajdon anyja. Úgy határozott hát, hogy ő is lecsap és kiveszi a részét a diadalból.

Ez a második roham még nagyobb megpróbáltatást jelentett a király számára. Anna királyné iránt, ha tiszteletet nem is, valami vonzalmat érzett. Bár csak nehezen "tökéletesítette házasságát", idővel úrrá lett a gátlásain. Bouvard doktor, akinek az éjszakai komorna minden reggel beszámol arról, ami a házasságuk

közt történt, naplót vezetett s pontosan feljegyezte a királyi pár szerelmi aktusait. Ő állapította meg azt is bölcsen, hogy ha a király éjjelente csak egyszer szerelmeskednék hitvesével, az monarchikus kötelességének teljesítése volna. Ám ha az aktust kétszer-háromszor is megismétli, az nyilvánvalóan azt jelenti, hogy élvezetét leli benne. Bouvard doktor e tény hangoztatásával igyekezett elejét venni a Lajos érzéketlenségéről keringő pletykáknak, de sajnos a rosszindulatú, kaján szóbeszéd mindig életképebb az egyszerű igazságnál.

Mielőtt az anyakirályné felségesen helyet foglalt volna - nem az ágyfejnél, hanem egy karosszékekben -, Lajos már tudta, mit fog mondani, milyen szavakkal, s azt is tudta, hogy ha kérésére nemet mond, milyen üvöltözés veszi kezdetét. Lajos ezért elébe vágott a kérésnek, oly alázatosan, ahogyan egy jó fiúnak viselkednie kell mélyen tisztelt anyja jelenlétében. Kijelentette: tudja, mit akar az anyja kérni tőle, s kérésének szívest örömet elegendet tesz. Már elszánta magát e lépésre. De a végrehajtással várni kell, mert természetesen Párizsba való visszatérése előtt semmit sem tehet...

Ez is halogató válasz volt, de az indok más, ami már önmagában gyanút kelthetett volna az anyakirálynéban. A finezza azonban nem volt az erőssége. Ujjongott: jött, látott és győzött. De mivel a király megígértette vele, hogy a döntést titokban tartja, nem dicsekedhetett el nyomban a győzelmével, amint pedig szerette volna, várnia kellett, amíg visszatér a Louvre-ba.

Lajos is türelmetlenül várta már, hogy visszatérhessen Párizsba - azt remélte, hogy a jó versailles-i levegő tökéletesen meggyógyítja -, ezért végül úgy döntött, elindul az udvar nélkül, még a királynékat és Richelieu-t sem viszi magával. Ám amikor Roanne-ban kézhez vette azt a békeszerződést, melyet József atya és Brulard de Léon írt alá a császárral Regensburgban, annyira felháborodott, hogy azonnal gyorsfutárt küldött Richelieu-höz, s Roanne-ba rendelte, hogy vegyen részt a királyi tanács munkájában, amely az anyakirályné elnökletével fogja megvitatni és elvetni e békeszerződést.

Richelieu tüzet okádott, amikor elolvasta a szerződést: ez nem békeszerződés - kiáltozta -, ez kapituláció! Mindent visszaadunk: Pignerolt, Susát, Casalét, a császár viszont semmit sem ad, a nemrégiben elfoglalt Mantovát sem. Cserbenhagyjuk itáliai szövetségeseinket, és ennek az árulásnak a fejében Franciaország a császár szövetségese - vagy inkább a vazallusa lehet.

Richelieu csak később tudta meg, miként gondolkoztak küldötteink. Miután Regensburgban hírt vették, hogy Lajos haldoklik, úgy gondolták, hamarosan a bíboros napja is leáldozik, s a bekövetkező fejtelenségre való tekintettel - hiszen Gastonnak és a királynénak nincs érzéke az államügyekhez - jobbnak látták bármi áron békét kötni a császárral.

Amikor megtudtam, hogy Roanne-ban a király távollétében, s az anyakirályné elnökletével fogunk a békemegállapodásról dönteni, baljós előérzetem támadt, de az anyakirályné, aki korlátolt kis agyával úgy képzelte, hogy Richelieu úgyis el lesz csapva, mihelyt visszatér Párizsba, fölöslegesnek tartotta, hogy a békekötés ügyében szembehelyezkedjek a királlyal, annál is kevésbé, mivel a tanácsosok egyhangúlag gyalázatosnak és megszegényítőnek ítélték a szerződést. Marillac volt az egyetlen, aki a védelmébe vette. A király felépülése óta mindent sötétben látott, s úgy érezte, életének két nagy terve: a hatalom megszerzése s az eretnokség kiirtása egyre elérhetetlenebb távolságra kerül tőle. Metsző hangon, dühösen támadt Richelieu-re a szerződésnek egy jelentéktelen pontja miatt, azzal vádolván a bíborost, hogy hazudott e részletet illetően. Ezzel a kis egyéni csatározással semmit sem ért el. A békeszerződést elvetették, s a marsallok parancsot kaptak, hogy folytassák a háborút Itáliában.

Richelieu október végén indult vissza Párizsba, én pedig követtem, de nem szálltam hajóra a Loire-on az anyakirálynéval és Richelieu-vel, akik közt - legalábbis látszólag - a legnagyobb volt az egyetértés, hanem hintón utaztam: november 5-én érkeztem Párizsba, s pontban délben értem Bourbons utcai palotám elé.

Érkezésemre természetesen némi felfordulás támadt, ám a lépcső tetején nem Catherine jelent meg, amint vártam, hanem Henriette, aki amíg hozzám beszélt, le nem vette a szemét Nicolas-ról:

- Nagyuram, ne nyugtalankodjék. A hercegné ágyban van.

- Beteg talán? - kérdeztem ijedten.

- Nem! Dehogy! Van ugyan valami baja... de megfürdött és szépen kicsinosította magát. Amióta a kegyelmed levele megérkezett Roanne-ból, a hercegné minden nap, minden órában várja, és az Emmanuellel töltött időt leszámítva szüntelenül ágyban van, az összevont függönyök mögött.

Nem igazi betegség ez, nagyuram - tette hozzá Henriett, halvány mosollyal. -Vagy ha igen, hát én is szenvedek tőle!

Ezzel Henriette Nicolas karjába vetette magát, és szorosan magához ölelte, én pedig magukra hagytam őket s már futottam is felfelé a lépcsőn.

- Uram - mondta Catherine, míg jöttömre széthúzta ágyának függönyeit -, gonosz ember kegyelmed,

hogy ily soká magamra hagyott! És ne beszéljen nekem a kötelességeiről! Az első számú kötelessége én vagyok! Az a sok háború és cselszövés csupa ostobaság! A kegyelmed helye itt van, velem, vetközzék hát le nyomban, szépen kérem!

- No de barátném - mondtam én erre -, hiszen még meg sem mosakodtam s nem is borotválkoztam.

- Jobb is lesz, ha eredeti állapotában adja át magát nekem, hiszen - Istennek legyen hála érte! - kegyelmed igazából egy vadember. Megcsalt, mondja?

- Asszonyom, utazásunk első percétől az utolsóig sziklaszilárdan hű voltam kegyedhez.

- Kész meg is esküdni rá?

- Esküszöm mindenre, ami szent, a kegyed fejére, az én fejemre, Emmanuelére, Nicolas-éra és Henriette-ére, s az összes szolgálónk fejére!

- Kegyelmed bolond, uram, és olyan lassan, piszmogva vetkőzik, mint egy málé. Nem tudna kiugorni a ruháiból, ahelyett hogy lassan kifűzőgeti az összes ruhadarabját? Mondja, tényleg hű volt hozzám?

- Asszonyom, csak azt ismételhetem, amit már az imént is mondtam: hűségem sziklaszilárd.

- És megesküszik rá?

- Megesküszöm ismét, ha kívánja.

- Tudja-e, hogy ha hazudni merészel nekem, a szívébe vájom a karmomat?

- Asszonyom, csak nem változott párduccá a távollétemben? Az életem kockáztatom tehát, amíg babusgatom?

- Kegyelmed meg, uram, ilyen gyáva emberré változott a távollétében, hogy nem mer közelebb jönni hozzám?

- Én? Gyáva? No, majd mindjárt megtudja asszonyom, gyáva vagyok-e!

Ezzel beugrottam magam is a függöny mögé, és az ezt követő percek már semmiféle komoly társalgásra nem adtak módot.

Amiután szenvedélyes ölelkezésünk véget ért, szerettem volna Emmanuelt is látni, hiszen tudtam, hogy ott van, a mellettünk lévő szobában. A természetből csuda mód megáldott Honorée volt vele, s amikor beléptem, mélyen meghajolt, részben tisztelete jeléül, részben - legalábbis én úgy gondolom - azért, hogy lássam, csodás gömbölyűsége még mindig a régi. Hát láttam is, Catherine pedig titkon jól megkarmolta ezért a kezemet, s a fülembe súgta: "Felizgatták e roppant keblek?"

"Ó, dehogy!", mondtam én erre álnokul, és a karomba kaptam Emmanuelt, aki hosszú távollétem alatt bizonyára elfelejtette az arcomat, de nem találhatta túl visszataszítónak, mert párnás kis kezével nyomban megrángatta a bajuszomat. "Micsoda családom van nekem! - kiáltottam nevetve. - Az egyik a bajuszomat rángatja, a másik a kezemet karmolással!"

De hosszú pihenőnk - amely, mint Perrette mondta volt, hol mozgásban, hol fekvésben telt - ezzel még nem ért véget, s miután Emmanuelt visszafektettük az ágyába, elköszöntem Honorée-tól, vigyázva, hogy tekintetemet az állánál lejjebb ne ereszsem, újra elnyúltunk Catherine-nal baldachinos ágyunkban, a függönyök mögött, amiktől is az ágy olyan volt, mint egy csodálatos hajó, mely védelmet nyújt az óceán viharai ellen, a mi viharainktól azonban persze nem védett meg.

- Mit látok? - kiáltott fel Catherine, ugyanis fáradtan-jóllakottan félig lehunytam a szemem. - Alszik? A jelenlétemben! Mellettem! Amikor nekem még oly sok kérdésem volna!

- Kérdezzen csak, barátném! - mondtam egy mély sóhajjal. - Ha tudok, válaszolok minden kérdésére.

- Igaz, hogy Lyonban csak egy hajszál választotta el Lajost a haláltól?

- Igaz.

- És hogy végül egy csoda folytán menekült meg?

- A csoda az volt, barátném, hogy a belén keletkezett kelevény felfakadt és kiürült.

- Igaz, amit az egész udvar beszél, hogy ha a király meghal, a bíborost kivégezték volna?

- Ez sajnos nagyon valószínű. Sok ember kívánja a halálát: d'Épernon, La Rochefoucauld, Marillac.

- A miniszter?

- Nem! A fivére, a marsall. Egyesek pedig - például Troisville úr, a muskétások zászlótartó tisztje is - kijelentették, hogy ha parancsot kapnak, készek megtenni ugyanazt, amit Vitry tett 1617-ben Concinivel: közvetlen közlő golyót eresztetni a bíboros fejébe.

- És kegyelmedet, aki az egyik leghűségesebb szolgálója, kegyelmedet is megölnék? - kérdezte Catherine remegő hangon.

- Ez nem valószínű. Ha egy országnagyot elítélnék, a híveit nem ölik meg, mert úgy tartják, hogy urukat szolgálva csak a kötelességüket teljesítették.

- Adott esetben kegyelmedet tehát semmi baj sem érhetné?

- Azért ezt nem mondanám. Számúzhatnak az udvarból és Párizsból is. Akkor Orbieu-ben kellene

élnünk, és nem kapnék több megbízatást az uralkodótól. Amit nemigen bánnék. Nem szívesen szolgálnám az anyakirályné és Gaston spanyolbarát politikáját.

Ekkor csönd támadt, s ha e csönd értelmét meg akarom fejteni, azt mondhatnám, hogy Catherine-t meglehetősen bosszantaná, ha elűznék az udvarból, viszont nagyon örülne, ha megszabadulna mindattól az aggodalomtól, amit hosszú távolléteim alatt kell kiállnia. Másrészt pedig, bár eddig sem töltöttem túl sok időt az udvarban, az sem lenne kedve ellenére, ha végképp kiűznének onnan, hiszen az udvar az ő szemében nem volt más, mint egy sereg kiéhezett szoknya, melynek csakis a nadrág jár az eszében.

- Biztos benne, hogy kegyelmedet nem ölnék meg? - kérdezte.

- Biztos! Ki merne kezét emelni az özvegy Guise hercegné keresztfiára?

- Csak még egy kérdés!

- De ez már az utolsó?

- Igen, esküszöm mindenre, ami szent. A bíboros elleni ármánykodás a békekötés után is folytatódni fog?

- Furcsa mód még dühödtebben, barátném. Mert az összeesküvők koponyájába nem szorult szemernyi ész sem.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Szép olvasóm, egy szóra kérem!

- Hogyan, uram? Ma kegyelmed szólít meg engem? Teremtőm! Mily különös szerepcsere! Mi történhetett, és vajon mit kíván tőlem?

- Mivel úgy látom, asszonyom, hogy mohón olvassa Emlékirataimat, egyik kötetet a másik után, kíváncsi lennék, miként vélekedik Lajosról.

- Kezdetben, hogy őszinte legyek, nem voltam túl jó véleménnyel róla. Nem találtam rokonszenvesnek, hogy oly kevésbé szereti a gentil sessó-t, hogy oly nehezen "tökéletesítette házasságát", hogy szívesebben töltötte idejét kegyenceivel, mint hitvesével, nem tetszett a zárkózottsága, begombolkozottsága sem, valamint az sem, hogy amikor végre lecsaphatott ellenségeire, oly kegyetlenül tette. Kicsit még gonosznak is tartottam, ama különös büntetési szokása miatt, melyet kegyelmed tantálzás-nak mond, s ami azt jelenti, hogy kivár a büntetéssel, s akkor csap le, amikor az áldozat már azt hiszi, nincs mitől félnie. Nem találja különösnek, hogy éppen egy keresztény király alkalmazza ezt a módszert? És minek tulajdonítja, hogy a király egyáltalán kiagyalta ezt a fortélyos büntetési módot?

- Annak, asszonyom, hogy ifjúkorában oly alávalóan gyötörte az anyja és a két Concini. Akkor tanult meg Lajos várni, hallgatni, s megint csak várni, és bosszút forralni - mígnem, tizenhat éves korában, gondosan megválasztott cinkostársakkal, meg nem szervezett egy remekbe szabott összeesküvést, és akkor lecsapott: gyorsan és keményen. A Conciniket megölette, az anyját pedig száműzte. S mindennek ellenére az ostoba udvaroncok még ma is azt fecsegik, hogy Lajos gyenge, puha és bizonytalan, tehetetlen bábu Richelieu kezében. Erős vért óvhatja ezt a hazugságot, hogy sehogy sem sikerül a nyakára hágni!

- Ha jól értem, uram, ifjúságának nehéz éveiben tanult meg Lajos hallgatni és kivárni, s e kényszerűen kialakult készség vált később kormányzási módszerré. Csöndben vár, amíg ellenségei egészen megnyugszanak, esetleg még el is altatja a gyanújukat álságos ígéretekkel, s amikor már azt hiszik, semmi baj sem fenyegeti őket, lecsap.

- Bene! Benissimol, szép olvasóm! - amint Mazarini mondaná.

- Ó, uram! Köszönöm a dicséretet! Nagy örömet szerzett vele - őszintén szólva a bókok mindig elbűvölnek. Annaira, hogy időnként a gyóntatómnak is megvallom ezt a gyöngeségemet.

- És ő mit mond?

- Megszid a hiúságomért.

- Szerintem nincs igaza a gyóntatójának, asszonyom. Miként szerethetnénk másokat - ami nemcsak kötelességünk, hanem egyben a legnagyobb örömünk is az életben -, ha nem szeretjük mindenekelőtt önmagunkat? A mogorva, kötekedő, embergyűlölő, búsképű lovagok mind az emberiség kikoszarozott szeretői...

- Uram, ezt az üdítő megjegyzését jól elraktározom emlékezetemben, s majd mindig előveszem, ha kísértést érzek, hogy szeretni való kis testemet a megengedettnél is jobban szeressem.

- Asszonyom, Orbieu hercegné nem fog örülni, ha beszélgetésünk ennyire intim irányt vesz.

- Kérem, uram, higgye el, nem kacérságból, csupán meggondolatlanságból emlegettem "szeretni való kis

testemet".

- Mindazonáltal ez a fordulat semmiképp sem arra ösztökél egy úriembert, hogy hallatán szemérmesen lesüsse a szemét. Térjünk vissza, szép olvasóm, eredeti témánkhoz.
- Rendben van. Úgy vélem, uram, hogy Lajos halogató büntetési taktikájának fölemlegetése valami drámai fordulathoz szolgál bevezetőül. Mi volna az?
- Nem kevesebb, mint egy palotaforradalom! Az udvarban tréfaképpen úgy emlegették: "A lóvátettek napja", s ez a kifejezés oly találó, hogy végül így vonult be a történelembe is.
- És kiket tettek lóvá?
- Többek között az anyakirálynét és Marillacot.
- És ki tette lóvá őket?
- Ki más, mint a király?
- A király?
- Bizony, asszonyom, a király! A tények magukért beszélnek! Lajos sokkal inkább egy Machiavelli, semmint tehetetlen báb Richelieu kezében.
- No de uram, becsapni valakit nem túlságosan dicséretes dolog!
- Az attól függ! Nem szép dolog, ha jó és becsületes embereket tesznek lóvá. De ha egy gyűlöletes összeesküvés megghiúsításáról van szó, ha olyanokat táncoltatnak meg, akik elárulják királyukat és hazájukat, láznak uralkodójuk ellen, s leghőbb vágyuk, hogy megsemmisítsék az állam egyik legbiztosabb támaszát, hogy azután Franciaországot Spanyolország vazallusává tegyék és egész Európában legyilkolják a protestánsokat, sohasem látott méretű Szent Bertalan-éjt szervezve - nos hát ha ilyen emberek ellen irányul, minden fortély és ravaszság csak helyeselhető...

A Lóvátettek napja 1630. november 10-e vagy 11-e volt. Ezt a dátumot sem sikerült sohasem pontosítani. Nekem sem, mert ezekben a napokban nem tartózkodtam Párizsban: Saint-Clair úr Orbieu-be hívott, mert a kastély istállójában tűzvész pusztított, s szeretne volna, ha személyesen is meggyőződnék a keletkezett kárról. Az egész ügyről csak november 14-én szereztem tudomást, amikor visszatértem Párizsba, és ki mástól, mint Fogacer kanonok úrtól, aki mindig mindenről mindent tudott, s fontos is volt, hogy jól értesült legyen: miként állhatott volna különben Bagni nuncius s így a pápa szolgálatában? Ráadásul, amint az olvasó is biztosan emlékszik rá, Fogacer kanonok úr gyóntatta a bíboros besúgóit: gyónásuknak egy része a hitélethez tartozott, erről természetesen nem számolt be nekem Fogacer, egy másik része viszont nagyon is világi volt, amiről beszámolt, én meg nyomban továbbadtam az értesülést a bíborosnak.

A lóvátettek komédiájának első felvonása, mint már láttuk, Lyonban játszódott, s mivel az előző fejezetben részletesen beszámoltam róla, most csak röviden összefoglalom: Lajos még épp hogy csak lábadozott, erőtllenül, kimerülten feküdt az ágyán, amely könnyen a halálos ágyává válhatott volna, amikor a két királyné, egymás után, fölkereste, hogy ugyanazzal a kérdéssel zaklassa: elkergeti-e végre a bíborost, aki minden baj okozója, de legfőképpen azé a bajé, mely Őfelségét sújtotta? Lajos igennel válaszolt, vagy legalábbis úgy tett, mintha szándékában állna eleget tenni a kérésüknek. De csak akkor csaphatja el Richelieu-t - mondta egyiküknek -, ha már aláírták a szerződést a spanyolokkal. A másiknak viszont azt mondta, csak akkor csaphatja el Richelieu-t, ha visszatért Párizsba. A két királyné készpénznek vette a halogató választ, és egyik is, másik is örömtől sugározva tért vissza a saját lakosztályába.

A lóvátétel második felvonására a kis Luxemburg-palotában gördült fel a függöny, ahol az anyakirályné lakott. Fogacer számolt be nekem róla, aki aznap (10-én vagy 11-én - ő sem tudta pontosan a dátumot) már kora reggel hírt vett, miszerint az anyakirályné tudatta az udvarral, hogy ezen a délelőttön a királyon kívül senkit sem fogad, mert előző este gyógyaszt vett be. Ezzel együtt a Zocoli - ő hozta a hírt - egy még fontosabb értesüléssel is szolgált: a maggiordomo azt a parancsot kapta, hogy mielőtt a király bent lesz az anyakirálynénál, a palota összes ajtaját zárja be. A Zocoli még azt is hozzáfűzte beszámolójához, hogy bármi történék is, ő a maggiordomo után lopakszik, és titokban kinyitja a kis kápolnába vezető ajtót. Mielőtt Fogacer feloldozta bűnei alól, a Zocoli - a szokásos állomásokat átugorva - nyomban rohant Guron grófhhoz, hogy a távollétemben őt értesítse mindenről. Guron pedig ezúttal még arra sem szakított időt, hogy a hírharangot babusgassa, bármily nagy kedve is lett volna hozzá, hanem sietett értesíteni a bíborost.

Az olvasó nyilván könnyűszerrel elképzei, milyen hatással volt a bíborosra kémének nyugtalanító jelentése, hogy tudniillik másnap a király lényegében foglya lesz az anyakirálynénak, aki zárt ajtók mögött kívánja megleckézteni a fiát, s rávenni, hogy teljesítse a kérését. Kérem az olvasót, emlékezzék vissza

rá, amit Emlékiratom jelen kötetének VI. fejezetében írtam Richelieu-ről: érzékenysége és zsenialitása egyaránt átlagon felüli. Elég egy semmiség is - például hogy a király az orrára koppintson, amint legutóbb Nîmes-ben tette -, s Richelieu máris kétségbeesik, elsápad, reszket, zokog - mindez azonban nem tart soká. Richelieu gyorsan összeszedi magát, visszanyeri önuralmát, majd alapos megfontolás után erélyesen cselekszik.

Jelen esetben azonban az értelem és az érzelem heves csatája megnehezítette a bölcs döntést: lehet-e, szabad-e félbeszakítani az anyakirályné és a király négyszemközti beszélgetését? Ennek gyakorlati akadálya nem volt, hiszen a Zocoli jóvoltából a kis kápolna ajtaja nyitva lesz. De megzavarhatja-e a király és a királyné magánbeszélgetését? Nem vonja-e a fejére a király haragját?

Másrészről viszont, ki tudja, hogy az anyakirályné, zárt ajtók mögött, milyen eszeveszett rágalmakat zúdít majd Richelieu-re és a rokonaira, akik nem lehetnek ott, hogy megvédjék magukat? Már előző nap elbocsátotta Richelieu összes rokonát, akiket annak idején még a bíboros ajánlott be a palotába, ahol is a legkülönbébb tisztségeket töltötték be; különösen Combalet asszonyra fenekedett, akinek azt az elképesztő tervet tulajdonította, hogy feleségül akar menni Soissons grófhhoz, aki - miután megmérgezte a királyt és Gastont - Franciaország királya lesz, a Combalet pedig Franciaország királynéja. Csak Isten a tudója, ki ültette el az anyakirályné szegény agyában ezt az ostobaságot, amit oly igaznak hitt, mint a Szentírást.

Már az is elég megalázó volt Richelieu számára, hogy a király Lyonban mindkét királynénak megígérte a menesztését. Párizsba való visszatérésük óta másról sem fecsegték, így hát az egész udvar tudott a tervről, s alig várta, hogy a király elcsapja a bíborost. Richelieu-vel mindenütt, minden percben azt éreztették az udvaroncok, hogy már csak néhány nap, s megindul ellene a "rendkívüli eljárás". A "rendkívüli" jelző, melyet épp Richelieu honosított meg a legfőbb bűnvádi eljárások jelölésére, nem szorult magyarázatra. Richelieu le volt sújtva.

Az anyakirályné és a király nyilvánvalóan az ő menesztéséről fog tárgyalni a zárt ajtók mögött, így hát Richelieu nagy kísértést érzett, hogy közbeavatkozzék. De nagy volt a beavatkozással járó kockázat is. Lajos sokat adott az etikettre, nyilván azért, mert gyermekkorában az anyakirályné oly súlyosan megsértette mindig az előjogait. Tizenöt évvel később is a szemére hányta: "Sohasem bánt velem úgy, ahogyan a fiával s ahogyan a királyával kellett volna." A környezetétől lankadatlan és maradéktalan tiszteletet követelt. Nem tűrte, hogy túl hangosan beszéljenek a jelenlétében, azt pedig végképp nem, hogy bárki veszekedjék, kiabáljon, sértő vagy durva szavakat használjon.

Jusson eszünkbe: Richelieu, bármily óvatos volt is, Nîmesben kicsúszott a száján egy "feltéve, hogy", melyet Lajos túlságosan parancsolónak érzett, vagyis olyannak, ami sértette az ő királyi méltóságát. Ezért urbi et orbi szabadjára engedte haragját. S hiába volt Richelieu minden engedménye és hízeltelése, egy napba és egy éjszakába tellett, amíg a király lecsillapodott.

Miután minden kockázatot patikamérlegre tett, Richelieu döntött. Átkelt a Rubiconon. Lajos nyilván zokon veszi majd, ha megzavarja az anyjával folytatott beszélgetését. De Lajos különbséget tud tenni a lényeges és a mellékes dolgok között. Az etikett megsértése feledtetheti-e azt a temérdek nagy szolgálatot, melyet az évek hosszú során tett neki a bíboros, s amiért a király számtalanszor köszönetet mondott s nem győzte kifejezésre juttatni háláját és szeretetét? Az anyakirályné viszont nyilván éktelen haragra gerjed majd, átkozódik és leszidja őt a sárga földig, amit ő persze alázatosan és tisztelettudóan, szó nélkül fog tűrni. És ha az anyakirályné túllép minden korláton, és sértő, parancsoló hangon követeli a bíboros elbocsátását - annál jobb: Lajos nem tűri, hogy utasítgassák, hogy parancsoljanak neki. Ez a kockázat kiszámítható, bár az anyakirályné reakciója nem teljesen. Hiszen szigorú parancsot adott, hogy lakatolják be palotájának minden ajtaját. Vajon a döbbenet és a rémület milyen hatást vált ki belőle, ha Richelieu - már-már ördögi módon - mégis megjelenik lakosztályában? Vagy éppen ezt akarta Richelieu? Provokálni, a végsőkig kiborítani, hogy dührohamában, már-már nem is emberi hangon üvöltözve támadjon őreá, a legocsmányabb szavakkal, amilyeneket legfeljebb a piacon hallani? Azzal a közönségességgel és durvasággal, amittől Lajos mindennél jobban iszonyodik? Richelieu még arra is számíthatott, hogy az anyakirályné féktelen dühében elköveti azt a végzetes hibát, hogy rákényszeríti Lajost: válasszon közte és minisztere közt.

Úgy képzelem, hevesen kalapálhatott a bíboros szíve, amikor mindig makulátlan reverendájában belépett a kis kápolna újra kinyitott ajtaján. Mivel egy időben az anyakirályné házának főintendánsa volt, mindenkit ismert a kis Luxemburg-palotában, s így akadálytalanul eljutott addig a teremig, ahol anya és fia megbeszélése zajlott.

A király egyedül volt [Saint-Simor, atyja azt állítja, hogy vele volt, de mivel sok valószínűtlen dolgot állít emlékirataiban, nemigen hiszek neki] és az anyakirályné is, leszámítva két-három komornát, akikre a

királyné ügyet sem vetett, ami hiba volt a részéről, hiszen ott volt köztük a Zocoli is, akinek köszönhetően megtudtuk, miként zajlott le pontosan a híres jelenet, mert - lévén egykori férje olasz - tökéletesen értette azt a keveréknyelvet is, melyet az anyakirályné beszélt.

Amikor Richelieu belépett a szalonba, amelynek ajtaja zárva kellett volna legyen, a király arcán bosszúság tükröződött, amiért a bíboros meg meri zavarni az anyjával folytatott négyszemközti beszélgetését. De mivel ő nem tudta, hogy az anyja parancsot adott az ajtók bezárására, nem lepte meg különösebben Richelieu megjelenése. Az anyakirályné viszont teljesen elképedt, s az együgyű, babonás lélek már-már arra gondolt, hogy Richelieu is, akárcsak az ördög, képes átmenni a falon.

Richelieu mindkettejüket mély meghajlással köszöntötte, s azután hosszú csönd állt be. A király nem szólt egy szót sem, s arcán továbbra is rosszallás tükröződött, a királyné pedig, vörös arcával, lángoló tekintetével és ziháló keblével úgy festett, mint aki mindjárt szétrobban.

- Bizonyosra veszem - szólalt meg Richelieu derűsen -, hogy felségeitek rólam beszélnek...

Az anyakirályné talán jobban viselte volna a bíboros betörését, ha Richelieu legalább olyan komolyan és fenségesen viselkedik, mint egy spanyol miniszter. De ez a könnyed hang végképp kihozta a sodrából, hagyta, hogy az indulat elragadja, és - amint már többször is mondtam volt - aki még nem látta az anyakirálynét dühöngeni, az semmit sem látott...

Először is felfújta magát, mint egy verekedéshez készülődő liba, azután ordítani kezdett s közben a lába rángott, karja kitekeredett, haja kibomlott, gyakran a keblét is felfedte ilyenkor, s mennydörgő hangját semmi és senki sem nyomhatta el. Még IV. Henrik sem, pedig ő aztán egy egész hadsereget el tudott némítani. S miközben hadonászott és üvöltött, a homlokáról borsószem nagyságú izzadságcseppek peregtek az arcára, és gusztustalan árkokat mélyítettek a vastag festékrétegbe.

- Ebbene sì! Noi parliamo di te! [Nos hát igen! Rólad beszélünk! (olasz)] - kiáltotta torkaszakadtából.

- Asszonyom Franciaország királynéja - szólt közbe ekkor a király. - Kérem tehát, hogy beszéljen franciául, és ne tegezze a bíboros urat.

De Lajos már tudta, hogy megjegyzésével éppúgy nem tudja útját állni az anyja dührohamának, ahogyan egy kis kavicssal sem lehet feltartóztatni az áradatot.

- Ebbene sì! Noi parliamo di te come del più ingrato e del più cattivo degli uomini! [Hát igen! Rólad beszélünk, rólad, a világ leghálátlanabb és leggonoszabb emberéről! (olasz)]

- No de asszonyom! - szólt rá a király. - Miféle hangot enged meg magának a jelenlétemben!

- E vero tu mi devi tutto, miserabile! Tua situazione, il tuo potere, tua fortuna. Io ti ho dato più di un milione d'oro! [Nekem köszönhetsz mindent, nyomorult! A helyzetedet, a hatalmadat, a vagyonodat. Több mint egymillió aranyat adtam neked! (olasz)]

- Asszonyom - mondta Lajos -, nem elegáns fölemlegetni ajándékainkat.

- De hát mit tettem, asszonyom? - kérdezte Richelieu remegő hangon, miközben a könnyei végigfolytak az arcán.

- Tu mi hai tradito! Traditore! Perfido! Furbo! Brigante! [Elárultál! Áruló! Hitszegő! Csaló! Gazember! (olasz)]

- No de asszonyom! Asszonyom! - próbálta leinteni a király. - Mi ez? Miket beszél? Miért veszekszik a jelenlétemben?

- Et tu vuoi maritare tua nipote al comte de Soissons, perfido! [. És hozzá akarod adni az unokahúgodat Soissons grófhhoz, te álnok! (olasz)]

- No de asszonyom - mondta Lajos -, ez csupán egy ostoba pletyka. Combalet asszony tisztában van a rangjával és sohasem álmodoznék ilyesmiről!

- Ebbene sì! - erősködött az anyakirályné, s a bíboros felé fordulva továbbra is üvöltött. - Tu vuoi maritare tua nipote, miserabile, al comte de Soissons! Basterà allora ché il Ré e Gastone per colpa tua siano avvelenati. Ecco Soisson Ré! E la Combalet regina! [De igen! Hozzá akarod adni az unokahúgodat, nyomorult, Soissons grófhhoz! Azután már csak meg kell mérgeztetned a királyt és Gastont és Soissons máris király, a Combalet pedig királyné! (olasz)]

- No de asszonyom - mondta a király, már rémülten -, kitől hallott erről a házassági tervről és a kettős gyilkosságról? Hiszen ez agyém!

- Ma e vero! - üvöltötte az anyakirályné. - Ecco Soissons Ré! E la Combalet regina! Quella femmina da nulla! En peggio è la più grande puttana del reame! Un rifiuto di donna! [De igenis igaz! Soissons akkor király lesz! és a Combalet királyné! Micsoda senkiházi az a nő! És ráadásul a világ legnagyobb kurvája! Egy szemét! (olasz)]

- No de asszonyom! Asszonyom! - mondta a király. - Miket mond? Hogy viselkedik? Veszekszik, üvöltözik a jelenlétemben és mocskos, sértő szavakat használ!

Richelieu ekkor feldúltan, könnyeket ontva, az anyakirályné lábához vetette magát, csókolgatta a ruhája szegélyét, biztosította róla, hogy ha valaha is megbántotta, hát csakis akaratán kívül, hogy kész minden követelését teljesíteni, hogy a királyné iránti tiszteletből még azokat a vétkeket is hajlandó elismerni, melyeket el sem követett, és bármit megtesz, amit a királyné parancsol neki. Röviden tehát maga volt a tisztelet és az alázat. És nagyon ügyes is volt: jól tudta, hogy az anyakirályné gyűlölete engesztelhetetlen, nem is őt akarta meglágyítani, hanem a királynak akarta bizonyítani példás engedelmességét, remélve, hogy sikerül Lajost meghatnia.

Az anyakirályné mindebből persze mit sem értett. Csak azt érezte, hogy ellensége a földre került, el akarta hát taposni.

- hoi siete furbo, miserabile. Anche le vostre lacrime sono false! Voi sapete recitare bene la commedia! Ma non sono che smorfie! [Maga egy nyomorult csaló! Még a könnyei is hamisak! Jól tud komédiázni! Minden, amit csinál, színlelés! (olasz)]

Ezután Lajoshoz fordult, és parancsoló hangon közölte: választania kell közte és e lakáj között, és hogy mindaddig nem fog részt venni a királyi tanács ülésein, amíg Richelieu ott lehet. Erre az ultimátumra Lajos egyetlen szóval sem válaszolt. Megkérte Richelieu-t, hogy távozzék. Azután elkészönt az anyakirálynétól, mondván, hogy sürgősen Versailles-ba kell utaznia. Ezután pedig határozott lépésekkel elhagyta a szalont.

A Luxemburg-palota kövezett udvarán várta a hintója, a kíséretéhez tartozó muskétások és Richelieu. Lajos sietős lépkekkel haladt el minisztere előtt, de egyetlen szóra, pillantásra sem méltatta, beszállt a hintójába, jelt adott, amire a kocsis a lovak közé csapott, a királyi muskétások nyeregbe pattantak, és a királyi menet elindult, pokoli zajt ütve a kövezeten, ami úgy hangozhatott Richelieu fülében, mint a lélekharang kongása.

Nem ő volt az egyedüli tanúja a király távozásának. A Luxemburg-palota minden ablakából udvaroncok leselkedtek, akik alig várták, hogy Richelieu gyalogosan elinduljon közeli lakhelye felé, s máris rohantak, s boldogan jelentették az anyakirálynénak, hogy az áruló kegyvesztett lett végre valahára...

Valójában mindaz, ami aznap történt, csak a lóvátétel második felvonása volt, és Lajos - bár egy szót sem szólt senkinek, s Richelieu-re pillantást sem vetett - elhitette az udvarral, következésképpen az anyakirálynéval is, hogy győzött és Richelieu-nek vége van. És vajon miért tette ezt? Nyilvánvaló, hogy miért. Ami a bíborost illeti: a látszólagos kegyvesztés arra szolgált, hogy megbüntesse, amiért sértő módon betört abba a szalonba, ahol a király és a királyné négy szemközti beszélgetése folyt. Azoknak a kissé kegyetlen "orra koppintásoknak" egyike volt ez is, amikben Lajos leghűségesebb szolgálóit részesíti időnként, hogy emlékeztesse őket, ki az úr a háznál, s hogy el ne feledkezzenek a neki járó tiszteletéről.

A büntetés szigorú volt ugyan, de nem tartott soká. Lajos megtapasztaltatta miniszterével a poklok kínját, de hamarosan ismét megajándékozta kegyével.

Az anyakirálynőt sújtó büntetés azonban visszavonhatatlan volt és végleges. A király azonban kedvét lelte az anyja tantalizálásában, s ezért a végső megaláztatás előtt megízleltette vele a diadal mámorát.

Valójában már régen elhatározta, hogy megszabadul - ahogyan ő mondta, a maga visszafogott stílusában - az anyakirályné "alkalmatlankodásától". Az anyakirályné látszólagos győzelme még egy nagy előnnyel járt. Sok összeesküvő lelepleződik most, a bíboros kémeinek könnyű lesz azonosítani őket, megtudni, mit beszélnek s miféle terveket kovácsolnak. Ezzel az egész összeesküvést el lehet majd fojtani, és a fő bűnösök nem remélhetnek kegyelmet.

Versailles-ban, távol a párizsi királyi udvartól, Lajos fellélegzett. A fia majd szereti a fényűzést. Ő azonban az egyszerűséget kedveli. Versailles ebben az időben olyan volt csak, mint egy kis nemesi udvarház, két-három, éppen hogy bebútorozott szobával. Nem volt ez királyi rezidencia. Sem a nagytanács, sem a miniszterek nem kaptak ide soha meghívást, s az udvar még kevésbé.

- Kedves kanonokom, kegyelmed ott volt, elmondaná, mi történt Versailles-ban Lajos és Saint-Simon között?

- Semmi olyasmi, amiről Saint-Simon suttogott - mondta Fogacer, a rá jellemző gunyoros mosollyal. - Persze csak kevés embernek adta elő a történetét, sotto voce, én azonban, mivel Bagni nuncius szolgálatában állok, a kevesek közt voltam.

- És mit mesélt?

- Egy tündérmesét, vagy - ahogyan egyházam mondaná - egy apokrif történetet.

- Mégis, miről szólt ez a történet?

- Hogy a király - ha már egyszer Versailles-ban volt - az ő véleményét kérte, menessze-e vagy sem Richelieu-t. S ő akkor hosszan érvelt Richelieu mellett.

Ezt hallván hangos nevetésre fakadtam.

- No nézd csak, a szürke kis istállómeister, aki utólag úgy tesz, mintha Richelieu szerencsésének kovácsa lett volna, vagyis olyan szerepet tulajdonít magának, amit sohasem játszott!

- Tehát nem hisz neki?

- De nem ám! - mondtam határozottan. - Egyetlen szavát sem hiszem!

- Én sem - mondta Fogacer -, és Bagni nuncius sem. Elsősorban azért nem, mert a király, Luynes-t leszámítva - de ezt is keservesen megbánta - sosem juttatta a legcsekélyebb politikai szerephez sem a kegyenceit. Másodsorban pedig azért nem hiszek neki, mert nézetem szerint a király már jóval Versailles-ba érkezése előtt eldöntötte, hogy Richelieu-t maga mellett tartja, az anyakirálynét pedig eltávolítja. Ebben egészen biztos vagyok, s úgy gondolom, elhatározása akkor született, amikor az anyakirályné azt mondta neki: amíg nem bocsátja el Richelieu-t, nem vesz részt a királyi nagytanács munkájában. Más szóval: ha nem engedelmeskedik, ő, az anyakirályné megbénítja az államgépezetet. Ekkor vált teljesen nyilvánvalóvá, hogy ha Lajos enged, mostantól fogva az anyakirálynénak joga lesz elűzni a fiának tetsző minisztereket s olyanokat állítani a helyükbe, akik az ő kegyeit élvezik. Ami egyben azt is jelenti, hogy a király lemond jogáról az anyja javára, s ezzel kezdetét veszi egy újabb régensség szégyenteljes megaláztatása. Azt sem hiszem - folytatta Fogacer -, hogy Richelieu, miután egyedül maradt Párizsban s szörnyen szenvedett attól az "orra koppintástól", amit a királytól kapott búcsúzóul, azt fontolgatta volna, hogy Pontoise-ba menekül, onnan pedig az otthonának számító Le Havre-ba, ahol nagyobb biztonságban érezheti magát. A szóbeszéd szerint La Valette bíboros beszélte le erről a tervről, egy híressé vált mondat kíséretében, amely azonban nézetem szerint szintén nem hangzott el soha: "Aki feláll a játék mellől, veszít."

- Ezt a történetet én is ismerem - jegyeztem meg -, La Valette fűnek-fának büszkén mesélte, és én is meg vagyok győződve róla, hogy egy szó sem igaz belőle. Hiszen a bíboros, ha elmenekül, mintegy beismeri, hogy az anyakirályné ellene felhozott vádjai mind igazak. De főleg azért nem hiszem, hogy városába, Havre-ba készült volna, hogy ott védekezésre rendezkedjék be, mert ez a király elleni nyílt lázadást jelentette volna, azt, hogy kész szembeállni uralkodójával. Márpedig Richelieu egész életében egyetlen és legfőbb kötelességének azt tartotta - s ugyan miért változtatott volna ezen épp ebben a döntő órában? -, hogy várja a király parancsát, s ha a parancs megérkezett, bármi legyen is, engedelmeskedik.

- Kedves kanonokom, bocsássa meg a türelmetlenségemet, de megtudhatnám, mikor és kit küldött Lajos végül Richelieu-ért?

- Saint-Simon azt állítja, hogy ő küldte el "az egyik emberét" a király parancsára Richelieu-ért.

- "Az egyik emberét!" - mondtam nevetve. - Ez már hercegi szólás! Milyen felfuvalkodott a mi kis újsütetű hercegünk!

- Valójában én nem hiszem - mondta Fogacer -, hogy Lajos várt volna, amíg Versailles-ba ér, vagyis hogy teljes három órán át hagyta volna a bíborost a poklok tűzén égni. Szerintem alighogy elhagyta a fővárost, máris elküldte Richelieu-ért az egyik muskétását, azzal, hogy a bíboros haladéktalanul csatlakozzék hozzá. Ami már önmagában is óriási megtiszteltetés, hiszen Versailles, mint kegyelmed is tudja, Lajos vidéki menedéke. Soissons gróf kivételével senkit sem szokott meghívni ide, s most abban a szobában szállásolta el Richelieu-t, amelyben Soissons szokott aludni. Ó, kedves hercegem! Mennyire szerettem volna akkor megkettőződni, s egyszerre lenni Versailles-ban és a párizsi Luxemburg-palotában, hogy lássam, mi történik a király s mi az anyakirályné környezetében. De gyorsan megvigasztalódtam, hogy e képtelen vágyam nem teljesülhetett, ugyanis a Luxemburg-palotában olyan (tragédiába hajló) komédia játszódott le, amit a világért sem szalasztottam volna el.

- Én is ott voltam - mondtam. - Mivel a király egyetlen szó nélkül távozott azután, hogy az anyakirályné mennydörgő kirohanást intézett Richelieu ellen, majd ultimátumban szólította föl a királyt, hogy válasszon közte és a bíboros között, a szerencsétlen királyné végtelen együgyűségében azt képzelte, hogy a király hallgatása a beleegyezés jele, s esztelen meggyőződésében csak megerősítette az a tény, hogy a király, elhaladván Richelieu előtt az udvaron, egyetlen szóra vagy pillantásra sem méltatta, így hát az anyakirályné szentül meg volt győződve róla, hogy a király meneszti Richelieu-t. És ezt nyilvánosságra is hozta, szétkürtölte, s a hír szájról szájra járt az udvarban, sokak nagy meglepedésére.

Ekkor megjelent Marillac, s igen álszentül megkérdezte az éppen ott tartózkodó államminisztertől, Bulliontól: "Mi van? Történt valami? Mondja meg, kérem, mi folyik itt?" Így akarta elhitetni az udvarral, hogy semmit sem tudott az anyakirályné tervéről, holott minden valószínűség szerint az ő agyából pattant ki. Belépett az anyakirályné szobájába, aki nyomban tudatta vele, milyen ragyogó győzelmet aratott, és tüstént felajánlotta neki a bíboros megüresedett helyét. Marillac habozás nélkül elfogadta Richelieu

posztját, holott legalább óvatosságból meg kellett volna várnia, hogy vajon a király elfogadja-e őt legfőbb miniszterének.

A Marillackal folytatott beszélgetés után az anyakirályné, akin még jól látszottak dühöngésének nyomai, rendbe hozta az öltözkését, újrafésültette és kifestette magát a komornáival, majd kimerülten, de nagyon boldogan elnyúlt baldachinos ágyán, hátát az ágytámlának vetve. Ezután megparancsolta a maggiordomó-jának, hogy nyissa ki lakosztályának ajtajait. Az udvar az ajtókon át benyomult az anyakirályné szobájába, s csak a korlátok szorították vissza az ágytól a hízelgő udvaroncok seregét. Mindenki dicshimnuszokat zengett, hízelgett és hajbókolt az anyakirálynénak, aki csak úgy itta a tömjénező szavakat. Élvezte sikerét és diadalát.

- Hát nem elképesztő, hogy győztesnek hitte magát - kérdezte Fogacer -, holott a király egyetlen szót sem szólt?

- Az anyakirályné csak az üvöltözést érti, a csöndet nem - mondtam. - Ő azt gondolta: a király hallgat, tehát fejet hajtott az ő követelése előtt. Sikerült elűznie Richelieu-t, s a maga zavaros, együgyű módján ebből arra következtetett, hogy visszaszerezte a hatalmat, amit ezután egyedül fog gyakorolni, nem osztja meg senkivel, mint régenssége idején. És már ott van mellette Marillac, már osztogatja az állásokat kegyeltjeinek, boldog és diadalmas. Az agya olyan, hogy elfelejti azt, amit el akar felejtetni, és azt hiszi, amit hinni akar. Már nem emlékszik rá, hogy 1617-ben, amikor a király még nem volt egészen tizenhat éves, a legváratlanabban végeztette ki a két aljas kegyencet, őt pedig fogva tartotta a lakosztályában, mielőtt száműzte volna. És főként azt felejtette el, kellemesen elbódulva a felé áramló tömjénfüstben, hogy a király az úr felkentje, és legitimitásán felül a hatalom minden eszközével is rendelkezik: alkotmányos testületekkel, hadsereggel, kincstárral. Ráadásul azt is elfelejtette, hogy nem szereti a fiát, s az sem szereti őt, hogy a kettejük kapcsolata már csak protokoll és ceremónia, semmiféle érzelem sem fog szerepet játszani abban, ami őrá vár.

- És milyen érzést keltett az anyakirályné viselkedése hercegségedben? - kérdezte Fogacer.

- Természetesen a szegény királyné vaksága némiképp nevetséges is volt - mondtam. - Lajos, amióta drámai módon megszerezte a hatalmat, állandó küzdelmet folytatott az anyja erőszakossága és makacssága ellen. És az anyakirályné még mindig azt képzelte, hogy kiragadhatja a fia kezéből a jogart, ráadásul azután, hogy súlyosan megsértette, a jelenlétében szidalmazva a miniszterét. Mindamellet egy kis szánalmat is éreztem iránta: nem az ő hibája volt, hogy olyan korlátolt és ostoba, hogy semmit sem tud, semmit sem ért, és az udvarnál is mindig csalók, talpnyalók vagy fanatikusok kormányozták. Ha legalább szíve lett volna, hogy jószággal és szeretettel ellensúlyozza fogyatékoságait, de sajnos soha senkit sem szeretett, sem a férjét, sem a barátait, még a gyermekeit sem, kivéve Gastont, de őt is mindig a sárga földig leteremtette, valahányszor találkozott vele.

- És annak ellenére - kérdezte Fogacer -, annak ellenére, hogy annyi bajt okozott régenssége idején és azután is, kegyelmed még képes szánni őt?

- Érzésem szerint - mondtam -, ha valaki túljutott a nevetésen, ráébredt, milyen szánalmas látványt nyújt ez az esetlen asszony, amint félig ül, félig fekszik gyönyörű ágyán és nagy élvezettel lélegzi be a tömjént, ami az udvari majmok és pipiskedők füstölőjéből száll felé, akiknek szintén annyi eszük van csupán, mint egy verébnek. Az anyakirályné álomvilágban élt: úgy érezte, megint övé a hatalom, és korlátolt agyában persze meg sem fordult, hogy milyen közel van a tarpeji szikla a Capitoliumhoz. [Az ókori Rómában a győztes hadvezérek vonultak a Capitoliumhoz, s a Capitoliumtól nem messze volt a tarpeji szikla, ahonnét viszont a halálra ítéleteket taszították le, akár a korábbi győztes hadvezéreket is, ha utóbb elveszítették a Köztársaság bizalmát.] Kedves kanonokom, igazán nagy kár, hogy az úr sok egyéb kiváló erénye mellett nem ajándékozta meg kegyelmedet a mindenütt jelenvalóság képességével is, mert akkor most elmesélhetné nekem, mi történt Versailles-ban, miként találkozott ismét a király Richelieu-vel.

- Viszont tudok ajánlani valakit, aki kielégítheti a kíváncsiságát.

- És ki volna az?

- Guron úr.

- Micsoda? Guron úr ott volt?

- Bizony, Richelieu magával vitte Versailles-ba.

- És miért?

- Talán szerette volna, ha mellette van egy barátja életének e rendkívül jelentős pillanatában. Nagy kár, hogy kegyelmed, kedves hercegem, épp nem tartózkodott Párizsban, mert ez esetben biztosan kegyelmedet választotta volna...

Az olvasó minden bizonnyal emlékszik Guron úrra: az udvar nagyevőinek egyike ő, mely testvéri társaságnak sajnos a király is tagja, ami gyakorta zsörtölődésre készíti atyámat, s olyankor azt

mondogatja, hogy ha ő volna a király orvosa, bizony lebeszelné róla, hogy teletömje gyöngé gyomrát és beleit. De hogy visszatérjek Guronra, ugyanolyan csillapíthatatlanul vágyott a gentil sessó-ra is, mint a finom ételekre, így hát a Zocolit is ínyenc falatnak tekintette, de élvezetes együttléteikről természetesen Richelieu is tudomást szerzett, és szigorúan leteremtette szegény Guront, amiért összekeveri a munkát a szórakozással.

Amint beültem a hintómba, utasítottam a kocsisomat, hogy hajtson Guron úr palotájához.

- Nagyuram - szólalt meg Nicolas a cím hallatán -, szabad egy kérdést feltennem kegyelmednek?

- Szabad, Nicolas.

- Guron úrnál fogunk ma délből ebédelni?

- Nem, nem! Csak meghívjuk ma estére, vacsorára, Bourbons-palotába.

- Csakhogy máris későre jár, nagyuram, s tekintve Guron úr bőbeszédűségét, jócskán ebédelő után érünk majd haza.

- Ez valóban így lesz.

- És a hercegné nyugtalankodni fog és igen haragos lesz.

- Lehetséges.

- És jól le fogja teremteni nagyuramat.

- Nem, nem! Orbieu hercegné nem teremt le engem. Legfeljebb néhány apró megjegyzéssel illet.

- És engem is Henriette.

- Ez is lehetséges, Nicolas.

- És akkor mit teszünk, nagyuram?

Bűnbánóan és alázatosan viselkedünk.

- De miért?

- Azért Nicolas, mert nekik lesz igazuk: bosszantó dolog, ha a legfinomabb falatokat, melyeket annak készítettünk, akit szeretünk, végül egyedül kell elfogyasztanunk.

- No de nagyuram, a késés nem az én hibám lesz. Én csak a gazdámnak engedelmeskedem.

- Én meg a saját gazdaimnak. És nagyon fontos, hogy a lehető leggyorsabban megtudjam, mi történt a király és Richelieu között Versailles-ban.

- Miért nem árulhatjuk el a hercegnének, hogy ez késésünk oka?

- Mert az ilyesfajta mentségeket sohasem fogadja el egy feleség. Helyette inkább a legnagyobb alázattal megígérem neki kárpótlásul valami szép ajándékot.

- Isten az égből! Ha nagyuram így tesz, tőlem is ezt várja majd Henriette!

- Hát adj te is ajándékot a hitvesednek, Nicolas! Szegény Henriette! Ő nem érdemli meg az ajándékot?

- Megérdemelné, csak hogy nekem nincs pénzem az ilyesmire.

- Jó, majd én adok neked.

- Nagyuram a legjobb gazda a világon!

- Egyszerűen csak úgy bánok veled, ahogy velem bánnak az én gazdaim. Azt hiszem, ettől válik kicsit jobbá a világ.

Kedves olvasóm, mivel már előre felvillantottam a hazatértünk reánk: Nicolas-ra és énreám váró jelenetet, házastársi tapasztalatodra bízom, hogy kitaláld, hogyan is zajlott pontosan, s inkább néhány órát előreugrom az időben, amikor is egy igen üdítő délutáni pihenő, egy barátságos beszélgetés után, amit még egy kissé nyálasabb enyelgés is követett, az én kis Emmanuelemmel, késő este Guron úr erőteljesen megrángatta vasalt kapum csengőjét, s amikor a svájciak kinyitották belülről a kaput, de csak az után, hogy a szemközti házban elszállásolt svájciak felismerték barátunk címereit, a lépcső tetején vártam Guron urat, némi szorongással, mert Schomberg marsallhoz hasonlóan ő is félig megfojtott mindig az ölegetésével, barátságos lapockavergetésével meg kis híján összeestem.

Guron úr nemcsak falánk volt, hanem ínyenc is, így hát nagy örömmel látott neki a lakomának, melynek menüjét Catherine féltő gonddal állította össze. Guron többet evett, mint Catherine és én együttvéve, mert mi természetből is kisebb étkűek voltunk, de az elveink is mértékletességre hajtottak. Guron úr bókokkal halmozta el a ház úrnőjét a felséges lakomáért s a kiváló borért, mellyel az ételt meglocsoltuk, s amiután - gyümölcs híján - egy akkora szelet sajtot is lenyelt, ami egy egész járőr csapatnak elég lett volna, Guron úr már elemében érezte magát: "jó evéstől jön a jókedv", ahogyan minálunk, Périgord-ban mondják, s Guron úr már nagy szemeket meresztett az egyik komornánkra, akit Catherine aznap reggel fogadott fel. Én is megnéztem magamnak a leányzót, s bár csak lopva, óvatosan, Catherine mégis észrevette. Másnap már kora reggel elzavarta szegénykét; szerencsére még maradt annyi időm, hogy a kezébe csúsztassak néhány tallért, és megadjam neki féltestvérem, Conti hercegné címét, aki nagyon szerette a csinos lányokat - rossz, aki rosszra gondol!

Guron szívesen elidőzött volna még az asztalnál, hogy a lehető legtapintatosabban gyönyörködjék Catherine-ban és Henriette-ben, én azonban magammal vonszoltam a dolgozószobámba, hogy négyszemközt beszélhessek vele.

- A király és Richelieu versailles-i találkozója - kezdte beszámolóját Guron - két felvonásban zajlott: az elsőnél jelen volt Saint-Simon, Mortimar márk, Beringhen úr és jómagam is. A második négyszemközi beszélgetés volt, tanúk nélkül, amiről nem is tudtam volna meg soha semmit, ha másnap Richelieu nem számol be arról, mi volt eszmecserejük lényege. Az első találkozás érzelmes volt, a második inkább politikai jellegű.

- Lássuk akkor az elsőt.

- Mihelyt Beringhen ajtót nyitott, Richelieu belépett, és úgy nézett a királyra, mint az Atyaúrstenre, aki magához hívta a paradicsomba: borsószem nagyságú könnyecsek csorogtak végig az arcán, s szinte futott a királyhoz, hogy térdre vesse magát előtte. Lajos azonnal fölemelte a földről, majd a vállánál fogva magához ölelte, s azt hiszem, meg is csókolta volna a két orcáját, ha nem oly nedves; Richelieu szenvedélyes köszönetnyilvánítására pedig szűkszavúan csak annyit mondott, hogy mivel a bíboros a legodaadóbb szolgálója, úgy véli, kötelessége megvédeni. Ha a bíboros megfélemezett volna a háláról vagy a tiszteletről, mellyel az anyakirálynénak tartozik, minden bizonnyal nem így cselekszik. Ám Richelieu nem féledkezett meg egyikről sem. Az anyakirálynét az összeesküvők hazugságai és mesterkedései vitték tévútra. Márpedig az összeesküvők ellen - bármit mondjon vagy tegyen is az anyakirályné - mindig meg fogja védeni legjobb és legalázatosabb szolgáját. Nos hát, kedves hercegem, mit gondol minderről?

- Azt, hogy a király igazságot szolgáltatott Richelieu-nek, de úgy, hogy közben az anyját sem vádolta! Nagyon is diplomatikusan járt el. Nem akarta, hogy akár Franciaországban, akár külföldön "rossz fiúnak" mondják. Ami a második felvonást, a király és Richelieu négyszemközi beszélgetését illeti, feltételezem, hogy a bíboros nem véletlenül számolt be róla kegyelmednek.

- Nem bizony, kedves hercegem - válaszolta Guron -, annál is kevésbé, mivel felhatalmazott, vagy inkább úgy mondanám: rám parancsolt, hogy mondjam el kegyelmednek is, s értésemre adta, miszerint nincs kedve ellenére, ha kegyelmed meg továbbadja Fogacer-nak, ő pedig a nunciusnak, a nuncius meg a pápának.

- Amiből nyilvánvalóan kitetszik, kitől tanulta a király a diplomácia finomságait. Hallgatom, kedves Guronom.

- A történet a következő. Amint tanúk nélkül, kettesben maradt a királlyal, Richelieu kifejezte soha nem múló háláját, amiért Őfelsége megvédelmezte ellenségeitől. De mindjárt azt is hozzáfűzte, hogy jól meghányta-vetette magában a dolgot, s arra a következtetésre jutott, hogy az lesz a leghelyesebb, ha visszavonul a közügyektől. Mert bár végtelenül tiszteli az anyakirálynét, és sohasem állna szándékában, hogy ártson neki, köztudott, hogy az anyakirályné engesztelhetetlen gyűlöletet táplál őiránta. Így hát sajnos nyilvánvaló, hogy az anyakirályné ellenszenve örökké csak megoldhatatlan bonyodalmakat okozna. Őt mindig hálátlansággal, zsarnokoskodással, erőszakoskodással vádolná a királyné, aminek következtében elvesztené minden hitelét és tekintélyét, amire pedig munkája végzéséhez feltétlenül szüksége van. Végtelenül tiszteli az anyakirálynét, de mivel semmiképp sem óhajtana - akarátán kívül - az anya és fia közti viszály állandó szítója lenni, jobbnak látja, ha most visszavonul vidéki háza magányába. Nos hát, kedves hercegem, erről az újabb szép történetkéről mi a véleménye?

- Egyrészt úgy vélem, hogy Richelieu jóslata minden bizonnyal beigazolódik: az anyakirályné, mivel nemcsak korlátolt, de igen makacs is, örökösen acsarkodni-fenekedni fog rá. Másrészt viszont azt is látnunk kell, hogy ez az előrejelzés megint csak választás elé állítja a királyt. Az anyakirályné durva, közönséges kirohanása végeztével ultimátumot intézett Őfelségéhez: válasszon, Richelieu vagy én! Richelieu, amikor az anyakirályné jövőbeli mesterkedéseivel indokolja lemondását, lényegében ugyanezt teszi, bár persze sokkal finomabban; mondandójának lappangó mögötte így hangzik: felségednek előbb-utóbb választania kell köztem és a királyné között. Most már csak arra lennék kíváncsi, mit mondott erre a király.

- A válasza határozott volt, ám óvatos. Egyrészt ellentmondást nem tűrően elutasította Richelieu lemondását: a bíborosnak ott kell maradnia az állam kormányrúdjá mellett. Ez parancs volt, méghozzá megfellebbezhetetlen. Azután azt is kinyilvánította, hogy bár tiszteli az anyját, "többel tartozik hazájának, mint az anyjának". Végül pedig kijelentette - s e mondatát, dús mögöttes tartalma miatt, igen pikánsnak érzem -, hogy "ha az anyakirályné képes lenne bölcs tanácsokkal segíteni a kormányzást, boldogan folyamodnék hozzá. De sajnos (itt a király egy mélyet sóhajtott) mindeddig semmiféle segítséget sem tudott nyújtani!" De nem is az anyakirálynéről van itt szó - folytatta Lajos -, hanem az összeesküvőkről

(Lajos nem tudta e szót fogcsikorgatás nélkül kimondani). "Végső soron az összeesküvők bűne, amiért kitért a vihar. Így hát az összeesküvőkkel kell leszámolnia!"

És valóban, anélkül hogy bárkivel, akár csak Richelieu-vel is, tanácskozott volna, már másnap hajnalban hozzálátott, hogy az összeesküvőkkel leszámoljon. Módszeresen, gyorsan és irgalmat nem ismerőn cselekedett. Az összeesküvők, akik mindeddig gyöngének és puhának mondták a királyt, most meglepődhettek, volt sírás és fogcsikorgatás. Az anyakirálynét egyelőre még megkímélte. De mihelyt az udvarban híre ment, hogy a király magához hívatta Richelieu-t Versailles-ba, a Luxemburg-palota egy szempillantás alatt kiürült, és az anyakirályné egyedül maradt. De még ekkor sem fogta föl, hogy a Richelieu elleni durva kirohanása okozta a vesztt. Az átkozott ajtót okolta, amelyet elfelejtettek bezárni. Összetévesztette az okot az okozattal, eszébe sem jutott, hogy az ok az ő helytelen viselkedése volt, vagyis hogy minden másként alakult volna, ha nem támad oly dühöden Richelieu-nek.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

Ellentétben az udvari fecsegők állításával, akik az unalomig ismételték, hogy a "vörös ember" - Richelieu-t nevezték így ostobán, vére és reverendája színe után - agyalta ki s hajtotta végre az összeesküvők elleni támadást, a király volt az, egyes-egyedül a király. Bár Richelieu egyetértett a vétkesek megbüntetésével, nem ő tüzelte a királyt, és semmi módon nem vett részt az összeesküvés felszámolásában. Ami nagyfokú önuralomról és önmérsékletéről tanúskodott, hiszen a szóban forgó összeesküvés célja az ő száműzése, vagy még inkább meggyilkolása volt.

Lajos Marillacra, a pecsétőrre csapott le elsőként, mert őt tekintette a legfőbb bujtogatónak, aki nyíltan is, burkoltan is támadta a király és Richelieu spanyolelles politikáját: nyíltan, hiszen a királyi nagytanácsban gyakran kelt ki, élesen és hevesen, e politika ellen; burkoltan, hiszen az anyakirályné bizalmába férkőzve ő ébresztett Medici Máriában, örökös rosszindulatú gyanúsítgatásával, mélységes ellenszenvet Richelieu iránt.

Kedves olvasóm, hogy elbeszéljem, mi is lett Marillac sorsa, engedj előbb néhány órával visszaforgatnom az idő kerekét. A Richelieu-vel folytatott, meleg hangú négyszemközti beszélgetés után a király lovas futárokat küldött államminisztereihez, s Versailles-ba rendelte őket tanácskozásra: ilyet ezelőtt sosem tett, hiszen - amint tudjuk - a versailles-i kis vidéki kúriát a király nem akarta királyi rezidenciává avatni.

A Versailles-ba rendelt államminiszterek a következők voltak: La Ville-aux-Clercs, Bullion, Bouthillier és Marillac. Igen, kedves olvasóm, Marillac! Márpedig Marillac akkor még nem tudta - ahogyan az anyakirályné sem -, hogy a király, nem sokkal távozása után, maga után hívta Versailles-ba Richelieu-t. Csak annyit tudtak, hogy a király a lehető legfagyosabban viselkedett Richelieu-vel, amikor elhajtattott a Luxemburg-palotából. Így hát azt gondolták, a király azért hívta az államminisztereket Versailles-ba, hogy Richelieu-t elbocsássa és Marillacot állítsa a helyébe.

Vesztüket szédítő reménységük okozta, amely egy egyszerű feltételezést kétségtelen bizonyossággá változtatott a szemükben. Az anyakirályné és Marillac ennek a bizonyosságnak a gyönyörében úszott egy rövid ideig.

Marillac, mielőtt elindult volna Versailles-ba, hazament, hogy összecsomagoljon és magához vegye a pecséteket. Később a házi lelkésze mesélte el nekem, könnyes szemmel, hogy Marillac, mielőtt betette volna az utazóládába, felnyitotta a pecséteket tartalmazó ládikát s hosszan elnézte a tartalmát, mintha fájlalta volna, hogy ha az állam legfőbb miniszterévé válik, nem maradhat tovább a pecsétek őre is. Ott volt mind a négy: a nagy királyi pecsét és az ő ellenőrző pecsétje, valamint a trónörökös pecsétje és az ahhoz való ellenőrző pecsét. Igaz ugyan, hogy a trónörökös még meg sem született, de pecsétjei már itt vártak reá, atya pecsétjeinek tőszomszédságában.

A ládika egyetlen kulcsa a pecsétőr birtokában volt: a szokásnak megfelelően aranyláncon hordta a nyakában és sohasem vált meg tőle. Ez a kulcs ugyanazt jelentette a számára, mint a püspök számára a pásztorbot és a süveg: nemcsak hivatalának, hanem méltóságának is a jelképe volt.

Márpedig Marillac úr valóban méltóságteljes ember volt, ahogyan az egy királyi főhivatalnokhoz illik is. Ez a magas, sovány férfiú mindig feketében járt, a szeme beesett volt és csillogó, orra hajlott, ajka keskeny, álla hosszú, keveset gesztikulált és minden körülmények közt megőrizte fenséges megjelenését, s mindig ellentmondást nem tűrő hangon szólalt meg, mint aki nem tart tőle, hogy tévedhet, hiszen mélységes ájtatossága révén közel került az isteni világossághoz.

Párizsban a Tournon utcában lakott, kétszer-háromszor jártam is nála, amikor Marillac és Richelieu még

megpróbált - nem túl nagy sikerrel - szót érteni egymással. Palotája nem volt túl nagy, sem jól fűtött, bútorzata is inkább szegényes. S úgy vettem észre, hogy személyzetének létszáma is a lehető legkisebb: egy házi lelkésze volt, egy szakácsa és két inasa. Komorna, érthető okokból, egy sem... Ugyanakkor, bár Marillac úr azt vallotta, hogy a test csak alkalom a vétkezésre, hitvány porhüvely, melyet minden igaz keresztény szeretne mielőbb levetkőzni, hogy tiszta és halhatatlan lelke kiszabaduljon a fogságából, nem idegenkedett annyira a gentil sessó-tól, mint az elmondottak alapján gondolhatnánk: megházasodott, s amikor megöszvegyült, ismét megházasodott.

Szerény háztartása miatt a jól értesült udvari fecsegők kicsinyesnek és zsugorinak mondták. Holott valójában arról volt szó, hogy Marillacnak lapos volt az erszénye. Lévéen feddhetetlen miniszter, hivatalában nem gazdagodott meg. És mivel mindkétszer vagyontalan nőt vett feleségül, végül csak államminiszteri és tanácsosi fizetéséből élt. És ez a kettő együttvéve sem biztosított fényes megélhetést. Hiszen míg mások számára a királyi tanács tagjainak járó tiszteletdíj csak egy kis plusz jövedelem volt, Marillac úrnak ez lett a legfőbb megélhetési forrása. Nem volt nagybirtoka, szőlője, vidéki háza. Semmi mása sem volt, csak ez a palota a Tournon utcában.

Nagyon hideg volt az 1630-as esztendőnek ezen a novemberi estéjén. Már a kapu előtt várta Marillac urat a hintó, a kocsis és a lovak, hogy nekivágjanak a fagyos éjszakában a Versailles felé vezető útnak. És Marillac, indulóban, már felhúzta prémmel bélelt kesztyűjét, amikor kopogtattak az ajtaján, ami igencsak meglepte, hiszen későre járt. Intésére az inas mégis ajtót nyitott: a küszöbön a másik államminiszter, La Ville-aux-Clercs tűnt fel, s udvariasan megkérdezte, hogy beléphet-e. Marillac úr bólintott, de még mindig egészen el volt képedve ezen a késői és váratlan látogatáson. La Ville-aux-Clercs belépett, bár - amint később elmesélte - szívesebben lett volna bárhol másutt, mint éppen itt.

- Uram - mondta, igyekezvén úrrá lenni hangja remegésén -, a király azzal bízott meg, hogy átadjam ezt a levelet, a saját kezébe.

Ezzel átnyújtotta a levelet Marillacnak, oly sietősen, mintha égetné az ujjait. Marillac remegő kézzel s rossz előérzettel, amelyről persze csak néhány pillanat múlva derült ki, megalapozott volt-e vagy sem, felnyitotta a levelet. Ez állt benne:

" Uram,

Mihelyt e levelet átvette, tüstént induljon La Ville-aux-Clercs úr kíséretében Glatignyba, kijelölt szállására, s reggel majd - szintén La Ville-aux-Clercs úrtól - megkapja a további utasításokat.
Lajos"

- Uram - mondta Marillac, mihelyt megjött a hangja -, kérem, foglaljon helyet!

La Ville-aux-Clercs leült, bár neki nem volt szüksége rá, viszont Marillac úr sápadtságából úgy ítélte meg, hogy a pecsétőr alig áll a lábán. Kért egy pohár vizet is, nem mintha szomjas lett volna: a vizet is vendéglátójának szánta.

És valóban, amikor az inas megérkezett egy kancsó vízzel és két pohárral, Marillac egyszerre felhajtott egy egész pohár vizet, s akkor végre újra képes volt megszólalni.

- Uram - mondta -, felteszem, hogy ha a további utasításokkal holnap kell szolgálnia, ma este semmit sem árulhat el belőlük.

- Valóban nem, uram - mondta erre La Ville-aux-Clercs.

- Mindazonáltal feltehetek kegyelmednek néhány kérdést?

- Természetesen, s szívből remélem, hogy olyan kérdések lesznek, melyekre jogomban áll válaszolni.

- És ha nem olyanok lesznek?

- Akkor meg kell kérnem, hogy bocsássa meg a hallgatásomat.

- Uram - folytatta ekkor Marillac gyöngye hangon -, az első kérdésem így hangzik: Richelieu bíboros úr Versaillesban van, a királlyal?

- Igen, ott van - válaszolta La Ville-aux-Clercs. Válaszát hosszú csönd követte.

- Uram - szólalt meg ismét Marillac úr -, megengedni, hogy néhány percre visszavonuljak?

La Ville-aux-Clercs bólintott, s Marillac imbolygó léptekkel elhagyta a helyiséget. Bement a szobájába, magához vett egy erszényt, majd házi kápolnája sietett.

- Atyám - mondta a lelkésznek -, elbocsátaná a nevemben a szakácsot és a második inast? Az első inas maradjon itt, amíg eladom a palotát. Kérem, fizesse ki a bérüket - tette még hozzá, és átnyújtotta az erszényt.

- Mindent úgy teszek, amint kívánja, uram - mondta a lelkész -, de mi történt nagyurammal? Beteg talán?

- A király száműz.

- Jóságos Isten! - kiáltott fel a pap -, majd nyomban hozzátette: - megengedi, uram, hogy kövessem száműzetésébe, s továbbra is szent hitünk vigaszával szolgálhassak kegyelmednek?

- Örömmel venném - mondotta Marillac -, feltéve persze, hogy Ófelsége megengedi. Megtenné most nyomban azt, amire kértem? Hamarosan indulnunk kell.

Amikor a pap elhagyta a kápolnát, Marillac az imázsámolyához tántorgott, letérdelt, majd arcát a tenyerébe rejtve imádságába mélyedt. Hatvanhét éves volt és már sokféle testi baj gyötörte. Hirtelen ür támadt körülötte. Már a második feleségét is elveszítette. Idősebbik fiát elvitte a láz Montauban ostrománál. A kisebbik fiát, aki ferences szerzetes volt, csak nagyon ritkán látta, a leányát pedig, aki karmelita apácának állt, sohasem. Most egyszerűen nagyon magányosnak érezte magát, mintha az egész föld elnéptelenedett volna körülötte.

Marillac úr hintója La Ville-aux-Clercs-ét követte Glatignyig, az ő hintója után meg egy tucat poroszló lovagolt, akik védték, de őrizték is egyidejűleg.

Marillac hajnali egy órakor ért glatignyi szállására. A szobája küszöbén, mielőtt búcsút vett volna La Ville-aux-Clercs-től, megkérdezte tőle, hogy vajon nyomban át kell-e adnia néki a pecsétet tartalmazó ládikát és a ládika kulcsát, amely a nyakában lógott. La Ville-aux-Clercs, aki teljes mélységében átérezte e kérdés ünnepélyes pátosát, azt válaszolta, hogy elég lesz másnap átadnia a pecsétet.

"A legjobban az döbrentett meg - mesélte nekem utóbb La Ville-aux-Clercs -, hogy egész este nem ejtettük ki, sem ő, sem én, a "kegyvesztése vagy a "száműzetés" szót."

Marillac tehát az utolsó éjszakáját töltötte most a királyi pecsétet társaságában; úgy képzelem, igen rosszul és keveset aludt, korán reggel fölkel, fölbresztette a papját, és megkérte, hogy celebráljon néki misét a ház kápolnájában.

A véletlen úgy hozta - s ez a véletlen mélyen megrázta Marillacot -, hogy a szentlecke e szavakkal kezdődött: "Boldogok, akik háborúságot szenvednek az igazságért, mert övék a mennyeknek országa."

Alighogy Marillac megkapta az úrtól e boldogító üzenetet, egy kéz megérintette a vállát, s bár csak könnyedén súrolta, mégis nagyon súlyosnak tűnt.

- Barátom - mondta La Ville-aux-Clercs -, ideje elindulunk végső úti célunk felé.

- Megengedné, uram - kérdezte Marillac -, hogy befejezzük a misét?

- Természetesen - válaszolta La Ville-aux-Clercs, s utólag igencsak elszégyellte magát a türelmetlenségéért.

De hát annyira kínos volt a számára a rábízott feladat, hogy szeretett volna mihamarább végezni vele.

A mise után, a nagyteremben, lelkészének és a poroszlók parancsnokának, Desprez alhadnagynak a jelenlétében adta át végül Marillac La Ville-aux-Clercs-nek a pecsétet tartalmazó ládikát és az egyetlen kulcsot, amely e ládikát nyitja.

Ezután hosszú utazás vette kezdetét, amely Châteaudunben ért véget: ebbe a kastélyba zárták be Marillacot, ahol azután éjjel-nappal fegyveres poroszlók őrizték, még akkor is - s ez különösen megalázó volt a számára -, ha a szükségét végezte. A fogvatartás költségeit neki kellett állnia, még őreinek ellátását is ő fizette. De mivel nem volt már sem pecsétőr, sem királyi tanácsos, nem kapott fizetést sem. Megtakarított pénze hamar elfogyott, azután kénytelen volt előbb kölcsönt fölvenni párizsi palotájára, majd el is adni ezt az egyetlen ingatlanát. Hogy valami értelmet adjon az életének, Marillac úr nekilátott a Zsoltárok fordításának. Erőfeszítése azonban hiábavalónak bizonyult. Rövid két év telt csak el, s Marillac 1632-ben visszaadta lelkét teremtményének, amint lelkésze mondotta: sokkal inkább a kegyvesztettségbe halt bele, mint valami betegségbe.

Engedd meg, kedves olvasóm, hogy most visszatérjek Versailles-ba: a tanács, a király javaslatára, Châteauneuf urat nevezte ki pecsétőrré, Nicolas Le Jay urat pedig a párizsi parlament elnökévé.

Mindketten a bíboros barátai voltak, vagyis Richelieu minden oldalról bebiztosította magát. Amint a tanács ülése véget ért, visszatértem Párizsba, a Bourbons-palotámba, ahol Catherine már erősen nyugtalankodott hosszú távollétem miatt. Töméredek kérdést tett föl Marillac úrral kapcsolatosan, melyekre azonban csak néhány nap múlva tudtam válaszolni, amikor találkoztam La Ville-aux-Clercs-vel, aki még akkor is küldetése hatása alatt állt s egészen fel volt dűlva. De mivel nem látok a jövőbe, Marillac haláláról ekkor még nem tudtam Catherine-nak beszámolni, hiszen az, mint tudjuk, csak két évvel később következett be.

- Barátom - kérdezte Catherine -, előfordulhatott volna, hogy kegyelmed kapja s nem La Ville-aux-Clercs ezt a hálátlan feladatot?

- Semmiképp sem, barátném. Marillac államminiszter volt, így hát csakis egy másik államminiszter közölhette vele kegyvesztésének szomorú hírét. Engem csak akkor bíznának meg ilyen küldetéssel, ha

egy hercegnek kellene megvinni a lesújtó hírt.

- És kegyelmeddel mi történt volna, ha mégis Richelieu veszít?

- Szerintem nem sok minden. Országunkban nem helyezik vád alá egy főrend embereit, mert úgy tekintik, hogy kinek-kinek a kötelessége urát szolgálni. Mindamellet az azt hiszem az első időkben jobbnak láttam volna elhagyni az udvart, s orbieu-i birtokomra költözni, családotul, nehogy egy fanatikus töre megtaláljon.

- Nagyon is örülnék, ha az udvartól távol élhetnék! - kiáltotta Catherine. - Azok az udvari pipiskedők mást sem tesznek, csak pletykálnak mindenkiről. Ha meg éppen nem pletykálnak, nadrágokra vadásznak.

- No de mire vonatkozik epés megjegyzése, barátném? - kérdeztem.

- Például Conti hercegnére, akiért annyira bolondul!

- Dehogya bolondulok érte!

- Mégis eltűrte, hogy Nemours-ban mindenki szeme láttára levetkőzzék az a szégyentelen, és úgy üljön kegyelmed mögé a lóra!

- De hát mondhattam-e neki nemet? Hiszen Conti hercegné a féltestvérem!

- Még szerencse, hogy rokon kapcsolatban állnak! Máskülönben már felfalta volna kegyelmedet az a szemérmetlen perszóna!

- És én vajon tehetetlenül tűrném, hogy felfaljanak?

- Chi potrebbe dirlo? [Ki tudná azt megmondani? (olasz)] - kérdezte Catherine.

- Asszonyom, amint a király mondaná: kegyed francia hercegné, beszéljen hát franciául!

- Szegény Marillac! - váltott témát hirtelen Catherine. - Milyen magasra emelkedett, s azután mily mélyre zuhant.

- Barátném, azért jusson eszébe, hogy az összeesküvés szellemi vezetőjeként mily sokat ártott Marillac Richelieunek, s hogy ha módjában áll, Spanyolország vazallusává alázta volna Franciaországot.

- Mindezt tudom, és most mégis sajnálom. De közben a legrosszabbakat kívánom az ájtatosoknak, akik tűzzel-vassal ki akarnák irtani a közöttünk élő protestánsokat. Marillacnak inkább a naivitása döbbsent meg. Miként becsülhette ennyire túl az ostoba és csökönyös anyakirályné befolyását? És miként becsülhette annyira alá a királyt, hogy azt képzelte, fel fogja áldozni az állam egyik legfőbb pillérét az anyja kedvéért, akit valójában sohasem szeretett s nem is becsült?

- Ez valóban rejtély, barátném. Úgy gondolom, Marillac melléfogásának két oka volt: a túlbuzgóság és a becsvág. Mindkettő vakká tesz...

- De tudja, barátom - fűzte tovább a szót Catherine -, én La Ville-aux-Clercs urat is sajnálom, hogy ilyen kínos küldetést kellett teljesítenie, annál is inkább, mert amikor Schomberg marsallnál találkoztam vele, az volt a benyomásom, hogy igen érzékeny és derék ember, az a fajta, aki még egy pacsirta halálát is megsiratja.

- Ha sajnálja őt, asszonyom, hát kétszeresen is sajnálhatja. Ugyanis alighogy megérkezett Versailles-ba, XIII. Lajostól nyomban azt a parancsot kapta, hogy térjen vissza Párizsba, és közölje az anyakirálynéval kedvence kegyvesztésének hírért. S amint utóbb hírért vettem, La Ville-aux-Clercs csak a szócső volt, a szavakat a király maga válogatta.

- És kíméletlenek voltak azok a szavak?

- Ítélje meg kegyed: La Ville-aux-Clercs, amint az anyakirályné felséges személye elé járulhatott, mélyen meghajolt; Medici Mária még mindig a tömjénezőktől körülvéve félig ült, félig feküdt ágyán, hiszen senki sem tudta még, mi történt Versailles-ban.

- Asszonyom - mondta La Ville-aux-Clercs -, üzenetet hoztam fiától, a királytól, melyet viva voce kell átadnom.

- Hallgatom - mondta erre az anyakirályné, arrogáns és durva hangon, mintha minden, ami a fiától érkezik, gyanakvásra és megvetésre adna okot.

- Őfelsége úgy találja - folytatta La Ville-aux-Clercs -, hogy a pecsétőr minden határon túlment, amikor felségedben olyan ellenséges érzelmeket igyekezett szítani, melyek cseppet sem illettek hivatalához.

- Miket hord itt össze, uram? - kérdezte az anyakirályné.

- Csak azt akarom mondani, asszonyom: a király úgy véli, a pecsétőr helytelenül cselekedett, amikor olyan ellenséges érzelmeket ébresztett felségedben a bíboros úr iránt, hogy felséged végül a menesztését kérte a királytól.

- Jól tettem, hogy azt kértem! - kiáltotta az anyakirályné, az udvaroncok helyeslő morájától kísérve.

- Úgy tűnik, asszonyom, hogy nem tette jól - mondta erre La Ville-aux-Clercs, anyagi szelídséggel -, mert a király letartóztatta Marillac urat és fegyveres őrizet mellett egy kastélyba záratta.

- Micsoda? Micsoda? - kiáltotta az anyakirályné, s hangjában a harag rémülettel elegyedett. - Micsoda újabb bugiab [hazugság. (olasz)] ez?

- Ez a szintisza igazság, asszonyom!

- Maggiordomo! - kiáltotta az anyakirályné, már rettentő haragra gerjedve. - La mia carrozza! Subito! Fogják be a lovaimat, jöjjön a kocsisom, az inasaim! Subito! Subito! Máris indulok Versailles-ba!

- Menjünk valamennyien Versailles-ba! - kiáltotta ekkor az egyik udvaronc. - És penderítsük ki onnan erőnek erejével Richelieu-t!

- Uram - szólalt meg határozott hangon La Ville-aux-Clercs -, szabadjon kijelentenem, hogy beszéde igen meggondolatlan! Nem elég, hogy a lázadás határát súrolja, de még esztelen is. A királyt muskétások őrzik Versailles-ban, valamint két elit hadtest. És kegyelmed azt hiszi, hogy ezek az urak tétlenül tűrnék a király legfőbb minisztere elleni erőszakot?

- Akkor majd én! - kiáltotta az anyakirályné, s láthatólag most már tényleg elszánta magát lovainak befogására; ez a "Fogják be a lovaimat!" tréfás szállóigévé vált az udvarnál, miután az anyakirályné már elvesztette minden hatalmát.

- Én magam megyek! - folytatta. - Magam megyek Versailles-ba! Én, egyedül! És majd beszélek a királlyal, sola a solo! És majd meglátjuk, nem tartozik-e számadással nekem!

- Asszonyom - mondta La Ville-aux-Clercs -, tekintélye csorbát szenvedne, ha hívatlanul Versailles-ba utaznék, s ezért a király nem fogadná. Egyébként valószínű, hogy már nem is találná ott.

Később La Ville-aux-Clercs úr elárulta nekem, hogy e kijelentése, amint a királyné mondhatta volna, bugia pietosab [kegyes hazugság. (olasz)] volt, de abban a pillanatban igen hasznosnak bizonyult.

- Akkor nem megyek! - jelentette ki az anyakirályné, éppoly határozottan, ahogyan egy perccel előbb még amellet kardoskodott, hogy megy. - Itt várom meg, hogy a király a bocsánatomat kérje, amiért semmibe vette a véleményemet és a saját feje után ment!

"Ezt a jelenetet még fájdalmasabbá tette a számomra - vallotta meg később La Ville-aux-Clercs, amikor az ügyről beszámolt nekem -, amikor látnom kellett, hogy amint az udvaroncok lassan, fokozatosan a tudatára ébredtek Marillac kegyvesztésének, a királyné ágyát körülvevő hízalgők száma kezdett megcsappanni, míg végül már alig egy tucat talpnyaló maradt csak mellette, akik vagy nagyon hűségesek voltak, vagy nagyon ostobák..."

Amiután beszámoltam Catherine-nak La Ville-aux-Clercs küldetéséről, ujjaimat a haján átfúrva megnyugtatólag simogatni kezdtem a tarkóját.

- Barátném - kérdeztem -, az anyakirályné iránt is érez most némi szánalmat?

- Épp ellenkezőleg! - kiáltotta Catherine. - Inkább azt kívántam volna, hogy azzal a majdnem-kegyvesztéssel, ami most az osztályrésze lett, már Fontainebleau-ban sújtsa a király, amikor végtelen göggyében porig alázta a languedoci hadjáratból győztesen visszatért Richelieu-t, aki éjt nappallá téve s az egészségét sem kímélve munkálkodott sikerünkért!

Nem akarom elhallgatni előled, kedves olvasóm, hogy némi rossz érzéssel és szégyenkezéssel számolok be azokról a szörnyű büntetésekről, melyeket a király az összeesküvőkre kiszabott. Különösen az egyik szankció volt nagyon fájdalmas a számomra.

Mégpedig az, amely a pecsétőr fivérét, Louis de Marillac marsallt, az itáliai hadak fővezérét sújtotta, nagyon keményen és nézetem szerint nem túl igazságosan; ez idő tájt épp Folizzóban táborozott, mert azt a megbízatást kapta, hogy nyújtson segítséget Casalénak.

Igaz ugyan, hogy Louis de Marillac éppoly ellenszenvet - hogy ne mondjuk: gyűlöletet - táplált a bíboros iránt, mint féltestvére, a főpecsétőr. És mivel hirtelen természetű, hivalkodó és sokat handabandázó ember volt, egy napon, Guise herceg és Bassompierre társaságában azt találta mondani, hogy ha parancsot kapna rá, megtenné ugyanazt, amit Vitry tett 1617-ben Concinival: egy pisztolylövéssel kilocsantaná a bíboros agyvelejét...

Mivel ez a beszélgetés az anyakirályné szobájában zajlott, aki gyönyörűséggel hallgatta a fenyegető szavakat, nem kerülte el a Zocoli csinos kis fülét sem, aki a megszokott úton eljuttatta a hírt a megfelelő helyre: meggyóna Fogacer-nak, aki továbbadta nekem az értesülést, én meg a királynak; Lajos ezeket a hebehurgyán kiejtett, ám fenyegető szavakat elraktározta magában, hogy alkalomadtán majd elővegye emlékezte rejtekéből.

S az alkalom most jött el: a király emlékezetes versailles-i tanácsülésén, amikor is határozat született Michel de Marillac száműzéséről, úgy találták, hogy ez a lépés nagyon is elkeserítheti a pecsétőr féltestvérét, aki mint az itáliai hadak fővezére vagy harmincezer katonának parancsolt. Tartani lehetett hát tőle, hogy a marsall megpróbál elégtételt venni a fivérét ért méltánytalanságért, és mivel esze nincs sok, netán nyíltan föllázad királya ellen. Bár a helyszínen volt a két helyettese, Schomberg és La Force

is, a király két sziklaszilárdan hűséges embere, hatezer saját katonáját kivonhatta a vezényletük alól, akikkel ha Párizsba vonul, sok kárt okozhat s még az összeesküvőkben reményt ébreszthet újra. A tanácskozás résztvevői úgy határoztak hát, hogy nyomban a foglizzói táborba küldik az egyik ajtónállót, egy bizonyos Lépine-t, aki levelet visz a királytól Schomberg marsallnak; levelében a király megparancsolta, hogy Schomberg nyomban tartóztassa le Louis de Marillac marsallt, s erős őrizet mellett kísérje Párizsba.

Ez a Lépine kiváló lovas lehetett, hiszen mindenképpen a postajáratot megelőzve kellett a foglizzói táborba érkeznie: ha ugyanis csak egyetlen levél is előbb jut el Párizsból Louis de Marillac kezéhez, felrobban a puszkaporos hordó. Lépine nyilván lóhalálában vágatott, mert november 21-én, pontban délben, megérkezett Foglizzóba. S hogy azután mi történt, azt legmeghittebb, elválaszthatatlan jó barátomtól, Schomberg marsalltól tudom, aki később részletesen beszámolt nekem erről a tragikus történetről, s azt is megvallotta, hogy egész katonaéletében nem volt ennél fájdalmasabb napja. Szép olvasóm, kegyed minden bizonnyal jól emlékszik rá, hogy Schomberg-t tartották a leghűségesebb férjnek Franciaországban, olyannyira, hogy sok feleség, köztük az enyém is, gyakorta állította őt példaképül férjura elé. De a hűségen kívül is számos, szent könyveinkben előírt tulajdonsággal rendelkezett, s a gőg vétkébe sem esett soha, ami a legerényesebb ember életét is könnyen romba döntheti. Röviden tehát elmondhatjuk, hogy mindannyiunk példaképe lehetett volna, de hát nem mertük utánozni, mert túlzott tökéletessége eleve szárnyunkat szegte...

Sok irigylésre méltó érénye közt ott volt az egyik legritkább, a háladatosság is. És amint talán emlékeznek rá, nekem különösen hálás volt, amiért néhány évvel korábban közbejártam a királynál - ami sohasem volt veszélytelen vállalkozás -, hogy Őfelsége győződjék meg róla: csupa aljas rágalom vezetett a kegyvesztéséhez.

Emlékiratom jelen kötetének II. fejezetében röviden jellemeztem Bassompierre, d'Estrées és Créquui marsallt, e látszólag rendkívül magas rangú három férfiút. De a kép nem lenne teljes, ha nem ejtenék néhány szót La Force marsallról is, aki szintén ott volt, Schomberg és Marillac társaságában, a foglizzói táborban.

A La Force csak a hercegi neve volt. Valójában Nompars de Caumont-nak hívták, s a Castelnau valamint a Milandes kastély ura volt, Périgord-ban, vagyis azon a vidéken, ahol én magam is fölcseperedtem. Nompars de Caumont apjának, Francois-nak, volt egy nagyon szép unokahúga, Isabelle, akit az én felmenőm, Mespech báró vett feleségül: e frigy egyszerre volt boldog és boldogtalan - boldog, mert a házasságuk nagyon szerették egymást, s boldogtalan, mert az asszony buzgó katolikus volt, a férj viszont hajlíthatatlan protestáns, és mindketten makacsul ragaszkodtak a saját hitükhöz. 1630-ban, Foglizzóban, La Force marsall már hetvenegy éves volt, de még mindig jó kedélyű s igen jó erőben lévő férfiú. Az egész családja, amiként az enyém is, arról volt híres, hogy tagjai meglepően magas kort értek meg, s nekem jó okom volt azt remélni, hogy felmenőm, Mespech báró éppúgy, mint Francois de Caumont, La Force herceg, a lehető legkésőbb fogja megízlelni az örök boldogságot.

La Force marsall mint herceg és mint rangidős elsőbbséget élvezett Schomberg-rel és Marillackal szemben, így hát kissé bántotta is a királynak előző nap érkezett levele - igen, ez a levél csak egy nappal előzte meg Lépine-t, az ajtónállót! -, amelyben tudatta, hogy generalisszimusszá léptette elő Marillac marsallt. Ez a levél november 10-én íródott s aznap kelt is útra, vagyis egy nappal az előtt, hogy az anyakirályné oly dühödten nekitámadt Richelieu-nek; a király végső engedménynek szánta: azt remélte, hogy az anyja megenyhül a bíboros irányában, ha kegyencének fivérét ilyen magas rangra emelik. Ám a sors kegyetlen ironiája folytán a Marillac letartóztatását elrendelő levél, melyet Lépine hozott, egy nappal később érkezett csak Foglizzóba, mint az előléptetés. Lefogadom, hogy a francia történelemben soha ilyen közel nem került még a tarpeji szikla a Capitoliumhoz...

A marsallok kellemesen töltötték az idejüket. A hideg ellenére szépen süttött a nap, s a hó szikrázott a napfényben. És a marsallok, akik mindhárman igen nagyétkűek voltak, az egészséges emberek jó kedélyével készültek éppen asztalhoz ülni. Ebben a pillanatban érkezett meg az ajtónálló, Lépine, és hang nélkül (mert ezt a parancsot kapta) átnyújtotta a levelet Schomberg-nek, aki félrevonult, feltörte a királyi pecsétet és olvasni kezdte az üzenetet. La Force, aki egy percre sem felejtette el, hogy herceg s egyben rangidős is, odalépett hozzá, s a vállán keresztül a pergamenre pillantott, majd sotto voce odasúgta Schomberg-nek: "Vonuljon félre, uram, ezzel a levéllel!" Schomberg bólintott, a zsebébe süllyesztette a levelet, majd így szólott:

- Uraim, én nem tartok kegyelmetekkel. Kérem, egyenek nélkülem, azután majd együtt elolvassuk a király levelét.

Schomberg ezzel elhagyta a termet, s mivel egészen feldúlta az, amit olvasott, nyomban hívatta a

helyettesét, Puységur tábornagyot, és megparancsolta neki, hogy hívja össze a dolgozósobájába a francia gárdisták kapitányait. És mihelyt mind ott voltak, Schomberg komor arckifejezéssel így szólt hozzájuk:

- Uraim, levelet kaptam a királytól, amely mélyen elszomorít, s melyet kegyelmek is különösnek fognak találni. Most azonnal le kell tartóztatnom Marillac marsallt. Gondolom, fölösleges kegyelmeket emlékeztetnem rá, hogy a parancs az parancs. Nem az a dolgunk, hogy a parancsot megértsük, hanem hogy végrehajtsuk. Uraim, számíthatok odaadásukra és engedelmességükre?

Amire a legidősebb gárdakapitány kilépett a sorból, és erőteljes, zengő hangon, jól érthetően, ahogyan azt a hadseregben tanítják, kijelentette:

- Számíthat, marsall úr!

Ezután a többiek is előre léptek, jobbról és balról közrefogva a rangidőst, és ugyanolyan hangon, mint ő, elismélték ugyanazt a mondatot.

Amint talán még emlékeznek rá, együtt vészeltem át Toiras-val Ré szigetén az ostromot. És az első itáliai hadjárat során, valamint La Rochelle ostromakor is volt néhány veszélyesnek mondható küldetésem.

Katona azonban sohasem voltam, és a katonai fegyelem olajozott gépezete mindig elképeszt: csodálattal tölt el, de némi rémülettel is. Mihelyt egy határozott parancs elhangzik, mintha minden gondolat nyugovóra térne, hogy semmi se zavarja a testet a cselekvésben. Megértem én, hogy ennek így kell lennie: különben hogy rohanhatnának egy hadsereg katonái a tűzbe, hogy felvegyék a harcot a sáncokban rejtőző, felfegyverzett ellenséggel, abban a tudatban, hogy seregük egynegyedét vagy harmadát, sőt, talán felét néhány másodpercen belül megölik, megsebesítik vagy megnyomorítják az ellenség muskétái?

- Puységur - mondta Schomberg -, nagyon tapintatosan nézze meg, befejezte-e Marillac és La Force marsall úr az étkezést, és ha igen, kérje meg őket, hogy jöjjenek ide hozzám.

Tíz perc múlva megjelent a két marsall. Amint beléptek, a könnyen indulatba jövő Marillac, a kapitányokat megpillantva, ingerülten megkérdezte:

- Mit keresnek itt ezek a tiszték? A jelenlétükben nem olvashatjuk el nyugodtan a király levelét.

- Sajnálatos módon - mondta erre Schomberg - éppen a király levele miatt gyűltek össze itt ezek az urak. Ezzel átnyújtotta Marillacnak a király levelét.

Marillac elolvasta, elsápadt, megtántorodott, azután visszaadta Schomberg-nek.

- Mit jelentsen ez? - kérdezte, nehezen fojtva el rémületét és felháborodását. - Tegnap nevezett ki generalisszimusszá a király! És ma letartóztat! De hát miről van szó?

- Uram - mondta Schomberg, aki jól ismerte Marillac lobbanékony természetét, s ezért botránytól tartott -, tudja jól, hogy én a barátja vagyok. És arra kérem, hogy miután ez a levél a királytól jött, őrizze meg a nyugalmát. Lehetséges, hogy csupán félreértésről van szó.

- Uram - mondta erre Marillac, aki közben összeszedte magát -, egy alattvaló valóban nem zúgolódhat ura döntése ellen. Hagyom, hogy oda vigyenek és olyan börtönbe zárjanak, ahová csak a király parancsolja.

- Barátom - kérdezte Catherine, akinek csak két évvel később meséltem el a történeteket. - Miért hallgatott el? Hiszen a történetnek nyilván van folytatása, mesélje el azt is, kérem!

- Szégyellek beszélni róla, de még rágondolni is, mert Marillacot elítélték, és ez az ítélet sajnos annak a fejére száll, aki hozta!

- De miért?

- Mert az ítélet, asszonyom, méltánytalan volt.

- Megdöbbent, uram: kegyelmed a királyt bírálja!

- Sajnos így van! De nagyon szomorúan és halkan, és csak a kegyed szép kis fülébe suttogom bele, zárt ajtók mögött.

- De ha már ennyit elmondott, be is kell fejeznie a történetét, barátom.

- Nos hát, Marillacot is a Bastille-ba vethették volna, mint Bassompierre-t, s ott hagyhatták volna néhány évig, ami szintén elég súlyos büntetés. De nem! Ő ellene pert indítottak! És végül halálra ítélték.

- És miért?

- Államérdekből: a király példát akart statuálni, hogy megijessze az összeesküvőket s a továbbiakban elvegye a kedvüket az ármánykodástól.

- De milyen váddal foghatták perbe Marillacot? Mert azt mondta, ha parancsot kapna rá, hajlandó lenne megölni Richelieu-t?

- Egyetlen bíró sem ítélte volna el ezért a katonás hetvenkedésért, amely ráadásul semmiféle gyakorlati következménnyel sem járt. A vád egészen más természetű volt. A király vizsgálatot rendelt el Marillac

múltját illetően, s a nyomozók felfedték, hogy a verduni fellegvár építésekor, mellyel annak idején őt bízták meg, sikkasztás történt.

- És ez igaz?

- Ki tudhatja? Lefogadom, hogy ha hasonló vizsgálatot rendelnének el más katonai létesítmények esetében is, melyek felépítéséért a többi marsall volt a felelős, ugyanilyen eredménnyel zárulna mind, holott a marsallok nagy valószínűséggel nem is húztak hasznot a visszaélésekből. Egy ilyen építkezésen tömérdek mérnök, szállító és intendáns nyüzsög, akik megragadják az alkalmat, hogy teletömjék a bukszájukat. Ezt hajtogatta Marillac is, aki derekasán védekezett, olyannyira, hogy a pere két évig tartott. Végül huszonhárom, nagy gonddal összeválogatott bíró elé állították, de még ezek közül is csak tizenhárom találta bűnösnek, tíz vétlennek ítélte.

- Tehát halálra ítélték?

- A király nagy meglepődésére és Richelieu határozott nemtetszésére, mert a bíboros lelke legmélyén politikailag fölöslegesnek, erkölcsileg pedig igen kétesnek találta egy bűnbak kivégzését.

- Közbenjárt az érdekében?

- De mennyire! És ezt gyakran elfelejtik: Richelieu nemcsak kérte, hanem el is érte Őfelségénél a pertörlést.

- Pertörlést? Az mit jelent?

- Kegyelmet.

- És akkor miért végezték ki mégis Marillacot?

- Mert elutasította a kegyelmet.

- Isten az égben! - kiáltott fel Catherine. - Elutasította a kegyelmet, ami megmenthette volna a haláltól! Micsoda örülség! Önként hajtotta a fejét a vérpad tőkéjére!

- Ezt az örülséget úgy nevezik, barátném, hogy becsület. Minden nemesember kényes rá, de a katonák különösen:

Marillac kijelentette, hogy mivel nem bűnös, nincs mit megbocsátani neki.

- Az is eszébe juthatott volna, hogy a király azért kegyelmezett meg neki, mert nel petto [a szíve legmélyén. (olasz)] tudta, hogy nem követte el azokat a bűnöket, amikkel vádolták.

- Hogy vág az esze, barátném!

- Marillacnak viszont egy csepp sütnivalója sem volt! És azt is tudnia kellett volna, hogy a királyi kegyelmet elutasítani halálos sértés.

- És megint mennyire igaza van! Elutasítani a király kegyelmét szinte felségsértésnek számít. És ezt nyilván Lajos is így gondolta, mert ezután már hagyta, hogy Marillac útja egyenesen a vérpadra vezessen: 1632. május 10-én Marillac marsallt lefejezték a Grève téren.

Engedd meg, kedves olvasóm, hogy most visszatérjek a Lóvátétel másnapjához, 1630. november 12-éhez. Az anyakirályné ki van kelve magából, de jótányit sem változtat sem álláspontján, sem követelésén. Meg merném kockáztatni, hogy semmit sem értett abból, ami történt, olyannyira nem, hogy a Richelieu-vel való megbékélése fejében azt követelte, helyezték vissza hivatalába Marillacot! Jóságos Isten!, gondoltam magamban, micsoda renyhe gondolkodás az, amely sosem képes a valósághoz kapcsolódni és alkalmazkodni újabb és újabb helyzetekhez? Az anyakirályné számára Richelieu mindig a gonosz, minden rossz kútfeje marad. Lajos rossz fiú, nem engedelmeskedik az anyjának, spanyolelles politikája pedig egyenesen istenkáromlás.

Hogy megkísérelje meglágyítani ellenfelét, aki konokabb és keményebb volt, mint egy kőszikla, a király Claude de Bullion államminisztert küldte el hozzá. Nála eszesebb embert nem sokat hordott a hátán Franciaország. Fél lábbal az elmúlt században élt, fél lábbal az újban, hiszen 1600-ban már húszéves volt, s azóta is a régmúlt idők Medici stílusú berakott spanyolgallérját viselte, ami különös méltóságot és régimódiséget kölcsönzött megjelenésének s ezt a hatást még fokozta a gömbölyű koponyáján viselt kerek sapka, ami egészen olyan volt, mint a papoké, a mellén pedig a Szentlélek-rend nagy keresztye lógott. Ám a látszat ellenére Bullion nem ájtatos volt, hanem pénzember, olyasvalaki, akinél a pénz megfiadzik.

Széles homloka, nagy orra, telt arca már-már együgyűen jóságosnak mutatta, mely benyomást ha nem törölte is el egészen, de némiképp módosította a gyanakvó tekintet és a ravasz, mosoly. Királyi tanácsos volt, államtanácsi előadó, államminiszter, s eközben jelentős kölcsönöket is folyósított főuraknak, még magának a királynak is, ami - mint az olvasó bizonyára tudja - a legnagyobb haszonnal járó befektetés, még ha gyakran hosszú időbe telik is, míg a követelés megtérül. Magától értetődik, hogy egy ilyen okos ember, mint Bullion, mindig "annak a híve, aki éppen a pap", és mivel a pap Richelieu volt, hát őt szolgálta nagy - és természetesen busásan jutalmazott - odaadással.

Bullion tehát audienciát kért az anyakirálynétól. A hölgynek már az első mondata is merő gúny volt.

- Nocsak, uram, hát meglátogat engem! Ezért gonosztevőnek fogják nyilvánítani és kiátkozzák kegyelmedet!

- Asszonyom - mondta erre Bullion -, fia, a király küldött kegyedhez, hogy barátságos megegyezésre jussunk.

- Jól hallottam? - kérdezte az anyakirályné gőgös arckifejezéssel. - Megegyezés? Ugyan miről?

- Sehol másutt nem kellene asszonyomnak Richelieu-vel találkoznia, csak a királyi tanácsban.

- Szó sem lehet róla! Fulladjak meg inkább, mint hogy hagyjak rám erőszakolni valamit, amit nem akarok!

- Asszonyom - mondta erre Bullion -, most a harag beszél felségedből. Márpedig a harag rossz tanácsadó.

- Nem érdekel!

- No de asszonyom, rajtam keresztül a király folyamodik kegyedhez és kéri, fogadja el ezt az egyezséget.

- Én meg egyáltalán nem tartom fontosnak, hogy ott legyek a királyi tanácsban, főleg, ha Richelieu is ott van. Megvárom, amíg a királynak felnyílik a szeme és a füle, és rájön, ki is valójában ez a semmirekellő.

- Csukva volna, asszonyom, a király szeme és füle?

Erre az anyakirályné semmit sem válaszolt, hanem, a haragtól fuldokolva, újrakezdte:

- Isten nem minden nap fizet, de végül megfizet! Kibőjtölöm az időt, és elbánok a semmirekellővel!

Legyek akár az ördögé, de bosszút állok!

Amikor Bullion később beszámolt nekem erről a beszélgetésről, in fine megkérdezte:

- Kegyelmed szerint mit jelenthetett ez a mondat: "Isten nem minden nap fizet, de végül megfizet"?

- Egy paptól hallhatta, talán Bérulle bíborostól, és nyilván azt jelenti, hogy Isten előbb-utóbb megbünteti a gonoszokat.

- Az anyakirályné nemigen bízhat az égi igazságszolgáltatásban, mert nyomban ez után megjegyezte:

"Kibőjtölöm az időt és elbánok a semmirekellővel!" És még azt is hozzátette, ami már mindennek a netovábbja: "Legyek akár az ördögé, de bosszút állok!" Előbb Isten! Azután az ördög! Az anyakirályné mintha haboznék, ki lehetne hathatósabb szövetségese Richelieu ellen...

Ezután, kedves olvasóm, a diplomáciai lépések egész sora következett, melyeknek mind az volt a céljuk, hogy az anyakirályné hajlandó legyen találkozni a bíborossal. De Suffren atya és Bagni nuncius sem volt képes csillapítani a haragját: megsértették, mondta az anyakirályné, a sárba tiporták, megfenyegették...

Ha volt valaha csöppnyi esze és logikája, hát mind eltűnt. Már csak az eszeveszett düh tombolt benne.

Hol saját sorsán siránkozott, könnyezve és jajveszékelve, hol magánkívül fogadkozott, hogy szörnyű bosszút áll. Végül mégis megszerveztek egy találkozót közte és Richelieu között. Ám amikor a bíboros belépett, az anyakirályné éppoly gőgösen és fagyosan fogadta, mint Fontainebleau-ban, s most sem szólt hozzá egy szót sem. Megint kérelték, hogy gondolja meg magát. Újból fogadta a bíborost, s ezúttal

zokogásban tört ki, amikor meglátta, s azt hebegte, hogy ugyanúgy fog viselkedni a bíborossal, ahogyan ő viselkedett vele. A megegyezéshez vezető első lépés lett volna ez? Szó sincs róla! Sablé márkí másnap Vautier doktortól, az anyakirályné kegyeltjétől megtudta, hogy a bűnbánat komédia volt csupán.

De mi célt szolgálhatott a tettetés, a komédia? Mi értelme volt mindennek? Lefogadom, hogy a szerencsétlen matróna maga sem tudta a választ. De csökönysége miatt a helyzet kilátástalannak tűnt.

- És itt lép be a történetbe valaki, uram, akiről igazán elmondhatom, hogy a begyemben van.

- Kegyed az, szép olvasóm?

- Én vagyok, ha nem haragszik érte.

- Sőt, nagyon is örülök. Úgy érzem, mintha kicsit haragudnék rám, amiért nem szólítom meg oly gyakran, mint azelőtt.

- Ez így igaz. Orbieu hercegné tényleg háttérbe szorított. De mit tehetnék? És mit tehetne kegyelmed? A feleségeknek is megvannak a jogaik.

- Mit jelentsen ez az "is"?

- Ó, semmit, csak úgy kicsúszott a számon. Nem is tudnám megmagyarázni, miért. De ha megengedi, feltennék most néhány kérdést, ahogyan hajdanán tettem.

- Árulja csak el, ki az a bizonyos személy, aki a "begyében van"!

- Az az örült Gaston és mohó tanácsadói.

- Valahányszor a fivére bajban van, Gaston mindent megtesz, hogy a bajt tetézzék. Látván, milyen kellemetlen helyzetbe hozta a királyt, hogy az anyakirályné nem hajlandó részt venni a tanács ülésein, nagy hangon pénzt és állást kezdett követelni telhetetlen tanácsadói számára, még hozzá azzal az alig leplezett fenyegetéssel, hogy ha kérése nem teljesül, elhagyja a királyságot. S ez valóban komoly fenyegetés volt, hiszen Lotaringia és a németalföldi spanyolok támogatásával polgárháborút

robbanthatott volna ki a király ellen.

Gastonunk igen nagyétkű volt. Le Coigneux számára a párizsi parlament bírósági elnöki tisztét követelte, Puylaurensnak pedig százötvenezer frankot és egy hercegség ígérletét. A király, bár felháborodottan, de lényegében teljesítette követeléseit. Három hét múltán azonban Gaston még feljebb verte az árat. Most már a bíborosi kalapot követelte a pap Le Coigneux számára. A király és tanácsa elszörnyedt. Épp nemrégiben jutott ugyanis a tudomásukra, hogy Le Coigneux pap létére mennyire bolondul a gentil sessó-ért, s még a tisztesség látszatára sem ügyel. Gyermekeket nemzett egy asszonynak, aki pert indított ellene Párizsban. Ez is azt bizonyítja, szép olvasóm, hogy egyházunk erős ugyan és gazdag, de a papok toborzása és képzése Bérulle bíboros és az oratoriánus vallási társulat minden erőfeszítése ellenére hagy még némi kívánnivalót maga után. Röviden tehát azt mondhatjuk: teljességgel lehetetlen lett volna bíborosi kalapot kérni a pápától ennek a gyalázatos papnak a fejére. Hogy ne kelljen Gastont nyíltan elutasítani, húzták-halasztották a válaszadást. A pimasz tanácsadók azonban türelmetlenkedtek. És Gaston 1631. január 30-án reggel kilenc órakor, népes és igen fenyegetően viselkedő kíséretének élén, benyomult Richelieu palotájába és ott azt üvöltötte, hogy mivel a bíboros nem tartotta be az ígérletét, ezután nem számítja őt a barátai közé; e fenyegető mondat után elhagyta a bíborosi palotát, s az anyakirálynéhoz sietett. Még ugyanennek a napnak az estéjén a Zocolitól megtudtuk, hogy mielőtt Gaston távozott volna, az anyakirályné körülbelül egymillió arany értékű ékszert adott át neki, amelyből csapatokat állíthat és fedezheti a lázadás minden költségét. Az ügy napnál világosabb volt. Az anya és kisebbik fia szövetekezett a király ellen.

- És mit tett ekkor a király?

- Szép olvasóm, a fantáziájára bízom, hogy kitalálja. És ha nem képes kitalálni, lapozzon kérem, s megtudja, mi történt.

TIZENHARMADIK FEJEZET

Néhány hónappal azután, hogy a király Compiégneben meghozta az anyjával kapcsolatos, rendkívül nagy horderejű döntéseit, izgalmas négyszemközi beszélgetésre került sor köztem és Fogacer között Párizsban: nem is arról beszélgettünk, ami történt - hiszen a pusztá tényeket mindenki ismerte -, hanem a mélyben rejtőző okokról és a titkos mozzgatórugókról, melyek végül merőben új irányt szabtak XIII. Lajos uralkodásának.

A négyszemközi beszélgetés párizsi Bourbons-palotámban zajlott, egy üveg burgundi bor mellett, amelyből Fogacer derekasan ivott, én viszont bele sem kóstoltam. Mint ilyenkor mindig, kissé álságosan most is megkérdeztem Catherine-től, akar-e csatlakozni hozzánk, de ő persze nem fogadta el az invitálást, jól tudván, hogy kedvem ellenére való egy politikai természetű eszmecserébe harmadik személyt is belevonni. Az olvasó erre persze azt mondhatja: előzetesen megkérhettem volna hitvesemet, hogy beszélgetésünket némán hallgassa végig, egy szót se szóljon, ám én úgy érzem, hogy egy ilyen utasítást igencsak sértőnek találna.

Ezért, mielőtt visszavonultam volna dolgozószobámba da solo a solo Fogacer-val, nyájas hangon, melyhez gyöngéd pillantás társult, azt kérdeztem Catherine-től: "Barátném, ugye nincs kedve csatlakozni hozzánk?" Amire ő, elérve titkos gondolatomat, kevésbé nyájas hangon s kevésbé gyöngéd pillantás kíséretében, így felelt: "Legnagyobb bánatomra nem tehetem, barátom! Emmanuellel kell foglalkoznom." Ekkor Saint-Martin, Fogacer kispapja, sajátos jelbeszédével engedélyt kért, hogy csatlakozhassék Catherine-hoz, mert ez a fiatalember, aki lélekben a koránál is fiatalabb volt, rajongott a gyermekekért. A lehető legrövidebben beszámoltam Fogacer-nak, hiszen bizonyosra vettem, hogy tud már mindent, s csak azért akarja az én számból is hallani a történeteket, hogy kiegészítsem vagy kissé helyesbítsem az általa ismert verziót. Lajos kifejezett utasítására cselekedtem. Királyom tartott tőle, hogy "rossz fiúnak" bélyegzik Európa királyi udvaraiban, amiért száműzte az anyját, s azt akarta, hogy az igazságnak s ne az ellenséges rágalmaknak adjanak hitelt az emberek. Ezért hát értésemre adta, hogy a legapróbb részletet sem kell elhallgatnom Fogacer elől, aki majd továbbadja a hallottakat Bagni nunciának és a követnek, Contarininek - lévén a pápa és Velence a leghűségesebb barátaink, hiszen mindkettő retteg a hódításban telhetetlen étvágyú spanyoltól.

- Kedves hercegem - mondta Fogacer, amint beszámolóim végére értem -, válaszolna néhány kérdésemre? Bár, ha jobban meggondolom, talán "monseigneur"-nek kellene szólítanom...

- Gúnyolódik velem? Hiszen én sem szólítom folytonosan "nagyitiszteleű orvos doktor Fogacer kanonok úrnak" kegyelmedet! Hiszen egy kicsit olyan nekem, mintha az apám volna!

- Nagyon köszönöm, fiam - mondta erre Fogacer, jellegzetes, ironikus mosolyával. - Hallja hát a kérdésemet. Véleménye szerint Lajos minden hátsó gondolat nélkül választotta éppen a compiégne-i kastélyt, hogy egy kis friss, vidéki levegőt szívjon? Hiszen ott volt a szeretett Versailles is és Saint-Germain, s ráadásul a compiégne-i kastély be van szorítva a városfalak közé, és még kényelmetlen s meglehetősen rozzant is. Oly kevés megfelelő szobája van, hogy az udvar igen szűkösön férne csak el benne, s nem tudnák illőképpen elhelyezni a királyi család tagjait, a külhoni követeket és az államminisztereket sem.

- Valóban, kedves Fogacer-m, miért éppen Compiégne, amikor sokkal közelebb sokkal szebb királyi rezidenciák is találhatók? Gondolom, az ott jelenlévők közül sokan föltették magukban ezt a kérdést. Sajnos azonban az anyakirályné oly ostoba volt, hogy nem ütött szöveget a fejébe ez a furcsaság. Semmit sem sejtett. Nem aggódott. És ez igen sajnálatos, mert ha gyanítja, hogy hamarosan száműzik, talán még idejében változtat a viselkedésén. De még ebben sem vagyok biztos. A szegény királyné ugyanis, igen gyermeketeg módon, azt hitte, hogy ha makacsul megköti magát, előbb-utóbb biztosan győzni fog... Compiégne-be érve minden eddiginél nagyhangúbbnak és kötekedőbbnek mutatkozott. Mindenütt hangoztatta, hogy Compiégne-ben éppúgy nem hajlandó részt venni a királyi tanácsban, ahogyan Párizsban sem volt, ha ott találkoznia kell Richelieu-vel. Azt is tudnia kell, kedves kanonokom, hogy még ekkor is a küldöttek sokasága próbálta a király megbízásából rávenni az anyakirálynét, hogy változtassa meg elhatározását és jöjjön el a tanácsülésre. A király először Châteauneuföt, az új pecsétört küldte el hozzá. De alighogy a szerencsétlen szóra nyitotta a száját, az anyakirályné üvöltöni kezdett: "La mia riposta e noli [A válassom nem! (olasz)] Lajos ezután, saját ízlése ellenére, az anyja kegyencét, Vautier doktort küldte hozzá, de neki is csak azt válaszolta: "Certamente no!" [Nem és Nem! - Szó szerint: Határozottan nem! (olasz)] A királynak ekkor eszébe jutott, hogy az anyjának gyöngéi a marsallok, s ezért Schomberg lett a következő követ, de az anyakirályné továbbra is csak azt üvöltötte, ha lehet, még határozottabban: "No, no! No! Poi no! [Nem, nem és nem! (olasz)] A király végül a saját gyóntatóját küldte az anyakirálynéhez, akinek gögösen ezt a választ adta: "Il mio no e molto categorico!" [Válaszom a leghatározottabban: nem! (olasz)] Legeslegvégül Guiche grófot küldte hozzá a király, akinek - a haragtól tajtékozva és végre franciául -így felelt: "Ne zaklassanak engem tovább a küldöttekkel! Csak lovakkal vonszolhatnak el a tanácsülésre!"

- Kedves grófom - szólalt meg ekkor Fogacer -, kegyelmed nyilvánvalóan úgy véli, hogy nem is azért küldte a király a sok követet, mert azt remélte, jobb belátásra bírhatja az anyakirálynét, hanem sokkal inkább azért, hogy a követek és a miniszterek lássák, milyen engesztelhetetlen a királyné. Énszerintem is azt akarta mindenki előtt nyilvánvalóvá tenni, hogy mivel az anyakirályné megbénította az államapparátust, elkerülhetetlen volt az ellene foganatosított intézkedés, vagyis az, hogy a compiégne-i kastélyba zárták. A királyné elzárásáról döntő királyi tanács vajon csak azért ült össze Compiégne-ben - tűnődött Fogacer -, hogy megerősítse és törvényesítse a királynak már korábban meghozott döntését? - Erről mélységesen meg vagyok győződve, kedves kanonokom.

Fogacer láthatólag nagyon elégedett volt saját éleselméjűségével, s önmagát megjutalmazandó nagy kortyokban itta burgundi boromat, olyannyira, hogy ki is ürült a flaska.

- Nagyon köszönöm, fiam - szólalt meg ezután -, most már van elég bátorságom ahhoz is, hogy megkérjem, számoljon be nekem a királyi tanácsnak ama bizonyos igen híres, ám cseppet sem titkos üléséről, amelyen - amint mondják - Richelieu mindenkit ámulatba ejtett ügyességével és tehetségével.

- Igaza van: ez az ülés cseppet sem volt titkos, hiszen a tanácsosok ezúttal kivételesen éppen azt az utasítást kapták, hogy szélteben-hosszában terjesszék, ami az ülésen történt és elhangzott. És az is igaz, hogy Richelieu mindannyiunkat elbűvölt. Egy ilyen ülésben mindig van valami színpadias, és a bíboros remekül játszik, bár alakítása mértéktartó és visszafogott. De azt se felejtse el, barátom, hogy az előadást általában próbák szokták megelőzni, és nagy hiba volna azt hinni, hogy a király nem alakít minisztere beszédén, itt megtoldva, ott kurtítva a szöveget...

Jól emlékszem az 1631-es esztendőnek arra a februári napjára, amelyen a híres-nevezetes compiégne-i tanácsülés zajlott, s elsősorban arra emlékszem, hogy rettentő hideg volt, a lélegzet is megfagyott (és a szívek is, ahogyan az anyakirályné mondhatta volna), olyannyira, hogy bár hatalmas tüzet raktak a nagyterem kandallójában, a tanácsosok vacogtak. És talán a nyelvük is megdermedt, mert egy szót sem szólt egyikük sem, amikor a király a véleményüket kérte arról, mi legyen az anyakirályné sorsa. Ekkor a király, megértvén, hogy a szájukat sem merik kinyitni, amikor a királyi család ama tagjának sorsáról kell döntést hozni, aki rangját tekintve az ország második embere, Richelieu-nek adott szót, aki ebben a végső csatában a legkevésbé sem úgy festett, mint egy hős lovag, aki a küzdőtérre lép, leengedett sisakrostéllyal, lándzsáját a földnek szegezve. Épp ellenkezőleg. Ott állt a király jobbán, kissé

hátrahúzódva, hogy a színpad előtere kizárólag az uralkodóé legyen; de közben nyílegyenesen állt makulátlanul tiszta, bíborszínű reverendájában, az állát fölvetette, s olyan életerő sugárzott belőle, amire sem a fáradtságtól beesett szeme, sem sovány arca, sem szürkébe fordult haja és szakála nem tudott rációlni. Olyan színtelen hangon beszélt most is, mint mindig, udvariasan és jól érthetően, de minden papi kenetesség nélkül. Ezeken az üléseken, bármilyen hevesen támadták is, mindig nyugodtan és derűsen viselkedett, látszott rajta, hogy bízik elgondolásának igazában, s abban is, hogy ügyességével érvényre tudja juttatni.

Nagy előnyt jelentett a számára, hogy utolsóként kapott szót, hiszen mindenki tudta, hogy a király és minisztere az államügyekben mindig *mano nella la manob* [kéz a kézben. (olasz)] jár, amint az anyakirályné mondta volt. Érthető, hogy e nagy egyetértés láttán kénkö szagát szimatolta... Ám a nála kevésbé babonás királyi tanácsosok másként ítélték meg a helyzetet: egészen lenyűgözte őket Richelieu politikusi tehetsége.

- Uraim - kezdte a bíboros -, Őfelsége megparancsolta, hogy fejtsem ki véleményemet; engedelmeskednem kell tehát, bármily nehéz is, hiszen felettébb kényes ügyben kell ma döntenünk. Hogy jól megértsük a döntés lényegét, hasznos lehet talán, ha a problémát pillanatnyi történelmi helyzetünk tükrében vizsgáljuk meg, mely helyzet korántsem kedvező a számunkra. A francia királyságot csupa olyan ország veszi körül, mely a veszét kívánja. Északról a spanyol Németalföld. Keletről Lotaringia. Keletről és délkeletről a császári csapatok fenyegetnek, Itáliában a Milánó tartomány. Végül pedig délen ott az Ibériai-félsziget. S mivel Őfelsége legyőzhetetlen seregét még senkinek sem sikerült térdre kényszeríteni, ellenségeink úgy igyekeznek Franciaországot meggyengíteni, hogy zűrzavart és kavargást keltenek oly emberek segítségével, akik szívükben inkább spanyolok, mint franciák. Az összeesküvők keltik a viszályt, akik királyuk és hazájuk árulói, s mindenekfölött a felségsértés bűnében vétkesek. Uraim - folytatta, rövid csönd után -, fölösleges volna titkolnunk önmagunk előtt, hogy a királyi család tagjai is részt vesznek a zavarkeltésben. És ha ennek véget akarunk vetni, minden tiszteletünk ellenére sem szabad ezt a tényt szem elől téveszteni. Ami engem illet, mindössze négy megoldást látok az államunkat most már alapjaiban fenyegető, tűrhetetlen lázongás elfojtására. Az első az lehetne, ha egyezsége jutnánk a király öccsével. Csak Isten a tudója, hányszor próbálkozott már Őfelsége ezzel, mindannyiszor teljesítve fivére követelését. De alighogy az illető úr megkapja, amit kért, nyomban újabb követeléssel áll elő. Új és igen költséges megállapodás születik ilyenkor, melyet azonban királyunk öccse hamarosan újra megszeg, és megint újabb igényeket támaszt. Uraim, beláthatják, hogy ha ez így megy tovább, előbb-utóbb kiürül az államkincstár. A második lehetőség az anyakirálynéval való megegyezés lehetne. Valaha nagy odaadással szolgáltam, és igen hálás vagyok jótéteményeiért, melyekkel elhalmozott, így hát teljes szívemből kívánnám, hogy ez az út járható legyen. Sajnos azonban járhatatlan. Az anyakirályné azt óhajtja, hogy őt szolgáljam, ne a királyt, hogy az ő politikáját képviseljem és ne a királyét. Egyszóval ő szeretne uralkodni és mindenről dönten. Csak akkor lenne elégedett, ha a kezébe adnánk az állam kormányrúdját. Magától értetődik, hogy ez a király lemondásával lenne egyenértékű, amit pedig - szintén magától értetődően - a király sohasem fog megtenni. A harmadik lehetőség az lehetne, hogy én visszavonulok a közügyektől. Ezt tartanám a legjobb megoldásnak és javasoltam is Őfelségének. Mindazonáltal, mivel tudom, hogy engem azért támadnak, mert a királyt nem merik támadni, tartok tőle, hogy távozásom után az ő hatalma és politikája lenne az alattomos támadások örökös célpontja. Ha megengedik, a vidéki életből vett metaforával élve így teszem föl a kérdést: "Ha néhány kutyát eltávolítanak a juhnyáj közeléből, nem támadnak-e a nyájra, majd a pásztorra is a farkasok?" A negyedik kínáló megoldás az összeesküvés eltiprása. De mivel az összeesküvés forrása s az összeesküvők legfőbb támasza az anyakirályné, nincs más lehetőség: el kell távolítani az anyakirálynét az udvartól. Ez a lépés azonban oly kényes, hogy még javasolni sem merem. Ám ha a király és a tanács így dönt, fejet hajtok a döntés előtt, miközben fenntartom, hogy mindenkor kész vagyok a közügyektől visszavonulni.

Richelieu ekkor bólintott a tanácsosok felé, majd mélyen meghajolt a király előtt, s még három lépést hátrált, szerénysége jeléül mintegy teljesen beleolvadva a díszletbe.

Mivel most negyedszer ajánlotta föl Richelieu a lemondását - s Őfelsége mindannyiszor a leghatározottabban visszautasította -, a tanácsosok sem foglalkoztak ajánlatával úgy, mint megfontolandó lehetőséggel. Azután, oly óvatosan, mintha tojásokon járnának, ők is az anyakirályné eltávolítása mellett érveltek, miközben hangoztatták, mennyire tisztelik királyi személyét, s emlékeztettek rá, hogy mivel a király anyjáról van szó, egyedül csak Őfelsége dönthet a sorsáról.

Ekkor a király átvette a szót, megállapította, hogy a tanácsosok egyhangúlag elfogadták a bíborosnak az anyakirálynéra vonatkozó javaslatát. "A javaslatot én is jónak tartom - tette még hozzá Lajos -, és

szándékomban áll mihamarább végrehajtani."

A "mihamarább" határozó, a király szájából, nem üres szó volt. Azon nyomban Compiègne-be rendelt nyolc francia testőrcsapatot, ötven könnyű lovast s ötven fegyveres lovast, és 1631. február 23-án hajnalban tudatta a királynéval, az udvarral, a miniszterekkel és a követekkel, hogy készülődniük kell, mert máris indulnak vissza Párizsba. Ez a sok ember, nagy lármá és zűrzavar közepette, útnak is indult, anélkül - mert ez volt a király utasítása -, hogy az anyakirálynét is értesítették volna.

Csak a királyné szólt neki, az utolsó pillanatban, ezúttal is megszegve a király parancsát. De ekkor már túl késő volt. Az anyakirályné sokat és mélyen aludt. Időbe tellett az is, amíg felébredt. Olyannyira, hogy az udvar indulásával járó nagy felfordulástól sem tért egészen magához, s a szemét is alig bírta kinyitni, amikor d'Estrées és La Ville-aux-Clercs marsall bebocsátást kért hozzá. Az illendőségre mit sem adva fogadta őket, ágyban fekve, fésületlenül, kendőzetlen arccal. Az olvasó talán emlékszik rá, hogy a testőrkapitányának is úgy adott egy ízben utasítást a Louvre-ban, hogy a meleg miatt fedetlen kebelével hevert egy szőnyegen. De nem szeretném, ha félreértés esnék. Az anyakirályné sohasem tartott szeretőt. Szemérmetlen viselkedése kizárólag a mások semmibevételéből és gögből fakadt.

- Barátom - szólalt meg Catherine, amikor beszámoltam neki az esetről -, miért kellett két ember hozzá, miért nem volt elég egy, hogy tudassa az anyakirálynéval, miszerint Compiègne-ben kell maradnia, távol Párizstól és az udvartól?

- Azt mondanám, hogy La Ville-aux-Clercs képviselte a királyi hatalmat, d'Estrées marsall pedig az anyakirályné őrizetére kirendelt ezerhatszáz fős helyőrséget, amelynek egyébként ő lett a parancsnoka.

- De mire kellett ennyi ember? - kérdezte Catherine.

- Mert tartani lehetett tőle, hogy Gaston, aki fegyvert fogott a bátyja ellen, esetleg megpróbálja kiszabadítani az anyakirálynét. Ez lehetett volna játszmájában az adu ász. A vélelmezett trónörökös kiszabadítja anyját a gonosz fiú karmai közül, majd a spanyolok, valamint a császáriak támogatásával és áldásával nekitámad a rossz királynak.

- Kivitelezhető lett volna ez a terv?

- Elvileg igen, Gaston azonban képtelen lett volna rá... Ő semmit sem vitt véghez, amibe belefogott. Emlékezzék csak La Rochelle-re. Ragaszkodott hozzá, hogy megkapja a fővezéri tisztet, de néhány hét múltán ott hagyott csapat-papot, és sietett vissza Párizsba, hogy békésebb élvezeteknek szentelje magát.

La Ville-aux-Clercs-et meglephette, hogy az anyakirálynét egy szál ingben találja, fél térdre ereszkedett, s úgy nyújtotta át neki a király levelét. Az anyakirályné felnyitotta és elolvasta a levelet, majd újra összehajtogatta, és minden felindultság nélkül csak ennyit mondott: "A király bezár Moulins-ba. -

Asszonyom - mondta erre d'Estrées marsall -, Moulins felséged birtoka. Az a kastély asszonyomé. Mindig is szerette. Szabadon élhet ott, tisztelettől övezve."

- Mit válaszolt az anyakirályné, férjurar, ezekre a szavakra, melyeket a marsall írnak szánt a sebére? Üvöltözött?

- Nem, barátném! Nem üvöltözött. Sírt!

- Jóságos Isten! - mondta Catherine. -Végre egy nőies reakció! A végén még megsajnálom az anyakirálynét!

- De hiszen mindenki sajnálja! Az ő hibája talán, hogy szemernyi ész sem szorult belé, és ráadásul a konokság elvakítja, mérhetetlenül gögös és oly szörnyen vágyik az uralkodásra, amihez pedig semmi tehetsége sincsen?

- És mit csináltak a hírvivők? Még egy marsall számára is zavarba ejtő lehet megríkatni az anyakirálynét.

- Várták, hogy a királyné elbocsássa őket. De ő ehelyett felkiáltott, miközben borsószem nagyságú könnyek peregtek végig az arcán: "Semmit sem tettem, amivel ezt kiérdemeltem volna!"

- Férjurar - kérdezte Catherine -, átköltözik az anyakirályné Compiègne-ből Moulins-ba, ahogyan a király parancsolta?

- Még mit nem! Engedelmeskedni a királynak! Hová gondol! A legkülönbébb kifogásokkal állt elő, hogy utazását elodázza: Moulins-ban dúl a pestis (ami nem igaz). A moulins-i kastély roskadozik, oly rossz állapotban van (nem igaz). Csak Vautier doktor társaságában hajlandó átköltözni Moulins-ba (ami lehetetlen, tekintve, hogy a király bebörtönözte). Az utolsó ötlete pedig az volt, hogy valójában nem is Moulins-ba akarják vinni, csak a Rhöne-hoz, hogy ott gályára rakják, Marseille-be vigyék, onnét pedig Firenzébe, ahol sem pénze, sem becsülete, sem nyugalma nem lesz távoli rokonai közt, akiket még sohasem látott.

- És hogyan telik compiégne-i fogsága?

- Hogyan telhetne? Az anyakirályné nem túl leleményes. Ha szép az idő, sétálgat a kastély teraszán

d'Estrées marsallal, aki maga a megtestesült lovagiasság. És hol panaszkodik, amit d'Estrées együtt érző arccal hallgat, hol olyan gúnyiratokat olvas fel, melyek a király és Richelieu ellen lázítanak - ilyenkor d'Estrées úgy tesz, mintha semmit sem hallana. Compiègne-ben egyébként mindenütt szabadon sétálhatna, ő azonban gőgösen elutasítja ezt a lehetőséget. Hiányzik neki a Luxemburg-palota és még jobban a hízelgő udvar. Napjai szürke egyhangúságban telnek, csak néha fénylik föl egy-egy reménysugár. Egyik nap például levelet kapott Fargis asszonytól, amelyben az állt, hogy a horoszkópok szerint a fia még az év vége előtt meghal... Ettől minden rendbe jönne! A remélt haláleset máris a legszebb ábrándokba ringatja: elképzei a Párizsba való diadalmas visszatérését, ahol azután kedvére irányíthatja majd az új királyt, Gastont.

- No de barátom! Valóban oly rideg volna az anyakirályné, amilyennek kegyelmed lefesti?

- Véleményem szerint annál is ridegebb. Nem szerette a leányait, idősebb fiát pedig még náluk is kevésbé. Bizonyára emlékszik rá, milyen gyalázatosan bánt a gyermek Lajossal, hogy szüntelenül megalázta és kiszolgáltatotta a Concinik arcátlanságának. Azzal kapcsolatban az anyakirályné már nyilván túlzott illúziókat táplált, hogy mi történék, ha Gaston hatalomra kerülne. Szerintem már csak hiúságból sem engedte volna át a hatalmat az anyjának, s tanácsadói is lebeszélék volna róla. De ne foglalkozzunk a király halálához kapcsolódó, alantas vágyálmokkal! Hiszen minden horoszkóp dacára Lajos oly egészséges, mint a makk.

Azzal, hogy az anyját Compiègne-be zárta, Lajos még nem számolt le szörnyűséges családjával. Mert Gaston, azzal a tetszetős ürüggyel, hogy ki akarja szabadítani az anyját, csapatokat állított az anyjától kapott, egymillió aranyat érő ékszerek árából, s bevette magát Orléans-ba, melyet kezdett erődítménnyé kiépíteni. És ami még ennél is rosszabb volt, felhívta a nagyurakat, a legnagyobb francia családok sarjait, hogy csatlakozzanak hozzá, s közülük négyen már eleget is tettek a felhívásának: Elbeuf herceg, Bellegarde herceg, Roannez herceg és Moret gróf, IV. Henrik házasságon kívül született, törvényesített fia. De félre ne értsd a helyzetet, kedves olvasóm! Nem arról van itt szó, hogy néhány nemes lelkű lovagot mélyen megindított a rabságban sínylődő anyakirályné szomorú sorsa, hanem arról, hogy néhány ravasz, minden hájjal megkent főúr, Lajos közeli halálában reménykedve, úgy gondolta, hogy Gaston csillaga emelkedőben van, hiszen ő a trón várományosa, mert a királyné még mindig nem szült trónörököszt.

Ami Gastont illeti: vállalkozása hebehurgya handabandázás volt csupán. Ha valóban ki akarta volna szabadítani az anyját a compiégne-i fogságból, Párizstól északra vert volna táborn, nem délre. Lajost nem is sikerült megtevesztenie; a király - amint Compiègne-t elhagyta - egyenesen Orléansba tartott seregei élén. Gaston nem sokat késlekedett: ékszeren vett katonáival - akik túl sokba kerültek ahhoz, hogy feláldozza őket -, s a két, nem túl önzetlen herceg kíséretében az akkor spanyol fennhatóság alatt álló Besanconba menekült, erőltetett menetben. De ott sem érezte magát tökéletes biztonságban, s túl nagy tiszteletnek sem örvendett, mivelhogy a spanyolok - akik a világ legjobb gyalogságával büszkélkedhettek - lenézték ezt a királyfit, aki sereget állít ugyan, de harcban nem bocsátkozik. Gaston átment hát Lotaringiába, ahol a herceg - akinek a kezében remek ütőkártya volt Franciaország ellenében a király öccse - barátsággal fogadta. Az anyja kiszabadítására készülő jó fiú hősi eposza ezzel véget ért. Lajos azonban még nem tett pontot a történet végére. Gaston komédiáit már jól ismerte, nem újabb handabandázása rendítette meg, hanem az, hogy négy főurat is sikerült magához édesgetnie. A nagy családok félelmetes szövetségévé nőhetne volna ki magát ez az összefogás, melyek egy napon Franciaország négy sarkából támadhatnak a királyi hatalom ellen. Lajos válasza nem késett: nyilatkozatot adott ki a négy hitszegő ellen, ha szabad őket így neveznem - Elbeuf hercegről, Bellegarde hercegről, Roannez hercegről és Moret grófról van szó (akikhez még Gaston két tanácsadóját, Le Coigneux-t és Puylaurens-t is csatolta) -, s elsőfokú felségsértéssel vádolta őket.

- Mit jelent az, barátom, hogy "első fokú"? Van talán másodfokú felségsértés is?

- Kegyed az, szép olvasóm?

- De hiszen engedélyt adott, uram, hogy kérdéseimmel időnként megszakítsam elbeszélése fonalát! Vagy most már teljesen el kell tűnnöm, Orbieu hercegné juthat csak szóhoz?

- Szó sincs róla. Az első fokú felségsértés kizárólag a király személyét érinti. Másodfokúnak pedig a miniszterek, marsallak és kormányzók elleni összeesküvés minősül.

- Mindez nagyon szép. De miért a mellékszereplőket ítélte el a király, s nem magát Gastont?

- No de asszonyom, hogyan ítélné el a király a trónörököszt? A trónon ülő uralkodó nem sújthat le esetleges utódjára! A dinasztia sorsánál nincs semmi fontosabb!

- Csak még egy kérdés, uram. Úgy gondolom, az első fokú felségsértés halálbüntetést von maga után.

- Sokkal súlyosabb büntetés vár az elkövetőre, asszonyom! Mert a halála után eltörölhetik a nevét és a

címerét is, elkobozhatják minden vagyonát, lerombolhatják házait és kastélyait, felégethetik - legalábbis részben - az erdeit, és ami mindezeknél is szörnyűbb büntetés: megtagadhatják tőle a keresztény temetést, s szeretni való kis testüket a tűz martalékává vethetik.

- Hát emlékszik, uram, erre a kifejezésre, amit én használtam? Pedig hogy ledorongolt ezért a "szeretni való kis test"-ért! Úgy látom, egy hölgy mindig jól teszi, ha kacérkodik: valami mindig megragad.

- Bennem ez a kedves kifejezés ragadt meg, asszonyom, semmi több. Van még kérdése, szép olvasóm?

- Máris el akar küldeni, uram?

- Dehogyan akarom elküldeni! Csak szeretném folytatni a történetet.

- Csupán annyit szeretnék hozzáfűzni az előzőkhöz, hogy engem bizony nem túlságosan érdekelne, ha a halálom után elégetnék a testemet.

- No de asszonyom, ha elégetik a testét, nem temethetik keresztény földbe, s akkor az utolsó ítélet napján nem is támadhat föl, az örök élet boldogságára!

- Ez biztosan így igaz, de vajon meg tudná-e nekem mondani, uram, hogy "az örök élet boldogsága", melyet a papjaink sűrűn emlegetnek, miért hagy engem hidegen?

- Hidegen? Hogy értem ezt?

- Azt értem, hogy a testemet addigra el fogom veszíteni, azt viszont képtelen vagyok felfogni, hogy mit nyerek helyette!

- Asszonyom, nem ezt tanítja nekünk a Szentírás. Szavai eretnek gondolatokat sejtetnek, javaslom, hogy tárja fel lelkét a gyóntatójának.

Miután az öccse harc nélkül is vereséget szenvedett, Lajos visszatért Párizsba, és mivel a bíboros már korábban visszautazott a fővárosba, Őfelsége engem hívott meg a hintójába. A közös utazásban nem sok örömet leltem, mert arra kért, lássam el mellette a titkári teendőket, s egy olyan listát diktált, amelyről a későbbiekben még bőven lesz szó.

Lajos minden tekintetben rendkívül szigorú uralkodó volt, aki lelkiismeretesen betartotta a maga alkotta szabályokat, és megkövetelte, hogy alattvalói is betartsák őket. Ezért amiután a burgundi parlamenttel írásba foglaltatta nyilatkozatát, amely első fokú felségsértéssel vádolja a hitszegő hercegeket, akik oly könnyedén álltak át Gaston pártjára, azt akarta, hogy a párizsi parlament is - mint Franciaország első parlamentje - törvénybe iktassa, és amint Párizsba érkezik, La Ville-aux-Clercs-en keresztül juttassa el az ő kezéhez.

Végtelen megdöbbenésére és felháborodására azonban a párizsi parlament elutasította rendeletének törvénybe iktatását. Lajos haragja, kedves olvasóm, semmiben sem hasonlított az anyjához: sem hangerőben, sem taglejtésekben nem mutatkozott meg. Az ő haragja fagyos, visszafogott gyűlölet volt, amely csak néhány szóban jutott kifejezésre. Megparancsolta a parlamentnek, hogy testületileg - és gyalog! - jöjjön a Louvre-ba, s nyújtsa át neki írásban, úgy, amint a törvényszéki leíró irodából kikerült, a királyi rendelet törvénybe foglalásának az elutasítását.

Párizs népének nagy multságára szolgált a hosszú ruhás, fontos és magas rangú tisztségviselők kigyózó menete, amely lassan, botladozva vonult az utcák során a szemerkélő esőben. Minden utcasarkon megkérdezték tőlük, hogy vajon eladták-e a hintójukat, pénzzavarba kerülve ...Végül bebocsátást nyertek a Louvre nagytermébe, ahol az agyonázott, öntött ürge kinézetű s meglehetősen megszeppent parlamenti tagokat az udvaroncok kezdték gúnyos megjegyzésekkel szurkálni.

Jó egy órát varakoztatták őket, azután megjelent a király, és egyetlen üdvözlő szó nélkül emlékeztette az egybegyűlteket, miszerint a párizsi parlamentnek két fő feladata van: polgári peres ügyekben fellebbviteli hatóságként eljárni és törvénybe foglalni a királyi leiratokat. A parlament azonban messze túllépte hatáskörét, amikor vindikálta magának a jogot, hogy felülbírálja a királyi leirat tartalmát. Ezután, nem túl udvariasan, ráparancsolt a parlament elnökére, hogy adja át neki "az elutasító papírt", amint ezt az írományt röviden nevezték a Louvre-ban. A király elolvasta az elutasítást, azután négyfelé tépte a papírlapot és a darabokat átadta Beringhennek, azzal az utasítással, hogy égesse el. Ezután pedig néhány kurta szóval a dolgukra küldte a tisztségviselőket.

Mindamellettt észrevettem, hogy a tisztségviselők láthatólag nem voltak oly nagy zavarban s nem is szegyenkeztek annyira, amennyire jelen körülmények közt várható lett volna.

- Ugyan miért lettek volna zavarban? - kérdezte Fogacer, amikor utóbb közöltem vele észrevételemet. -

Semmi okuk sem volt rá. Hiszen a vén, kövér kandúrok azt hitték, sikerült túljárniuk mindenki eszén.

Franciaország jövőendő királyának kegyébe férkőztek azzal, hogy megtagadták annak a királyi rendeletnek a törvénybe iktatását, amely az ő cinkostársait vádolja felségsértéssel. Azután pedig a jelenlegi király kegyét is visszaszerezték, hiszen másodszorra már hajlandóak voltak a rendeletet törvénybe iktatni. Így hát két oldalról is bebiztosították magukat.

- És mi a véleménye a horoszkópokról, melyeknek már se szeri, se száma, s mind a király halálát jövendölik, hol augusztus végére, hol - a derűlátóbbak - október végére?

- Először is, kedves hercegem, a horoszkópkészítést szentegyházunk elítéli, mint eretnek gyakorlatot, hiszen a Mi Urunkon kívül senki sem láthatja a jövőt. Azután pedig a pusztá gondolat, hogy abból, miként álltak a csillagok születésünkkor, kikövetkeztethető, mikor fogunk meghalni, kapitális ostobaság. Végül pedig, kedves hercegem, ha valamely csillagjóstól meg akarja tudni, hogy esküdt ellensége mikor fog meghalni, elegendő egy jó tömött erszényt átadnia a jósnak, s azt a dátumot jelöli meg a halál időpontjául, amit kegyelmed a legjobban szeretne...

Amint talán még emlékeznek rá, követtem a királyt Compiègne-be, majd Orléans-ba és végül Párizsba, ahol is - amíg Ófelsége a parlamentet térítette vissza a helyes útra - nyomban Bourbons utcai palotámba siettem. Úgy futottam föl a lépcsőn, hogy kis híján elvitettem egy fokot s lebukfenceztem, a szívem hevesen vert, s azután már egészen más okból vert hevesen, amikor Catherine-t szorosan magamhoz szorítottam és szépemnek, édesemnek, szerelmemnek, kicsikémnek neveztem.

- Kicsi szívem - mondotta ő erre -, a legjobbkor érkezett. A vacsora tálalva van. Jöjjön máris. Látom kegyelmedben, hogy olyan éhes, mint egy oroszlan ébredéskor.

- Csakhogy én kegyedre vagyok éhes, kicsikém!

- Nem! Nem! Üres gyomorral nincs szerelmeskedés! Hiszen épp kegyelmedtől tanultam azt a périgord-i mondást: "Előbb a lakoma, aztán a tánc!" Igen, jól hallotta: aztán és nem előbb! Jöjjön, szép uracsám, a tányérja már várja.

A vacsora végeztével megjelent Honorée, akire az olvasó biztosan jól emlékszik, hiszen a természet oly dús keblekkel áldotta meg, hogy csak lopva mertem rájuk pillantani, nehogy felkeltssem Catherine féltékenységét.

Honorée izmos karjában hozta a mi kis Emmanuelünket, aki már harmadik évében járt, méghozzá igen gyorsan, mert nagy lába és izmos lábikrája volt. Amint meglátott, párnás karját felém nyújtotta, s már át is csusszant az én karomba, miközben azt kiáltotta: "Ó, kicsi papám!" Ugyanis mindent kicsinek nevezett, amit szeretett: a mackóit, a babáját, a bűgőcsigáját, a bolondpálcáját. Miután jobbról-balról megcsókolt s én is őt, huzigálni kezdte a bajuszomat, s továbbra is azt kántálta: "Kicsi papám! Kicsi papám! Kicsi papám!", és amikor Honorée végül elvette tőlem, a felső ajkam sajgott egy kissé s az arcom nedves-maszatos volt.

Egész életemben rajongtam a gyermekekért, és képtelen vagyok megérteni azokat a gyomorbajos gyűlölködőket, akik ki nem állhatják a többi embert, legyen gyermek vagy felnőtt, s még jobban viszolyognak a kutyáktól, macskáktól és lovaktól, holott ezek az állatok is oly szeretetre méltóak tudnak lenni, ha kölyök koruktól mi neveltük őket.

Úgy vélem, az ilyen emberek számára sokkal kevésbé kellemes az élet, amelynek legfőbb értelme éppen az, hogy szeressünk s minket is szeressenek. Azt sem tudom, miként tudják önmagukat szeretni sivataggá változtatott életükben.

- Nagy megtiszteltetés, ugye - kérdezte Catherine -, hogy a király hintóján utazhatott kegyelmed végig Orléans-ból?

- Valóban nagy megtiszteltetés, de nagy boldogságnak nem mondanám, hiszen a király egész úton azoknak a listáját diktálta nekem, akiket száműzni készül.

- És elárulhatja nekem, kik azok?

- El, mivel már mindüket letartóztatták.

- És kik ők?

- Hosszú a lista: Conti hercegné, Elbeuf hercegné, Ornano hercegné, Lesdiguières asszony, Fargis asszony...

- Jóságos isten! Ennyi magas rangú hölgy! És mind kénytelen száműzetésbe menni!

- Édeském, emlékezzék csak vissza rá, hogy az ördögi szoknyák összeesküvése volt mind közt a legádázabb! De nyugodjék meg, a férfiak sem hiányoznak a száműzöttek listájáról. Rajta van például: Suffren atya...

- A király gyóntatója?

- Úgy bizony! Cselszövésen kapták. De folytatom: Vautier doktor, az anyakirályné orvosa, akit börtönbe vetettek. És last but not least, [Végül, de nem utolsósorban - szó szerint: az utolsó, de nem a legkisebb. (angol)] Bassompierre, aki a Bastille foglya lett.

- Bassompierre börtönben!

- Amint bizonyára tudja, barátném, IV. Henrik egyik leghűségesebb híve volt, sajnos azonban titkon házasságot kötött Conti hercegnével...

- A kegyelmed féltestvérével, uram...

- Sajnos!... De a házasság főleg Bassompierre számára sajnálatos, mert hölgye kedvéért ő is belebonyolódott a bíboros elleni veszélyes pártoskodásba. Ráadásul, mivel hercegnét vett feleségül, kezdte hercegnek képzelni magát, s egyre pökhendibb és kötekedőbb lett.

- És miért rótt ki rá szigorúbb büntetést a király, mint a hercegekre?

- Mert kitűnő hadvezető, s ha kirobban egy polgárháború, sok bajt okozhatna. Egy olyan sereget, amelyet Gaston vezet, könnyű szétfűjni, akár a pitypang pihéit. De az a sereg, amelynek Bassompierre áll az élén, még a király hadseregének is gondot okozhat.

- És mit szól Párizs népe az anyakirályné bezárásához és ezeknek a nagyuraknak a száműzéséhez?

- Nem sokat érdeklik ezek a dolgok a népet. Nem ismeri ezeket a "szíp uracsokat és dámácskákat".

Legfeljebb a hintóikat látja végigrobajogni a szűk párizsi utcákon. És jaj annak a szegény szerencsétlennek, aki nem lapul elég gyorsan a falhoz! Mert a hintók elgázolják, s a menet egy ilyen semmiség miatt még csak meg sem áll.

Ugyanakkor az anyakirálynéval, kedves olvasóm, lehetetlen volt zöld ágra vergődni. Nem akart Moulins-ba menni. Nevers-t javasolták neki. Azt is elutasította. Akkor Blois-t ajánlották. Hallani sem akart róla.

Azt írta, hogy "nem érdemelt a fiától ilyen bánásmódot, és hogy sem Isten, sem az emberek nem helyeslik azt, ahogyan a fia övele bánik". S miután Istent így a saját táborába vonta, kijelentette, hogy ha már Compiègne-be zárták be, itt is marad, és "legfeljebb lovakkal vonszolhatják el onnan". (Az olvasó még emlékezhet rá, hogy az anyakirályné szívesen használta ezt a fordulatot.) S azután még hozzátette, hogy csupán egyetlen kérése van: szabadítsák meg ettől a tömérdek katonától, akik fogva tartják.

Richelieu nem akarta, hogy bármi köze legyen akár a száműzöttek, akár az anyakirályné sorsához, így hát meggyőződése, hogy Lajos nem is tanácskozott vele arról, hogy mit kellene válaszolnia az anyakirálynénak ama furcsa és váratlan kérésére, hogy Compiègne-ben maradjon.

Az anyakirálynénak erről az óhajáról Guron úrtól értesültem, aki Párizsba való visszatértemkor hitvesemmel együtt meghívott egy "szerény" ebédre, amelyről előre tudtam, hogy pazar lesz és az ötödét sem fogom tudni megenni.

Catherine azonban nem akart velem tartani, mert Emmanuel hajnalban kissé túl sok salakot engedett ki "testének hátsó kapuján" - amint Bouvard doktor szokta volt mondani, a királyról szólva. Fogacer, aki a hívásunkra tüstént ott termett, megállapította, hogy "csak egy kis gyomorrontás, minden komoly következmény nélkül". Catherine-nak azonban azt súgta az ösztöne, melyet hölgyeink szeretnek "csalhatatlannak" mondani, hogy a gyermek állapota rosszabbra fordul, ha magára hagyja, így hát elnézésemet kérte, amiért nem tarthat velem, de mielőtt kiléptem volna az ajtón, még utánam lőtt egy parthus-nyilat: "Mivel Guron urat és kegyelmedet egy bordán szőtték, örömeikre szolgál majd, ha kedvükre cseveghetnek a gentil sesso bájáról..."

Nagy meglepetésemre Guron úrnál a Zocoli nyitott ajtót: a haja úgy ki volt bodorítva, akár a dámaké, arca művészi tökélytel kifestve, az öltözeke pedig a polgárnők szoknyájának és a nemesi hölgyek uszályos szoknyájának különös keveréke volt. Kis híján kezet csókoltam neki, amikor ily elegánsan kiöltözve toppant elé. De őszintén szólva erre időm sem maradt. Mert amint meglátott, a keblemre borult, összecsókolta az arcomat, s közben azt hajtogatta, hogy mindazon urak közül, akiket széles e hazában megismert (márpedig ismert eleget), engem kedvelt a legjobban, és nagy kár, hogy annyira hű vagyok hercegémhez, mert ő már az első támadásra lerombolt erődként adta volna meg magát nekem.

- De hát mit keresel te itt, kedveském? - kérdeztem tőle.

- A "Lóvátételt" követő napon az anyakirályné elzavart, mert gyanította, hogy én toltam el a reteszt a kápolnába vezető ajtón, melyen át azután a bíboros úr bejuthatott a lakosztályába. És amikor Guron úr megpillantott az utcán, ahol jóformán a kövön kellett aludnom, eltöltötte a keresztényi könyörület meg nem érdemelt nyomorúságom láttán, és nyomban a szolgálatába fogadott.

Mindezt a párizsi nők eleven, pergő módján adta elő nekem a Zocoli, de bármily nagy hitető erővel beszélt is, én bizony kétlettem, hogy Guron úr csak a keresztényi könyörületesség hatására cselekedett.

- És jól érzed magad, barátném, új helyeden? - kérdeztem.

- Hitemre, nagyszerűen! - kiáltotta a Zocoli. - Nappal alig van dolgom. De annál több van éjszaka.

Ekkor megjelent Guron úr, csillogó szemmel, pirosposzsgás arccal, ami pedig a testét illeti, széle hossza egy, s úgy megveregetett és megölelgetett, hogy majd' megfúltam, s már visszasírtam a Zocoli ölelgetését.

Az ebéd közepén jártunk, ő félig már jóllakott (én teli voltam), amikor megszólalt:

- Kötelességem tudatni kegyelmeddel - mivel ez ügyel kapcsolatban küldetést kell teljesítenie -, hogy az

anyakirályné categoricamente [a leghatározottabban. (olasz)] Compiégne-ben akar maradni, és csakis azt kéri, hogy rendeljék vissza mellőle azt a sok katonát, aki most őrizi. Véleménye szerint, kedves hercegem, mit jelentsen mindez?

- Szerintem azért akar Compiégne-ben maradni, hogy minél közelebb legyen a spanyol Németalföldre; s ha nem őrizi a sok katona, nyilván meg fog szökni, olyan messzire, ahol királyunk keze nem éri utol, tehát vagy a Németalföldre, vagy legalább egy olyan francia városba vagy erődbe, amely közel van a határhoz.

- Ez logikusnak tűnik. És hogyhogy a király nem sejt semmit erről a tervről, holott az anyakirálynét besúgók tömege veszi körül?

- A király természetesen mindent tud.

- És hol remél az anyakirályné menedékre lelni?

- Ez is nyilvánvaló. Egy La Capelle nevű erődben, amely nagyon közel van a spanyolok által birtokolt Avesnes-hez. Vardes márki ennek az erődnek a parancsnoka, de távollétében most a fia, egy kelekótya ifjanc a parancsnok, aki titokban ráállt, hogy befogadja az anyakirálynét menekülése után. Kegyelmednek épp itt kell közbelépnie, kedves hercegem. A király az udvarba hívja az ifjabb Vardes-t, és ott tartja, amíg szükséges. Ezalatt pedig kegyelmed, kedves hercegem, lóhalálában a normandiai Gournay-ba vágat Vardes márkihoz, és ráveszi őt, hogy térjen vissza La Capelle-be, vegye át ismét a parancsnokságot és zárja be az erőd kapuit az anyakirályné előtt.

- És miért engem választották mint missus dominicus-t?

- Vardes márki meglehetősen rátarti ember, és a király úgy gondolta, a parancsot is legkevesebb egy hercegnek kell megvinnie néki.

- És mit gondol, mit tesz majd az anyakirályné, ha La Capelle kapuját zárva találja, és zörgetése süket fülekre lel?

- Mit tenne, hercegem? Őrülséget. Az Avesnes-ben állomásozó spanyoloktól fog menedéket kérni, és sejtelve sem lesz róla, hogy mivel ezáltal "királyának és hazájának árulója lett", soha többé nem léphet Franciaország földjére...

Szavait rövid csönd követte.

- Kedves hercegem, szeretnék egy igen kényes kérdést feltenni kegyelmednek - folytatta Guron úr. - Gondolja, hogy amikor a király Compiégne-be rendelte az udvart, az anyakirálynéval együtt, már előre eltervezett mindent?

- Hogy egészen őszinte legyek, meg vagyok győződve róla. Különben miért teljesítette volna az anyakirályné kérését, hogy tudniillik vonják vissza az őrzésére kirendelt katonákat? Jobban ismeri a király az anyját, hogyse ne tudta volna, mire használja majd a szabadságát.

- A király tehát fokról fokra, finoman, ennek a hibás lépésnek a megtételére ösztökölte az anyakirálynét? - kérdezte Guron.

- Meggyőződéseim szerint: igen.

- Jóságos Isten! - kiáltott fel Guron. - Hát nem éppen olyan-e Lajos, mint a Machiavelli megírta Fejedelem? Ki hinné róla? Milyen csalóka a látszat!

- No de kedves Guronom, csalókanak is kell lennie! Machiavelli Fejedelme sem tűnik machiavellistának... Hová lenne a finezza, ha nem csapnánk be egymást?

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

Megtudván, hogy Gournay-be kell utaznom Vardes márkihoz, az volt az első gondolatom, hogy a svájciak felét magammal viszem kíséretül, ám Richelieu, akit az Őfelségével való találkozásom után kerestem fel, közölte, hogy a kíséretem húsz királyi muskétásból fog állani, akiket de Clérac úr parancsnokol, ezzel is növelvén a tekintélyemet Vardes márki szemében. Magam olyan hintóban utazom majd, amelyet a király címere ékesít, s a lovászon kívül Sault gróf is velem tart.

Erősen csiklandozott belülről a kérdés, hogy vajon ez a rengeteg költség engem terhel-e, nekem kell-e a saját pénzemből fizetnem ennek a sok embernek az ételmezését és szállását a hosszú úton. De alighogy a bíboros elbocsátott, Charpentier az előszobában minden gondomtól megszabadított, mert széles mosollyal átnyújtott egy csodásan tömött erszényt. És amikor megkérdeztem, el kell-e számolnom a pénzzel, így felelt:

- Szó sincs róla! A bíboros úr nem szeretne kegyelmednek még ezzel is gondot okozni. Ha marad valami a költségek kifizetése után, azé lehet, akinek kegyelmed szánja.

Ügyesnek találtam ezt az "akinek kegyelmed szánja" fordulatot, hiszen nyilvánvaló, hogy kinek szánom a fennmaradó összeget. És igencsak örültem, hogy e küldetés előkészítése során inkább Richelieu-vel volt dolgom, mint a királlyal, mert míg a király, aki megvetette a fényűzést és a költségeket, önmagával és másokkal is igen fukar volt, addig a bíboros, aki szerette a fényűzést, a híveitől sem tagadta meg ezt az élvezetet, és nagyvonalúan megfizetett a megbízásából végzett mindennemű munkát vagy küldetést. Tudatnom kellett Catherine-nal, hogy egy küldetés kedvéért ismét útra kell kelnem; bejelentésemre, amint az várható volt, könnyekben és szemrehányásokban tört ki: azzal vádolt, hogy csak a királyt és Richelieu-t szeretem. Ő pedig csupán amolyan "ötödik kerék"; elég egy odavetett szó, s máris faképnél hagyom; semmit sem számít nekem; csak azért vettem feleségül, hogy az éjszakáimat kellemessé tegye; teljesen mindegy nekem, hogy vele vagyok-e vagy egy másik asszonnyal! Ráadásul rajongok a közönséges fehérszemélyekért, ha egy nem túl csúf némből belép a szobába, kimeredt szemmel bámulom, hogy attól lehet tartani, mindjárt rávetem magam, letépem róla a ruhát és coram populo [Nyilvánosan, mindenki szeme láttára. (olasz)] szerelmeskedem vele.

Mivel szerettem volna mihamarább véget vetni a szóáradatnak, magamhoz akartam ölelni Catherine-t, de jónak láttam előbb a két csuklóját foglyul ejteni, nehogy dühében összekarmoljon. Amiótan így lefegyvereztem, összecsókoltam az arcát, a nyakát, s azt suttoztam a fülébe, hogy mindössze három-négy napig leszek távol, a küldetésem cseppet sem veszélyes, és ő az én egyetlen szépségem, szívem, arany angyalom.

Amíg így becézgettem, arra gondoltam, hogy talán minden egyes hibánkhoz társul egy erény, s ezért van az, hogy Catherine, akiben túlteng a birtoklási vágy, egyben a legszeretőbb hitves is.

Épp, amikor kezdett megnyugodni, palotánk nagykapuja hatalmas robajjal kinyílt, és Catherine-om, felszárogatván könnyeit, alig akart hinni szép szemének, amikor a függöny mögül kilesve látta, hogy Clérac úr vezetésével megérkezik az udvarunkra húsz muskétás, a királyi hintóból pedig Sault gróf száll ki - akit Richelieu azért választott mellém társul, mert Vardes márki régi ismerőse.

Catherine nyomban utasította Bazimont asszonyt, hogy vezesse be a nagyterembe Sault grófot és Clérac urat (s az én kérésemre Hörner kapitányt is, bár ő nem készült útra kelni velünk), s szolgáljon föl nekik bort és valami harapnivalót, s hasonlóképpen lássák el a muskétásokat is, az udvaron. Engem pedig megkért, menjek le az urak elé, vezessem őket a nagyterembe, s közöljem velük, hogy hamarosan ő is csatlakozik hozzáink. S nemsokára valóban megjelent a nagyteremben, méghozzá sokkal gyorsabban, mint vártam, szépen megfésülködve, kicsinosítva és átöltözve.

Hörnernek, bár igyekezett leplezni, láthatólag hízelgett, hogy búcsúpoharat ihat Sault gróffal és a király egyik muskétás kapitányával, de azt is láttam rajta, rosszul esik neki, hogy őt nem viszem magammal az útra. Megemlítettem hát, hogy a király parancsára kell ezúttal muskétás kísérettel útnak indulnom. A "parancs" szó hallatán, amely egész életének vezércsillaga volt, hiszen hol kapta, hol adta a parancsokat, Hörner nyomban földerült, s amikor felhívtam a figyelmét, hogy a távollétemben óriási felelősség nehezedik rá: neki kell vigyáznia hitvesemre, gyermekemre, háznépemre és palotámra, már kifejezetten boldog volt.

Bemutattam Catherine-nak Sault grófot, akit nem fogadott túl barátságosan, mert úgy tartotta, hogy ő volt a társam és cinkosom a susai tüzes leányzókkal folytatott enyelgéseimben. Amint meghallotta, hogy Nicolas-nak is velem kell tartania, elküldött hozzá egy komornát, hogy értesítse: készülődnie kell, egy másik komornát meg Honorée-ért menesztett, azzal az utasítással, hogy hozza a nagyterembe gyermekünket, akit szeretett volna megmutatni vendégeinknek. Fogacer mondogatta, hogy Catherine annyira büszke a fiára, hogy ha az úristen egy nap leszállna a földre, hitvesem biztosan átverekedné magát az imádók tömegén, hogy bemutassa az úrnak a kis Emmanuelt.

Őszintén szólna nem tudnám megmondani, mi volt nagyobb hatással Sault grófra: kisfiunk szép pofikája vagy Honorée keblei. De mivel tökéletes úriember volt, nem adta kétségtelen tanújelét annak, melyiket választaná. Végül megjelent Nicolas is, nyomában Henriette-tel, aki már férje távozása miatt sírdogált, holott rövid időre kellett csak elválniuk s küldetésünk teljességgel veszélytelen volt. Nicolas, miután a lehető legudvariasabban üdvözölte a társaságot, Clérac úr karjába vetette magát. Amint az olvasó bizonyára emlékszik rá, Clérac úr Nicolas bátyja volt, s a testvérek nagyon szerették egymást, ezért is tervezték úgy, hogy Nicolas egy napon kilép a szolgálatomból, s beáll a király muskétásai közé. De, mint tudjuk, Lajos jóváhagyásával ez a lépés egyre halasztódott, oly sok szolgálatot tett nekem Nicolas, és annyira szerettem őt s ő is szeretett engem.

Richelieu meghagyta, hogy lóhalálában kell ezt az ügyet intéznem, így hát rövidre fogtam a búcsúpoharazgatást, s nemcsak a miénket, hanem a muskétásokat is, akiknek a kupájába a komornáink öntötték a bort, kettős élvezettel szolgálva a katonáknak, tekintve, hogy e leányok igen bájosak voltak, s

láttukra a muskétások meg-megpödörítették a bajuszukat. Itt meg kell jegyeznem, hogy ezeket a komornákat atyám válogatta, a saját ízlése szerint, amikor mi még La Rochelle-ben voltunk, s bár Catherine-t elkieserítette e válogatás, nem mert elküldeni egyet sem atyám választottjai közül, holott máskor gyorsan kiadta az útját egy-egy túlságosan gömbölyded leányzónak. Jőmagam igencsak örültem gátlásosságának, mert ha nem tart tőle, hogy megsérti atyámat, előbb-utóbb csupa rút banya szolgált volna nálunk.

Bár Clérac úrnak is felajánlottam, hogy utazzék Sault gróffal és velem a királyi hintóban, ő nem fogadta el a meghívást, mert a muskétások élén akart haladni, Nicolas pedig - testvéri szeretettől hajtva - szintén vele tartott, amit később igencsak megbánhatott, hiszen nem volt hozzászokva az ilyen hosszú lovagláshoz, és mire Gournay-ba értünk, úgy feltörte a fenekét a nyereg, hogy merev lábbal bírt csak járni: csúfolták is ezért, bár cseppet sem gonosan, a muskétások, akik a kisebbik fiún vettek most elégtételt az idősebbtől időnként elszenvedett büntetésekért. Egyébként úgy hallottam, hogy Clérac úr szigorúsága nemigen sértett senkit. Tudták, hogy a királyi katonaságnál semmiféle szabálytalanság nem nézhető el: sem a késés, sem a kötelességmulasztás, sem a fegyelmezetlen viselkedés - de legfőképpen a párbaj nem.

Vardes márkí háza a normandiai Gournay-ban nemigen érdemelte ki a kastély nevet, hiszen csak egyetlen tornya volt, bár az igen régi és szép. És mivel Vardes úr köztudottan régi és jó nemesi családból származott és rendkívül gazdag is volt, csak a fukarságával magyarázhattam, hogy nem építtetett további tornyokat a kastélyához, holott joga lett volna hozzá. A kicsinyessége már beszélgetésünk kezdetén megmutatkozott, mert bár a legudvariasabban fogadott bennünket, Sault grófot és engem, láthatólag elszörnyedt arra a gondolatra, hogy neki kell elszállásolnia és etetnie a húsz muskétást.

Siettem megnyugtadni. Elég, ha egy legelőt a rendelkezésünkre bocsát, ahol a muskétásaink lovai legelhetnek, ők meg fölverhetik sátraikat és a szabadban süthetnek-főzhetnek.

Meg kell jegyeznem azt is, hogy nemcsak Vardes úr volt fukar: a természet is fukarul bánt övele; kicsi és hihetetlenül vézna emberke volt. Különösképpen még arcának nyílásai is szűkre szabattak: a szeme, orrlyuka, ajka. A testi erőtlenséget mintegy ellensúlyozandó Vardes úr oly harsány hangon beszélt, hogy egymérföldes körzetben mindenütt hallani lehetett. De szellemiekben és határozottságban sem szűkölködött, amint az beszélgetésünk során gyorsan kiderült.

- Márki - mondtam, egyenesen a tárgyra térve -, kegyelmed a La Capelle erőd parancsnoka, a távollétében pedig a fia, aki sajnálatos módon olyasvalamit készül most ifjúi hevületében elkövetni, amiért felségárulással vádolhatják, de még kegyelmedet is, feltéve, hogy nem sikerül idejében közbeavatkoznunk s megakadályoznunk, hogy a vesztébe rohanjon.

- Mit csinált? Mit csinált? - kiáltotta Vardes márkí, s az arca oly fehér lett, mint a hó.

- Pillanatnyilag még semmit. De büntényre készül, amit meg kell akadályoznunk. Márki, őszinte leszek kegyelmedhez, de tudnia kell, hogy államtitokról van szó, amiről a továbbiakban hallgatnia kell. Arról van szó, hogy az anyakirályné holnap este meg fog szökni a compiégne-i kastélyból, s észak felé indul, La Capelle-be, a kegyelmed fia ugyanis megígérte, hogy megnyitja előtte az erőd kapuit s menedéket nyújt neki, oly hosszú időn át, ameddig csak kívánja.

- Micsoda? Micsoda? - kiáltozta Vardes úr, s erős hangja most igencsak remegett. - De hát ki érti ezt? Rábíztam La Capelle parancsnokságát! És ő ezt műveli! Még csak meg sem beszél vele, velem, az apjával! Hogy képzei ez a szűnyog, hogy nekitámad egy óriásnak, aki egy kézlegyintéssel agyoncsaphatja? Tiszta örülség, a legocsmányabb árulás, mérhetetlen ostobaság! És ugyanakkor mi a csudáért keresne épp nálunk menedéket az anyakirályné?

- Én azt hiszem, tudom, miért - válaszoltam. - La Capelle erőd, és az anyakirályné esztelenségében azt képzei, hogy lőrésekkel csipkézett falai mögül jobb pozícióból tárgyalhat a királlyal. S még azzal is hízeleg magának, hogy ha a király netán megostromolja La Capelle-t, a spanyolok a közeli Avesnes-ből a segítségére sietnek.

- És a fiam családunk nevét adná ehhez az elvetemült lázadáshoz? - kiáltotta a márkí, már visszanyerve mennydörgő hangját. - Hogy a nyavalya törné ki az ostoba fajankót! Már holnap - üvöltötte, s egy fiatalembert is megszégyenítő lendülettel pattant fel karosszékéből (habár nem volt nagy a súly, amit föl kellett emelnie...) -, már holnap hajnalban nyeregbe szállok, és La Capelle-be vágatok, hogy megtöröljem annak a taknyosnak az orrát! A semmirekellő! A csirkefogó! A szarházi! Hogy vinné el az ördög, s dobna a fortyogó üstjébe, amíg odaérek, hogy megbánja minden vétkét és ostobaságát!

- Márki - mondtam -, a fiát nem találja La Capelle-ben. A király, amint kémei útján tudomást szerzett az anyakirályné tervéről, a Louvre-ba rendelte a kegyelmed fiát, s ott is tartja egy darabig, anélkül hogy egy szóval is elárulná neki, miért.

- Te jó ég! - kiáltotta Vardes úr, reszketve haragjában. - Akkor hát La Capelle parancsnok nélkül maradt, miközben a spanyolok ott vannak, kétlépésnyire tőlünk, Avesnes-ben, s rajtaütésszerűen elfoglalhatják La Capelle-t, hiszen a fiam is és én is távol vagyunk! Micsoda gyalázat!

- Márki - mondtam erre -, sok időbe telnék kíséretéről gondoskodnia. Engedje meg, hogy felajánljam a sajátomat, ami pénzébe sem kerül, hiszen a muskétások szállását és ételmezését a király fedezi. Ez az érv Vardes úr elevenjébe talált. És persze magától értetődő volt, hogy én is vele tartok, hiszen egyedül, a kíséretem nélkül, nem indulhattam vissza Párizsba, a veszélyes francia országutakon.

Vacsora után, amely sajnos szerzetesi volt, megkértem Sault grófot, hogy jöjjön a szobámba, egy kis négy szemközti beszélgetésre. És mivel feltűnt nekem, hogy a száját sem nyitotta ki Vardes úr jelenlétében, megkérdeztem, miként vélekedik a házigazdánkról.

- Nos hát, kezdetben gyanakodtam, hogy talán egy húron pendül a fiával, olyan elképesztőnek tűnt, hogy egy ilyen taknyos kölyök a saját szakállára dacolni merjen a királlyal, s éppen most, amikor Lajos oly keményen lesújtott az összeesküvőkre: száműzte vagy a Bastille-ba zárta őket. De a márki őszinte felháborodása eloszlatta a gyanúmat. Maradt azonban még egy nyitott kérdés, ami nyugtalanít: mi történik, ha Vardes úr fia időközben visszatért La Capelle-be és nem hajlandó kaput nyitni az apjának?

- Abból jó kis kavarodás származnék!

- És ha épp e kavarodás közepette érkezik meg az anyakirályné, mit tesz kegyelmed? Letartóztatja?

- Isten őrizz, hiszen arra nincs parancsom! És bármibe lefogadnám, hogy a király nem örülne neki! Hiszen ezt ő is könnyedén megtehetné, ha akarná: pontosan tudja, mikor és hová készül menekülni az anyja.

- És vajon miért nem akarná?

- Ez nyilvánvaló. Jobb szeretné az anyját királyságán kívül tudni, mint belül.

- És érzése szerint az anyakirályné el fogja követni azt a jóvátehetetlen hibát, hogy a spanyolokhoz menekül, ha zárva találja La Capelle kapuit?

- A király mindenesetre így gondolja. Jól ismeri az anyját: határtalanul konok és nem sok ész szorult belé. A király visszavonta Compiègne-ből az őrzésére kirendelt katonákat, s hogy most a kalicka ajtaja résznyire kinyílt, a madárka biztosan kirepül, abban a hitben, hogy a bolondját járattja a fiával, holott valójában vele járattja Lajos a bolondját.

Pontban este tíz órakerkeztünk meg La Capelle falai alá. Egy koromfekete felhő hirtelen eltakarta a ragyogó holdat, amely mindeddig világított utunkon, s egyszerre oly szuroksötét éjszaka borult ránk, hogy fáklyákat kellett gyűjtanunk, mert semmit sem láttunk. La Capelle-nek, amint sejtettük, nagyon magas, erős és vasalt kapuja volt, melyet három hatalmas lakat zárt. Clérac úr parancsára két szálfatermetű, pirospozsgás muskétás verni kezdte a kaput, nyugodt szívvel és hatalmas lármával, úgyhogy egy idő után meg is jelent egy borzas fej, az egyik lőrésben.

- Az anyakirályné kíséretéhez tartoznak, uraim? - kérdezte.

Ekkor Vardes úr előugrott a hintóból, mint krampusz a dobozból és sztentori hangon üvölni kezdett:

- Gyorsan! Fáklyát ide, hogy felismerjen ez a csirkefogó! És van képe ilyet kérdezni, ennek a semmirekellő árulónak! Nem, nem, őrmester! Mi nem az anyakirályné kíséretéhez tartozunk, hanem valamennyien Franciaország királyának alattvalói vagyunk, s neki és csakis neki engedelmeskedünk! És most nyiss azonnal ajtót, te ördögfattyá!

- De hát mi azt a parancsot kaptuk, márki úr, hogy csakis az anyakirálynénak nyithatunk kaput.

- Kitől kaptátok azt a parancsot? A fiamtól! És kicsoda La Capelle parancsnoka? A fiam vagy én? Kit bízott meg a király a parancsnoksággal? Ki rekrutálta a katonákat? Ki fizeti a zsoldjukat? Nyisd ki, te csirkefogó, de azonnal, különben megkérem a muskétásokat, hogy lőjék szét a kaput és erőnek erejével hatoljanak be az erődbe! És esküszöm, te ostoba fajankó, hogy ha rákényszerítesz, hát a saját kezemmel kötöm föl a helyőrség összes katonáját, és veled fogom kezdeni...

Bár a fenyegetés kissé abszurd volt, a hangerő miatt igencsak félelmetesen hatott, úgyhogy a lőrésekben

- legalábbis azokban, amelyeket látni lehetett - egyre több fej jelent meg, s a hozzájuk tartozó szájak szemrehányást és szitkokat zúdítottak az őrmesterre, úgyhogy alig egy perc múlva már ki is nyílt a kapu, utat engedve a márkinak, nekem, Sault grófnak, Cléracnak és a húsz muskétásnak.

Vardes márki, a dühtől még mindig vöröslő arccal, bevezetett minket a nagyterembe, amely igen szép helyiség lett volna, ha az egyik falán nem lőréseket vágtak volna ablakok helyett; ablak csupán az udvar felőli falon volt. A nyár ellenére az éjszaka kellemesen hűvös volt, a lőrésen befúvó szél átjárta a termet. A kandallóban apró lánggal égett a tűz, s a vacsora igen szűkös volt: két flaska bor és egy kis harapnivaló. Amikor az egyik ablakon át egy pillantást vetettem az udvarra, láttam - és éreztem is! -, hogy muskétásaink nagy tüzet raktak s a lángjánál pecsenyét sütnék. És hidd el, olvasóm, hogy e pillanatban

szívesebben lettem volna muskétás, mint herceg és pair...

Alighogy letelepedtünk a nyersfából készült, kerek asztal köré, megjelent egy nagyon jól öltözött, meglehetősen magas, csinos arcú fiatalember, akinek a haja hosszú volt és göndör, tekintetében azonban nem sok értelem ragyogott, amiből tüstént levontam azt a következtetést, hogy Vardes úr fiának teste sikeresebb műve a természetnek, mint a szelleme.

- Atyámuram - mondta meghajolva -, tisztelettel köszöntöm.

Vardes márki egy megvető kézmozdulattal intett, hogy üljön le, de szólni egy szót sem szólt hozzá.

Csönd támadt, melyet én igencsak kínosnak éreztem. A márki lángoló tekintettel méregette a fiát, s a fogát úgy összeszorította, hogy a szavak, melyek a szívét nyomták, képtelenek voltak elhagyni a száját.

Végül mégis sikerült megszólalnia. A hangja most tompa volt, fénytelen, s nehezen tört ki a torkán.

- Francois - mondta -, először is bemutatom kegyelmednek az urakat, akik azért jöttek, hogy segítő kezét nyújtsanak nekünk a bajban, melyet fiamuram kavart. Jobbomon Orbieu úr ül, herceg és pair, királyi tanácsos. Bal oldalamon Sault gróf foglal helyet, Őfelsége egyik hadseregének ezredese. Mellette Clérac muskétás kapitány. Ez a három úr az Őfelsége iránti rendíthetetlen hűségéről ismert országszerte, és mindhárman habozás nélkül az életüket áldoznák királyunkért. Uraim - folytatta rövid csönd után, felénk fordulva -, engedjék meg, hogy bemutassam kegyelmeteknek legidősebb fiamat, Francois de Vardes-t, a királyát eláruló hitszegőt...

Francois elsápadt e szavak hallatán, szinte beleroskadott karosszékébe, sírni ugyan nem sírt, de sűrűn pislogott. Cseppet sem tetszett nekem a márkinak e bevezetője. Úgy éreztem, hogy Vardes úr túlságosan előreszaladt: könnyörtelen ítéletét nem pártatlan vizsgálódás után hozta meg, hanem előtte. Mindazonáltal nem lett volna módom közbeavatkozni, ha nem szólal meg Francois elhaló hangon, sorsába mintegy már bele is törődve:

- Uraim, azért jöttek, hogy a Bastille-ba kísérjenek?

- Nem, uram - mondtam mindjárt. - Erre csak Franciaország királya adhat utasítást. És mi nem kaptunk ilyet. Nem vagyunk sem bírák, sem börtönőrök, hanem Vardes márki barátai, következésképpen a kegyelmedé is. És a kiutat keressük mindkettejük számára abból a nehéz helyzetből, amit kegyelmed okozott azáltal, hogy ifjúja meggondolatlansággal darázsfaszekbe nyúlt. Ezért szeretnék feltenni kegyelmednek néhány kérdést, s kérem, adja becsületszavát, hogy őszintén fog válaszolni rájuk.

- Becsületszavamat adom, nagyuram - mondta Francois, s mintha egyszerre új élet költözött volna belé.

- Hogy jutott eszébe felajánlani az anyakirálynénak La Capelle-t menedékkül?

- Én nem ajánlottam fel! Megkértek rá, az ő nevében.

- Ki kérte meg?

- Moret gróf.

- Ó, igen! Moret gróf! - mondotta megvetően Vardes márki.

- Moret gróf kifejezetten csak azért jött Compiègne-ből La Capelle-be - folytatta Francois -, hogy megkérjen, sőt: esdve kérjen, fogadjam be az erődbe az anyakirálynét s nyújtsak neki menedéket.

- És kegyelmed igent mondott e kérésre?

- Úgy van, nagyuram.

- Eszébe sem jutott, hogy az anyakirályné, ha megszönik Compiègne-ből, megszegi a király parancsát, kegyelmed pedig a cinkostársává válik, ha menedéket nyújt neki La Capelle-ben?

- Nagyon megsajnálta az anyakirálynét, uram. És a kérésnek külön nyomatékot adott, hogy tőle érkezett, meg az is, hogy egy vér szerinti királyi herceg közvetítette.

- Moret nem vér szerinti királyi herceg - vetette közbe Vardes márki -, csupán egy királyi fattyú.

- És miért nem tanácskozott az atyjával, mielőtt Moret grófnak igent mondott volna? Hiszen Vardes márki La Capelle parancsnoka!

- Mert féltem, hogy ő elutasítja a kérést.

- Miért?

- Mert atyám feltétlen híve a bíborosnak és a bíboros politikájának.

- És kegyelmed nem?

- A legkevésbé sem.

- És úgy gondolja, hogy ítélőképessége felülmúlja az apjáét?

- Ebben az esetben igen.

- Csakhogy a király is rendkívül nagyra becsüli Richelieu bíborost, s évek óta óvja őt a cselszövöktől. Úgy véli tehát, hogy kegyelmed Őfelségénél is jobban tudja, mi szolgálja országunk javát?

Erre Francois már nem tudott mit felelni, helyette Vardes márki szólalt meg, s ezúttal nem is annyira nyersen, mint inkább bánatosan megjegyezte:

- Fiamuram, kegyelmed a világ legostobább embere. Nem akartam, hogy a beszélgetés ilyen irányba terelődjék, ezért gyorsan visszavettem a szót:

- Francois, a saját elhatározásából ment az udvarba?

- Nem, uram! A király hívatott.

- És mit óhajtott mondani kegyelmednek?

- Az égvilágon semmit.

- Eszébe sem jutott, hogy az udvarba rendelése összefüggésben állhat az anyakirálynénak ígért menedékkal?

- Nem, ez nem jutott eszembe, uram. És mivel a király továbbra sem szólt hozzám, engedélyt kértem a távozásra, amit azonban Őfelsége megtagadott.

- De hiszen kegyelmed mégis itt van!

- Igen, mert megszöktem.

- Megszökött! - kiáltott fel Vardes márki. - A szentségit! Azt akarja mondani, hogy a király engedélye nélkül elhagyta a Louvre-t?

- Igen, ez történt - mondta Francois, lehorgasztott fejjel.

Döbbsen néztünk össze.

- Tisztában van vele, Francois, hogy mit tett?! - kiabált Vardes márki. - Úgy megsértette Őfelségét, hogy sohasem fog kegyelmednek megbocsátani! A legutolsó semmirekellő sem viselkednék így!

Udvariatságával súlyosan vétett az etikett ellen, s ha még az árulását is a mérlegre tesszük, három lehetőség van, amivel számolhat: örökös száműzetés, börtön vagy a hóhér bárdja.

E szavakra a szegény Francois kis híján sírva fakadt, ám nagy erőfeszítéssel legyűrte könnyeit, nehogy mindennek tetejében még gyávának is gondoljuk. Most már gyorsan le akartam zárni az ügyet.

- Márki úr - mondtam Vardes-nak -, ideje, hogy "álmunk elaltasson", ahogyan jó Henrik királyunk mondotta volt. Engedje meg, hogy muskétásaink sátort verjenek az udvaron, minket hármunkat pedig szíveskedjék elszállásolni a fellegrban.

Így is történt, s amikor Vardes márki megmutatta a szobámat, megkértem, váltsunk néhány szót négyszemközt.

- Márki úr - mondtam, amikor az ajtó becsukódott mögöttünk -, azt hiszem, az lesz a legjobb, ha a fia azonnal elhagyja Franciaországot.

- Én is azt hiszem. De hová mehetne? A Németalföldre? Lotaringiába? Németországba? Ezek az országok mind ellenségeink, és ha a fiam náluk keres menedéket, még inkább az árulás gyanújába keveredik.

- De ott van még Anglia is. Van egy barátnőm Londonban, aki bizonyára befogadná és a szárnyai alá venné a fiát.

- De ez egy vagyonba fog kerülni! - kiáltotta Vardes márki, karját kétségbeesetten az égnek emelve.

- Csak a hajóút: a La Manche csatornán való átkelés kerülné pénzébe, márki úr. A barátnőm, Lady Markby, igen előkelő, gazdag és nagylelkű hölgy.

- És mihez kezd egy ilyen előkelő hölgy az én ostoba fiammal?

- Úgy gondolom, fog találni a számára valami foglalatosságot a házában.

Ezzel búcsút vettem a márkitól s nyugovóra tértem, mert halálosan fáradt voltam már. De mielőtt álomba merültem volna, eszembe jutott, mennyire helytálló az az észrevételem, melyet La Rochelle-ben tettem, amikor a semmirekellő Sanceaux kétszer is kis híján megghiúsította, hogy meglátogathassam Rohan hercegnét: a legnagyobb kárt nem is mindig a Machiavellik okozzák az államügyek terén, hanem a kisszerű kerékkötők két válfaja: a fontoskodók és az ostobák.

Sokáig nem tudtam elaludni, bár Francois miatt nem volt okom nyugtalankodni. Lady Markby bolondul a nadragért, főleg, ha viselője fiatal és erős, egy ilyen pelyhes pipi, mint Francois, fél fogára ha elég. De miért kifogásolnám ezt? Hiszen ugyanakkor anyja helyett anyja is lesz. Megtanítja jó modorra, az ütőlabdajátékokra, az angol nyelvre, és ki tudja még mi mindenre. Amíg a király bocsánatára vár, amit nem holnap fog elnyerni, Francois-nak sokkal jobb helye lesz egy ágyban, mint egy erődben, ahol a parancsnokot kell játszania. Mindenki tegye azt, amihez tehetsége van.

- Uram, egy szóra kérem!

- Kegyed az, szép olvasóm?

- Feltehetek egy kérdést kegyelmednek?

- Tőlem mindig is kérdezhetett.

- De most mintha már csak Orbieu hercegné kérhetne felvilágosítást történetének némely homályos pontját illetően.

- Ez azonban nem kizárólagos joga a hercegnének. Hálátlanság volna a kegyed kérdését meg nem hallanom. Hiszen oly sok szívességet tett nekem a múltban.
- Én?
- Bizony, kegyed. A kérdései segítettek megvilágítani elbeszélésem bizonyos pontjait, melyek különben talán érthetetlenek maradtak volna az olvasók számára.
- Akkor ismét fölteszek egy kérdést, kegyes engedelmével. Miért minősült oly szörnyű nagy bűnnek, hogy az anyakirályné Avesnes-be szökött, a spanyolokhoz?
- Mert a spanyolok legádázabb ellenségeink, ezért ha valaki tőlük kér menedéket, elárulja hazáját és királyát.
- De hiszen Gaston, nem is tudom, hányszor, megtette ugyanezt, amikor a lotaringiai herceg vendégszeretetét élvezte, aki szintén esküdt ellenségünk.
- Az egészen más dolog. Gaston a francia trón várományosa, mert bátyjának mindaddig nem született fia. Bárhol legyen is Gaston, az marad, aki volt: vére, rangja s várható öröksége nem változik. Viszont az anyakirályné, ha átlépi fia országának határait, többé már nem anyakirályné. Egyszeriben senki-semmi lesz, és - ellentétben Gastonnal - jövője sincs többé. Hogy senki-semmi lesz, azt jelenti, hogy óriási veszteség éri, anyagi és erkölcsi értelemben egyaránt. Elveszíti Párizst, elveszíti a Louvre-t, elveszíti szép vidéki rezidenciáit, s főleg elveszíti a gyönyörű Luxemburg-palotát, melyet annyira szeretett. Franciaországban marad minden vagyona, elveszíti éves jövedelmét, amely több mint egymillió arany, hogy a király nagyvonalú külön juttatásairól már ne is beszéljünk. Többé már nem ő Franciaország legmagasabb rangú hercegnője. Nem ülhet ott ezután a királyi tanácsban - illetve nem tagadhatja meg, hogy részt vegyen az ülés munkájában, amivel éppúgy a hatalmát bizonyíthatta. Nem beszélhet többé da sola a solo a királlyal. Olyan már csak, mint egy hadvezér, aki cserbenhagyta csapatait. Már nem a feje, legfőbb ihletője és védnöke a Richelieu elleni összeesküvésnek. Arra sincs többé módja, hogy üvöltözésével, hisztériás nagyjeleneteivel gyötörje a királyt. Semmi befolyása sincs ezentúl a királyság ügyeire.
- Gondolja, hogy Lajos egyszer még visszahívja Franciaországba?
- Biztosra veszem, hogy nem. Ettől a gőgös, durva és szeretetlen anyától csak rosszat kapott egész életében, gyermekkorában éppúgy, mint királyként. Lajos nem felejt. De most én tennék fel egy kérdést kegyednek, szép olvasóm!
- Hallgatom, uram.
- Miért nevet?
- Mert mulatságosnak találom, hogy átvehetem a szerepét.
- Mielőtt a kérdésemet föltenném, megkérem, próbálja meg az anyakirályné bőrébe képzelni magát.
- Nem szívesen. De azért megteszem, hogy a kedvében járjak.
- Hálásan köszönöm! Folytassuk hát! Az anyakirályné, miután elmenekült Compiègne-ből, Sains-ben megtudja, hogy La Capelle nem nyitja meg a kapuját előtte. Ekkor siránkozni kezd és másokat vádol a kialakult helyzetért: ő nem akarta elhagyni Franciaországot, de mivel La Capellebe nem engedik be, mégis rákényszerül, hogy távozzék a királyságból, s ellenségei éppen ezt akarták. Mi a véleménye erről az érvelésről?
- Hogy gyerekesen rosszhiszemű. Hiszen az anyakirálynét senki sem kényszerítette, hogy tegye azt, amit "ellenségei" akarnak. Ha La Capelle kapuját zárva találta, vissza is fordulhatott volna, s ha Compiègne-be nem akart visszatérni, hát választhatott volna egy másik francia várost is, például Saint-Quentin. És Saint-Quentinből ismét tárgyalást kezdeményezhetett volna a királlyal.
- Bravissimo! Ehelyett azonban, szép olvasóm, 1631. július 30-án, délután négy órakor, az anyakirályné megérkezett Avesnes-be, s a kormányzó, Crévecoeur úr távollétében a Franciaország címere nevű fogadóban szállt meg. A fogadó persze rettentő szegényesnek tűnhetett a luxemburgi pompá után. Tíz hosszú nap múltán már Brüsszelben van, ahol fogadják a spanyolok, de nem mondhatnánk, hogy a legnagyobb tisztelettel.
- Miért nem?
- A királyné addig volt fontos a spanyol kormányzat számára, amíg Párizsban, a királyi tanácsban támadta nagy vehemenciával XIII. Lajos spanyolelles politikáját. Brüsszelben azonban nem sok hasznát vehették ennek a parancsoló természetű és harapós kedvű öreg hölgynek.
- Nem cinikus kissé ez a hozzáállás?
- Durva és cinikus. Az uralkodók azonban ilyenek, ha államügyekről van szó. Azt kértem, szép, olvasóm, hogy próbálja beleélni magát az anyakirályné helyzetébe, aki Brüsszelben már meglehetősen csalódott és kiábrándult lehetett. A szituáció, amelybe bele kell képzelnie magát, a következő: az anyakirályné

levelet ír Lajosnak. Mit írt volna kegyed a helyében? Csak hogy értse, mit kérek: csupán a helyzetébe képzelje bele magát, de a saját jelleme szerint döntsön.

- Jóságos ég! De nehéz feladat! Legyen elnéző hozzám, uram, ha kudarcot vallok. Életemben először és utoljára fordul elő, hogy egy anyakirályné bőrébe kell bújnom.

- Próbálja meg, és csak az ösztönére hallgasson!

- Nos hát, először is, még mielőtt kihegyezném a tollam, elismételném magamban IV. Henrik bölcs mondását, amely az ecet és a méz keverési arányára vonatkozik. S azt is eldönteném, hogy mivel a "fiamnak" írok, mindenképp kedves, gyöngéd, anyai és bűnbánó hangot fogok megütni. Előjáróban biztosítanám a királyt, hogy csak azért hagytam el Compiègne-t, mert fogságom miatt rossz emlékek fűztek hozzá. Arra gondoltam, hogy talán La Capelle-ben az urak barátságosabban bánnak majd velem, mint az őrizetemre kirendelt katonák. De amikor La Capelle-be érkeztem, és a kaput zárva találtam, egészen elveszítettem a fejem, s Avesnes-ben kerestem menedéket, amit ma már fölöttebb sajnálok. Öfelsége bocsánatát kérem, amiért oly konokul viselkedtem Richelieu ügyében. És ha a fiam megbocsátja ezt a szerencsétlen kiruccanásomat s megengedi, hogy visszatérjek az udvarba, ígérem, hogy a jövőben soha semmit sem mondok vagy teszek a bíboros ellen.

- Szép olvasóm, kegyed négyszázadnyi késéssel született! Tökéletes anyakirályné lett volna, s ha a kegyed levelét veszi kézhez a király, biztosan megenyhül, még ha kezdetben némi gyanakvással szemléli a bűnbánatát, s utóbb számos próbatételnek veti alá, hogy meggyőződjék őszinteségéről. Sajnos azonban az igazi anyakirályné, levelét megírva, korántsem olajágot nyújtott át a királynak! Épp ellenkezőleg. Levele féktelen, gyűlölködő, bosszúszomjas, és még két arcátlan hazugság is csúfítja. Engedje meg, hogy összefoglaljam e szemrehányás-áradat lényegét: Kizárólag a bíboros hibájából vagyok ma Franciaország határain kívül. Ő ösztönzött menekülésre. (Holott valójában a király, és egyedül csak a király volt az, aki visszavonta a királyné őrizetére kirendelt katonákat.) A bíboros állította a La Capelle-i csapdát. (Pedig sokkal inkább Moret gróf volt a ludas, aki rávette Francois de Vardes-t, hogy nyissa meg La Capelle kapuját úrnője előtt.) Folytassuk: Richelieu volt az, aki La Capelle elfoglalásával (Richelieu sosem foglalta el La Capelle-t: az erőd saját parancsnokának "adta meg" magát) rákényszerítette, hogy lépje át a határt, holott ő mindennél jobban irtózott e lépést megtenni. (Akkor hát miért tette meg?) Még azt is hozzáfűzi magyarázkodásképpen, hogy csupán azért lépte át az országhatárt, mert a király lovasai üldözték. (Ami mesebeszéd, hiszen a királynak nem is maradt katonája azon a vidéken, kivéve azokat a muskétásokat, akik mélyen aludtak intra muros, amikor az anyakirályné elhaladt a La Capelle-i erőd előtt.) Az anyakirályné leveléből levonható végkövetkeztetés: a bíboros akarata teljesült, amikor anyát is, fiát is kiűzték Franciaországból. Újabb hazugság. Richelieu kényszerítette volna Gastont, hogy ismételten Lotaringiába szökjék s az anyakirálynét, hogy Brüsszelben keressen menedéket?

- S kegyelmed miként összegezná a történeteket?

- Úgy, hogy az anyakirályné, miután a hadszíntéren csatát veszített, most a távolból, a levelével vagdalkozva kívánt győzni, s levelét ráadásul nyilvánosságra is hozta. Ami rosszhiszemű és igen ügyetlen lépés volt, s miután megtette, már semmi esélye sem volt rá, hogy helyzetén javítson. Ha pedig a tanácsadói diktálták neki ezt a kirohanást, hát nekik sincs több eszük, mint úrnőjüknek, s várható, hogy további meggondolatlanságok elkövetésére fogják sarkallni a királynét.

Az anyakirályné nyilvánvalóan abban a hiú reményben tárta a nyilvánosság elé a fiának írt szemrehányó sorokat, hogy Franciaország ellenségei a magukévá teszik és támogatják az ügyét. A király csak úgy tudott védekezni a nyilvános rágalmazás ellen, ha szintén nyílt levelet intéz az anyjához. Ez a levél azonban rendkívül visszafogott. Nem sérti, nem támadja az anyakirálynét. Nem vádolja hazugsággal. A király csupán csodálkozásának ad hangot, amiért "azok, akik e levél megírására készítették, nem állottak valótlan tényekkel előhozakodni".

Sajnos azonban, amint kegyed is tudja, szép olvasóm, az anyakirályné gyógyíthatatlan konokságban szenved: viselkedése oly logikátlan, hogy szinte lehetetlen követni. Montaigne írta e tulajdonságról: "A makacsság az ostobaság legbiztosabb jele." A meghatározás pontos, de szerintem nem teljes, mert a butasághoz gőg és félrevezetési szándék is társul, hiszen a konok ember mindig igyekszik elrejteni - maga elől éppúgy, mint mások elől -, milyen gyöngék az érvei, s ezért szándékosan pontatlanul fogalmaz és örökké kibúvókat keres.

Az anyakirályné konokságában még valami szerepet játszott: az a tévhit, hogy büntethetetlen. Korábban, amíg Franciaországban élt, s rangban az ország második embere volt, valóban nem kellett büntetéstől tartania. De amint átlépte az országhatárt s önként száműzetésbe vonult, a helyzet alapvetően megváltozott. Az anyakirályné rendkívül sebezhetővé vált, erről azonban sejtelve sem volt, s folytatta a

vagdalkozást. Gyermeki mód kitartó volt a gyűlölködésben, és bosszúszomja nem ismert határt, ezért most a párizsi parlamentnek küldött hasonló, panaszos-vádló beadványt, amilyen a fiának írt levél is volt. S még ennél is tovább ment: panaszt tett Richelieu ellen a parlamentnél!...

Hogy a csudába képzelhette, hogy célt érhet ily módon? Vállalkozásán nevetnünk kellene, ha nem volna oly szomorú, elsősorban őrá nézve. Mert ezzel az arcátlan lépéssel olyannyira felbőszítette a királyt, hogy személyesen jelent meg a parlament előtt, rágalomnak nyilvánította az anyja beadványában foglaltakat, elrendelte a kérelem megsemmisítését és annak kimondását, hogy az anyakirályné tanácsadói első fokú felségsértésben vétkesek. De még ennél örvedetesebb lépésre is elszánta magát - vagy szomorúbbra, aszerint, hogy jószívére vagy az igazságosságára hallgat-e, szép olvasóm: lefoglalta és zárta az anyja minden franciaországi vagyonát, aki most egy megalázó tapasztalattal gazdagodott: életében először megtudta, milyen az, amikor megbüntetnek valakit.

S ez a büntetés, szép olvasóm, sokkal súlyosabb volt, mint első pillantásra látszik. Lajos ugyanis jól tudta, milyen örülten pazarló volt mindig is az anyja. Emlékezzék csak vissza rá, hogy amint régens lett, első dolga az volt, hogy a Bastille-ba hajtattott, s a lesújtott minisztereket arra kényszerítette, hogy adják át neki a kincstár teljes vagyonát, azt a kétmillió aranyat, amit IV. Henrik oly nehezen gyűjtött össze, s amit az anyakirályné mind saját kiadásaira szánt és gyorsan el is költött. Adósságokat is csinált, szintén a kincstár terhére. Mégis korai volna könnyeket hullajtania érte, szép olvasóm! Az anyakirályné a Louvre-ból Compiègne-be utazván, majd Compiègne-ből Brüsszelbe, magával vitte, ahogyan mindig is tette, az összes ékszerét, ami tetemes mennyiség volt: egy különlegesen kialakított hintó szükségeltetett a szállításához. Vagyis ha önkéntes száműzetése idején jól beosztja a pénzét, s időnként elad egy-egy ékszert, utolsó leheletéig kényelmesen élhetett volna.

A király, aki már gyermekkorában arra vágyott, hogy úgy nevezzék: "Lajos, az Igazságos", csak hosszas megfontolás után szánta rá magát az anyja vagyonának zárolására. És elhatározásához minden bizonnal nagyban hozzájárult az a nemrég történt esemény, amikor is az anyakirályné egymillió arany értékű ékszert adott kisebbik fiának, abból a célból, hogy állítson hadakat a nagyobbik fiú ellen. A király döntött tehát. Nem akarta, hogy abból, amit a francia föld terem, egy ellenséges ország segítségéért folyamodhassék az anyja, s újabb polgárháborút robbantson ki abban az országban, melyet elhagyott.

- Egy utolsó kérdést engedjen meg még, uram: mi történt ezután az anyakirálynéval?

- Hosszú, több évet felölelő történet ez, ami alatt az anyakirályné Flandriából Angliába, Angliából Hollandiába, Hollandiából Németországba költözött. Először mindenütt szívélyesen fogadták, de hamarosan mindenki meggyűlölte, bárhová ment, s végül udvariasan kiadták az útját. S mivel számolatlanul költötte a pénzét, hamarosan nem maradt több ékszere, amit eladhatott volna, s olyan kilátástalan anyagi helyzetbe került, hogy kifizetetlen számlája miatt Kölnben már az utcára tette volna egy fogadós, ha nem siet a segítségére Rubens. Ő is óvatos volt: nem a saját házába hívta meg a királynét, hanem az egyik üresen álló házát ajánlotta föl neki. Régóta ismerte az anyakirálynét, hiszen huszonnégy csodálatos vásznon festette meg az élettörténetét, melyek a Luxemburg-palota egyik szárnyát díszítik.

Franciaországban kétszer merült fel a későbbiekben, hogy talán véget kellene vetni száműzetésének és engedélyezni, hogy hazatérjen. Először Gaussin atya szorgalmazta ezt, 1637-ben, a király azonban nem engedett. Lajos úgy vélte, az anyja már egészen spanyollá lett, és mivel túl konok hozzá, hogy megváltoztassa a véleményét, megint csak felfordulást okozna.

1639-ben, ismét gyóntatója sürgetésére, a király írásban kérte miniszterei véleményét az anyakirályné esetleges hazatérését illetően. Egyhangúlag úgy ítélték meg, hogy a királyné visszatérése nemkívánatos. Az anyakirályné 1642. július 3-án halt meg, abban a házban, amelyet Rubens bocsátott a rendelkezésre. Ekkor már teljesen magányos volt, hiszen Rubens öelötte meghalt, korábbi tanácsadói pedig rég magára hagyták, szétfutottak, mint a süllyedő hajóról menekülő patkányok.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

Amiután az anyakirályné elhagyta Franciaországot s önkéntes száműzetésbe vonult, az összeesküvés pedig, melynek mindaddig legfőbb éltetője volt, szétforgácsolódott és kimúlt, Lajos urbi et orbi kifejezésre akarta juttatni, mily nagyra, felettébb nagyra becsüli miniszterét, aki a sok viszontagság közepette végig hűségesen és jól szolgálta: Richelieu bíboros családi birtokát hercegi-pairi rangra emelte.

A bíboros-herceg 1631. december 5-én tett esküt a többi herceg előtt, akik közt magam is helyet foglaltam. Természetesen számos résztvevő dühödt fogcsikorgatással fogadta, hogy a bíboros ily

magasra emelkedett a nemesi ranglétrán. A király - legalábbis pillanatnyilag - a nyakára hágott az összeesküvésnek, de a Richelieu elleni gyűlölet lángját nem tudta elfojtani. Sem az anyakirályné, sem Gaston nem tett le róla, hogy elpusztítja a minisztert. Külhoni ellenségeinkkel szövetkezve - az anyakirályné a németalföldi spanyolokkal, Gaston pedig a lotaringiai herceggel - polgárháborút készültek kirobbantani a saját hazájukban, a saját vérük ellen.

Ám Richelieu-nek és besúgóhálózatának köszönhetően a király minden vállalkozásukról tudott. Így arról is tudomást szerzett, hogy az anyakirályné északi határvidékünk helyőrségeit igyekszik megnyerni ügyének, ahogyan korábban La Capelle-t szerette volna. Azonnal hadsereget küldött Champagne-ba, és mivel azt is megtudta, hogy Calais kormányzója, Valencay úr, kész megnyitni városa kapuit az anyakirályné előtt, egy hadsereg élén Calais-ba vágatott, elcsapta Valencay-t és Chaumont urat állította a helyébe. Ezután - amint beszélték - mély, megkönnyebbült sóhajt hallatott: ha ugyanis Calais az anyakirályné kezére kerül, a németalföldi spanyolok mintegy kulcsot kapnának Franciaországhoz, s akkor léphetnének francia földre, amikor jölesik nekik.

Lajos ezután minden figyelmét nyílt ellenségére, a lotaringiai hercegre összpontosíthatta, aki mindig támogatta Gaston gonoszait.

A lotaringiai herceg - mint Itáliában a savoyai herceg - telhetetlen és kielégíthetetlen kiskirály volt, "kakas a szemétdombon", amint a nép mondja: a hercegsége akkora csak, mint egy tartomány, amit szomszédai rovására szeretne megnagyobbítani. A lotaringiai IV. Károly a Bar-hercegséget és vidékét szerette volna a saját hercegségéhez csatolni, valami zavaros leszármazásrendi hivatkozással, amely szerint ez a hercegség a feleségét, Nicole-t illeti.

Sajnálatos módon azonban a Bar-hercegség francia koronabirtok volt, s Franciaország nemigen szokott lemondani saját birtokairól a szomszédai javára.

IV. Károlynak e sérelme mögött egy másik is meghúzódott: felháborította, hogy a franciák még három, francia nyelvű püspökséget is elfoglaltak: Metzt, Toul-t és Verdunt. Ez a hódítás, amely II. Henrik nevéhez fűződött, igazából nem is hódítás volt. Valójában a luteránus német fejedelmek kérték meg a francia királyt, hogy foglalja el ezeket a városokat, nehogy a lotaringiai herceg kaparintsa meg őket, mert ez esetben rendkívüli mód megerősödött volna, lévén mindhárom város gazdag: nagy vásároknak adtak helyt és gyümölcsöző keleti kereskedelmet folytattak.

II. Henrik kezdetben habozott: nem volt politikus elme. Sőt, a rossz nyelvek azt suttogták, sotto voce, hogy egyáltalán nem is volt neki elméje, és ha lehajtotta a fejét, hát sohasem gondolatainak súlya miatt. Mindazok alapján, amit hallottam róla, úgy vélem, igencsak egyszerű, sőt együgyű lélek lehetett.

Mindössze két dolgot szeretett szenvedélyesen: a dárdával vívott harci játékokat, melyek, mint tudjuk, végzetessé váltak a számára, valamint Diane de Poitiers kebleit. Hölgységének ölében ülve - amit nem lehetett könnyű szegénykének elviselni - vég nélkül gyúrta-gyömöszölte a keblét, s közben azt kérdezgette kancellárjától: "Látja, mennyire gondját viselem a kincsemnek?"

Ez a házasságtörő király nagyon vallásos volt. Üldözte a protestánsokat, de ugyanakkor szövetségre lépett a német luteránus fejedelmekkel V. Károly ellen. És amikor a hercegek azt javasolták, hogy foglalja el a három püspökséget, végül megértette, hogy ezáltal megerősítheti keleti határait, fokozott védelmet biztosítva hazánknak a lotaringiai herceg és a császár ellen. Lehet, hogy nem is értette meg - mindenestre ezt igyekezett elmagyarázni neki a hitvese, Medici Katalin, az egyetlen ebben a családban, akinek volt tehetsége a politikához.

IV. Henrik jó érzéssel megerősítette a három püspökség feletti francia uralmat, XIII. Lajos pedig még átjárhatatlanabbá kívánta tenni keleti határunkat, s ezért megbízta Richelieu-t, hogy erősítse meg a verduni erődöt. Így hát a lotaringiai herceg Franciaország iránti gyűlölete nőttön-nőtt. De mivel nyíltan nem támadhatta meg országunkat, Gastont támogatta alattomban a bátyja elleni ostoba csatározásban. Miután az összeesküvést eltiporta, ideje volt, hogy Lotaringiát is észre térítse: Lajos kardcsapás nélkül elfoglalta a hercegséget.

Részt vettem ebben a hadjáratban, mert a herceg, aki úgy beszélt franciául, mint bármelyikünk, Lajos jelenlétében kizárólag németül volt hajlandó megszólalni. De ez a gyermeteg komédia nem tartott soká. A herceg ugyanis ráeszmélt, hogy igencsak lassítja a tárgyalások menetét, ha mindent fordítanom kell németről franciára, majd franciáról németre, miközben ő alig várta, hogy elhagyjuk végre az államát. Így is tovább maradtunk, mint szeretnénk volna. Elmondom, miért. Mielőtt elindultunk volna Párizsból, Lajos - Richelieu ösztönzésére - létrehozott egy olyan rendkívüli bíróságot, amely az államellenes bűncselekményeket volt hivatott vizsgálni. A parlament tagjainak hiúságát sértette persze e bíróság felállítása, hisz' ezáltal megszűnt a bíraskodás terén addig élvezett monopolhelyzetük.

Tisztában voltak vele persze, hogy Marillac marsall hosszan elnyúló pere miatt kapták a pofont: a király

olyan bíróságot akart létrehozni, amely gyorsan és példás szigorral ítélkezik az állam ellen vétkezők fölött.

S amíg a király Lotaringiában időzött, távollétében a jogait féltékenyen őrző, sőt hatáskörét mindig bővíteni kívánó parlament megtiltotta az újonnan alakult bíróságnak, hogy ülésezzék... Amikor Lajos hírért vette, mily rútul visszaélnek hatalmukkal a parlament tagjai, elképedt arcátlanságukon, s haragja ama fagyos gyűlölet formájában jelentkezett, amitől a környezete a legjobban rettegett: "Micsoda? - kérdezte, a foga közt mormolva. - Micsoda? A parlament dacol velem?"

Mint mindig, most is gyorsan döntött: fegyveres kísérettel Párizsba küldött egy marsallt és a főpecsétört, azzal az üzenettel, hogy a parlamenterek azonnal induljanak hozzá Metzbe, a saját hintóikon.

Hogy világosan lásson, szép olvasóm: már maga az utazás is kemény büntetés volt. S nemcsak azért, mert a decemberi hidegben kellett elindulniuk a méltóságoknak a jeges utakon, hanem azért is, mert a saját költségükön utaztak: nekik kellett fizetniük útközben a szállást, étkezést s a lovak ellátását, a szénát és az istállót is. Márpedig a király tisztában volt vele, mily fukarok a mi bíráink: a peres felek pénzét szívesen zsebre vágják, de pénzt kiadni nagyon nem szeretnek.

A parlament tagjai, midőn az eredetinelé soványabb bugyellárral és holtfáradtan megérkeztek Metzbe, beküldték magukat, ahová tudták; a király még húsz napig várakoztatta, s csak azután fogadta őket. S amikor végre a színe elé járulhattak, a sárga földig lehordta őket, méghozzá az atyjáéra emlékeztető, ízes fordulatokkal.

- Uraim - mondta nekik -, nem tűröm tovább örökös berzenkedésüket, s azt sem, hogy orrukat olyasmibe üssék, ami csak énreám tartozik. A mi államformánk monarchikus. Itt minden az uralkodó akaratán múlik, aki akkor állít fel újabb bíróságot, amikor jónak látja. Nem óhajtanám, hogy még egyszer a királyi hatalom ellen cselekedjenek. A parlamentet azért hozták létre, hogy kegyelmek eldöntsék, kinek van igaza, Péternek-e vagy Jánosnak. Ha továbbra sem férnek a bőrükbe, akkorát koppintok az orrukra, hogy megemlegetik!

Miután a parlamentet így móresre tanította, 1632. február 9-én Lajos visszatért seregével Párizsba, s rendkívüli kegyként elrendelte, hogy a parlament tagjainak utazását ezúttal térítse meg a kincstár, vagyis - amint IV. Henrik mondotta volt - "adott nekik egy kis kanál mézet a sok ecet után, amit le kellett nyelniük". [A mondás pontosan így hangzik: "Könnyebb legyen fogyni egy kanál mézzel, mint egy hordó ecettel."] Indulásunk előestéjén, a vacsora mellett idéztem ezt a mondást Nicolas-nak, s ő jól hahotázott rajta.

- Nagyuram - kérdezte -, megengedi, hogy feltegyek egy kérdést?

- Megengedem, Nicolas.

- Miért téveszt mindig szerepet a parlament? Korábban nem volt hajlandó törvénybe iktatni a királynak azt a rendeletét, amely első fokú felségárulásban mondta bűnösnek Gaston tanácsadóit. Most meg a rendkívüli bíróságnak támad neki, és nem engedi, hogy ülésezzék.

- Nem tudom, miért viselkedik így. A parlament bírái talán csak természetes hajlamukat követik. Ha valaki reggeltől estig egyfolytában ítélkezik, előbb-utóbb csalahatatlannak hiszi magát, s akivel ez megtörténik, már nehezen tudja megállni, hogy ne nyilvánítson véleményt mindenről, akkor is, ha államügyekről van szó. Ezért azután a bírák szeretnének a legfőbb döntéshozatalban is részt venni, ami viszont egy monarchikus államban - amint Lajos szigorúan emlékeztetett rá - a királyi hatalomba ütközik. Mégsem először fordul elő - s nyilván nem is utoljára -, hogy a parlament szembe fordul a királlyal...

Végre visszatértünk Párizsba. Amint ölelkezésünk heve csillapult, megkérdeztem Catherine-től, láthatnám-e Emmanuelt. Amire ő azt válaszolta, hogy e pillanatban semmiképp sem. Kisfiunk ugyanis épp Honorée keblén szendereg, és szóba sem jöhet, hogy szép kis pofiját e hatalmas domborulatokon lássam...

Amint asztalhoz ültünk, Catherine érdeklődött a lotaringiai hadjárat felől, s én az érdeklődéséhez mért rövid beszámolót tartottam. Udvariasságból még kijelentette, miszerint nagyon örül, hogy a királynak kardcsapás nélkül sikerült győznie, s csak azután kanyarodott arra a témára, ami valójában érdekelte.

- És kinél szállásolták el Metzben?

- Egy idős hölgnél.

- Nem csak kegyelmed mondja idősnek? - kérdezte Catherine, gyanakvó arccal.

- Azt hiszem, nem - mondtam -, bár tény, hogy nehezen tudom a hölgyek korát eltalálni. Schomberg úrtól talán pontosabb felvilágosítást kaphat - tettem hozzá némi kajánsággal.

- Schomberg-től? Hogyhogy?

- Mert vele osztottam meg a szobámat.

- Hogyan? Egy marsall s egy herceg-pár közös szobában? Miért kellett egyazon szobán osztozniuk?

- Helyszűke miatt. Metz szép és kellemes város, de nem túl nagy, ennyi ember befogadására teljességgel alkalmatlan.

- Hát a lotaringiai nők milyenek? - váltott témát a tőle megszokott hirtelenséggel.

- Mit mondhatnék róluk, barátném?

- Az igazat.

- Nyakig voltunk a tárgyalásokban, nemigen láttam őket.

- Az lehetetlen! Hiszen nem vak kegyelmed! Főleg ezen a téren nem!

- Nos hát - mondtam -, meglehetősen magas természetűek. - Mennyire magasak?

- Első látásra az volt a benyomásom, hogy szinte mind olyan magas, mint én.

- Tehát szorosan mellük állva megmérte őket?

- Asszonyom! - kiáltottam fel. - Azt mondtam: "első látásra"!

- Nem is érdekes! - váltott Catherine hirtelen taktikát, s végtelen megvetéssel kijelentette: - Magas nő, nagy láb!

- Lehetséges. A lábukat nem láttam. Az uszályos szoknya, amint kegyed is tudja, elrejtí a lábat.

- Vagyis az uszályos szoknyájukat megnézte, és a szoknya izgató ringatózását is megfigyelte, amikor a lotaringiai nők a kegyelmed orra előtt sétálgattak az utcán.

- Ez a kellemes ringatózás, asszonyom, a női medence alakjának köszönhető. És nem kellett Metzbe mennem, hogy megfigyeljem. A szoknya ringatózását a kegyed csípőjén is volt alkalmam látni már.

- Mikor?

- Az első estén, amit Saint-Jean-des-Sables-i házában töltöttem, amikor a vacsora végeztével elhagyta a szobát, s a küszöbhez érve kecsesen oldalt fordult, valósággal kitekeredett, hogy uszályos szoknyája átférjen a keskeny ajtónyíláson. Testmozdulata is igen bájos volt, de az uszályos szoknya ringását is elbűvölőnek találtam.

- Hogyan, barátom? Kegyelmed emlékszik erre? Én meg mennyire féltem, hogy esetlennek talált!

- Esetlennek, barátném?! Épp ellenkezőleg: imádnivalóan nőiesnek találtam!

- Ó, uram! Milyen arany szájú ember kegyelmed! És milyen kedvesen tudja mondani, amit mond!

Ezzel a nyakam köré fonta a karját és összecsókolt, én meg őt. És mint oly gyakran, megint csak azt éreztem, kedves olvasóm, hogy azért olyan nagy boldogság férfinak lennem, mert nők is vannak ezen a földön! És azt is megvallom, hogy ezért naponta hő hálaimát küldök az ég felé: köszönöm, köszönöm, Istenem, hogy Évát is megteremtetted...

Az elkövetkező hetekben végig tartottam tőle, hogy Catherine főlemlegeti a nagy lábú lotaringiai nőket. De úgy látszik, nem tartotta őket olyan érzékinek, hogy érdemes volna szót vesztegetni rájuk. Viszont a susai "tüzes olasz nők" oly sok idő múltán is (és azt hiszem, már mindörökké) műsoron maradtak.

Talán azért is, mert Susában Sault gróf volt csupán ártatlanságom tanúja, akiben Catherine egy cseppet sem bízott, hiszen a gróf maga sem tudott ellenállni a kísértésnek, Metzben viszont Schomberg marsall volt velem, a házastársi hűség híres, mindenektől csodált, de csak kevesek által utánzott szobra.

Cseppet sem voltam meglepve, amikor a hazatérésünket követő napon a kanonok kispapja már hajnalok hajnalán zörgetett a kapunkon, és sajátos jelbeszédével megkérdezte tőlem, tudom-e fogadni aznap vagy legalább másnap a nagytiszteletű Fogacer orvosdoktor kanonok urat - ezt a mondatot inyenc élvezettel s ünnepélyességgel ejtette ki.

Megkértem Nicolas-t, szóljon Henriette-nek - mert ő volt az egyetlen, aki büntetlenül Catherine közelébe férközhett reggeli toalettje közben -, hogy kérdezze meg a hitvesemet, meg tudjuk-e hívni ebédre Fogacer-t. A válasz "igen" volt, aminek igencsak örültem, mert ha beszámolok a kanonoknak metzi tárgyalásainkról, ő viszonzásul majd elmeséli nekem, mi történt a távollétemben Párizsban. Mint bizonyára emlékeznek rá, Fogacer - Richelieu áldásával - Bagni nuncius szolgálatában állt s a velencei Contarini [velencei követ] bizalmát is élvezte: mindketten Franciaország nagy barátai voltak.

- Kedves hercegem - mondta Fogacer, amikor az ebéd végeztével visszavonultunk egy kis négy szemközti eszmecekerére -, a király Metzben odavetett egy mondatot a parlament bírának, amin el kell gondolkodnunk: "A mi államformánk monarchikus." Akkor viszont mivel magyarázható, hogy a Pont-Neufről hagyják harsogni Gastonnak Richelieu elleni kirohanásait, melyek közvetetten persze a királyt támadják, s amelyek tele vannak hazugsággal, komiszkodással és sértéssel? S a király még válaszol is rájuk, Jean Sirmondot és más bértollnokokat hívja segítségül!

- Szerintem mindez azért van így - válaszoltam -, mert a király jobbnak találja, ha Gaston mocskolódását a Pont-Neufről harsogják, mintha titkon járna kézről kézre.

- Bölcs döntés! - bólogatott Fogacer -, de tudja-e, kedves hercegem, hogy kezdenek eltűnni a Pont-Neufről a kiabálók? Bizony, eltűnnek, pedig nem bántja, s le sem tartóztatja őket senki! Eltűnésük

kizárólag a nagytiszteletű orvos doktor Théophraste Renaudot-nak és az ő kitűnő gyógymódjának köszönhető!

- Ki ez a Renaudot?

- Ritka madár: egy önzetlen, emberszerető orvos.

Théophraste Renaudot valóban ingyenes kezeléseket tartott, ami igencsak felháborította volna kollégáit, ha egyúttal nem küldi hozzájuk a módosabb betegeket, az ilyenkor szokásos fele-sápra sem tartva igényt. Renaudot persze nem volt szegény ember, különben - kereset híján - nem tudott volna megélni. Mivel ingyen kezelte a betegeket, tódultak hozzá, s mert szívesen meghallgatott mindenkit - ez is ritka tulajdonság! -, kezdett nagyon sokat tudni sokakról és sok mindenről. Aztán az az ötlete támadt, hogy állasközvetítő irodát nyit, hogy munkára találjon, akinek nincs, és munkásra, akinek meg az hiányzik: ezt a szolgáltatást szintén ingyen lehetett igénybe venni. Ebben az irodában is rengeteg értesüléshez jutott, olyannyira, hogy végül az a gondolata támadt: mindazt, amit megtudott, közléseket egy újságban, a saját költségén kinyomtatott Gazette-ban; a hetente megjelenő újság rendkívüli sikert aratott.

De senkiből nem váltott ki nagyobb, mondhatnám mohóbb érdeklődést Franciaországban, mint Richelieu-ből és a királyból; azt sem érezték rangjukon alulinak, hogy írjanak bele: a király a maga szabatos - és kissé darabos - stílusában katonai hadműveleteiről számolt be a Gazette-ban, Richelieu pedig - elegánsan és latinosan - a politikáról és a diplomáciáról szóló eszmefuttatását tette közzé. Ezzel a Pont-Neuf-"irodalomnak", a durva vagdalkozásnak befellegzett. A Gazette mondott el ezután mindent, vagy legalábbis azt, amit a király és minisztere jónak látott. Ó, kedves olvasóm!

Láthatod, hogy az állam most lett csak igazán "egyeduralmi", amikor egy csapásra bekebelezte ezt az épp hogy csak megszületett nagyhatalmat, az egyetlen, amely ellenállhatott volna neki: a sajtót.

- Sajnos van még egy nagyhatalom - vetette közbe Fogacer -, az országnagyok, akik a múltban, III. Henrikkel szemben is túlságosan sikeresnek bizonyultak.

- Azóta sok minden megváltozott. III. Henrik eszes ember volt ugyan, de túl sok pénzt költött a környezetére és kegyenceire, így hát a kincstár vagyonából sohasem futotta igazi hadsereg, amelynek azután az élére állhatott volna. De el tudja képzelni, hogy ma az országnagyok akár egyesített seregének is szemernyi esélye lehetne a katona-királytal, s az ő kiváló marsalljaival, erős seregével, valamint nagyszerű hadbiztosával, Richelieu-vel szemben?

- Nyilvánvalóan nem - válaszolta Fogacer -, de az országnagyok közt akad néhány bolond, aki talán elhiszi, hogy egy ilyen vállalkozás mégis sikerrel járhat.

S ebben nem tévedett. Gaston valóban arról álmodozott, hogy megszervezi ezt a haderőt. Miután a gyors lotaringiai vereséget követően - amelyből semmit sem tanult - a spanyolok megszállta Németalföldre menekült, azt tervezte, hogy a francia országnagyokat lázítja fel a bátyja ellen. Jól tudta, hogy az országnagyok gyűlölik Richelieu-t és a királyt: a bíboros - a király jóváhagyásával - már hat éve sorra romboltatja le kastélyaik tornyait, temeteti be árkaikat, sorra vereti szét hídjaikat és dönti le falaikat, hogy egyetlen lázadó nagyúr se tudjon a kastélyában egy óránál tovább ellenállni a király seregének. Akadt azonban az országnagyok közt olyan, akinek még ennél is többet kellett elszenvednie.

Montmorency herceget, akinek az ősei közt két connétable is volt, s mindkettő királyának meghosszabbított fegyveres karja, Richelieu megfosztotta tengernagyi címétől s a vele járó minden posztól is. S ami ennél is fájdalmasabb volt: elvette tőle a partra vetett tárgyak birtokjogát is, ami rendkívül jól jövedelmezett, ám Richelieu azt szerette volna, ha ezután az államkincstárt gazdagítja ez a jövedelem. Ugyanakkor, tengerészeti miniszterként, Richelieu nem tartott igényt arra a hatalmas járandóságra, ami ezzel a poszttal járt. Gratis pro Deo végezte tehát ezt az emberfeletti munkát, olyan hadiflottát igyekezvén kiépíteni, amely méltó egy ilyen nagy királysághoz. Ez a fajta gondolkodásmód Montmorencytól éppoly távol állt, mint a többi országnagytól: a földbirtokos nagyurak a maguk személyes érdekét mindig előbbre valónak tekintették a királyság érdekeinél.

Rád bízom, kedves olvasóm, hogy mindezek után kitaláld, milyen érzelmeket táplált Montorency a bíboros iránt. Ráadásul a felesége, aki egyébként aranyos asszonyka volt és imádta a költészetet, rokonságban állt a Mediciekkel, következképpen - bárha ez a következtetés ostoba volt - gyűlölte Richelieu-t, s mivel imádta a férjét, minden erejével a felé az út felé igyekezett terelni, amely végül végzetessé vált a számára.

Guisse hercegnek, Provence kormányzójának nemcsak a birtoka, hanem az érzelmei is igen közel estek Montmorencyéhez, aki viszont Languedoc kormányzója volt. És Gaston mindkettejükkel jól szót értett Elbéne abbé közvetítésével: hírül adta nekik, hogy hamarosan visszatér Franciaországba, hadsereg élén. Őket pedig arra kérte, hogy ezzel egyidejűleg keljenek fel, ki-ki a saját tartományában, a királyi hatalom ellen.

Gaston eszes fiú volt, naponta tíz ötlete is támadt, de mivel nem gondolta őket végig igazán, egyik ötlete sem volt jó. S ha a gondolat elhibázott volt, a kivitelezés még inkább. A határozatlan, gyenge akaratú Gaston alighogy belefogott valamibe, máris ráunt, s már rohant vissza lotaringiai csigaházába. Bizonyára emlékeznek még rá, mily erőszakosan eszközölte ki, hogy részt vehessen La Rochelle ostromában, ahol végül parancsnoki tisztet kapott, de úgy, hogy azért Franciaország egyik marsallja rajta tartotta a szemét. Cseppet sem törte magát, hogy kitanulja a katonamesterséget, azt hitte, eleve mindent tud, hiszen IV. Henrik kisebbik fia. Néhány hét múltán beleunt az ostromba, faképnél hagyta katonáit, és már nyargalt is vissza Párizsba, az élvezeteihez. Azok a katonák, akiket a bátyja ellen fogadott fel, bizony nem állták a sarat Orléans-nál: egy egész hadseregre való kellett volna belőlük, hogy szembe tudjanak szállni a királyi sereg egyetlen szakaszával. Gaston, Guise és Montmorency közül egyedül csak ez utóbbi rendelkezett némi katonai tapasztalattal. Itáliában szolgált és sikerült elfoglalnia Aviglianát, amely addig a savoyai hercegé volt. Most maga köré gyűjtött néhány languedoci nemest, akik bátrak voltak ugyan, de az embereik alkotta kis létszámú hadseregről nyilvánvaló volt, hogy ha csak egyszer összecsap a király seregével, semmivé olvad, mint a vaj a napon.

Nézeteltérés támadt orbieu-i birtokomon az intendáns és a pap között, ezért hát engedélyt kértem a királytól, hogy odautazhassam, s amiután az engedélyt megkaptam, egyedül indultam útnak, mert Catherine úgy sejtette, hogy áldott állapotban van, ezért nem akart hintón utazni. A nézeteltérést igencsak furcsállottam. Saint-Clair úr a távollétemben szerette volna a szentélyben a nekem fenntartott aranyozott székekben ülve hallgatni a misét. A pap azonban ehhez nem járult hozzá. Úgy határoztam hát, hogy a távollétemben Saint-Clair úr minden második alkalommal a székembe ülhet, a templom fő helyén, mely megtiszteltetésben először a jövő vasárnap lehet része. Bár a probléma megoldása legalább olyan bizarr volt, mint a vita maga, mégis lecsillapította a kedélyeket. Másnap megszemléltem a birtok minden épületét, a kastélyt, a templomot, a marha- és lóistállókat; szemleutamon Saint-Clair és Arnold úr kísért el; Arnold volt az az ember Orbieu-ben, aki mindenhez értett: egy személyben volt kőműves, asztalos, lakatos, és ki tudja még, mi minden... A svájciak közé tartozott egykoron, én azonban felfigyeltem rendkívül széles skálájú tehetségére, s végül felmentettem katonai teendői alól, s megbíztam, hogy a parasztjaim közt kutassa fel azokat az értelmes fiatalembereket, akik segítségére lehetnek a különféle javítási munkálatokban. Munkájának oly nagy hasznát láttuk, hogy szerettem volna, ha végleg letelepszik a birtokomon. Mindent megkapott tőlem hozzá, hogy a saját kezével felépítse a házát a kastély és a templom között, s mivel észrevettem, hogyan legelteti szemét a szép kebleken, választottam neki Montfort-l'Amauryban egy kedves leánykát, akivel még egy kis hozományt is adtam, hogy ezzel is vonzóbbá tegyem Arnold számára a családalapítást. Attól fogva, hogy megházasodott s szép házában berendezkedett, a parasztok "Arnold úrnak" kezdték szólítani, s - ami még meglepőbb - a svájciak is, akik nem irigykedtek s nem is nehezteltek rá, amiért Arnold ily magasan fölébük emelkedett. Ezek a derék emberek úgy ítélték meg, hogy fölemelkedését a tehetségével és dolgos munkájával kiérdemelte. Mielőtt visszaindultam volna Párizsba, meghívtam vacsorára a plébánosomat, s szívem szerint a gazdasszonyát, Léontine-t is vendégül láttam volna, aki oly szépen gondját viselte a plébánosnak, s egy kicsit még többet is tett érte - legalábbis úgy beszéltek -, mint az kötelessége lett volna. De hát ki állhatná útját egy szerető asszony odaadásának? Végül azonban mégsem hívtam meg együtt kettejüket: olyan lett volna, mintha házaspárnak tekinteném őket. Viszont amint asztalhoz ültem az általa hően szeretett plébánossal, küldtem Léontine-nak egy üveggel a legjobb boromból. Ez a pap, akit Miremont-nak hívtak, jó étvágygal evett és ivott, s végül úgy összeszedte a bátorságát, hogy - bár még mindig habozva - kirukkolt vele, ami a szívét nyomta: a püspöke három hónapja nem fizeti a járandóságát.

- Figyelmeztette a tartozásra?
- Dehogy! Dehogy! Rossz néven vennék, ha ilyet tennék. Aki fölemlegeti a püspök feledékenységet, többé semmit sem kap.
- Feledékenység! - kiáltottam. - Ez nem feledékenység, hanem becstelenség! Arról persze nem feledkezik meg a püspök, hogy megbízottjai a megfelelő időben ott legyenek az aratáson és rátegyék a kezüket a neki járó búzamennyiségre. Azonnal írok neki.
- Az Istenre kérem, nagyuram, ne tegye! Egy életre megharagszik rám a püspök úr!

Megnyugtattam, hogy nem lesz semmi baj, s mihelyt távozott tőlem, írtam egy igen kesernyés hangú levelet a püspöknek, amelyben emlékeztettem rá, miszerint az orbieu-i templom tetejét a saját költségemre kellett kijavíttatnom, mert a püspökség segítségével évről évre késett. Azt azonban már nem

vállalom, hogy a pap járandóságát is én fizessem helyette. Remélem - in cauda venenum -, hogy e kis nézeteltérést hamar elsimítjuk, és nem kell említést tennem az esetről a királynak, aki - amint bizonyára a püspök úr is tudja - igencsak rossz néven veszi, ha a püspökök rosszul bánnak szegény papjaikkal.

- Uram, egy szóra kérem!

- Kegyed az, szép olvasóm? Örömmel hallgatom.

- A király felmenthet hivatalából egy püspököt?

- Nem. De rendelkezhet úgy, hogy az illető püspök halála után a püspökség ne maradjon családjá birtokában.

- Hogy értsem ezt? A püspökség örökletes?

- Az bizony. A király nevezi ki minden apátság és püspökség fejét: szép ajándék, mellyel Őfelsége kifejezheti háláját egy hűséges családnak, hiszen egy püspökség jelentős jövedelem forrása. S ha a király úgy akarja, a püspöki méltóság örökletes is lehet egy családban. Általában a legkisebb fiúra száll, aki vagyontalan, tekintve, hogy a rang és a birtok az idősebb fiúé. A család ifjabb fiúgyermeké számára a püspökség nem csupán tiszteletre méltó cím, hanem - mint már mondtam - jó, néha kitűnő jövedelemforrás is.

- Más szóval sem elhivatottság, sem papi képzettség, műveltség nem kell hozzá, hogy valaki püspök legyen. Nem alávaló dolog, uram, az utánpótlás illetén biztosítása?

- Inkább istentelennek: kegyesség nélkülinek mondanám, szép olvasóm. A püspökség manapság sokkal inkább jövedelmező állás, semmint szentség. A püspök alig törődik a templomaival, a papjaival és a hívekkel. Ezért vannak oly siralmas állapotban a falusi templomok, ezért nyomorognak a vidéki papok, s ezért hidegülnek el mindinkább az egyháztól a hívek. A püspök nagyúr. Úgy él, ahogyan a nagyurak, lakomák és szerelmek közepette. Féltestvérem, a néhai Guise bíboros sem áttalott ágast tartani püspöki palotájában, s gyermekeket nemzeni vele. Most azonban bocsásson meg, szép olvasóm, de véget kell vetnem eszmecsereinknek, mert úgy látom, Saint-Clair úr közeledik nagy léptekkel és rémültnék tűnő arccal.

- Nagyuram - mondta Saint-Clair -, Guise herceg kér bebocsátást a kastélyba. Beszélni óhajt kegyelmeddel.

Elképedve fölálltam.

- Guise herceg! Honnan tudod, hogy ő az?

- A hintója címeréről.

- Van kísérete?

- Elég kis létszámú, ahhoz képest, hogy herceg: mindössze tucatnyi lovas.

- És milyen az ábrázatuk?

- Csinos udvari piperkőcöknek látszanak, szőkék, az arcuk rózsaszínű, a kegyelmed svájciak fél kézzel elbánnak velük.

- Elfelejtet, hogy a svájci testőrségem felét Párizsban hagytam, hogy vigyázzanak a Bourbons-palotára és a feleségemre.

- A testőrség másik fele is bőségesen elég lesz elzavarni ezeket, ha belénk kötnének. De nem hiszem, hogy bármi rosszban sántikálnának.

- Azért szólj Hörnernek, hogy a svájciak, felfegyverkezve, álljanak a feljáró mellett dízsorfallal, amely szükség esetén gyorsan csatasorrrá alakulhat.

Ami engem illet, kardot kötöttem, fejemre tettem a legszebb, tollas kalpagomat, és elindultam a lépcsőfeljáró felé, hogy ott várjam be vendégemet, még mindig egészen elképedve e váratlan látogatástól. Oly gyakran elmondtam már, hogy az olvasó bizonyára nem felejtette el: Guise hercegné és Siorac márkis titkos (már amennyire az udvarnál valami titkos lehet) szerelmének gyümölcse vagyok. A jelenlegi Guise herceg tehát a féltestvérem, éppúgy, mint Conti hercegné. Csakhogy míg a hercegnével való kapcsolatomat - lévén egy hölgyről szó - nyájassá tehettem a szépségét dicsérő néhány bókkal, a Guise hercegekkel mindig hűvös és távolságtartó volt a viszonyom. Ráadásul, mivel testestül-lelekestül az összeesküvők pártján álltak, bennem csupán a bíboros cinkosát látták, a bíborosban meg magát az ördögöt.

Alighogy megjelentem a lépcsőfeljáró tetején, feltűnt a Guise herceg hintója, nyomában a lovasokkal. Az inas kinyitotta a hintó ajtaját, lehajtotta a hágcsót s a Guise herceg előkelően kiszállt. Akkor egy igen hosszadalmas és érzésem szerint kissé komikus némajáték vette kezdetét. Amint a herceg kiszállt hintójából, levettem a kalpagomat és nagy ívben megemelintettem. Ő is levette a kalapját s köszöntött

engem, de kalapemelintése kisebb ívű volt. Nyilván ezzel akarta jelezni, hogy egy Guise herceg, aki Provence kormányzója, nagyobb úr Orbieu hercegnél, hiszen míg ő egyszerűen csak az által lett herceg és pair, hogy családjának elsőszülött fia volt, nekem ugyanez sok fáradságomba került: számtalan veszélyes küldetést kellett teljesítenem, mire a király e magas méltóságra emelt.

A kalapemelés ívében megmutatkozó különbség visszatetszést ébresztett bennem, oly ostoba és önhitt gesztus volt. Ezért hát ahelyett, hogy elindultam volna a herceg elé le a lépcsőn, meg sem moccantam.

- Kedves hercegem, isten hozta nálam! - mondtam a lépcső tetejéről, egy befelé tessékélő mozdulat kíséretében.

- Köszönöm, kedves rokon - mondta a Guise herceg, de ő sem moccant, nyilvánvalóan arra várva, hogy én induljak el őfelé.

Mintha egy rossz tündér intett volna varázspálcájával, mindketten szoborrá dermedtünk. Az ördögbe is!, gondoltam magamban, ez az ostoba nyilvánvalóan azért jött, hogy segítséget kérjen tőlem! Akkor hát miért nem veszi a fáradságot, hogy elinduljon fölfelé, miért várja el, hogy én menjek elébe?

- Kedves hercegem - mondtam végül -, nagyon hideg van. Azonnal utasítom az inasomat, hogy gyűjtsen be a kandallóba a kisserében, s ha jónak látja, kérem, kövesse Saint-Clair urat, ő majd odavezeti. Sokkal kellemesebben elbeszélgethetünk ott, mint itt kint, ebben a hidegben.

Ezzel ismét a legnagyobb tisztelettel köszöntöttem a herceget, majd visszavonultam. Ha megoldanom nem is sikerült a problémát, legalább megkerültem, oly módon, hogy nem lett sem győztese, sem vesztese ennek a buta protokollcsatározásnak. És néhány perccel később, amikor a tűz már vidáman lobogott a kisserében, megjelent a Guise herceg, s életében először melegen megölelt, majd kéréssemnek eleget téve helyet foglalt, és mohón megivott egy kupa forralt bort, ami egy szempillantás alatt életet lehelt belé.

Engedtesse meg most nekem egy zárójelbe tett eszmefuttatás. Hiszen pusztán csak azért, mert nem kedvelem a Guise herceget, nem foszthatom meg kegyedet, szép olvasóm, külsejének leírásától.

Híres-neves atyjától magas termetet, széles vállat örökölt, valamint elegáns megjelenést és szép, férfias arcot. Apjának bátorsága és becsvágya azonban teljességgel hiányzott belőle, bár igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy mindkettő megvan benne. Abban azonban mégis hasonlított atyjához, akivel a Negyvenötök töre végzett, mert ki akarta túrni helyéből a királyt, hogy az örökség egy szikrája minden vállalkozásában felfedezhető.

- Kedves hercegem - mondta -, két kérésem volna kegyelmedhez: az egyik az, hogy adjon nekem és kíséretemnek szállást egy éjszakára. A második pedig, hogy adjon tanácsot énnékem, mert úgy érzem, hogy nagy veszély fenyeget.

- Ami a szállást illeti, kedves hercegem - mondtam, pillanatnyi csönd után -, magától értetődik, hogy szívesen látott vendég a házamnál, a kíséretéhez tartozó urakkal együtt, sőt, a lovaikról sem feledkezünk meg. Tanácsal azonban nem szolgálhatok.

- Elutasít? - kérdezte feldúltan. - Elutasít, kegyelmed, akinek bölcsességét és nagylelkűségét mindenütt dicsőítik?

- Az a helyzet, kedves hercegem, hogy torkig vagyok a tanácsadói szereppel, amely szerintem a leghálátlanabb szerep a világon. Mert ha a tanácsunkat nem fogadják meg, az sértő és lekicsinylő személyünkre nézve, ha viszont megfogadják és sajnálatos módon bajba sodorjuk azt, aki hallgatott ránk, egész életében szemrehányást tesz nekünk!

- Sohasem teszek szemrehányást kegyelmednek, esküszöm!

- Nos hát, miféle veszély fenyegeti, kedves rokon?

-A király megparancsolta, hogy azonnal menjek Párizsba, és nem tudom, nem túl nagy óvatlanság-e eleget tennem a parancsának.

- Miért volna óvatlanság?

- A király hívása aggodalmat és félelmet ébreszt bennem.

- Félelmet? Kegyelmedben, akit oly bátorak ismerünk mindnyájan? És mitől fél?

- A legrosszabbaktól: száműzetéstől, börtöntől, a hóhér bárdjától.

- Az ördögbe is! - mondtam megrökönyödve. - Ez már valami! Kedves hercegem - tettem hozzá rövid csönd után -, mivel sem bíró, sem ügyész nem vagyok, kérdéseknek sem vetem alá kegyelmedet, csak megjegyzem, hogy nagyot vétkezhetett királya ellen, ha ilyen súlyos büntetésektől tart.

- Valójában minden Richelieu hibájából történt - mondotta Guise herceg.

- Azt mindjárt gondoltam - helyesletem, némi iróniával, ami azonban lepergett vendégemről.

- Ítélje meg kegyelmed! Mi szükség volt rá, hogy változtasson az adóbehajtás rendszerén? Korábban a tartományi megbízottak szedték be az adót (így volt ez az én tartományomban, Provence-ban is), s

azután a kormányzó gondoskodott róla, hogy a pénz eljusson a királyhoz. Richelieu azonban úgy határozott, hogy állami biztosok szedjék be az adót közvetlenül, a tartományi vezetők közreműködése nélkül.

- S vajon miért határozott így? - kérdeztem, a naivot játszva.

- A legalantasabb anyagi megfontolásból. A régi rendszerben az adóbeszedők levehettek egy kis jutalékot a királynak juttatandó összegből.

Mindjárt gondoltam, hogy az illető tartomány kormányzójának nem kis rész jutott ebből a "jutalékból"...

- Secundo - folytatta Guise -, az új királyi adószedők az uralkodótól vásárolták tisztüket, ami ismét csak a kincstárnak jelent bevételt. Elképzelheti ezek után, milyen felzúdulást váltott ki ez az alávaló intézkedés azok körében, akiknek az érdekeit sérti. Még népi megmozdulások, valóságos lázadások is kitörték. És a király ekkoriban kezdett rossz szemmel nézni rám.

- Miért?

- Mert én nem fojtottam el ezeket a lázadásokat. Miért is tettem volna, amikor a kárhoztatott intézkedések elsősorban engem sújtottak?

Ez az okoskodás hűbérúrra vallott: a királyság érdeke mit sem számít, ha ellene mond a személyes érdekek...

- Érthető, ha Lajos neheztel - mondtam -, amiért kegyelmed nem fojtotta el a lázadásokat. De szerintem ennyiért nem küld valakit a hóhér bárdja alá.

- Csakhogy más is van - vallotta meg a Guise herceg, egy mély sóhaj kíséretében.

- Más? És mi volna az?

- Bocsásson meg, kedves rokon, de titokról van szó, így hát nem mondhatok többet.

- Fölösleges is lenne - mondtam. - Ismerem a titkát. Tudom, hogy örült módon szövetkezett Gastonnal és Montmorencyvel. Elhatározták, hogy amint Gaston serege élén benyomul Franciaországba, Montmorency Languedocban, kegyelmed pedig Provence-ban robbant ki felkelést.

- És Richelieu tud erről a tervről? - kérdezte holtápadtan Guise herceg, s két kezét össze kellett kulcsolnia, hogy ne remegjen.

- Ha nem tudna, én hogy tudhatnék róla?

- Akkor hát elvesztem!

- Kedves hercegem, kegyelmed már akkor elveszett, amikor ez az esztelen terv megfogant az agyában. Hol talált volna katonákat, akik ellen tudnak állni a király gyalogos seregének, amely a legjobb a világon, vagy akik szembeszegülhetnének a király csodálatos lovasságával? Hol szerzett volna ágyút, muniációt, honnan lett volna pénze zsoldra? Egyáltalán: honnan teremtetten volna elő azt a vagyont, ami egy ilyen hadviseléshez kell?

- Nos hát, Orbieu - vágott a szavamba a Guise herceg, akinek az agyáig nem jutottak el a megjegyzéseim -, mit tanácsol, most, hogy mindent tud?

Döbbenten néztem rá.

- Az isten szerelmére - mondtam -, értse meg végre, hogy semmit sem tanácsolhatok, hiszen kegyelmed is megerősítette, hogy igenis részt vett az összeesküvésben.

- És ezért nem adhat tanácsot?

- Kedves hercegem, a király, aki szintén tud a tervéről, nyilvánvalóan felségsértéssel fogja vádolni, ha ugyan még nem tette meg, és attól a pillanattól, ha tanácsokat adok kegyelmednek, a cinkosának számítok.

- Olyan vagyok hát mostantól, mint egy pestises - kiáltotta a Guise herceg -, senki sem merészkedik a közelembe?

- Egy nap és egy éjszaka vendégül látom, de többet nem tehetek hercegségedért. A királytól való félelme nagyon is jogos, de azt egyedül kegyelmednek kell eldöntenie, mi a teendője ebben a helyzetben.

A Guise herceg másnap már kora hajnalban útnak indult, egy szóval sem köszönvén meg a vendéglátást. Megkértem Saint-Clair urat, hogy kísérje el vendégünket a főbejáratig, mintha udvariasságból tenné - valójában azt szerettem volna megtudni, merre indul: északnak avagy délnek? És a Guise herceg hintója kigördült az udvarunkról, a svájciak megvető tekintetétől kísérve, akik ellátták és lecsutakolták a vendégek lovait, ötöt újra is patkoltak, de egy garast sem kaptak mindezért fizetségül.

Annyira kíváncsi voltam, merre indult a Guise herceg, Párizs vagy Provence felé, hogy mihelyt a hintója elhagyta a főbejáratot, siettem Saint-Clair elé, oly sebesen, hogy Nicolas alig bírt a nyomomban maradni.

- Merre indultak? - kiáltottam már messziről Saint-Clairnek.

- Dél felé.

- Hála istennek! A herceg visszatér Provence-ba!

És ezzel - lépteimet hosszan megnyújtva - elindultam vissza a házba, miközben Nicolas továbbra is a nyomomban loholt.

- Nagyuram - kérdezte Nicolas, amint a lépcső tetejére értünk -, kérdezhetek valamit?

- Kérdezz csak, Nicolas.

- Miért örül annyira, hogy a Guise herceg dél felé indult?

- Mert ez azt jelenti, hogy Provence-ba megy, nem Párizsba.

- És miért jó az, ha Provence-ba megy?

- Mert onnan tovább fog utazni.

- Bocsásson meg, nagyuram, de egy szót sem értek. Azért jó, hogy Provence-ba megy, mert onnan tovább fog utazni?

- Bizony, azért! Alighogy hazaért, minden pénzét előszedi a ládafiából, majd miután egy bánatos pillantást vetett kormányzói palotájára, a kastélyára, melyben annyi nagy lakomát rendezett, elindul külföldre, minden bizonnyal Itáliába.

- Miért éppen Itáliába, nagyuram?

- Mert ez a legközelebbi ország, s az éghajlata is nagyon hasonlít a provençe-ihoz.

- És miért vonul a herceg önkéntes száműzetésbe?

- Hogy elkerülje a hóhér bárdját.

- Megérdemelné a halált?

- Nagyon is. Ne felejtse el, hogy szövetekezett Gastonnal és Montmorencyvel a francia király ellen.

Hárman voltak, a szegény becsvágyó békák! De most, hogy a Guise cserbenhagyta őket, már csak ketten maradnak. Provence pedig a Guise herceg távozása után hűséges marad királyához.

TIZENHATODIK FEJEZET

Szép olvasóm, már előre a bocsánatáért esedezem, de most kénytelen leszek megrikatni. És bevallom, hogy engem is mély szomorúsággal tölt el Montmorency herceg szerencsétlen sorsa.

Az istenek mindent megadtak neki: rangos felmenőket, dicső ősokeket, a Franciaország marsallja címet, ráadásul egy olyan tartomány kormányzója lehetett, ahol köztudottan igen kellemes az élet, s a természet olyan külsővel áldotta meg, ami miatt az udvarban a férfiúi szépség mintaképének tartották, volt egy imádni való hitvese, aki egyedül csak őt imádta, kedvességével és nagylelkűségével rengeteg barátot szerzett, s oly kitűnő testi egészségnek örvendett, hogy az orvosa azt jóslta neki: oly hosszú életű lesz, mint Lesdiguières, [Lesdiguières marsall nyolcvanhárom éves korában halt meg. Kilenc évvel korábban, vagyis hetvennégy évesen megölte magát s újraházasodott.] mindezeneken felül pedig ő is, a felesége is olyan szép vagyonnal rendelkezett, hogy ha két-három életet éltek is volna végig, fényűzésben, sőt, tékozlásban, pénzesládák akkor sem ürültek volna ki... Felvetődik hát a kérdés, szép olvasóm: miként tehette kockára mindezt Montmorency egy olyan örült, hogy ne mondjam: gyermeket vállalkozás kedvéért, amelyről most beszámolok kegyednek, amikor - a latin költő szavaival élve - "a legboldogabb ember lehetett volna, ha tudja, mennyire boldog"?

Igaz ugyan, hogy - amint láttuk - személyes sérelmek érték, s mindennek okozója Richelieu volt. Amikor megfosztották tengerügyi címétől és a partra vetett tárgyak birtokjogától, nemcsak egy címmel lett szegényebb, de súlyos anyagi veszteség is érte. Ugyanakkor az egész környezete is egy emberként gyűlölte Richelieu-t. Hitvese, Marie-Félicie des Ursins rokoni kapcsolatban állt a Mediciekkel, így hát a pokolra kívánta az anyakirályné "üldözőjét". Elbéne püspök, akit Montmorency csodált és nagyra becsült, úgy vélte, hogy ha Richelieu eltűnnék a színről, végre életbe léptethetnék a tridenti zsinat határozatait és írmagostul kiirthatnák a protestáns eretnekséget. A Guise herceg, a közeli Provence kormányzója, akinek az atyja egykor Párizs legfőbb ura volt, szintén nagy álmokat szőtt. S a körülmények kedvezni látszottak álmai megvalósulásának. A király egészsége gyöngye lábakon állt, a horoszkópok azt jelezték, hogy az év végéig meg is hal, s nyilvánvaló, hogy aki még a halála előtt átáll Gaston táborába, elnyeri majd méltó jutalmát.

Gaston igencsak hízelgett Montmorencynek azokban a levelekben, amelyeket Elbéne püspök útján juttatott el a főrendnek. A három összeesküvő közül egyedül csak Montmorency "értett a hadviseléshez". La Rochelle ostrománál a hátvéd csapatunknak oly sok kárt okozó Soubise-t is ő futamította meg a király parancsára, ő kergette vissza Angliába. És az itáliai hadjárat során is kitüntette magát, amidőn elragadta a savoyai hercegtől Aviglianát-t és Saluzzót.

Nincs rá bizonyítékunk, hogy Gaston megígérte volna Montmorencynek: ha király lesz, connétable-lá

teszi, mely méltóságot már két őse is betöltötte. Viszont amikor azt állította, hogy a lotaringiai herceg és a spanyol király rekrutálta azt a hadsereget, amellyel majd betör Franciaországba, minden bizonnyal szándékosan tévesztette meg a herceget. Valójában ugyanis a leghitványabb katonákból álló, vacak kis zsoldos hadsereg volt a Gastoné. De az is lehet, hogy Gaston, aki álomvilágban élt s ráadásul semmit sem értett a katonai mesterséghez, tényleg azt hitte, hogy a serege elsőrangú.

Mihelyt Gaston, csalo reménnyel eltelve, betört Franciaországba, mindvégig szorosan a nyomában volt - anélkül azonban, hogy megtámadta volna - La Force marsall lovassága és Schomberg marsall gyalogsága, vagyis az a két katonai egység, melynek nem volt párja Európában. Most nyilván azt kérdezi, szép olvasóm, hogy miért nem támadta meg ez a hatalmas haderő Gaston kicsiny seregét, ahelyett hogy a nyomában ügetett. Nos hát azért, mert sem La Force, sem Schomberg nem vállalhatta annak kockázatát, hogy egy esetleges csatában megsebesüljön, netán meghaljon a francia trónörökös. S ezt Gaston is jól tudta, éppen büntetlensége tudatában engedte meg magának időről időre, hogy fegyvert fogjon a bátyja ellen.

S valahányszor túl forróvá vált a talaj a lába alatt, elfutott, s hazájának valamelyik esküdt ellenségénél keresett menedéket. Ezek a kis csatározások csak arra voltak jók, hogy a nagy hadvezér szerepében tetszelegjen, azután pedig számára előnyös - többnyire anyagilag előnyös - békét kössön a bátyjával. Miközben átvonult Franciaországon, hogy eljusson Languedocba, Montmorencyhez, Gaston igyekezett megnyerni ügyének az útjába eső városokat, azt hangoztatván, hogy meg akarja dönteni a miniszter hatalmát, aki rabszolgaságba kényszeríti a királyt...

Ez az érvelés nemigen tévesztett meg senkit, s leginkább azokra az ostobaságokra emlékeztetett, amiket a Pont-Neuf-ről harsogtak nap mint nap az összeesküvők zsoldjában álló kikiáltók. Sem Dijon, sem Burgundia nem volt fogékony Gaston lázító szavaira, s őszintén szólva az útjába eső városok közül egyetlenegy sem sikerült megnyernie ügyének. Felhívására válaszul az orra előtt bezárták a kapukat. Montmorency később felpanaszolta, hogy hiába kérte Gastontól a hadművelet elhalasztását: túl korán tört be Franciaországba, nem hagyván elegendő időt szövetségesének, hogy fellázza Languedoc népét a királyi hatalom ellen. De ez is csupán képzelgés volt, mint ahogyan hiú ábrándozáson nyugodott az egész vállalkozás. Hiszen oly mindegy volt, hogy a "hadművelet" előbb vagy később kezdődik-e. Néhány püspöktől eltekintve, akik - érthető okból - Montmorency mellé álltak, ami katonai szempontból nem sokat nyomott a latban, Montmorencynek senkit sem sikerült megnyernie az ügynek. Toulouse, Languedoc legnagyobb és legszebb városa, világosan kifejezésre juttatta, hogy sziklaszilárdan hű a királynak. A protestánsok, akik végtelenül hálásak voltak Lajosnak kegyelmi rendeletéért, nem hallgattak semmiféle lázadásra bujtogató szóra. Néhány nemesúron kívül, aki barátságból támogatta Montmorency-t, senki sem lázadt fel a király ellen. És Montmorencynek is mindössze egy kisebb puccsra futotta az erejéből, a languedoci tartománygyűlésen, amelyet pezenas-i kastélyába hívott össze.

Érzésem szerint sem túl dicső, sem túl ügyes nem volt ez a lépés. Egyezség jött létre a király és a tartomány között az adószedéssel kapcsolatosan, amivel a languedociak nagyon elégedettek voltak: a királyi adószedők helyett a jövőben a tartomány által kijelölt megbízottak végzik ezt a munkát. Az egyezséget Montmorency is elfogadta és aláírta. Majd az említett tartománygyűlésen váratlanul felrúgta. Nagy volt a felháborodás, a király küldöttei hangos felháborodásuknak adtak hangot, de sértő megjegyzéseket nem használtak. Montmorency mégis olyan lépésre ragadtatta magát, amelyet még nem jegyeztek föl az évkönyvek: letartóztatta a rosszállásuknak hangot adó küldötteket, és mivel Narbonne-nak a gyűlésen elnöklő érseke tiltakozott e durva eljárás ellen, a herceg őt is börtönbe vetette. Nagy zavar támadt ezután, s a küldötteket sikerült rávenni, hogy járuljanak hozzá a tartomány hadra fogásához, anélkül azonban, hogy nyíltan kimondták volna, ki ellen irányul a készültség. Ezzel a kisértő csellel azonban senkit sem sikerült meg tévesztetni, és mihelyt a király tudomást szerzett a történetről, első fokú felségsejétségben mondta ki bűnösnek mindazokat, akik támogatták Gaston polgárháborús vállalkozását.

Ugyanekkor, a reá jellemző gyors elhatározással, a francia testőrséget, a svájci gárdistákat, valamint Navarra és Vervins hadseregét a lázadók ellen küldte. E csapatok pusztá említésébe bele kellett volna remegnie Montmorencynek, ha tudomást szerez küldetésükről. Így azonban az ejtette kétségbe, amiről tudott, vagyis amit alkalma volt megismerni: Gaston hadserege, amikor a trónörökös júliusban csatlakozott hozzá Lunelben.

Isten az égből! Micsoda szegény ördögökből állt ez a sereg! Csupa beteg, sántikáló, köhécselő, elcsigázott ember! Túl gyors menetelésre foghatták őket, útközben keveset pihentek és elégtelenül táplálkoztak.

Rossz macskának rossz patkány! [Périgord-i mondás, melynek jelentése: Rossz vezérnek rossz a

katonája!] Lajos bezzeg úgy ügyelt mindig katonáinak egészségére, hogy az apjuk sem jobban. És Richelieu úgyszintén, a csodálatos hadbiztos, akinek köszönhetően a kenyér, a bor és a meleg étel mindig időben érkezett, a sebesülteket a pihenőhelyeken haladéktalanul kezelésbe vették, a betegeket pedig elszállították, s a borbélyfelcserek gondjaira bízták.

Később majd elmesélem, miként zajlott le a castelnaudaryi - no, nem csata, inkább csak csetepaté, hiszen Gaston parányi seregét a királyi hadak egy szempillantás alatt szétverték. Montmorency minden testrészén megsebesült, csak létfontosságú szervei maradtak épek, s ezért a toulouse-i városi tanács épületébe, az úgynevezett "Capitoliumba" szállították, részben, hogy ápolják, részben, hogy perbe fogják. De a per kezdete előtt Richelieu megkért, keressem fel betegágyánál Montmorency; látogatásomból nem lehetett kikövetkeztetni, mi vár Montmorencyre: halál-e vagy kegyelem. Richelieu, aki maga volt a megtestesült értelem és józanság, csupán azt szerette volna a révémen megtudni, mi minden fordult meg ennek a nagyúrnak az agyában, mi készítette rá, hogy ostoba módon fejest ugorjék egy eleve halálra ítélt vállalkozásba.

Mivel az összeesküvők a bíborshoz tartozó kárhozottak közé soroltak, tartottam tőle, hogy Montmorency nem áll majd szóba velem, de félelmem alaptalannak bizonyult. Szigorúan őrizték, teljes elszigeteltségben, s nyilván igencsak ki volt éhezve a hírekre. Sem túl jól, sem túl rosszul nem fogadott. Nehéz fensőségesnek mutatkozni, ha valaki tetőtől talpig be van pólyálva; a kötések közül a nyakán lévő vérzett át a legjobban, olyannyira, hogy azt hittem, nem is tud beszélni, annál is inkább, mivel az orvostól azt is megtudtam, hogy amikor a csatatéren rátaláltak, ömlött a szájából a vér. Valóban lassan, elhaló hangon beszélt, de érthetően. Érdekes módon nem én, hanem ő tette föl az első kérdést.

- Herceg - kérdezte -, azért jött, hogy közölje, milyen sors vár rám?

- Korántsem, nagyuram.

Mivel a hercegek és pairek egyenrangúak, az etikett nem követelte meg, hogy Montmorency "nagyuramnak" szólítsam: híres családja előtt kívántam tisztelegni e megszólítással, s egyben azt is kifejezésre akartam juttatni, hogy mivel ő marsall-herceg, egy fokkal fölöttem áll.

Az arca szenvtelen maradt ugyan, de szempillája megrebbent, jelölve annak, hogy nyomorúságos helyzetében jólesett neki udvarias gesztusom.

- Nagyuram - folytattam -, ha azért jöttem volna, hogy közöljem, miként határoztak a kegyelmed sorsáról, a főpecsétörnek is velem kellett volna tartania.

- Így igaz.

Elhallgatott, és mivel éreztem a szorongását, siettem további felvilágosítással szolgálni.

- Pillanatnyilag még nem született döntés nagyuram sorsáról. A király és a minisztere egyelőre csak tanácskoznak.

- Persze! - mondta Montmorency, végtelen keserűséggel. - Tudom, hogy megy az ilyen. Richelieu rendkívül ügyes beadványt nyújtott át a királynak, amelyben előbb azt kéri, legyen irgalmas, utóbb pedig, hogy legyen szigorú. Ha megígéri, hogy köztünk marad, amit mondok, elárulom: szerintem teljességgel álszent ez az iromány, amely védőbeszédként indul, majd vádbeszédbe fordul...

- Nagyuram - mondtam erre -, megállapítása köztünk marad.

- S vajon miért csinálja ezt? - tette fel a kérdést önmagának, bár a választ nyilvánvalóan jobb szerette volna az én számból hallani. - Mert Richelieu, bár a vétkesek halálát kívánja, nem engedheti meg magának, hogy ennek nyíltan hangot is adjon, s erőteljesebben vádolja őket, mint ahogyan védi. Álságos pártatlanságról van itt szó.

Montmorency elhallgatott, a beszéd láthatólag kimerítette. Én pedig őszintén szólva úgy éreztem, hogy véleménye nem jár messze az igazságtól. De mivel egyetértésemnek nem adhattam hangot, s ellentmondani sem állt szándékomban, hát inkább hallgattam, mint a csuka. Montmorencytól csak a politikai éleslátás hiányzott, egyébként igen eszes ember volt, így hát kitalálta a gondolatomat, s egyszerűen barátságosabb lett velem. Eszembe jutott Fogacer mondása: nemcsak a szépségeért, hanem éles eszéért is szerették Montmorencyt a nők. A szebbik nem ki nem állhatja a lassú észjárású, bamba férfiakat.

- Nos hát, hercegem - kérdezte, már csaknem derűsen -, mit óhajt megtudni tőlem?

- Nagyuram - mondtam én erre -, Istennek hála nem vagyok sem bíró, sem ügyész. Mindamellett bátorkodnék mégis megkérdezni, miért bocsátkozott harcba Castelnaudarynál, amikor a vereség már a csata kezdete előtt nyilvánvaló volt.

- Ó, sokkal előbb tudtam én már, hogy a harc reménytelen! Azóta tudom, hogy megláttam Lunelben Gaston seregét. Elég volt egy pillantást vetnem erre a gyűlevész hadra, hogy tudjam: a királyiak az első ütközetben pozdorjává zúzzák.

- Tudott róla, nagyuram, hogy a király első fokú felségsértéssel vádolta mindazokat, akik Gastont támogatják?

- Tudtam.

- Tudta, hogy Schomberg elfoglalta és megerősítette Castelnaudaryt?

- Tudtam.

- Tudta, hogy Lajos seregei élén a Rhône völgyén át vonult kegyelmed elé, vagyis hogy miközben nyugatról Schomberg fenyegette, észak felől a király hadaival kell szembenéznie?

- Tudtam.

- És miként döntött Gaston az említett körülmények között?

- Hogy Castelnaudaryba kell vonulnunk és megütköznünk Schomberg-rel.

- De Lunelből Castelnaudaryba igen hosszú az út! Milyen állapotban volt Gaston amúgy is nyomorúságos kis hadserege, amikor rendeltetési helyére ért?

- Siralmas állapotban.

- Remélte mégis, hogy győzhetnek?

- Egyáltalán nem.

- Mégis, mit várt, amikor csatába bocsátkozott?

- A magam számára mit vártam?

- Igen, nagyuram, a maga számára.

- Halált, egy ádáz, végső összecsapás után.

- Más megoldás nem kínálkozott? Például, hogy otthagyja Gastont, akit egyébként sem a börtön, sem a halál nem fenyeget, s a Guise herceghez hasonlóan száműzetésbe vonul?

- Valóban így is dönthettem volna. De ez a döntés becstelen lett volna.

Elképesztett a válasza.

- Becstelen...?

- Természetesen! Hiszen a szavamat adtam Gastonnak! Nem szeghettem meg a szavam.

Nagy kísértést éreztem, hogy közöljem a herceggel, van annál sokkal becstelenebb dolog is, mint megszegni a Gastonnak adott szavát: elárulni a királyát. Nem tudom, hogy Montmorency kitalálta-e a gondolatomat, de a fáradtságára hivatkozva hirtelen véget vetett a beszélgetésünknek. Búcsúzóul megköszöntem neki, hogy hajlandó volt válaszolni a kérdéseimre; őszintesége egyébként meglepett és meg is rendített. Éreztem, mennyire sajnálja, hogy nem úgy hal meg, ahogyan szeretne volna, csatában, fegyverrel a kezében.

Schomberg, castelnaudaryi győzelme után, elindult Párizsba, és utolsó pihenőhelyül Montfort-l'Amauryt választotta, részben mert IV. Henrik táborhelyén könnyű sátrat verni, részben pedig azért is, hogy találkozhassek velem orbieu-i birtokomon. Nagyon örültem neki és Catherine is, hiszen a marsall a házastársi hűség mintaképe volt a szemében, gyakran példálózott is vele, s szeretne volna, ha több időt töltök ezzel a barátommal, azt remélvén, hogy hűséges természete hatással lesz rám. És amikor emlékeztettem rá, hogy hiszen házasságunk ideje alatt még egyszer sem csaltam meg, ő azzal vágott vissza, hogy eddig ez valóban így volt, ám őt örökösen kétségek gyötrik, vajon a továbbiakban is hű leszek-e, hiszen elég, ha egy csinos nő feltűnik a közelemben, a szemem ragyog és egész testem remeg, elárulván heves étvágyamat.

- Hát nem igazságtalan dolog - fakadtam ki egy napon Nicolas-nak -, hogy a hercegné már előre bűnösnek mond, holott még el sem követtem azt a bűnt, amivel vádol?

- Bocsásson meg, nagyuram - válaszolta Nicolas -, de a legnagyobb tisztelettel szabadjon megjegyezmem, hogy a hercegnének egy kicsit azért igaza van; azt mindenestre az igazságnak megfelelően írta le, miként viselkedik kegyelmed, ha megpillant egy szép hölgyet.

- Nicolas - mondtam szigorúan -, áruló vagy! Holott mint a lovásznak, a pártomat kellene fognod.

- Azt is teszem - mondta Nicolas huncut mosollyal -, a hercegnének mindig jót mondok nagyuramról, de kegyelmednek valahogy nem tudok hazudni.

- Az ördög vigyen el, te csirkefogó! - kiáltottam. - Még gúnyolódsz velem? Nicolas, kaptál már tőlem pofont?

- Nem, nagyuram, kegyelmed nem az a fajta gazda.

- Mégis kapsz mindjárt egyet, ha nem hagyod abba a csúfolódást!

Ezzel elkaptam a torkát a bal kezemmel s megszorongattam, persze nem annyira, hogy fájjon. De akár hiszik, akár nem, ez az akasztófárávaló, miközben titkon nevetgélt, úgy fintorgott, mintha valóban fojtogatnám...

De térjünk vissza, kedves olvasóm, eredeti témánkhoz, vagyis Schomberg-hez, aki láthatólag ragyogó

egészségnek örvendett, a hangulata azonban csapnivalóan rossz volt. A vacsora végeztével Catherine az elnézésünket kérte, amiért magunkra hagy bennünket, de - amint mondotta - meg kell néznie, elaludt-e Emmanuel. Ez persze csak ürügy volt, hogy megnézhesse a fiát, aki ilyenkor már az igazak álmát aludta Honorée-nk hatalmas keblén.

Mihelyt Catherine kiment a szobából, megkértem Schomberg-t, mondja el, milyen volt az ő szemszögéből nézve a castelnaudaryi csata.

- A király azt kérte, írásban számoljak be neki, de amint kegyelmed is jól tudja, én a csatamezőn vagyok elememben, tollal a kezemben nemigen találom fel magam. De ha kegyelmed elmesélné nekem, amit erről a csatáról hallott, én kiegészíteném, vagy - ha szükségesnek látszik - korrigálnám a történetét, s azután megkérem, írja meg kegyelmed a beszámolót, megemlítve, hogy én voltam ismereteinek fő forrása...

Megígértem, hogy minden úgy lesz, ahogyan kérte, s azután elmondtam neki a csata történetét, úgy, amint én hallottam. Schomberg hol a vállát vonogatta, hol az égnek emelte a szemét, amivel - gondolom - azt akarta jelezni, hogy történetem távol áll a valóságtól.

- Sajnos, barátom - mondta, amikor történetem végére értem -, kegyelmedet mindenről rosszul tájékoztatták: az útvonal is más volt, és a csata sem úgy zajlott, ahogyan kegyelmed meséli. Primo, Gaston nem Toulouse-on, hanem Auvergne-en át ment Lunelbe, hogy ott csatlakozzék Montmorencyhez. - Én úgy hallottam, hogy Toulouse nem nyitotta meg előtte a kapuit.

- Toulouse már jó előre bejelentette, hogy ha a trónörökös megjelenik, úgy be fog zárkózni, mint kagyló a héjába, de nem volt alkalma ígéretét beváltani, mert Gaston nem ejtette útba Toulouse-t. Igazából Dijonban csapták be a kaput az orra előtt. És amint a város falaihoz közeledett, ágyúuk sortűze fogadta, s egy golyó kis híján el is találta. Secundo, a kép, amit Gaston zsoldosseregéről fest, bármily lehangoló is, messze elmarad a valóságtól. Csupa akasztófavirágából állt ez a sereg, akik parancsra sem várnak, csak előzőnlik a falvakat, megerőszakolják a lányokat és asszonyokat, még a serdületlen leánykákat is, azután kifosztják a házakat, s mielőtt a zsákmánnyal távoznának, felgyújtanak mindent. Gaston, mindezt látván, akasztással fenyegette meg azokat, akik erőszakoskodnak vagy fosztogatnak. A zsoldosok válasza nem késett soká: másnap reggelre a sereg egyharmada köddé vált.

- Nem sikerült ezt a veszteséget pótolnia az útjába eső nemesurakkal, akik szintén gyűlölték Richelieu-t? - Csak nagyon kis részben. Sokan megígérték Gastonnak, hogy csatlakoznak hozzá, amikor azonban rákerült volna a sor, mégsem tették meg. Mások, akik betartották a szavukat, akkor vonták vissza ígéretüket, amikor meglátták, miféle sereggel akar Gaston szembeszállni a király hadaival. Én magam - hála a kémeknek, akik mindenütt sűrűn előfordulnak, ahol a királyság érdekei megkívánják - naprakészen tudtam mindent, ami Gaston luneli táborában történt. Így arról is tudomást szereztem, hogy triumvirátus alakult, mivel Moret gróf, IV. Henrik törvénytelen fia is csatlakozott végül Gastonhoz és Montmorencyhez; köztudott, hogy ő volt az, aki igyekezett elősegíteni az anyakirályné szökését, s elérni, hogy nyújtsanak neki menedéket a La Capelle-i erődben. A kémektől szerettem volna azt is megtudni, hogy ki kormányozza ezt a triót. A válaszuk azonban így hangzott: "Elvileg mindnyájan, gyakorlatilag egyikük sem." Előbb elégedetlen voltam ezzel a válasszal, a későbbiek során azonban drámai módon kiderült, hogy mennyire igaz volt.

Szintén a kémektől szereztem tudomást a lázadóknak ama szándékáról is, hogy megostromolják Castelnudaryt, s miután a seregemet tönkrevérték, elfoglalják egész Languedocot... Elképedtem! Megtámadnak, engem, a bástyái mögé visszahúzódott Schomberg-t! És ráadásul kikkel támadnak rám, Uramisten! Alig nyolcszáz lovassal és feleannyi, semmirekellő gyalogossal. És mindennek tetejében ostromlétra, ágyúuk nélkül akarták megostromolni falainkat, de lefogadom, hogy még petárdáik sem voltak, melyekkel a kaput berobbanthatták volna! Képtelen voltam megérteni, miként viselkedhetnek felnőtt emberek ily gyermeken! Közeledtükre két megoldás közt választhattam. Az egyik: megmaradok a falaink között és sűrű muskétagyó-záporral kísért ágyútűzzel fogadom őket. Ez a megoldás azonban egy egészen nyilvánvaló hátránnyal járt volna: az ellenséget így csak visszaszoríthattuk, de meg nem verhetjük. Ezért a másik megoldás mellett döntöttem: a falainktól nem messze vártuk be őket, egy olyan síkságon sorakozva fel, amelyet jobbról is, balról is meredély zárt le, vagyis bekerítő hadművelettől nem kellett tartanunk. A platót egyik oldalról egy patak is határolta, amely igazi védelmet nem jelentett, hiszen lóháton könnyedén át lehetett kelni rajta, viszont egyfajta lelki határvonalat képezett: a lázadóknak át kellett lépniük ezt a határt, hogy azután karddal a kézben a király hűséges szolgáira támadjanak. Ha Gaston serege igazi hadsereg lett volna, amelyet olyan parancsnok irányít, aki ért a hadviseléshez, az illető parancsnoknak meg kellett volna várnia, amíg csapatai mind felsorakoznak, s támadás előtt, még az ellenséges muskéták lőtávólán kívül, elemeznie kellett volna a helyzetet. Ezek olyan katonai

alapelvek, kedves hercegem, melyeket a józan ész diktál, s amikhez már csak némi tapasztalatnak kell társulnia, amelyre a harcmezőn és ellenséges tűzben tehetünk szert. De amiután néhány elveszett gyermeket [felderítőként az ellenséges állásokhoz küldött önkéntes katonák] az ellenség közelébe küldtem, megtudtam, hogy az alegységek nem a vezetőik tényleges rangját tükröző sorrendben közelednek: Moret gróf jött legelől az embereivel, utána Montmorency a saját katonáival s legvégül Gaston, holott neki kellett volna az élen haladnia, nemcsak a rangja miatt, hanem azért is, mert ő volt a lázadás kiindulópontja. Leginkább mégis az lepette meg, hogy ötletszerűen, rendetlenül indult a roham: a sereg nem sorakozott fel, a vezetők nem is igyekeztek összehangolni a támadást. Mihelyt Moret gróf megpillantotta a példás csatarendben felsorakozott királyi sereget - a muskétások három sorban, középen, kétoldalt pedig a lovasok -, amely halálos csendben, figyelmesen várt, mintha valamiféle téboly szállta volna meg, lovával átugratott a patakon, s belevetette magát a küzdelembe, maga után vonva embereit is a biztos halálba. Épp amint ez a mészárlás befejeződött, feltűnt Montmorency herceg, s amikor látta, hogy Moret-t és a katonáit darabokra szaggatja a puskatűz, embereivel együtt ő is átugratott a patakon, s karddal a kézben, örült mód belerohant a kavargó tömegbe. Mivel a muskétákat még nem sikerült újratöltenünk, most a lovasok lendültek támadásba, a herceg sokakat lekasabolt, de őt is jól összekasabolták, s a csata végül az ismert eredménnyel zárult: Montmorency lerángatták a lováról, és foglyul ejtették.

Schomberg beszámolója itt véget ért, kedves olvasóm, de én még megtoldom a történetet azzal, amit ő elhallgatott. Amikor végre Gaston is feltűnt a csatamezőn, a küzdelem már befejeződött. És gondolhatod, kedves olvasóm, hogy ő is mennyire szeretett volna harcba bocsátkozni, de hát a szolgálai, a tanácsosai és a hívéül szegődött nagyurak mind körülfogták s úgy könyörögtek neki, hogy ne tegye, hiszen a harc a halálával végződne. És hadd tegyem hozzá: az övékével is...

Gaston tehát serege maradékával visszavonult, s tisztes távolságban táborot vert, majd másnap, már megnyugodva, ezt írta a Németalföldet kormányzó bíboros-infánsnak: "A harcmező az enyém maradt" - ami szó szerint igaz volt ugyan, hiszen Schomberg a csata után visszahúzódott Castelnaudary falai mögé, katonai értelemben viszont színtiszta hazugság, lévén hogy Gaston elvesztette Moret grófot, Montmorency herceget és még sok más nemesurat is, vagyis kicsiny hadseregének legjavát, hiszen a zsoldosai nem sokat értek, s csak ímmel-ámmal vettek részt a küzdelemben. Mindezek ellenére Gaston másnap újra felajánlotta Schomberg-nek, hogy mérjék össze erejüket.

- És mit válaszolt neki, kedves Schomberg-em?

- Tudtam én, hogy csak azért ajánlkozik újra, hogy elutasítsam. És ezt is tettem: "Nagyuram - mondtam neki -, sok jó emberét megöltük tegnap, és nagyon nem szívesen tettük; erősen fájlalnánk, ha ma is ki kellene oltanunk sok életet, ráadásul értelmetlenül, hiszen hamarosan a király is megérkezik hatalmas seregével.

Gaston erre oly gögösen távozott, mintha súlyos vereséget mért volna rám, s amint később megtudtam, nyomban a királyhoz küldte, Montpellier-be Chaudebonne urát, hogy egyezsége jusson vele.

Mivel Lajos Montpellier-ben kívánt maradni, úgy rendelkezett, hogy az öccse meg maradjon Béziers-ben, s a tárgyalásokat egy államminiszterre és Chaudebonne-ra bízzák.

Gaston meggondolatlansága, hogy ne mondjuk: gyermeksége ezúttal is fényesen megmutatkozott. Hiába vallott látványos, gyalázatos kudarcot, a csillagos eget követelte a bátyjától, s némely követelése oly mértékű volt, hogy egyenesen nevetségesnek mondanám. Íme!

Primo, Montmorency hercegnek kegyelmezzen meg a király, s engedje szabadon. Secundo, az anyakirályné kapja vissza javait, minden birtokát és tulajdonát. Tertio, a király folyósítson az öccsének egymillió aranyat, hogy visszafizethesse a spanyol királynak és a lotaringiai hercegnek hadserege felállításának költségeit.

Gaston - magától értetődően - semmi mást sem kapott, csak királyi kegyelmet, kizárólag önmaga és azon emberei számára, akik vele voltak Castelnaudarynál. Ez a kitétel egyben kizárta a kegyelemből azokat a tanácsadókat, akik Brüsszelben maradtak, nevezetesen Le Coigneux-t, Monsigot-t és Vieuville-t, akiket a király és a bíboros az igazi felbujtóknak tartott a Gaston-féle lázadásban. A Montmorencynek kért kegyelem kapcsán a király ridegen csak ennyit mondott: "Montmorency megtámadta a csapataimat, egy velem ellenséges hadsereg parancsnokaként ejtették foglyul, karddal a kezében, melyet híveim vére festett pirosra."

Ez a mondat gondolkodóba ejthette Gastont, hiszen róla is elmondható lett volna ugyanez. Úgy érezte, veszély fenyegeti az életét, s mivel Franciaországban nem érezte magát biztonságban, ismét Brüsszelbe menekült.

Jómagam Richelieu parancsára Toulouse-ba mentem, hogy ott várjam meg, amíg Montmorency elítéli

és kivégzik, azután visszatértem Párizsba, ahol szenvedélyes szerelemmel öleltem ismét a keblemre imádott kis hitvesemet, akinek szépsége kárpótolt a testvérgyilkos háború minden borzalmáért. Ám a bíboros - aki mindenről, következőképpen megérkezéséről is tudott - csak egy nap boldogságot engedélyezett Catherine-nak és nekem, s másnap már értem küldte egyik muskétását. És amikor megjelentem nála, nem vesztegette az időt fecsegésre, hanem nyomban a tárgyra tért, s megkérdezte, mit szedtem ki Montmorencyből, amikor meglátogattam toulouse-i betegágyánál. Mindenről beszámoltam, s a bíboros, mint mindig, most is mohón hallgatott, s elraktározta a hallottakat bámulatra méltó emlékezetében. És amikor megemlítettem, hogy Montmorency, aki gyorsan ráeszmélt, hogy veszített ügyet szolgál, csak azért nem hagyott ott - a Guise herceghez hasonlóan - csapat-papot, mert úgy érezte, a becsület azt követeli, hogy hűséges maradjon Gastonhoz, Richelieu felkiáltott:

- A becsület! Mást sem hallani ezeknek a hűbéruraknak a szájából! De a becsületességet csak egymás között tartják kötelezőnek! A saját kis körükön kívül nem alkalmazzák, megfedkeznek róla. Montmorency háromszor esküdött hűséget Lajosnak. Először a király megkoronázásakor, másodszor, amikor Lajos Franciaország marsalljává emelte, és harmadszor, amikor Languedoc kormányzójává nevezte ki. És mit tett Montmorency a hűségesküivel? Lábbal tiporta őket, s közben még csak lelkipurdalást sem érzett. De tudjuk azt is, mit műveltek a Guisek a múltban, III. Henrikkel: főváros nélküli kiskirályt tettek. És mit műveltek a mi anyakirálynénkkal, amikor régens lett: szegénynek folyton az országnagyok után kellett szaladgálnia, arannyal teli zsákkal, hogy megvásárolja az engedelmisségüket, ők meg állandóan újra kezdték a lázongást, hogy még több pénzt csikarjanak ki belőle. Rövid csönd után Richelieu - Lajosnak egy mondását némiképp módosítva - megjegyezte: "Országunk mindaddig nem lesz monarchia, amíg a király le nem törli ezeknek az uraságoknak a szarvát."

Amikor visszatértem a Bourbons-palotába, Catherine épp Emmanuelt babusgatta, majd sietve Honorée gondjaira bízta (akire még futó pillantást sem mertem vetni), s bevonszolt magával a kis rózsaszín szalonba, amit annyira szeretett. És ott kikérdezett, mit akart megtudni tőlem Richelieu, és mivel a bíborossal folytatott beszélgetésem ezúttal nem volt titkos, röviden összefoglaltam neki a lényegét.

- És Montmorency peréről is kérdezett?

- Miért kérdezett volna? Mindvégig jelen volt, habár tapintatosan a háttérbe húzódva. A király azonban távol maradt, s inkább az érseki palotában lévő szobájában tartózkodott. Richelieu azonban minden este beszámolt neki a történetekről.

- Folytassa, barátom!

- Mielőtt megkezdődött volna a per, a bíboros elküldte Guron urat Montmorencyhez, hogy tudassa vele: mint herceg és pair ragaszkodhat hozzá, hogy a tárgyalást ne Toulouse-ban, hanem Párizsban folytassák le.

Amire azonban Montmorency nagyvonalúan így felelt:

- Nem, nem! Nincs itt helye csűrés-csavarásnak.

- És hogyan viselkedett a bírái előtt?

- Toulouse-ban "kapituloknak" nevezik a bírákat, barátném, tekintve, hogy a városi tanács épületének, amelyben üléseznek, Capitolum a neve.

- "Kapitulok"! Tetszik nekem ez a szó!

- Oc nyelven van, mint a "babusgat", amit szintén kedvesnek talál.

- Hát a szegény Montmorencyt biztosan nem sokat babusgatták a Capitolumban!

- Csak nem úgy képzeled, barátném, hogy börtönbe zárták? Isten az égben, dehogy! Egy szép szobában feküdt, és két inas szolgálta ki.

- És miként viselkedett a per során?

- Tisztességtudóan. Őszintén válaszolt a kapitulok minden kérdésére, még akkor is, ha ezzel súlyosbította a helyzetét. Ugyanakkor vallomásaiban nem volt semmi kérdés, bravura, csak egyfajta udvarias megbánás. Mivel bizonyosra vette, hogy a kapitulok a legszigorúbb ítéletet fogják hozni az ügyében, megvarratta - fehér vászonból - azt az öltözetet, melyet a kivégzésén kívánt viselni.

- Fehér vászonból! Kissé gyerekes ötlet, nem találja?

- Nemde inkább megindító, barátném?

- Lehetséges, férjurar. De miért vászonöltözékben akart búcsút venni a világtól?

- Úgy gondolom, alázatból.

- És miért akarta, hogy az öltözeke fehér legyen?

- Talán mert ezzel akarta ártatlanságát hangsúlyozni Isten előtt, miután földi büntetése eltörölte a vétkeit.

- És mi lett a hatalmas vagyonával?

- Nem sokkal elítélése előtt megtudta, hogy a király parancsára elkobozták a vagyonát. [Később

visszaadták Montmorency két nővérének.] Ekkor írt a királynak, s engedélyt kért, hogy néhány bútorát megtarthassa. A király megadta az engedélyt. És Montmorency Richelieu-re hagyott egy szalongarnitúrát, amelynek legértékesebb darabja a szent Sebestyén halálát ábrázoló Carracci-festmény volt. [Ez a festmény ma a Louvre-ban látható.] Nem valamiféle captatio benevolentiae volt ez, nem apellált a bíboros irgalmasságához, csupán bűnbánatot tanúsított: korábban Richelieu kérte tőle egyszer ezt a festményt, de ő udvariatlanul elutasította a kérését.

Catherine itt hirtelen közbevágott, egészen más témára váltva:

- Kinél lakott Toulouse-ban?

- Haute Frau grófnál, a város kormányzójánál. Őszintén szólva igen ritkán láttam. Nagyon elfoglalt ember.

- Házas?

- Hogyne, s a hitvese, Françoise hál' istennek a legjobb vendéglátó háziasszony, oly nyájas volt hozzánk is, amilyen kedves a gyermekeihez és unokáihoz.

- És külsejét tekintve milyen?

- Szőke és kék szemű.

- Az alakja?

Hát erről van szó!, gondoltam, s jól mulattam magamban. - Szép gömbölyded.

- És természetesen kegyelmed nagyon kedvesnek találta!

- Természetesen nagyon.

Mintha kígyósziszegést hallottam volna, ezért hát nem feszítettem tovább a húrt, hanem sietve kirukkoltam az igazsággal:

- Hogyne találtam volna kedvesnek, barátném? Hiszen nem táplál-e mindenki gyöngéd szeretetet a nővére iránt?

- Miket beszél? Haute Frau asszony a kegyelmed nővére? Miért nem beszélt róla soha?

- Hogyne beszéltem volna! Amikor meglátogattam a két fivéremet Nantes-ban, mondtam kegyednek, hogy van két nővérem is, akik Dél-Franciaországba mentek férjhez.

- És a másik nővéréről mit tud elmondani?

- Élisabethnek hívják, és olyan igazi erős asszony, ahogy a nagy könyvben meg van írva. Rendkívül elegáns, eszes és ügyesen irányítja az ügyeit.

- És őt is ugyanúgy szereti, mint Françoise-t?

- Szeretem, persze, de a természetünk miatt valaha gyakoriak voltak köztünk a kisebb összezőrdülések.

- Tegye hozzá, férjurar, hogy kegyelmed nem könnyű természet.

- Asszonyom, egyedül csak a szenteknek van könnyű természete, de ez nem különösebb érdem, hiszen ők nem házások.

Amire Catherine elmosolyodott, végtelen megkönnyebbülésemre, hiszen szurkálódó megjegyzéseimre fel is húzhatta volna az orrát.

- Térjünk vissza - mondotta - szomorú témánkhoz.

- Az bizony tényleg szomorú, barátném, mert az első fokú felségsértés vétke e per során nyilvánvaló volt; a vádlott vallomásai is bőséges bizonyítékkal szolgáltak e tekintetben; nem merült fel semmiféle enyhítő körülmény; nem születhetett más, csak halálos ítélet. 1632. október 30-án Montmorency herceget a Salin téren végrehajtandó fővesztésre ítélték a toulouse-i kapitulok. Toulouse-i szokás szerint az ítéletet kétszer hirdették ki. Először a tárgyalóteremben, másodszor pedig a Capitolium kápolnájában.

- De furcsa! - álmélkodott Catherine. - Vajon miért kell egy ítéletet megismételni?

- Az első kihirdetés talán az embereknek szól, a második pedig az úrnak. Hiszen igen komoly döntés lehet egy embert megfosztani Istentől kapott életétől...

- És hogyan fogadta Montmorency az ítéletet?

- Nagy méltósággal és önfegyelemmel: "Uraim - mondotta -, mindannyiuknak köszönöm a munkájukat, s csak annyit mondhatok, hogy ezt a királyi ítéletet Isten irgalmas cselekedetének tekintem. Imádkozzanak Istenhez, hogy keresztényi módra tudjam fogadni és elviselni az imént ismertetett büntetés végrehajtását."

- Valóban méltóságteljes, ugyanakkor azonban meglehetősen ellentmondásos kijelentés - mondta Catherine. - Miként tekinthető egy halálos ítélet Isten irgalmas cselekedetének? Az égi könyörületesség nem bárd formájában szokott kifejezésre jutni!

- Elképzelhető, barátném, hogy Montmorency kissé megzavarodott az ítélet hallatán.

- És ezenközben mit tett és mondott a király?

- Nos hát az érseki palotában, a szobájában volt, s felkeléshez készülődött éppen, vagy harminc udvaronc jelenlétében, amikor a hírt közölték vele; a jelen lévő urak igencsak aggályosnak találták, hogy

egy Montmorencyhez hasonló hatalmasság a hóhér bárdja alatt végezheti, mint a legutolsó, közönséges gyilkos. A király - talán azért, hogy a jelenlévők kénytelenek legyenek hallgatni - sakkozott Guron úrral. Nagy csönd honolt a szobában, amikor kopogtattak. Lajos intett Beringhennek, hogy nyisson ajtót. Charlus úr lépett be fennkölt arkifejezéssel, s a király elé térdelve így szólott:

- Sire, Montmorency úr velem küldte vissza a Szentlélekrend láncát és a marsallbotját, amivel felséged hajdanán megtisztelte, s egyszersmind megkért, mondjam meg felségednek, mélységesen fájlalja, hogy megsértette, olyannyira, hogy az elkövetett bűnhöz képest túlságosan enyhének érzi a reá váró büntetést.

- Barátom - szólt közbe Catherine -, úgy vélem, nagy kár, hogy a herceg nem akkor "fájlalta mélységesen, hogy megsérti a királyt", amikor nekitámadt a királyi seregnek Castelnau-darynál...

- Barátném, egy hűbérúr gyakran elveszti az eszét a dicsőség bűvöletében: megfélemedezik az erőviszonyokról s néha még hűségesküjéről is... Folytathatom, kiscsibém?

- Kiscsibéje odaadón hallgatja s közben majd' felfalja a tekintetével kegyelmedet.

- Semmi sem okozhat énnekem nagyobb örömet, mintha felfal, kedvesem!

- De ki ez a Charlus úr, akiről még sohasem hallottam?

- Egy nemesúr, akinek a szíve jó, de a nyelve gonosz.

- És a király eltűri a gonosz beszédet?

- Ha nem ő a célpontja, eltűri, annyira szeret mindenről tudni. Az említett esetben azonban nem a rosszmájúság, hanem a szájalom és az együttérzés hozta Charlus urat a király szobájába. Borsószem nagyságú könnyek peregetek végig az arcán, s térdén állva még Őfelsége lábát is átfogta, úgy könyörgött, hogy a király függessze fel Montmorency herceg ítéletének a végrehajtását. Ezt látva az összes udvaronc is térdre hullt, és egy emberként kért kegyelmet az elítéltnél.

- És mit tett a király?

- Fölemelte a kezét. Csönd támadt. És Lajos - a bánattól feldúlt arccal, de könnyek nélkül - olyan szavakra nyitotta a száját, melyeknek keménysége meglepett.

- Mit mondott?

- "Nem, uraim, nincs kegyelem. Montmorencynek meg kell halnia. Nem szabad visszahőkölni egy olyan ember kivégzésétől, aki nagyon is megérdemli a halált. Csak sajnálni kell, hogy a saját hibájából így szörnyű nagy bajba került." Hát mit gondol erről, barátném?

- Hogy a király talán meglehetősen volna annyival, hogy Montmorency is bebörtönzi, ahogyan Bassompierre-t.

- Nem, nem, barátném! A két eset erősen különbözik egymástól. Bassompierre nem hatalmas hűbérúr, nem herceg, nem egy előkelő, híres család sarja, mint Montmorency, nem egy nagy tartomány kormányzója. Bassompierre csak egy franciává lett német, s mindenekelőtt katona, még hozzá jó katona. Hagyta belerángatni magát a bíboros elleni összeesküvésbe, amikor a király a betegágyán feküdt Lyonban. Ez nem "első fokú felségsértés". Részt vett a cselszövésben. De nem fogott fegyvert a király ellen. Ezért Lajos meglehetősen annyival, hogy a Bastille-ba záratta. Montmorency halálos ítélete azonban Gaston legújabb, komoly aggodalomra okot adó szervezkedésére volt válasz. Amidőn Gaston erőddé építette át Orléans-t, nem kevesebb, mint négy herceget sikerült rábírnia, hogy átpártoljanak hozzá, és mind a négyen megígérték, hogy harcolni fognak az oldalán, a király ellen. De mivel harcra nem került sor, a büntetésük csupán száműzetés lett. A castelnau-daryi ütközethez Gastonnak két herceg ígért segítséget, még hozzá a leghatalmasabb francia főurak közül: Guise és Montmorency. Guise még időben megszökött, mielőtt fegyverrel a kézben kötelezte volna el magát Gaston mellett, Montmorency azonban harcba bocsátkozott, és a királynak ezért példát kellett statuálnia, hogy a többi herceg soha többé ne hallgasson a szírének énekére. Képzelve csak el, szerelmem, mi történnék, ha a királyságban öt-hat herceg, mind egy-egy nagy tartomány kormányzója, egy időben fellázadna király ellen? Ez az a pillanat, amit várva várnak a németalföldi spanyolok, Lotaringia és a császári hadak, hogy határainkon betörve elfoglalják országunkat!

- Kedves olvasóm, mivel Orbieu hercegné nem akarja végighallgatni a Montmorency kivégzéséről szóló beszámolómat, mert az mélységes szomorúsággal töltené el, megkérlek, hogy figyelmezz most te a szavaimra, hiszen ez a történet olyan érdekes mozzanatokat tartalmaz, melyeknek nem szabad feledésbe merülniük.

- Micsoda, nagyuram? Nem hiszek a fülemnek! Most először nem szép olvasóját invitálja négy szemközti csevegésre?

- Nem, mert tartok tőle, hogy beszámolómmal éppúgy könnyekre fakasztanám, mint a hitvesemet.

Egyébként nem hányhatod a szememre, kedves olvasóm, hogy ritkán szólítalak meg elbeszélésem

során.

- Persze, egy-egy cinkos összekacsintás erejéig, amint az férfiak között szokás, de sohasem azért, hogy fontos dolgokat megtanácskozzunk.

- Most azonban szép olvasóm helyére állhatsz, rád ruházom minden eddigi kiváltságát, kérdezhetsz is, kedves olvasóm, ha jólesik.

- Nagyszerű. Halljuk hát a beszámolót!

- Először is azt kell tudni, hogy egy halálra ítélt herceg számára több kiváltságot biztosít a király.

Toulouse-ban például az a szokás, hogy az ítélet kihirdetése után két órával kivégzik az elítéltet.

Montmorency azonban kapott még egy teljes napot, hogy megvizsgálja lelkiismeretét és megbékéljen önmagával. Azt is engedélyezték neki, hogy levelet írjon, s ő hármat is írt. Ám általam ismeretlen okból a király csak egyet engedett közülük a címzetthez eljutni, mégpedig azt, amelyet Montmorency a feleségének írt. Secundo, a halálos ítéletet a Salin téren, a nagy nyilvánosság előtt kellett volna végrehajtani. A király azonban megparancsolta, hogy a köznép szeme elől elrejtve, bent, a Capitolium udvarán hajtsák végre az ítéletet, s ne lehessen jelen más, csupán a poroszlok és a parancsnokuk, a városi csendőrök és a kapitányuk, a kapitulok, valamint - végül, de nem utolsósorban - Bagni nuncius, akit én kísérem tolmácsként, s aki azért volt ott, hogy majd hitelesen beszámolhasson a kivégzésről a pápának. A király így akarta elejét venni, hogy a világ hitelt adjon a Gaston zsoldjában álló pamfletíróknak, akik nyilván tömérdek hazugsággal próbálják majd félrevezetni a közvéleményt.

Valójában Lajos minden elképzelhető kedvezményt megadott Montmorencynek, még azt a kiváltságot is, hogy a hóhér nem érhet hozzá.

- Ez miért volt fontos?

- Mert a hóhér oly alantas személynek számít, akinek a pusztá érintése is megbecstelenítő. S most még egy különös mozzanatra föl hívnám a figyelmedet, kedves olvasóm: bizonyos értelemben az is kiváltságnak minősült, hogy a herceget Toulouse-ban fejezték le, mert az itt alkalmazott kivégzési mód rendkívül biztonságos volt, s nem fordulhatott elő, hogy a hóhérnak nem sikerül elsőre lecsapnia a fejet, s ezért másodszor, sőt harmadszor is próbálkoznia kell, rendkívüli szenvedést okozva az elítéltnak. Amint az néhány hónappal korábban a szegény Marillac marsallal is történt, a jelenlévők elszörnyedésére.

Toulouse-ban a két szélén hornyolattal ellátott bárdot fakeretbe foglalták, s a kés így függőleges irányban mozgatható. [Guillotin doktor híres-hírhedt találmánya tehát nem volt egészen új dolog. (A szertő megjegyzése)] Az elítélt a keretek közé helyezett tönkre hajtotta a fejét, s a hóhérnak csak ki kellett húznia a zárószeget, amely a bárdot egyölnyi magasan tartotta: a kés ekkor villámgyorsan legördült a keretben, majd - súlyánál és sebességénél fogva - olyan erővel csapódott a nyakhoz, hogy a fejet egy szempillantás alatt lenyisszantotta. A szívem hevesen vert, amikor Montmorency, gyóntatója kíséretében, feltűnt a Capitolium udvarán; feszületet szorított a kezében, s a kivégzésre varratott fehér vászonöltözékét viselte. Amikor áthaladt a Capitolium nagykapuján, egy pillanatra megállt és hátratekintett a mögötte magasodó IV. Henrik szoborra.

"- Mit néz, nagyuram? - kérdezte a pap.

- E nagy uralkodó szobrát, akinek a keresztfia lehettem. Jóságos és nagylelkű királyként él az emlékezetemben."

Nem tudom, nem rejtett bírálat volt-e ez a megjegyzés, amely a jóságos uralkodó könyörtelen fiát vette célba... De ha az volt, hát Montmorency nyilvánvalóan elfelejtette, hogy IV. Henriket sem tartotta vissza a jósága attól, hogy halálra ítélje az egyik legjobb katonáját, Biron marsallt, szintén felségárulás vétkéért. Montmorency gyors léptekkel haladt fel a vérpad lépcsőjén, s amikor már szemtől szembe állt a hóhérral, megkérte, hogy ne érjen hozzá. Amire a hóhér a legnagyobb tisztelettel kijelentette, hogy kénytelen lesz hozzá érni, tekintve, hogy a haja túl hosszú, takarja a nyakát. Montmorency ekkor hagyta, hogy lenyírák a haját, majd maga kötötte be a szemét, de a fejét csak némi nehézségek árán sikerült a tőkére fektetnie. Mivel tartott tőle, hogy fészkelődését a gyávaság számlájára írják, jó hangosan kijelentette, hogy a Castelnaudyban kapott sebei miatt mozgatja nehezen a nyakát. Azután felszólította a hóhért, ügyeljen rá, nehogy a feje a vérpadról leessék a földre, és amikor végre sikerült elhelyezkednie, határozott, kemény hangon odaszólt a hóhérnak:

- Csapj le bátran!

Azután még hozzátette:

- Uram Jézus, fogadd magadhoz a lelkemet!

A bárd lehullt, és a vér oly magasra szökött, hogy IV. Henrik szobrát is befröcskölte.

Mihelyt Catherine elhagyta a szobát, mondtam Schombergnek, hogy a király azzal bízott meg, hallgassam meg egyenként mindenkinek a beszámolóját a castelnaudaryi csatáról, hogy azután egy

összefüggő és teljes beszámolót készíthessek néki.

TIZENHETEDIK FEJEZET

Catherine nagyon nem örült, amikor a király 1632 novemberében Bordeaux-ba küldött Fogacer-val, hogy ott találkozzam Richelieu-vel, Ausztriai Annával és Chevreuse hercegnével, akik épp Brugge-ből voltak visszatérőben: Őfelsége ugyanis meg akarta mutatni a királynénak - mert nagyon büszke volt művére -, hogy milyen komoly kikötővé építette ki ezt a korábbi kis révet, s még erődítményekkel is ellátta a tenger felőli oldalon. Valóban nagyszerű mű volt, de hát elképzelheted, kedves olvasóm, mennyire érdekelte a királynét...

Sajnos a visszaúton, Bordeaux-ban, Richelieu megbetegedett, s az udvari fecsegők kajánul azt mondogatták, hogy egy hétnél többet nem bírt elviselni két nő társaságában. A király, amint az eseményt hírül vette, nyomban a helyszínre küldött engem és Fogacer-t: Fogacer-t azért, hogy meggyógyítsa a minisztert, engem pedig, hogy a királyné környezete ne tudjon - Richelieu átmeneti gyöngeségét kihasználva - ártani a bíborosnak.

Fogacer, miután megvizsgálta Richelieu-t, nem titkolta előlem, hogy a bíboros bizony nagyon beteg, tályog van a végbelében, amit az orvosok diétával, érvágással és purgálással igyekeztek gyógyítani. A vizsgálat után Fogacer megkérte a bíborost, szabadjon nyíltan beszélnie, s a beleegyező fejbólintás után kijelentette:

- Eminenciás uram, a diéta és az érvágás csak elgyengíti, a purgálás meg nem ott tisztítja, ahol kéne. Ezt a tályogot fel kell vágni, mert magától nem fakad ki, mint a királyé Lyonban.

- És kegyelmed fel tudja vágni?

- Én nem. De biztosan találok egy jó borbély-felcsert Bordeaux-ban, aki tiszta is, ügyes is, és egy szempillantás alatt elvégzi ezt a kis műtétet.

Így is lett, és Istennek hála a bíboros már két nap múlva felkelt betegágyából, s csak azért nem érezte magát teljesen egészségesnek, mert a diéta legyöngítette, ám amint atyám szakácsnéja, Malicou mondogatta volt: "Az éhség olyan betegség, mely gyorsan gyógyul, ha van kenyér a kenyeresládában." Bordeaux-ban a kormányzó vendége voltam, és alighogy Richelieu felépült, egy hölgyecske állított be hozzám, aki csak nagy nehézségek árán tudott eljutni szálláshelyemig, mert a gyanakvó, szigorú Bordeaux-ban sokat adnak a látogatók küllemére és viselkedésére. És a Zocolira, csudásan kifestett arca, mély ruhakivágása, ringó csípője s pergő párizsias beszéde miatt ferde szemmel nézett itt mindenki.

Ezért La Rousselle úr is, a bordeaux-i kormányzó maggiordomó-ja, a legnagyobb tisztelettel megkérdezte tőlem, ismerem-e azt a személyt, akinek Nicolas az imént ajtót nyitott s kész vagyok-e fogadni. A leghatározottabban "igen"-t mondtam, majd sietve visszahúzódtam a kisszalomba, Nicolas-ra bízva, hogy fogadja látogatómat. Rád bízom, kedves olvasóm, hogy elképzeld, milyen képet vágott volna La Rousselle úr, ha látja, amint a Zocoli a nyakamba ugrik és rám fonódik, mint egy kis kígyó. Mert ezt tette, csak már távol a maggiordomo tekintetétől. Amikor az ajtó becsukódott az említett úr mögött, már csak Nicolas-t féltettem, akin most elsőként száguld végig a tornádó. És valóban, amikor végül bevezette a Zocolit a kisszalomba, a haja kócos volt és a ruhája rendetlen. Mivel tudtam, hogy csak egyetlen dolog van, ami - legalábbis átmenetileg - képes elterelni a Zocoli figyelmét az erősebb nemről, gyorsan enni- és innivalót hozattam, aminek oly nagy élvezettel esett neki, hogy nézni is jólesett.

- Mit keresel itt, barátném? - kérdeztem tőle végül.

- Nagyuram, Chevreuse hercegné komornája lettem, és mivel ő a királyné kebelbarátnéja...

- Kebelbarátnéja...?

- Úgy bizony. Sülve-főve együtt vannak, akkor is így volt ez, amikor Brugge-ben voltunk a bíborossal, meg az után is, Bordeaux-ban. Ami azt illeti, én nagyon haragszom a bordeaux-iakra...

- Miért? Rendes, becsületes és dolgozó emberek.

- Az lehet, nagyuram, de olyan hidegek, mint a jégcsap. Tűvé tettem a várost Fogacer kanonok úr után, de mindenünnen elkergettek ezek az utálatos a bordeaux-iak.

- Talán a mély ruhakivágásod, a kifestett pofikád, a rövid szoknyád és a ringó csípőd az oka mindennek, barátném - mondtam erre mosolyogva.

- Hát ez az oka?! - kiáltotta a Zocoli felháborodottan. - A farom a maga ura! Azt teszi, amit akar! Csak nem fogok úgy járni, mint egy férfi, amikor asszony vagyok?!

- És mi okból kerested Fogacer kanonok urat?

- Tudja jól, nagyuram, hogy miért - válaszolta sokat sejtetően.
- Értem. De hát az ő szállására sosem engednének be téged.
- Miért? Hol lakik?
- A püspöki palotában.
- Az ördög vigye el! - kiáltotta, karját az ég felé emelve. - Ez már nagy baj!
- Nagyon kérek, barátném, ne emlegesd az ördögöt a püspöki palotával kapcsolatban!
- Miért? Talán az ördög ismer ott néhány kikaput, mint a kegyelmed rokonának, Guise bíboros úrnak a palotáján...
- Ne kalandozzunk el a témánktól, barátném! Fogacer kanonok úr ma nálunk ebédel. Velünk tartasz?
- A legnagyobb örömmel, nagyuram!

Ekkor Nicolas hosszan, de halkán kopogtatott, félvén, hogy megzavarja eszmecserénket, majd amikor belépett, jelentette, miközben titkos, vágyakozó pillantást vetett a Zocolira:

- Nagyuram, La Rousselle úr ismét itt van. Most azt kérdi, ismeri-e kegyelmed Schomberg marsall urat, akit szintén ebben a palotában szállásoltak el. Mert ha ismeri, kéri, siessen hozzá azonnal. A halálán van...

Rémülten futottam Schomberg-hez, s ott találtam szegény barátomat az ágyán fekvő, holtápadtan, lehunytt szemmel, levegő után kapkodva. Megfogtam a kezét, amire félig kinyitotta a szemét, majd újra lecsukta, mintha mondani akart volna valamit, de nem tudott. Lélegzése mindinkább hörgősbe fűlt, és néhány perc múlva meghalt. Akik ott voltak a szobában, mind letérdeltek, sokuknak a könnye is kicsordult, amit ritkán látni öreg katonáktól, s együtt imádkoztak fennhangon.

A bánat megdöbbenéssel elegyedett, hiszen Schomberg-t mindenki keménykötésű embernek ismerte, s úgy látszott, olyan erőtartalékokkal rendelkezik, melyek nem apadnak ki soha; a hadjáratok során sohasem szenvedett azoktól a nyavalyáktól sem, amiktől mi valamennyien: a nátha, torokfájás, gyengeség, gyomor- vagy bélbántalmak ismeretlenek voltak a számára; minden ízében oly isten áldotta mód tökéletes volt, hogy elpusztíthatatlannak tűnt.

Fogacer sűgva elmondta nekem, hogy Schomberg korán reggel fölkelte és napi teendői után látott, majd jókedvűen megebédelt, azután hirtelen, amint fölállt az asztaltól, összeesett, s már holtápadt volt, beszélni sem tudott, mert alig kapott levegőt. "Értem küldtek - mesélte Fogacer -, én rohantam, de már haldoklott, így hát meg sem gyóntathattam, csak feladtam neki az utolsó kenetet... De hát mit is tudott volna meggyónni ez az ember, aki bűnös világunkban minden erénytől tündökölt...?"

Fogacer nem fejezte be a történetet, mert látta, hogy megtántorodom, szólni sem bírok, s mindjárt én is eszméletemet vesztem, így hát inkább erősen megölelt, majd segített letérdelnem, mert egyedül bizony még a lábam sem bírtam volna behajlítani. Már térdén állva kissé nekidőltem az ágynak, amelyen szegény Schomberg úgy feküdt, mint egy bronz Herkules a talapzatán, s testileg így már valamivel jobban éreztem magam; ugyanakkor, bár végtelenül szomorú és lever voltam, nem tudtam sírni. És amikor imádkozni próbáltam, annyira összeszorította a torkomat a rémület, amiért eltávozott e világból az a barátom, akit atyámon kívül a legjobban csodáltam, hogy egy Miatyánk-ot sem bírtam kipróbálni a számon. Akkor megpróbáltam némán, csak úgy magamban imádkozni, de ez sem sikerült. Köztudott, hogy az imádság lényegében mindig ének vagy legalább recitálás, s én most úgy éreztem, hogy az úr nem figyel rám. Mivel nem tudtam a haláloság körül térdeplő szolgák, katonatársak és barátok közös imájához kapcsolódni, behunytam a szemem, és sajgó lélekkel Schomberg úrra irányítottam minden gondolatomat.

Ezen a világon lassan minden feledésbe merül, még azoknak az embereknek az arcvonásai is, akiket szerettünk: engedd hát meg, olvasóm, hogy felidézzem Schomberg marsall alakját.

Királyaink már régóta, de különösen a XVI. századtól szívesen alkalmaztak seregükben német zsoldosokat, akik igen jó hírnévnek örvendtek, mert bátrak, hűségesekek, szívósak és nagyon fegyelmezettek voltak. Kitűnően beváltak a tisztjeik is: jó német nemesi családok legkisebb, tehát vagyontalan fiai voltak, akik vagyont és dicsőséget szerezni jöttek Franciaországba; egyiküket, a reitterek egyik ezredesét (így nevezték akkoriban a germán lovasokat), 1570-ben honosította IX. Károly. Öt évvel később az ezredesnek született egy fia, aki - bár anyja is, apja is német volt - örökölte szülei új nemzeti hovatartozását. Később pedig, férfivá érve, még atyjáénál is magasabb katonai fokozatot ért el, hiszen a franciaországi német csapatok tábornoka lett. Később, érdeme - vagy inkább érdemei - elismeréseképpen La Marche kormányzójává tette meg a király, valamint államtanácsossá, közben altábornaggyá is előlépett, a tűzértség legfőbb irányítója lett, végül pedig, 1625-ben, megkapta a Franciaország marsallja címet. Sajnos 1629-ben a király rábízta a pénzügyminiszteri tisztet, ami a legkevésbé sem volt neki való, hiszen nem is konyított sem a számtanhoz, sem a pénzügyekhez. Egyes

ravasz emberek ezt ki is használták: bevádolták a királynál, hűtlen kezelés miatt, holott agyafúrt vádlói sikkasztottak, nem pedig ő. Lajos akkoriban még a mostaninál is féltékenyebben örködött királyi hatalma felett, amelytől az anyja oly sokáig megfosztotta, ezért elsietetten s egyben kegyetlenül döntött: minden további vizsgálódás nélkül kegyvesztettnek nyilvánította Schomberg-t.

Tejfölösszájú ifjú voltam még akkoriban, mégis vettem a bátorságot, hogy Lajos lába elé vessem magam, s kérve kérjem, rendeljen el vizsgálatot Schomberg vagyonkezelése ügyében. A király villámló pillantást vetett rám, azt hittem, nyomban a Bastille-ba zárat, amiért kétségbe mertem vonni ítélete helyességét, ami az ő szemében valóságos felségsértéssel ért fel. De ifjúságom, a könnyeim, valamint a sok jószolgálat, amit atyám az ő atyjának tett, no meg az is, hogy Lajos aggályosan igyekezett mindig igazságosan eljárni, végül megmentett. S a vizsgálat fényt derített Schomberg ártatlanságára és vádlóinak bűnösségére. De a pénzügyminiszteri tisztet, igen bölcsen, nem bízták még egyszer rá, hanem a neki legmegfelelőbb helyre állították: egy hadsereg élére.

Szép olvasóm, erről az esetről Emlékiratomnak egyik kötetében már részletesen beszámoltam, s most nem azért említem újra, hogy bátorságommal kérkedjem, hanem mert ez az eset híven mutatja, mennyire hirtelen haragú és hebehurgya volt a király ifjonti éveiben, vagyis mielőtt Richelieu - végtelen óvatossággal és tapintattal - megtanította volna neki a király-mesterséget. Schomberg meghálálta a szívességet, amit akkor tettem neki, s nemcsak nekem, hanem az egész országnak, hiszen ő üzte ki az angolokat Ré szigetéről, aminek csak az erődjét nem tudták soha elfoglalni: azt megtartottuk, Toiras és én, hónapokon át védjük, a falak közé zárva, s e hosszú ostrom alatt kis híján éhen veszünk valamennyien. Az udvarnál, ahol túl könnyen ítéleznek s az állam érdekével mit sem törődnek, Schomberg-t elsősorban házastársi hűsége miatt tisztelték, olyannyira, hogy Catherine is mindig őt állította példaként elé. De az udvarban azért gúnyolódtak is ezen a nagy hűségen, epigrammák és dalocskák azt állították - ó, micsoda szellemesség! -, hogy Schomberg ujjai elgémberedtek, azért nem tudnak kifűzni egy szoknyát...

Oly sok érdemet szerzett s hadjáratai során annyi diadalt aratott, hogy az utolsó haditettéről nem szívesen beszélt: a castelnaudaryi csatáról, melyet nevetségesnek talált. A saját szájából hallottam, hogy jobb szerette volna, ha Montmorency belehal sérüléseibe, semmint hogy fogságba essék s a királyi bíróság ítélkezzék felette. Aggályos lelkiismerete, amely oly kedvessé tette őt barátai szemében, nem engedte, hogy Toulouse-ban jelen legyen Montmorency kivégzésénél. Sejthette-e, hogy tizenhét nap múlva követi a herceget a halálba?

Amikor Fogacer végzett az imádságaival, a fülébe súgtam: "A lakásomon vár egy olasz nevű bűnbánó, aki szeretné, ha most nyomban meghallgatná a gyónását. - Most nyomban? - kérdezte Fogacer, szemöldökét magasán felvonva. - Úgy bizony, kedves kanonokom: a király szolgálata nem tűr halasztást." Mielőtt elhagytuk volna a szobát, egy utolsó pillantást vettem Schomberg élettelen testére, s a torkom elszorult a gondolatra, hogy ez a pillantás az utolsó! Mily rettentő fájdalom szorította össze ekkor a szívemet! Hát mégiscsak van halál? Atyám szerint minden vallás megígéri a halál utáni életet, de mivel odaátról még soha senki sem tért vissza, hogy elmesélje, betartatik-e az ígélet, imádkozunk érte, hogy betartassék, s ez az ezerszer elismételt imádság élteti bennünk a reményt. A párizsi Bourbons utcában lévő palotámban csakúgy, mint orbieu-i birtokomon minden vasárnap elmondom ezt az imát - Párizsban a személyzetemmel, Orbieu-ben a parasztjaimmal, így erősítvén meg őket is abban a hitben, hogy rövid és dolgoz életük nem telik el hiába. S nemcsak értük, magamért is imádkozom ilyenkor, mert az én hitem és az övék az imádságban összefonódva kölcsönösen erősít bennünket.

Amikor Fogacer kíséretében visszaértem szálláshelyemre, meglepő látvány fogadott. A Zocoli az egyik legszebb karosszékben ült, vagy inkább feküdt, elnyúlva, s mintha elszenderedett volna: félig nyitott szemmel, félig elnyílt szájával boldognak látszott, úgy festett, mint aki kimondhatatlanul jól érzi magát, s leginkább egy jól belakott macskához hasonlított, amely hosszan elnyúlik egy szőnyegen a kandalló előtt. Nem messze tőle ott kuporgott egy zsámolyon Nicolas is, ám ő igen nyomorultul festett: a térdére könyökölt, s a bánattól és aggodalomtól feldúlt arcát a tenyerére fektette. Megkérdeztem volna, mi baja, ha nem foglalnak le egészen a saját gondjaim.

Egy gyors ebéd után, ami alatt Schomberg-ről egy szót sem ejtettünk, magára hagytam nyomorúságos állapotában a szegény Nicolas-t, s bezárkóztam a szomszédos szobába Fogacer-val és a Zocolival. Vendégünk a kanonoknak is elmondta, amit én már tudtam, hogy tudniillik a "Lóvátétel napja" óta Chevreuse hercegné komornája, akinek a házához az ottani maggiordomo ajánlására került, aki valami - könnyen kitalálható - okból a jóakarója volt kis kémünknek.

- És milyen viszonyban van a hercegné a királynéval? - kérdeztem.

- Intim barátnők.

- Intim?
- A legintimebb. Sohasem válnak el egymástól! Csókolgatják, ölelgetik egymást, csacsognak, fecsegnek, ezernyi cselszövést és játékot eszelnek ki. Párizsban, ahol én laktam, s ami nem volt a legfinomabb környék, azt mondták az ilyenekre, hogy elválaszthatatlanok, mint seggtől a gatyá.
- No de barátném, a királynéről beszél! - szólt rá ájtatosan Fogacer.
- Ők mondják! - mondta a Zocoli. - Én semmi ilyet nem mondanék, hiszen mélységesen tisztelem ezeket az előkelő hölgyeket.
- Vagyis üres fecsegéssel töltik az idejüket - foglaltam össze az eddigieket.
- Fecsegnek, megvallják egymásnak a titkaikat, leveleket olvasnak és írnak együtt.
- És valami politikai összeesküvést nem szimatoltál?
- De igen, hiszen a hercegné tömérdek levelet küldözget a legkülönbébb országokba: Angliába, Lotaringiába, a Németalföldre, Spanyolországba, márpedig ezek az országok, amennyire én tudom, nincsenek baráti viszonyban a mi királyunkkal. De a hercegné a szerelmes levelek írásának is a mestere. Nagy gonddal fogalmazgatja őket, és mindhez készít számos piszkozatot is, amiket én persze időnként kiszedegetek a papírkosarából...
- És miket ír imádóinak ezekben a levélkében?
- Ó! A hercegné nagyon ravasz, agyafúrt kis hölgy! Alázatot és imádatot követel csodálóiától. Viszonzásképpen mindent megígér, de adni semmit sem ad.
- És pillanatnyilag ki a boldogtalan kiválasztott?
- Châteauneuf úr.
- A pecsétőr?
- Ő bizony.
- Teremtőm! - kiáltotta Fogacer, s kiegyenesedvén karosszékében összeráncolta szemöldökét. - Ez sok mindent megváltoztat!
- Csönd támadt. És Fogacer, míg gondterhelten nézett rám, megjegyezte latinul: "Non est parva res, sed res magni pon deris." [Nem kis dolog, ez bizony súlyos ügy. (latin)]
- Barátném - kérdeztem -, mit gondolsz, mit akar Chevreuse hercegné Châteauneuf úrnál elérni?
- Hogy ő is gyűlölje Richelieu-t, s tegyen meg mindent, amit a hölgye akar, még akkor is, ha azzal a királyt árulja el. Ezért aztán elhitette imádójával, hogy Richelieu szerelmes öbelé, és mindent elkövet, hogy elválassza szerelmétől, vagyis Châteauneuftól. Fűt-fát ígér, csak hogy engedelmességre készítse. Itt van egy részlet az egyik levelének saját, kézzel írt piszkozatából, amit engedelmeükkel most felolvasnék.
- Hallgatunk, barátném.
- "Biztosíthatom - írja a hercegné Châteauneufnak -, hogy amikor azt parancsolom, engedelmeskedjék nekem, nemcsak azt akarom, hogy saját vonzalmát kövesse, ha az valóban erre indítja kegyelmedet, hanem saját vágyam kielégítését is szolgálom ezzel, amely arra ösztökél, hogy kiszolgáltassam magam a kegyelmed kívánságának..."
- És ez a bolond mindezt elhiszi?
- Abból ítélve, ahogyan együttlétükkor viselkedik, igen.
- Ha hihetek a fülemnek, azt kell gondolnom, hogy ez az eset igen súlyos! Châteauneuf miniszter, a királyi tanács tagja, ismeri az államtitkokat. S már nem a királyt és nem Richelieu-t szolgálja, hanem ezt az ördögi asszonyt, aki a mi nagy miniszterünk esküdt ellensége.
- És hogyan beszélnek egymás közt ezek a hölgyek a királyról és a bíborosról? - kérdeztem.
- Ó, nagyuram! - mondta a Zocoli, fűlig pirulva -, nem merném elismételni azokat a szavakat, oly durvák és közönségesek!
- Valóban?
- Valóban, nagyuram! Úgy beszélnek róluk, akár a piaci kofák! Ki gondolná, hogy egy királyné és egy hercegné képes lehet ilyeneket mondani? Én elsüllyednék szégyenemben, ha ki kellene ejtenem azokat a piszkos, undorító szavakat. Bemocskolnám velük a számát.
- Mégis megkérlek, hogy ismételd el őket.
- Jaj, nem! Nem merem!
- Megparancsolom.
- Jó, hát akkor elismétlem, bár nem szívesen. Amikor őeminenciája, a bíboros úr attól a teste hátulsó kijáratánál keletkezett keléstől szenvedett, a királyné és a hercegné egy gúnynevet talált a számára, amelyet mindketten kedvtelve ismételtettek.
- És mi volt az?

- "Rohadt segg."

- Jóságos Isten! - kiáltott fel Fogacer. - Ez aztán finom és elegáns kiszólás! Elképedt pillantásokat váltottunk egymással.

- Most pedig azt áruld el, barátném - mondtam -, mi volt a legcsúnyább, amit a két dáma a királyról mondott!

- Nem, nem, nagyuram! Azt már nem árulom el! Túlságosan ocsmány! Ha a fejem a tőkére helyezik és a nyakamon már ott a bárd, akkor sem mondom meg!

- Legalább írd körül, kevésbé csúf szavakkal, a lényegét!

- Nos hát a királyné kerek perec kijelentette, hogy nem a vetélései miatt nem sikerült eddig még trónörökös adnia az országnak, hanem azért, mert a király gyöngé a nemzéshez.

- Micsoda szemérmetlen hazugság! - fortyantam fel. - A néhai Héroard doktortól tudom, hogy Lajos havonta többször is fölkeresi a királyné ágyát. Mi mástól esett volna már többször is teherbe a királyné, talán csak nem a Szentlélektől?

- De eltűrhetjük-e, hogy a királyné ilyesfajta rágalmakkal táplálja az udvar amúgy is rosszindulatú pletykáit? Viszont igen kényes dolog lenne - tette hozzá rövid csönd után Fogacer - visszamondani ezeket az ocsmányságokat a királynak.

- Én is így gondolom - mondtam. - De talán nem is a királynak kellene beszámolnom minderről, hanem Richelieu-nek... Richelieu pedig már bármit el tud mondani Lajosnak.

Ekkor a Zocoli kérte, hogy szólhasson, és nagy meglepetésünkre a királyné érdekében emelt szót.

- Nagyuram - jelentette ki, kis pofiját felém fordítva - azért a királynéra sem szabad túlságosan haragudni. Annyit gúnyolta az udvar vetélései miatt: érthető, ha igyekszik a saját hibáját áthárítani a királyra.

- A király dolga, hogy megbocsát-e neki, ahogyan már annyiszor megtette - mondotta erre Fogacer. - A mi feladatunk nem az ítélkezés, csak az értesülés továbbítása.

Hogy mennyire találtatik elítélendőnek, nem tartozik reánk. Fogacer még a Zocoli előtt szeretett volna távozni, s én nagyon is jól megértettem, miért: a hölgyecske járása és öltözete túl sok tekintetet vonzott. Amint Nicolas kinyitotta előtte az ajtót, Fogacer erősen megölelt, és a fülembe súgta: "Ne sirassa oly nagyon azt a derék Schomberg-t! Inkább irigyelnünk kellene becsületes, szép életéért, amiért mindenki tisztelte és szerette." Ezután gyors léptekkel távozott. Nem értettem ugyan, miért vigasztalna minket halálunkért, ha megelőzőleg szépen, becsületesen élünk, Fogacer barátsága viszont nagyon is jólesett.

A Zocoli búcsúzóul meg akart ölelni engem is, Nicolas-t is, amit én örömmel engedélyeztem, Nicolas viszont hallani sem akart róla, s bánatos-haragos pillantást vetett a vendégre. Olyannyira, hogy amikor visszatértünk a szalonba, ahol az inas egy kis ennivalót szolgált fel s hozzá egy kupával a burgundi boromból, rászóltam Nicolas-ra, hogy mondja már meg, az ördögbe is, miért meresztett olyan búbanatos szemeket a Zocolira. Amire borsószem nagyságú könnycseppek peregtek végig az orcáján.

- Nagyuram - kiáltotta -, én olyan szerencsétlen vagyok! Megcsaltam Henriette-et!

- A Zocolival?

- Bizony, vele! Hogy az ördög vinné el azt a fortélyos némbert!

- Hogy kívánnatsz ilyet? Az egyik legjobb besúgónk! De hát mit csinált?

- Nagyuram, alighogy elindult sietve Schomberg úr betegágyához, ez a tüzelő macska rám vetette magát, hozzám tapadt, összecsókolta az arcom, a nyakam, a szám, s mindennek tetejébe sikerült a kacsóját bedugnia a nadrágomba, és megragadni a...

- Nephliszetedet.

- Az mi?

- A szó, amit az imént kerestél. Héberül van, hogy ne sértse a hölgyek érzékenységét.

- Így nem értik?

- A hölgyek mindent értenek.

- Jaj, uram, akkor igencsak furcsa dolgot művelt velem az az ördögi nőszemély! Minél jobban megmerevedtem odalent, annál inkább felpuhult a határozottságom odafent, mármint a fejemben. Úgyhogy egyszer csak azon kaptam magam, hogy már rajta lovagolok, dühödten csapkodom az ostorommal, ő meg sóhajtozik, visít és kiabál, hogy majd' összedől a ház.

- Akkor legalább jól megbüntetted.

- Hát nem ez volt a benyomásom, uram! Amikor véget ért szörnyű bujálkodásunk, úgy éreztem, üvöltöző ördögök sereglenek körém, hogy most már az idők végezetéig az üstjükben főzzenek.

- Nagyon kérlek, Nicolas, ne feledkezz meg az isteni könyörületességről! Az úristen nem ítéli el ily sebtiben a bűnösöket, főként akkor nem, ha meggyónják és megbánják bűnüket.

- Ó, nagyuram! - sóhajtozta Nicolas, s ismét könnyek peregtek ifjúi orcáján. - Ez még nem is a

legrosszabb! A legrosszabb az lesz, amikor majd Párizsban meg kell gyónnom a vétkeimet Henriette-nek.

- Úgy tervezed, hogy meggyónod neki?

- Hiszen kötelességem, nem?

- Egyáltalán nem! Ezzel csak újabb bolondsággal tetéznéd az előzőt! Miért okoznál annak a szegény asszonynak ily nagy szomorúságot, aminek következtében ráadásul a gyanakvásától kellene szenvedned életed végéig?

- Nem tudom. A gyóntatóm meglehetősen szigorú, talán a feloldozás feltételéül szabja, hogy valljam meg Henriettenek a bűnömet.

- Márpedig ehhez nincs joga. Miért kellene egy ártatlannak szenvednie? Gyónj inkább Fogacer kanonok úrnak. Ő jól ismeri az életet. Nem fog elítélni, ahogy egy cellájába zárkózott szerzetes tenné.

Mihelyt Nicolas megvigasztalódott a gondolatra, hogy a vétkét Fogacer-nak fogja meggyónni, s egyedül csak őnéki, elküldtem a bíborshoz, azzal, hogy mondja meg Charpentier-nak, mihamarább szeretnék találkozni őminenciájával, hogy beszámoljak neki egyik kémünk jelentéséről, melyet igen nagy jelentőségűnek ítélek. Nicolas, miután megparancsoltam neki, hogy ne tévferegjen a Gironde partján, amelynek szélességén egészen elámult, hanem vágtsa lován, amilyen gyorsan csak bír, oly sebesen tért vissza, mint a szél, s jelentette, hogy a bíboros másnap reggel pontban nyolc órakor elindul Párizsba, kövessék a hintóját a sajátommal, majd az első megállónál szálljak át az ő hintójába.

Így is történt. Nagyon örültem, hogy az ő hintójában utazhatok, mert ezekben a november végi napokban nagyon hidegre fordult az idő, s a bíboros hintójába mindig finom meleget varázsoltak a parázkályhák, melyekre föltehetük a lábunkat.

Richelieu, akinek sosem volt elég a nap huszonnégy órája, nyomban elmeséltette velem, mit mondott a Zocoli. Pontosan, s a lehető legrövidebben beszámoltam, hiszen tudtam, hogy a bíboros szó szerint jegyez meg mindent, amit hall.

Igencsak felpaprikázta, amikor megtudta, miként beszél róla a királyné és a hercegné, s értesemre adta, ha nem mondta is ki nyíltan, miszerint még mindig jobb, ha valakinek a segge rohad meg, mintha a szíve. Ez azonban csak tréfákozás volt, ha durva is: a bíboros akkor rémült meg igazán, amikor megtudta, milyen szenvedélyes érzelmeket táplál Châteauneuf Chevreuse hercegné iránt. De nem adott hitelt mindjárt ennek az értesülésnek: egy olyan zárkózott, erőlelkű és a női bájakra érzéketlen ember, mint amilyen ő volt, nehezen tudta elképzelni, hogy egy idősödő férfi esztelenül beleszerethet egy kacér nőcskébe.

Azt ugyan már tudta, hogy Châteauneuf szeretné kitűzni őt a helyéből, s amikor ő Bordeaux-ban a fekélytől szenvedett, azt írta Chevreuse hercegnének, türelmetlenül várja, hogy "vajon belehal-e betegségébe őminenciája". De Châteauneuf ekkor még nem volt áruló. Amikor láttam, hogy a bíboros még habozik, elhiggye-e, hogy Chevreuse hercegné a hálójába kerítette az öreg gavallért, kétségét eloszlatandó átnyújtottam neki ama levél piszkozatát, amelyben a hölgy fensőbbes szavakkal követelte Châteauneuftól a lealacsonyító engedelmességet. Richelieu előbb megdöbbszent, azután heves nyugtalanság fogta el arra a gondolatra, mit árulhatott el Châteauneuf Chevreuse hercegnének, hiszen minden államtitokba be van avatva.

Ha jól emlékszem, jó tizenkét napba tellett, amíg Párizsba értünk, s ahogy haladtunk észak felé, egyre hidegebb lett. Richelieu számára ezek a hintós utazások jelentették a kizárólagos pihenőt, amikor is távol került a minisztériumi káosztól, s mindösszesen egy titkár volt vele. Ilyenkor ideje nagy részét lehunyt szemmel töltötte, ami nem azt jelentette, hogy aludt, hanem így adta tudtul, hogy nem szeretné, ha tűnődésében zavarának.

Amint Párizsba értünk, azt mondta, küldjem el a hintómat az ő kíséretével Bourbons utcai palotámba, s üzenjem meg Orbieu hercegnének, hogy ő, mármint a bíboros magával vitt a királyhoz, de már dél előtt visszaküld hozzá.

A király ragyogott a boldogságtól, hogy újra láthatja miniszterét, az egyetlen embert, akit igazán szeretett és akiben tökéletesen megbízott. És ha magas méltósága azt nem is engedte meg, hogy melegen megölelje, legalább mindkét kezét megszorongatta, s tekintete a leghívebb barátságról biztosította Richelieu-t. E meleg fogadtatásnak - hogy úgy mondjam - a nyúlánya engem is elért, s végtelenül nagy örömet szerzett.

Úgy állapodtam meg a bíborossal, hogy én számolok be Őfelségének arról, amit a Zocolitól hallottam, kivéve azt az ocsmány megjegyzést, amelyet Őfelségével kapcsolatban tett a királyné és Chevreuse hercegné, s amelyet inkább Richelieu akart - érthető okokból négy szemközt - Lajos tudomására hozni. A király nem látszott különösebben meglepettnek, amikor beszámoltam neki a Châteauneuf és Chevreuse hercegné közötti viszonyról, valamint arról a zsarnoki hatalomról, amelyet a hercegné a

pecsétőr fölött gyakorol.

- Most már minden világos - mondta. - Emlékeznek rá, amikor Lotaringiában megtámadtunk egy kis erődtámenyt, amelyről úgy tudtuk, hogy gyenge és alig védik, ám amikor odaértünk, rendkívül erős helyőrséggel találtuk szemben magunkat? Nos hát, nyilvánvalóan kiszivárgott közeledésünk híre. De hogyan? Természetesen Châteauneuf révén, aki vétkes gyengeségének köszönhetően elfecsegte támadásunk hírét a hercegnének, ő meg nyomban értesítette a lotaringiai herceget...

Őfelsége ekkor, felém fordulva, kijelentette, hogy másnap a saint-germain-i kastélyba utazik, s már parancsba adta, hogy készítsenek elő egy lakosztályt Orbieu hercegnének és énnekem. Catherine azonban a terhessége miatt örökké émelygett és hányt, ezért hát - nagy bánatára - nem tarthatott velem, hanem kénytelen volt egyedül maradni odahaza, a Bourbons-palotában.

1633. február 25-ét írtunk, s e dátumot nem felejttem el soha, hiszen Lajos erre a napra, s ráadásul egyazon terembe hívta össze Saint-Germainben a minisztertanácsot és a királyi nagytanácsot, amire eddig még nem volt példa, s ami sokaknak szöveget ütött a fejébe: mindenki gyanította, hogy valami rendkívüli dolog van készülődésben, úgyhogy a résztvevők izgatott pillantásokat váltottak, míg csak az ajtó be nem csukódott mögöttünk.

Mihelyt csönd támadt, és erre nem kellett soká várni, mert a tanácsosok és a miniszterek egyaránt féltek a király rendreutasításától, amelyben azokat részesítette - a nebulókat összeszidó tanító modorában -, akik képtelenek voltak időben abbahagyni a fecsegést.

- Uraim - mondta a király fagyosan s jól érthetően, minden szótagnak nyomtatékot adva -, szeretném a mai napon emlékeztetni kegyelmeteket, hogy mindaz, ami a minisztertanácsban, illetőleg a királyi nagytanácsban elhangzik, nagy horderejű államtitkok letéteményeseivé teszi kegyelmeteket, és e gyűlések résztvevői nem adhatják tovább senkinek a hallottakat, sem részben, sem egészen, mert ezzel veszélyeztetik az állam és a király biztonságát. Aki erről a szabályról megfélemedezik, mostantól a legsúlyosabb büntetésre számíthat.

Lajos tekintete ekkor körbejárt a gyűlés résztvevőin, majd megállt Châteauneufön, és udvarias, mégis metsző hangon így szólott hozzá:

- Châteauneuf úr, kérem, adja vissza nekem a pecséteket.

Châteauneuf, holtsápadtan, tántorgó léptekkel elindult felé. Az útjában álló miniszterek és tanácsosok félrehúzódtak, úgy tértek ki előle, mintha pestises volna, s még pillantásra sem méltatták.

A szerencsétlen botladozva ment föl a két lépcsőfokon, amely a királytól elválasztotta, s akkor Őfelsége véget vetett a szenvedésének, odaszólván az ajtónállónak, hogy vegye át tőle a pecséteket. De Châteauneufnek még a pecsétes ládikát nyitó kulcsot is oda kellett adnia, melyet a törvény előírásának megfelelően láncon hordott a nyakában. Időbe tellett, amíg a kulcsot is sikerült visszaszolgáltatnia, mert annyira remegett a keze, hogy csak nagy ügyel-bajjal tudta a láncot kikapcsolnia. Végül mégis sikerült, s akkor átnyújtotta az ajtónállónak a kulcsot, amely eddig kötelességének és dicső rangjának jelképe volt. De Châteauneuf úr megaláztatása ezzel még nem ért véget. Gordes úr, a gárdakapitány lépett ugyanis hozzá, s nagyon katonásan, a kelleténél jóval hangosabban így szólott:

- Châteauneuf úr, parancsom van rá, hogy letartóztassam.

- Állok rendelkezésére, uram - mondotta erre Châteauneuf, tőle telhetően összeszedve megmaradt méltóságát.

Szép olvasóm, bizonyára kegyednek is feltűnt, hogy Châteauneuf úr rövid időn belül már a második pecsétőr, aki kegyvesztett lett. Az elsőt, Marillac urat, 1630-ban tartóztatták le és száműzték. Mivel vallásos ember volt, úgy akart értelmet adni az életének, hogy nekifogott a Zsoltárok fordításának. Ám úgy látszik, e fordítást nem érezte elegendő indoknak az életben maradáshoz, mert két rövidke év után, 1632-ben meghalt.

Châteauneuf urat egy évvel később, 1633-ban száműzték, és az angoulême-i kastélyba zárták. Mint elődje, ő is kényelmesen lakhatott, étkezhetett, ki is szolgálták, de mindezt a saját költségére. A gentil sesso iránti rajongása mentette meg. Alighogy száműzetése kezdetét vette, nyomban beleszeretett egy üde leányzóba, aki komornaként szolgált, reggel öltöztette, este vetkőztette. S mivel gyöngéd szívű teremtes volt, minden téren elhalmozta urát féltő gondoskodásával. Ebben a jóleső, mondhatnám simogató fogságban Châteauneuf úr kellemesen töltötte idejét, és XIII. Lajos halála után, vagyis tíz évvel később, 1643-ban, visszatért az udvarba, oly egészségesen, mint a makk. Atyám meg is jegyezte, hogy Châteauneuf előbb egy asszony miatt mindent elveszített, utóbb viszont egy másik asszony segített túlélnie a nagy csapást. "Úgy is mondhatnám - összegezte meglátását egy orvoshoz méltó fordulattal -, hogy a méreg adott esetben gyógyszer is lehet."

A király nem indított vizsgálatot és pert Châteauneuf úr ellen, mert amikor a palotáját átkutatták, egy halom levelet találtak, melyeket Chevreuse hercegné írt, s melyeknek tartalmából nyilvánvaló volt, hogy a pecsétőr államtitkokat fecsegett ki. Mégis, amikor Richelieu kihallgatta, Châteauneuf sokkal kevésbé volt zavarban, mint várhattuk volna:

"Ha kívánják, elismerem, hogy túlságosan kedvelem a hölgyeket, minden más azonban ártalmatlan asszonyi móka és bolondság." S a legkülönösebb az, hogy lényegében igaza is volt, hiszen a lotaringiai herceg kivételével, aki szerette Chevreuse hercegnét, senki sem vette komolyan a fecsegését, s így egyetlen ellenséges állam sem húzott hasznát a kiszivárgott államtitkokból, hiszen egy asszonytól származtak, márpedig - amint Mirabel, a spanyol miniszter mondotta, mélységes megvetéssel, miután kézhez kapta a hercegné egyik levelét - "nincs azoknak szemernyi eszük sem". Ami pedig ezt a mujer-t illeti, aki olyan okosnak hiszi magát, ha ráeszmélne, hogy valójában milyen ostoba, a szoknyája alá dugná a fejét szégyenében. Ezzel olvasatlanul a papírkosárba dobta a levelet. Amiből kiderül, hogy ő volt ostoba, miközben végtelenül bölcsnek hitte magát, mert az a levél olyan titkokat tartalmazott, melyeknek igencsak hasznát látta volna a Franciaország elleni mesterkedéseiben.

Két nappal Châteauneuf úr letartóztatása után Chevreuse hercegné levelet küldött nekem az egyik lovászával, aki ez alkalomból nem viselt libériát. Megdöbbenett ez a levél, hiszen mivel a hercegné szemében a Sátán cimborája voltam, lévén a király és Richelieu hűséges szolgája, rám se nézett soha, még a képmásomat sem óhajtotta volna látni, ahogyan mondogatta, holott a férje féltéstvérem volt, aki "kedves rokon"-nak szólított, s nemegyszer kifejezésre juttatta irántam való szeretetét.

A hercegné levelében ez állt:

"Kedves rokon (az ördög műve volt, hogy az lettem!), szeretném meglátogatni ma, ebéd után. Ha megfelel kegyelmednek, bérelt hintón fogok érkezni, hogy a szomszédok ne ismerhessék fel a címeremet, és el is fogok rejtőzni, míg a lovászom zörget a kapuján.

Rokona

Marie Aimée de Chevreuse"

Megmutattam a levelet Catherine-nak, aki azt akarta, hogy utasítsam el a hercegnét, én azonban ezt nem tartottam volna helyesnek, hiszen látogatása nyilvánvalóan politikai jellegű volt; azt tanácsoltam hitvesemnek, hogy ha nem óhajt találkozni ezzel az ördögi asszonnyal, rejtőzzék el a szalonmal szomszédos szobában, ahonnan a félig nyitott ajtón keresztül kihallgathatja beszélgetésünket.

- Nem! Szó sem lehet róla! - jelentette ki Catherine dölyfösen. - Egy cseppet sem félek tőle! Nekem is vannak körmeim, hogy kikaparjam a szemét! A szalonban leszek.

Ebéd közben Catherine egyetlen szót sem szólt, s én hiába hajtogattam, hogy semmiképp sem válhatok az új Kirké varázslatos hatalmának áldozatává, először is, mert szeretem az én Catherine-omat és sohasem fogok mást szeretni, másodszor pedig azért nem, mert a gyűlöletes hercegné esküdt ellensége Richelieu-nek, a királynak és az egész királyságnak, uralkodójának és hazájának árulója, s mindkettő megsemmisítésére törekszik ördögi megszállottságában.

Szavaim falra hányt borsónak bizonyultak, mert Catherine meg volt győződve róla, hogy egyetlen férfi sem tud ellenállni az asszonyok szépségének, éles elméjének és kacérságának - én különösen nem.

- Szerencsére én is jelen leszek! - közölte, a leghatározottabban.

Ezután magához hívatta a három legjobb komornáját, s visszavonult a szobájába, hogy a haját megigazítsák, az arcát újrafessék és átöltöztessék. Amíg hitvesem a fegyvereit fényesítette, kérettem Nicolas-t, írtam néhány sort a bíborosnak, mellékeltem hozzá Chevreuse hercegné levelét, s biztosítottam Richelieu-t, hogy részletesen beszámolok majd neki a hercegnével folytatott beszélgetésemről. Figyelmeztettem Nicolas-t, hogy eszébe ne jusson elcsavarogni, mire úgy indult útnak, mint a kilőtt nyíl, s gyorsan vissza is érkezett, jelentvén, hogy a bíboros rendkívül megtisztelő módon személyesen fogadta, s közölte vele, hogy a kapott hírt igen nagy horderejűnek érzi, ezért mintegy váratlanul meg fog jelenni nálam, hogy találkozzék a hercegnével s négyszemközt elbeszélgessen vele. Szép olvasóm, kérem, próbálja elképzelni a most következő jelenetet. A már említett lovász zörgetett a kapun, a maggiordomó-m a nagy szalonba vezette Chevreuse hercegnét, ahol már vártunk reá, s a két hölgy egyszerre hajolt meg egymás felé, miközben uszályos szoknyájuk a legkecsesebben szétterült. Majd fölegyenesedtek, s arcuk csakúgy ragyogott a baráti érzelmektől, amíg bólintottak egymás felé. Ha csak a felszínt tekintjük, azt mondhatjuk, hogy Chevreuse hercegné már azzal is kegyesen leereszkedett hitvesemhez, hogy nem várta el, hogy Catherine köszönjön neki elsőként, holott nemesi rangban magasán fölötté állt a ház úrnőjének. A két hölgy úgy mosolygott, mint a párbajozók, midőn kardjukkal

udvariasan üdvözlük egymást, mielőtt a gyilkos pengék összecsapnának.

De Istennek hála semmi ilyesmire nem került sor, hiszen a hercegné nem próbált félhangon suttogott szavakkal elbűvölni vagy láthatatlan hálókka rabul ejteni, és bár a látványába beleremegtem, remegésem észrevétlen maradt. Addig a napig csak messziről láttam az udvarban Chevreuse hercegnét, hiszen a király és Richelieu hűséges szolgálói nagy ívben elkerülték az összeesküvőket, ők pedig úgy menekültek előlünk, mintha leprások volnánk. Most először néztem hát vele szembe és először hallgattam gyöngéd, dallamos hangját.

Bár természetét tekintve inkább alacsonynak mondanám, a karcsúsága miatt mégis magasnak látszott. Karcsú volt, nem pedig sovány, épp ellenkezőleg, még a háta és a homloka is kissé gömbölyded volt. Azt nem is tudnám megmondani, szép volt-e, tökéletes szépség biztosan nem. Viszont rendkívül csinos volt, s léhasága ellenére valami gyermekded, ártatlan kifejezés ült ki az arcára, ami erősen vonzza a férfiakat, megítélésem szerint igen helytelenül. Arcának oválisa tökéletes volt, vonásai finoman cizelláltak, szeme égszínké, homloka igen szép s hosszú, szőke, selymes haj koronázta, és végül az ajka, amelyet sűrűn és ügyesen használt kis csábító fintoraihoz, duzzadt volt és szépen ívelt. Még amikor nem beszélt, akkor is félig nyitva tartotta, mintha csókra várna. Ezért is mondta róla Bautru úr, aki szellemes mondásairól volt híres az udvarnál, hogy "Amikor elnézem őt és látom félig elnyílt ajakát, nehéz megállnom, hogy rá ne vessem magam, s azután be ne hatoljak testének bármely ajtaján, amelyiken csak kívánja." Kezdeti hosszúvá s ezért kínossá válni a csönd Catherine, Chevreuse hercegné és én között, ezért végül úgy döntöttem, hogy megtöröm.

- Asszonyom - mondtam nyájas, de azért nem mosolygós arccal -, látni kívánt, amiből arra következtetek, hogy mondani óhajt nekem valamit.

-Valóban nemigen érintkeztünk eddig egymással, kedves hercegem - válaszolta Chevreuse hercegné -, a kegyelmed által is jól ismert okból, mindazonáltal én sosem felejtettem el, hogy kegyelmed féltetvére a férjemnek, akit "kedves rokonnak" szólít, s aki esküszik kegyelmedre. Én is okkal szólítottam hát "kedves rokonnak", ha megengedi, amidőn kérelem fordulok kegyelmedhez nagy bajomban.

- Kedves rokon - mondtam én erre -, irántam való rokoni érzelme túlságosan új keletű, én azonban hajlandó vagyok viszonzni, ha elárulja, miben lehetek a szolgálatára.

- Kedves rokon - folytatta ekkor elködösült szemmel, de arra azért vigyázva, nehogy a könnyei kicsorduljanak és elmaszatolják arcán a festéket -, most valóban nagy bajban vagyok. A király száműzte Châteauneuf urat, és attól félek, hasonló sors vár énreám is.

- Kedves rokon - mondtam -, bizonyára tudja, mit vet a szemére a király. És nem gondolja, hogy joggal neheztel kegyedre a sok gonosz tréfaért is, amely őt veszi célba?

- Hogyan? - kiáltott fel rémülten a hercegné -, a király ezt is tudja?

- A király mindent tud, kedves rokon. És tud a levelekről, a közvetítőkről, a postaküldeményekről, a bizalmas tanácskozásokról... Higgye el nekem, kedves rokon, hogy a száját sem nyithatja ki anélkül, hogy Őfelsége ne tudná úgyszólván már előre, mit fog mondani.

- Akkor hát elvesztem! - kiáltotta Chevreuse hercegné.

- Ezt azért nem mondanám.

- De igen! Látom én! A sorsom megpecsételődött! El fognak szakítani a királynétól, az udvartól, Párizstól, és elzárnak a világtól, egy isten háta mögötti helyen!

-Tudomásom szerint nem született ilyen döntés.

- Ó, kedves rokon! Ha kérhetnék kegyelmedtől egy óriási szívességet, hát azt kérném, eszközölje ki, hogy a bíboros fogadjon néhány percre, s hallgassa meg bűnbánatomat s ama vágyamat, hogy mostantól csak a királyt és őt szolgáljam!

- Asszonyom, kívánsága máris teljesül. Ugyanis értesítettem a bíborost jöveteléről, s néhány percen belül ő is csatlakozni fog társaságunkhoz.

- Jóságos Isten! - kiáltotta a hercegné, s kis híján elájult, de csak kis híján, mert ájulása fölött éppúgy képes volt uralkodni, mint a könnyei fölött.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Hogy a két halálos ellenség: a bíboros és Chevreuse hercegné beszélgetése érthetőbb legyen, azt hiszem, kedves olvasóm, fel kell elevenítenem azt a konfliktust, amely jó ideje fennáll már IV. Károly lotaringiai herceg és a mi szeretett uralkodónk között.

Bármily különös, de a viszályt nem mi robbantottuk ki, hanem a herceg. Nem mindennapi dolog, hogy

egy ilyen kis macska ráncigálni merje egy tigris bajuszát. Az összeütközés oka Gaston volt, aki valahányszor összeveszett a bátyjával - sokféle okból, s nem ritkán minden ok nélkül is -, lerázta a csizmájáról Franciaország porát, átlépte országunk határát, és Lotaringiába menekült, ahol szívélyes fogadtatás, jó szállás és egy rendíthetetlen szövetséges várta.

Amint láttuk, IV. Károly még egy kis hadsereget is felállított neki, hogy Montmorency segítségével leverje a francia királyi sereget... Sőt, a húgát, Marguerite-et is feleségül adja majd hozzá titokban, nem kérve Lajos engedélyét: olyan sértés volt ez, amelytől mindnyájan elképedtünk.

IV. Károly politikájának, bármily szertelen és őrült volt is, megvolt a maga logikája. A történelem viszontagságai úgy hozták, hogy a hercegsége csak részben volt az övé, mert Franciaország elfoglalta néhány fontos és gazdag városát, melyeket Lajos nem is akart visszaadni, mert védelmet jelentettek a császári csapatokkal szemben egy esetleges támadás esetén.

A Lotaringiában birtokolt városok olyanok voltak Lajos számára, mint megannyi erős bástya, amely megállíthat vagy legalább ideiglenesen feltartóztathat minden keletről jövő támadást. És ezért Franciaország királya sohasem egyezett volna bele e városok visszaadásába. Okos politikának is tekinthetjük tehát, hogy a Lajossal szembeforduló s hazáját elhagyó Gaston a legjobb fogadtatásban részesült Lotaringiában. Hiszen a királynak mindeddig nem született gyermeke, Gaston volt tehát a vélelmezett trónörökös, s mivel Lajos egészsége - úgy tűnt - gyöngye lábakon áll, a herceg remélhette, hogy Gaston lép hamarosan a helyébe, aki feltehetőleg nagyobb hajlandóságot mutat majd rá, hogy visszaadja sógorának a korábban elfoglalt lotaringiai városokat.

Lajos viszont nem hagyhatta válasz nélkül, hogy a lotaringiai herceg ismételten ujjat húz vele, s különösen az utolsó vállalkozása szította fel a francia uralkodó haragját: amikor hadsereget állított Gaston számára, hogy fegyverrel forduljon szembe édestestvérel.

A castelnaudaryi eset után Lajos tehát seregei élén bevonult Lotaringiába, de korántsem azért, hogy elfoglalja, s berendezkedjék a hercegségben. A keleti szomszéd nem tűrte volna el, hogy Franciaország ily nyilvánvalóan terjeszkedjék és gyarapodjék a határai mentén. Pillanatnyilag csak IV. Károlytól akarta számon kérni a viselkedését, aki azonban - mivel az ő szava semmit sem ért - nem hitt Lajos szavának, s attól félt, hogy a francia király le akarja őt tartóztatni, ezért a fivérét küldte hozzá, Lotaringia bíborosát, aki anélkül lett bíboros, hogy korábban pap lett volna. Ez a bíboros maga volt a hajlékonyság és rugalmasság. Úgy csúszott ki az összezárt ujjak közül is, akár az angolna. Az "igen" és a "nem" az ő szájában összerosódott. Amit előző nap elfogadott, másnap már elutasította. És jelen körülmények között kész volt sajnálkozását kifejezni a Gaston számára felállított hadsereg miatt, amellyel a fiatalabb fiú a bátyja ellen támadt. További együttműködésre azonban már nem volt hajlandó, mondván, hogy az a lotaringiai hercegség függetlenségét veszélyeztetné. De azért nem égetett föl minden hidat maga mögött. Minél mélyebben hatolt be a királyi sereg Lotaringiába, annál több tárgyalást kezdeményezett a bíboros, de megállapodni láthatólag nem kívánt.

Az olvasó bizonyára emlékszik rá, hogy a savoyai herceg is ugyanezzel a halogató taktikával próbálkozott, amely éppúgy nem járt sikerrel, mint most a lotaringiai időhúzás.

A király, bár hajlandó volt a lotaringiai bíborossal tárgyalni, aki e tárgyalásokon a fivérét képviselte, közben egyre beljebb nyomult a hercegségbe, s ha megállt, hát csak azért, hogy az éppen útjába kerülő kis és nagy városokat megadásra szólítsa fel és elfoglalja. Így hullott az ölébe Pont-á-Mousson, Lunéville és La Neuville. Azután újra fogadta a bíborost, aki megint csak nem volt hajlandó a legcsekélyebb engedményre sem: Lajos ekkor ostrom alá vette Nancyt, Charmes pedig La Suze gróf kezére került. Ekkor újabb tárgyalás következett, melynek során a bíboros végre aláírta a békeszerződést. Másnap azonban az angolna ismét kicsúszott a kezeink közül: a herceg visszavonta a szavát, a király pedig folytatta Nancy ostromát, s megadásra készítette Charmes-ot, Épinalt és Méricourt-t. Bár a hercegnek igencsak fájlhatott, hogy hercegsége fogytán fog, folytatta gyermeteg halogató taktikáját. Végül Lajos bevette Nancyt, s ekkor IV. Károly, mélységes elkeseredéssel, beadta a derekát. Ám bolond, aki hisz e behódolás őszinteségében. Ez az újabb hadjárat rövid volt, augusztus 25-től szeptember 25-ig tartott, és amikor véget ért, Lajos csodás záloggal gazdagodott: övé volt Nancy. Megkérlek, olvasóm, hogy vedd szemügyre Észak-Franciaország térképét. Látni fogod, hogy Nancy nagyszerűen kiegészíti a Toul, Verdun és Metz alkotta stratégiai vonulatot. Egy keletről érkező betolakodónak egyidejűleg kellene e négy, egymáshoz közel eső várost ostrom alá vennie, ha csak nem akarja, hogy az, amelyiknek nem szentel figyelmet, hátba támadja.

Miután így rávilágítottunk a lotaringiai herceggel való viszályunk okára, térjünk vissza eredeti témánkhoz: Richelieu bíboros és Chevreuse hercegné találkozásához, amelyre Bourbons utcai palotámban került

sor. Feszengve vártam e találkozást, hiszen tudtam, hogy a Chevreuse "rohadt seggnek" titulálta őminenciáját, Richelieu pedig csak úgy emlegette a hercegnét: "a megtestesült ördög". A találkozás azonban a lehető legszívélyesebben zajlott. A hercegné, ajkán legbájosabb mosolyával, s igen gyöngéd tekintettel szemügyre vette Richelieu-t, majd rendkívül kecsesen bókolt, a bíboros pedig nagyon udvariasan meghajolt. Ezután leültek, s a bíboros nyomban magához ragadta a beszélgetés irányítását. Nagy meglepetésemre az udvar társalgási modorában szólalt meg:

- Asszonyom, úgy tudom, látni kívánt. S mint minden hódolója, akit ellenállhatatlanul vonz csodálatos szépsége, én is siettem parancsát teljesíteni.

Ha jól meggondolom, a bókba talán némi gúny is vegyült, hiszen mintha arra a levélre célzott volna, amelyben a hercegné teljes engedelmisséget követel Châteauneuftól.

Hogy a hercegné észrevette-e vagy sem ezt az oldalvágást, nem lehet tudni, mert bájos és alázatos arckifejezése mit sem változott, s nagy kék szemét Richelieu-n nyugtatva szomorkás, dallamos hangján így szólt:

- Eminenciás uram, tisztán látom, mekkora veszélybe sodortam saját magamat azokkal a kis elbizakodott intrikákkal, amelyek nem illenek sem a koromhoz, sem a nememhez. Azt is megvallom eminenciádnak, megrémít a gondolat, hogy Őfelsége ugyanolyan rettenetes büntetéssel sújt engem is, amilyennel a pecsétörét sújtotta.

- Való igaz, asszonyom - válaszolta Richelieu nagyon komolyan -, hogy sok kellemetlenséget okozott Őfelségének, és bizony az országnak is árthatott volna, ha a király nem eléggé éber. De kegyeddel kapcsolatban, efelől nyugodt lehet, még semmit sem határozott.

- Hát ez nem nyugtat meg - mondta a hercegné egy kis fintor kíséretében, amelyet én bűbajosnak találtam.

Vesztemre, mert Catherine észrevette elragadtatásomat, ami semmi jót sem ígért aznap éjszakai "függöny mögötti csevegésünket" illetően...

- A titkok azonban, amelyeknek kifecsegésével vádol eminenciád - folytatta a hercegné -, nem csak egy irányban áramolhatnak. És én kész vagyok felfedni kegyelmed előtt egy titkos értesülést, amely Lotaringiával kapcsolatos: a királyra és országára nézve veszélyes tervről van szó, amelyet azonban én csírájában elfojthatok.

- Asszonyom - válaszolta erre Richelieu, oly óvatosan araszolva válaszával előre, mintha tojásokon lépkedne -, tudnia kell, hogy ha meg is hallgatom kegyedet, ez nem jelenti azt, hogy bármiben is megállapodtunk volna, hiszen egyáltalán nem bizonyos, hogy tehetek valamit a kegyed érdekében. Sorsáról egyedül csak a király dönthet. Ugyanakkor nagyon is elképzelhető, hogy Őfelsége e szívesség hatására elnézőbb lesz múltbéli hibáinak megítélésekor.

- Eminenciás uram - mondta a hercegné -, bár feltételei igen szigorúak, mégsem tehetek mást, mint hogy elfogadom őket. Hallja hát először magát az értesülést. Biztos forrásból tudom, hogy a lotaringiai IV. Károly hadsereget készül felállítani, nagyon erőset. Ez a hadsereg képes lesz visszafoglalni az összes várost, melyeket Lajos a közelmúltban elfoglalt. Eminenciád mosolyog, de kérem, hallgasson végig. A lényeg csak most következik. IV. Károly határozott ígéretet kapott az osztrák császártól, hogy ha serege nem járna sikerrel, a császár segítségképpen a saját hadait küldi Lotaringiába.

Csönd támadt, és bár Richelieu arca rezzenéstelen maradt, láttam, hogy kínosan érintette, amit hallott: tudott ugyan arról a tervről, amit a hercegné most "feltárt" előtte, de megdöbbenett, hogy a hercegné is tudomást szerezhetett róla, hiszen hajnaltól késő éjszakáig megfigyelés alatt tartották, minden levelét felnyitották, és valamennyi látogatóját követték és megállapították a személyazonosságát.

- Asszonyom - mondotta kisvártatva -, valóban úgy gondolja, hogy le tudja beszélni IV. Károlyt e háborús tervéről?

- Eminenciás uram - válaszolta a hercegné a lehető legszemérmertlenebbül -, nemcsak abban vagyok biztos, hogy képes vagyok a megbánás útjára vezetni a herceget, de abban is, hogy én vagyok az egyetlen, aki erre képes...

De vajon van-e értelme - tettem föl magamnak a kérdést - jelen helyzetben "szemérmességről" vagy "szemérmertlenségről" beszélni? És Richelieu arcán mintha ugyanez a gondolat tükröződött volna, annál is inkább, mivel a bíboros hajlamos volt minden asszonyban, de ebben itt különösen, a romlottság edényét látni. Igaz ugyan, hogy a hercegné szeme, szája, hangja, sőt testének, csípőjének, keblének ringása is elárulta, hogy tökéletesen tisztában van vele, mekkora hatalma van a lotaringiai herceg felett, és, hogy cseppet sem érdekli, ha az egész világ tudja is, min alapszik a befolyása.

- Asszonyom - mondotta Richelieu, röviden és tettere készen, mint mindig, ha már döntésre jutott -, megkérem, hogy holnap reggel induljon útnak Dorat abbé kíséretében, akinek csak annyi lesz a szerepe,

hogyan formába önti a lotaringiai hercegnek kegyeddel kötött megállapodását. Dorat abbé úr holnap ott lesz a kegyed palotája előtt, egy hintóval és nagy létszámú kísérettel. Utazásuk minden költségét a király állja. Lotaringiából hazatérve Chevreuse hercegné ugyanazt mondhatta, amit Julius Caesar, amikor Zélánál megverte II. Pharnakész: *veni, vidi, vici*. [Jöttem, láttam, győztem. (latin)]

Bár más fegyverekkel, a hercegné is gyors csatát nyert és meggyőzte a lotaringiai herceget, hogy eressze szélnek a seregét. Nagy szolgálatot tett ezzel a francia királynak, mert bár az említett hadsereg egy fityinget sem ért, az, amelyet a császár küldött volna segítségképpen Lotaringiába, már sok kárt okozhatott volna.

Amikor a hercegné visszatért Franciaországba, a bíboros - úgy érezvén, hogy a Chevreuse e szolgálattal lemosta magáról korábbi vétkeit - kegyelmet kért a számára. XIII. Lajos azonban ezúttal nem hallgatott rá. Ő akkor érezte igazán királynak magát, ha igazságot szolgáltatott, no meg talán kissé féltékeny is volt arra a bensőséges barátságra, amely ezt a királynéhoz fűzte. Ezért hát száműzetéssel sújtotta a hercegnét, büntetését azonban a lehető legkényelmesebb körülmények között tölthette: a saját birtokán, Touraineben, a saját kastélyában, ahol azt fogadhatta, akit akart és akkor, amikor kedve támadt hozzá. Még Tours-ba is elutazhatott, hogy üzleti ügyeit intézze. Valójában a cipészénél, szabójánál és ékszerészénél időzött a legtovább, amikor e városban járt. Addig bájolgott Tours nyolcvan éves érszekével, amíg az a rendelkezésére bocsátotta az egyik palotáját, s többször is nagy összegeket adott neki kölcsön, melyeket a hercegné sohasem fizetett vissza. Láthatod, kedves olvasóm, hogy a vágy független a kortól...

Egyesek szerint fiatalabb férfiakkal is kapcsolatot tartott fenn Tours-ban. Mások ezt cáfolják. Én meg úgy érzem, hogy hiába olyan előkelő dáma Chevreuse hercegné, igencsak hasonlít a Zocolira, s ahogyan kis kémünket sem ítélem el, a hercegné felett sem török pálcát. De jól emlékszem, hogy amikor egyszer megkérdeztem a féltestvéremtől, Chevreuse hercegtől, miért hagyta el oly gyorsan a közös hitvesi ágyat, ő így felelt, miközben pillája sem rebbent: "Mert túlszűfolt volt."

- Mire véljem, szép olvasóm, hogy jó ideje már egy szót sem szól? Néma, mint a hal! Hová lettek mindig telibe találó kérdései?

- Kérdéseim most is vannak, nagyuram, de amelyik elsőként kíváncskozna ki belőlem, olyan frivol, hogy nem merem kimondani.

- A frivol ötlet mögött nemegyszer komoly gondolat rejtőzik. Hadd hallom a kérdését! Nincs pardon! Kérdezzen, asszonyom!

- Arra gondoltam, hogy vajon a Chevreuse hercegné látogatását követően milyen taktikát választott kegyelmed, midőn hitvese a "függöny mögötti csevegés" során szemrehányással illette, amiért röpké elragadtatással nyugtázta a vendég hölgynek egy bájos fintorát...

- Ez aztán igazán nőre valló kérdés!

- És az baj?

- Az én szememben biztosan nem, s ezt azzal is tanúsítom, hogy válaszolok rá! Ilyen helyzetben kétféleképpen dönthetünk: tagadjuk vagy bevalljuk vétünköt; mindkettő rossz megoldás.

- Kegyelmed tehát hallgatott?

- Jaj, dehogy! A hallgatás a legnagyobb sértés. Sebtében a legsötétebb képet festettem a hercegnéről, a megtestesült ördögről, majd kijelentettem, hogy ha a másodpercrek egy töredékére el is tud bűvölni valakit kedves fintorával ez az asszony, csak a legmulyább alak enged ennél hosszabb időre a csábításának.

- Ügyes válasz.

- Catherine is ezt mondta: "ügyesen és jól forog a nyelve, szép uracskám!" De a harag tüze ezután, mivel semmi sem táplálta, ellobbant, mint a szalmaláng.

- De most így titokban, egymás közt, vallja be nekem: tényleg nem érzett semmi kísértést?

- A világon semmit! Eszembe sem jutott, hogy esetleg hagyhatnám magam elcsábítani. Hiszen ha engednék Chevreuse hercegné kacérkodásának, azzal megsérteném a királyt, Richelieu-t és Catherine-t. És nélkülük - nélküle - mit érne az életem? Jóságos ég! Nem térhetnénk vissza eredeti témánkhoz, asszonyom?

- Engem egyvalaki érdekelne igazán: Gaston. - És mit szeretne tudni róla?

- Ha jól emlékszem, a számára gyászos kimenetelű castelnaudaryi csata után Béziers-ben igyekezett egyezsége jutni a bátyjával, majd 1632. november 10-én hirtelen elhagyta Franciaországot - most éppen negyedszer -, és Brüsszelbe menekült. De kegyelmed nem adott magyarázatot váratlan távozására, miközben részletesen beszámolt Nancy bevételéről, ami pedig egy évvel azután történt, hogy Gaston

elmenekült Franciaországból.

- Valóban úr tátong a történetemben, szép olvasóm! Csodálom a figyelmét és az éleslátását! Mindkettő ámulatba ejt!

- És nem tölthetnék ki ezt az űrt?

- Ó, barátném, nem is tudja, mennyire örülök ennek a többes számnak! "Tölthetnék!" Ez azt bizonyítja, hogy Emlékirataimat úgyszólván együtt írom az olvasóval. Lássunk hát tüstént munkához! Gaston szökése kétféle okkal is magyarázható. Ő maga, útban Brüsszel felé, azt írta a bátyjának, hogy azért hagyja el Franciaországot, mert Lajos nem tartotta be ígéretét, miszerint meg fog kegyelmezni Montmorencynek: gyermeketeg hazugság volt ez, melyet a király nyomban s a leghatározottabban meg is cáfol: "Sem kegyelmednek, sem senki másnak nem ígértem ilyet soha."

- És ha ez az indok hazug, mi lehetett menekülésének valódi oka?

- Az, hogy megijedt.

- Megijedt? De miért?

- Két oka is lehetett rá. Egyrészt Montmorency kivégzése rémíthette meg, hiszen a herceg abban a lázadásban vett részt, amelyet ő gerjesztett, s aminek ő volt a vezetője. És ha a bátyja halálra ítéltetett egy ilyen magas rangú személyt, miért ne zárathatná be egy kastélyba az öccsét is, ahogyan az anyakirálynét bezárta? Másrészt titokban, anélkül hogy a bátyjával megbeszélte volna, feleségül vette a lotaringiai herceg húgát. És nagyon is jól tudta, hogy választása (amely a francia királyság esküdt ellenségének a testvérhúgára esett), valamint hogy nem kérte a király hozzájárulását, hanem titkos házasságot kötött, mind-mind elítélendő, s a király előbb-utóbb tudomást szerez róla, hiszen a kémei mindenütt ott vannak. És vajon milyen lépésre szánja el magát akkor Őfelsége?

- De miért Brüsszelbe ment, miért nem lotaringiai barátainál keresett menedéket?

- Gaston bolond ugyan és szélkakas, de nem ostoba. Tudta, a bátyja meg fogja torolni azt a sértést, hogy IV. Károly hadsereget állított ellene, s a parancsnokságot éppen Gastonra, a tékozló öcsre bízta.

Márpedig ha Lajos megtámadja Lotaringiát, le is győzi, s ha Gastont ott találja, öccse árulónak minősül. Ráadásul Brüsszelben ekkor Klára-Izabella-Eugénia infánsnő uralkodott Németalföld felett, a francia II. Henrik és a spanyol II. Fülöp unokája. Ezért is emlegették a spanyolok, némi megvetéssel úgy: a mezza francese, vagyis a fél-francia. Ez a magas rangú hölgy igen csak jószívú volt, olyannyira, hogy még a leigázott Németalföld népe is megszerette. Népszerűségének köszönhetette, hogy férje halála után a madridi kormány őt tette meg e meghódított tartomány kormányzójává.

Abban a kiváltságban volt részem, hogy többször is találkozhattam Klára-Izabella-Eugénia infánsnővel (mennyire szerettem keresztneveinek kedves dallamosságát!), amikor Lajos Brüsszelbe küldött, hogy vegyem rá Gastont a Franciaországba való visszatérésre. Az infánsnő is erre buzdította, nem mintha nem szerette volna őt, épp ellenkezőleg. Rajongott érte, hiszen a vidámsága, szellemes sziporkái, örökös jó kedélye a Valois királyi udvarra emlékeztette, ahol oly boldog volt gyermekkorában. A kicsapongásait Gaston persze titokban tartotta előtte. Az infánsnő nem tűrte volna az ilyesmit, lévén mélyen vallásos asszony. Amikor először találkoztam vele, hatvanhat éves volt. Kezdetben nem is tudtam, mit gondoljak róla, mert a klarissza apácák öltözkékét viselte, holott nem is volt rendjük tagja. Az olvasó (bocsásson meg, szép olvasóm, hogy most hozzá fordulok, de nem akarom, hogy úgy érezze, elhanyagolom) jól tudja, hogy mindig is különbséget tettem a hívők és az ájtatosok között. Mélységesen tisztetem azokat a hívő embereket, akik életüket a szent elvekhez igazítják - mint Schomberg vagy Lajos (bár Lajosnak, szerény véleményem szerint, az irgalmasság terén lenne még mit fejlődnie) -, de az olyan ájtatosokat, amilyen Marillac volt vagy Bérulle, utálom, mint a bűnömet. A hatalom megszállottjai ők, amire azért vágnak, hogy kiirthassák a protestánsokat a föld színéről. Ez nem az én hitvallásom...

Amint tehát mondtam, amikor először találkoztam Klára-Izabella-Eugénia infánsnővel Brüsszelben, a hatvanhatodik évében járt, és elég volt néhány szó, néhány pillantás, hogy megállapítsam: az idős hölgy a világ legimádnivalóbb teremtménye. Az idő - a könyörtelen idő -, amely ráncossá, petyhüdtté teszi és eltorzítja a legszebb arcokat is, az övét is megérintette, de csak könnyű szárnnyal: csupán megöregítette, de nem csúfította el. Arca oly rendkívüli kedvességtől sugárzott, mint a legüdébb leányzóké is csak ritkán. S miközben az öreg arcok többnyire szomorúvá és keserűvé válnak az élet sok bánatától, az övé sima maradt és derűs. Aranybarna szeméből csak nyájasság és gyöngédség sugárzott a környezetében élő emberekre.

Bár a klarisszák öltözetét viselte, azért a haját szép fürtökbe fésültette, arca leheletfinoman kifestve, szempilláját és szemöldökét is kiemelte egy-egy fekete vonás, és tetőtől talpig csak úgy ragyogott a makulátlan tisztaságtól. Halk, kedves, dallamos hangon beszélt, ami önmagában is bűbájossá tesz egy hölgyet.

Nyilvánvaló volt, hogy Gaston új anyára lelt ebben az asszonyban, akit sokkal jobban lehetett szeretni, s aki maga is sokkal jobban szeretett az igazi anyjánál. Mert ne ess tévedésbe, kedves olvasóm. Hogy az anyakirályné jobban kedvelte a kisebbik fiát Lajosnál - főként azért, mert Gaston, mivel nem volt király, hatalmi harcba sem keveredhetett vele -, még nem jelenti azt, hogy szerette, legfeljebb csak annyira, amennyire ez a kemény szívű, örökké veszekedő és ostobán makacs asszony egyáltalán szeretni tudott. Ki hitte volna, hogy épp a nagy vallásosság okozza majd az infánsnő halálát? 1633 novemberében, bár köhögött és rosszul érezte magát, mindenáron részt akart venni, orvosai tanácsa ellenére, egy körmenetben. Ott azután még jobban megfázott és 1633. december 2-án meghalt.

A belgákat igencsak elszomorította a halála, mert sejtették, hogy a spanyol utód nem lesz olyan jó szívvel hozzájuk, mint a mezza francese volt. De a legjobban mégis Gaston siratta. Az infánsnő oly gyöngéden bánt vele, mint fiával, s ő most egy olyan anyát veszített el a személyében, akitől a sajátjánál összehasonlíthatatlanul több szeretetet kapott. Amikor Németalföld új kormányzója, El Marqués d'Aytona megérkezett Brüsszelbe, Gaston, amint megpillantotta, tudta, hogy a mennysország kapuja bezárult, s a pokolé van kitarulóban.

El Marqués d'Aytona merev, kíméletlen és végtelenül gögös hidalgó volt, aki úgy vélte, hogy az úr azért adta Spanyolországnak Amerika aranyát, hogy az osztrák Habsburgok segédletével létrehozza Európában az egyetemes királyságot, amelynek része lesz a Németalföld, Itália, Franciaország és Anglia, valamint a német luteránus fejedelemségek is, s akkor végre gyökerestül kiirthatják erről a földrésről a protestáns eretnokséget. Eközben - persze csak mint lappangó hátsó gondolat - a győzelem és a leigázás heves élvezete sem hiányzott ebből a kegyes elképzelésből.

El Marqués d'Aytona, amikor kinevezték Németalföld kormányzójává, Gastonnal kapcsolatban csupán egyetlen parancsot kapott Madridtól: hogy a lehető leghosszabb időn át tartsa Brüsszelben. A többit szabad belátására bízták. Csakhogy a márkai túl gögös volt ahhoz, hogy taktikus legyen: egyszerűen nem lakomázott többé együtt Gastonnal, és az embereivel követette, ha Brüsszelben sétált. Gaston lassan ráeszmélt, hogy nem vendég többé, hanem tús, és elhatározta, hogy titokban elhagyja Németalföldet, anélkül hogy Marqués engedélyét kérné, amit nyilvánvalóan nem is kapna meg.

Gaston, bár megvolt a magához való esze, elkövette azt a hibát, hogy beszélt a tervéről az anyakirálynénak. Medici Mária nyomban felfújta magát, mint egy dühös pulyka, az arca kivörösödött, haja kibomlott, izzadt, kigombolkozott, és sipítozni kezdett azon a furcsa, francia-olasz keveréknyelven, amelyet sohasem sikerült levetkőznie. Az is igaz, hogy bizonyos szitokszavak olaszul sokkal kifejezőbbek. Például a "brutto" szó véleményem szerint többet mond, mint a "komisz", főként ha a kettős "t" jó nagy nyomatékot kap. A "komisz" szó, hangzása folytán, még egy kicsit kedves is - nem véletlenül használják nagy előszeretettel a civódó szerelmesek.

De hogy visszatérjek Gaston és az anyakirályné összecsapásához, amelyről persze nem Gaston számolt be nekem, hanem a tanácsadója, Puylaurens úr, aki jelen volt a csetepaténál, éppúgy, mint Chanteloupe atya, az anyakirályné kegyence; a két "tanácsos" mindegyike a saját gazdája véleményét osztotta, s a két királyi személy párbeszéde közben - ha ugyan párbeszédnek lehetett nevezni azt, ami anya és fia közt végbement -, gyilkos pillantásokat váltottak egymással.

Az anyakirályné, féktelen haragjában, nem fogott ki a sértésekből; íme, egy példa:

-Vissza akarsz térni, miserabile, Franciaországba, az anyád nélkül! Tu, figlio mio! Amíg élek, meg nem engedem! Che incredibile impudenza! Come può comportarsi così! Ingrato! Miserabile! Brutto! [Micsoda hihetetlen szemtelenség! Hogyan viselkedhet valaki így! Hálátlan! Nyomorult! Komisz! (olasz)]

- Asszonyom - mondta Gaston -, nem azért jöttem, hogy szájából csúf szavakat halljak, s még kevésbé, hogy az engedélyét kérjem Franciaországba való visszatérésemhez. Megértem, hogy szomorú, amiért egyedül térek vissza abba az országba, amelynek a királya a kegyed idősebb fia. De hát asszonyom éppúgy saját elhatározásából hagyta el az országot, mint én. És ahogyan én, asszonyom is visszatérhet, ha elfogadja Richelieu feltételeit: átadja a királyi igazságszolgáltatásnak egyrészt Mathieu de Morgues-t, aki a kegyed megbízásából oly sok ocsmány pamfletben gúnyolta ki a királyt, másrészt a tanácsadóját, Chanteloupe atyát is.

- Aki egyébként nagyon rossz tanácsokkal látja el felségedet! - jegyezte meg Puylaurens, megvető pillantást vetve Chanteloupe-ra.

Nagy meggondolatlanság volt ez, ami még aznap este kis híján az életébe került. Már leszállt az éj, s Puylaurens néhány nemesúr társaságában kapaszkodott felfelé a gazdája lakosztályához vezető lépcsőn, amikor puskalövés dördült: őt csak súrolta a golyó, de két kísérőjét súlyosabban megsebesítette. Kétség sem férhetett hozzá, ki állt a merénylet hátterében, de persze lehetetlen lett volna az értelmi szerzőre rábizonyítani bűnösségét.

1634. május 3-án dördült el ez a lövés, és másnap El Marqués d'Aytona, fennhéjázóbban, mint valaha, magához hívatta Gastont, és felszólította, hogy írjon alá egy szerződést, amelynek értelmében öt éven belül semmiképp sem békül ki Franciaország királyával. El Marqués ezúttal is ügyetlen volt: elárulta, hogy az anyakirályné, az egyetlen ember, akit Gaston a bizalmába fogadott, felfedte előtte a szökési tervet. Jómagam május 4-én érkeztem meg Brüsszelbe, s két levelet hoztam Gastonnak: mindkettőt a király írta, a tartalmuk azonban ellentmondott egymásnak. Az első merev és elutasító stílusban közölte Gastonnal, hogy nem térhet vissza Franciaországba, mivel követeléseit elfogadhatatlannak találták. A másodikban, amelyet Nicolas az inge alá rejtett, a király pecsétjével ellátott útlevelet kapult, amely lehetővé tette Gaston számára bármely határszakaszon és városon át a hazájába való visszatérést. Amint számítottam rá, az első éjszakán, amelyet Brüsszelnek egy rendkívül tiszta fogadójában töltöttem, titkon átkutatták a poggyászatot, és a király levelének lába kelt, de - amint szintén előre láttuk - Nicolas holmijához nem nyúltak. Így hát másnap, négy szemközt, át is nyújtottam Gastonnak a királyi útlevelet. Amint kinyitotta s egy pillantást vetett rá, majd szétvetette a nagy öröm, és mivel hangulatember volt, a nyakamba ugrott, megcsókolt, s óriási könnycseppek peregtek végig az arcán. Egyszeriben a legjobb, legmeghittebb barátjának tekintett, s beszámolt mindenről, ami Klára-Izabella-Eugénia infánsnő halála óta történt vele, az anyjával folytatott veszekedésről, a gyilkossági kísérletről, amelynek Puylaurens kis híján áldozatul esett, a szerződésről, amelyet El Marqués d'Aytona erőszakkal íratott alá vele, és még arról is, hogy a spanyolnak minden bizonnyal az anyakirályné árulta el, hogy ő szökni készül. Ez bántotta a legjobban, vég nélkül panaszkodott nekem az anyjára, s végül kijelentette, hogy mostantól fogva már amíg él - mármint az anyja, természetesen - nem akarja látni azt az árulót.

A pillanat hevében Gaston ekkor hozzám fordult, és a véleményemet kérte ez ügyben.

- Felségednek van egy hűséges és okos tanácsadója, Puylaurens úr - mondtam -, elsőként az ő véleményét kellene kikérnie.

- Nem! Nem! - ellenkezett hevesen Puylaurens. - A logika, de nagyuram rangelőnye is azt követeli, hogy kegyelmed fejtsd ki elsőként a véleményét.

- Én is azt hiszem - mondta erre Gaston.

- Ha felséged kíváncsi a véleményemre, szívesen elmondom, feltéve, hogy őszintén beszélhetek.

- Beszéljen csak, Orbieu - mondta Gaston.

- Felség, úgy érzem, nem ez a megfelelő pillanat, hogy szakítson az anyakirálynéval. Igaz ugyan, hogy mostanság jót nemigen tehet felségednek, rosszat viszont annál inkább. Például a kémei kiszedhetik felséged szolgálataiból, mely nap melyik órájában és merrefelé fog szökni. S mivel haragszik felségedre, esetleg mindezt elárulja Marqués d'Aytonának. Netán újabb merényletet kísérel meg felséged leghűségesebb szolgálója ellen.

Ekkor alattomban Puylaurens felé pillantottam, és láttam, hogy ez a feltevés - amint számítottam is rá - végképp a pártomra állította.

- De akkor mit mondjak az anyakirálynénak? - kérdezte Gaston.

- Először is azt, hogy elismeri, a múltkori összezördülésükkor felségednek nem volt igaza.

- A fenébe! - mormolta a foga közt Gaston.

- Jaj, ez csak egy kis kanál méz, felség, amit felséges atyja rendelt annak idején mindig captatio benevolentiae gyanánt.

Nem tudom, a latin mondás vagy atyjának tekintélye tette-e, de Gaston nyomban elfojtotta a haragját, s egy sóhajjal így szólott:

- Folytassa, Siorac!

- Azután tudtja az anyakirálynéval (amit ő persze már úgyis tud), hogy írásban megígérte Marqués d'Aytonának, miszerint még öt évig Brüsszelben marad, s úri becsülete azt követeli, hogy tartsa is magát ahhoz, amit aláírt.

In petto jól mulattam e megjegyzésemen, hiszen Gaston soha életében nem tartotta be sem az esküjét, sem írásos fogadalmát. Ő maga azonban nem érzékelte az ironiát, hiszen nem volt tudatában saját állhatatlanságának...

- Vagyis - összegeztem az elmondottakat - ezután már esze ágában sincs elmenekülni, s örül, hogy anyja támasza lehet balsorsában.

- A fenébe is, kedves rokon - mondtotta ekkor Gaston, aki lelkesültségében kissé összekeverte a szimbólumokat. - Isteni a terve! Hitemre, kegyelmed maga az ördög! Mit gondolsz, Puylaurens?

- Azt, felség, hogy a terv kitűnő, s most már haladéktalanul valóra kell váltani.

Puylaurens ekkor rám mosolygott, én meg visszamosolyogtam rá, miközben éreztem, mily türelmetlenül várja, hogy újra Párizsban lehessen s ott megkapja hercegi-pairi címét és birtokát, amelyet Richelieu

ígért neki cserébe azért, ha sikerül rávennie a király öccsét, hogy térjen vissza Franciaországba.

Gaston okult korábbi hibájából, tudniillik, hogy kifecsegte szökési tervét, s ezúttal senkinek sem beszélt róla, nekem is csak azért, mert fontos szerepet vállaltam a szökésben, amiről később majd beszámolok. Október 7-én Gaston tudatta Marqués d'Aytonával, hogy másnap vadászni megy, Brüsszeltől délre, egy vadban gazdag vidékre, utána pedig egy közeli ferences kolostorba tér be esti ájtatosságra, s a szerzetesektől kér majd némi ennivalót és éjszakai szállást. El Marqués semmi kivetnivalót sem találhatott a vadászatban, amely ráadásul ily kegyes aktussal zárul, így hát október 8-án hajnalban Gaston és a kísérete átvágott az említett erdőn, de persze nem állt meg, hiszen valódi úti céljuk a Brüsszeltől huszonöt mérföldre [körülbelül száz kilométer] található francia erdő, La Capelle volt. Gaston úgy számolt, hogy körülbelül tizennyolc óra alatt tudja megtenni ezt a távolságot, ha egyfolytában vágatnak, s nem állnak meg sem enni, sem inni: ilyen sebességgel ekkora távolságot csak a szó szoros értelmében lóhalálában lehet megtenni. Ezért azt kérték tőlem, hogy induljak el egy nappal korábban, és a monsi útnál várjam be őket egy váltásnyi lóval, melyeket ott helyben bérelek vagy vásárolok.

- Uram, egy szóra kérem.

- Kegyed az, szép olvasóm, aki nem átalija megszakítani ennél a drámai részletnél elbeszélésem fonalát?

- Én vagyok, uram. És belepirulok a szégyenbe, amiért ilyen arcátlan vagyok.

- Barátném, egy ilyen mondat, ha hölgy szájából hangzik el, sohasem mentegetőzés, sokkal inkább kacérkodás.

- Vagy pedig - ahogyan kegyelmed mondaná - *captatio benevolentiae*.

- Hagyjuk a tréfát, barátném! Bizonyára kérdezni szeretne valamit - kérdezzen hát!

- Gaston elmenekül. Jó. Nagyon örülök. De mi lesz a hitvesével, Lotaringiai Margittal?

- Lám, lám, ismét egy női kérdés!

- Mivel nő vagyok, uram, a kérdéseim is nyilván nőre vallanak. Vagy változtassak nemet, amíg a kegyelmed könyvét olvasom?

- Azt igencsak sajnálnám.

- Nem az ilyesfajta tréfákozás miatt rótt meg engem az imént, uram?

- Bocsásson meg, barátném! Bocsásson meg! Természetesen ama nő kiváltságot is megőrizheti, hogy mindig a kegyedé az utolsó szó. Ami Margitot illeti: mint gyöngé nő természetesen nem vállalkozhatott rá, hogy ilyen eszeveszett vágatban tegye meg az utat Brüsszelből La Capelle-be. Gaston ezért, mélységesen elkeseredve, kénytelen volt az anyakirályné gondjaira bízni a feleségét.

- Teremtőm! Az anyakirályné gondjaira bízta! De sajnálom szegénykét!

- Nem! Nem! Nem kell őt sajnálnia! Margit oly csodálatosan kedves és gyöngéd teremtés volt, hogy sikerült megszeliődnie a tigris, aki nagy magányában annyira megszerette a menyét, hogy úgy kellett kitépni Margitot a karjából, amikor végül vissza kellett adnia a fiatalasszonyt a férjének. A szerencsétlen pár megpróbáltatásai azonban ezzel még nem értek véget. Gaston évszázados szokást tört meg azzal, hogy a király hozzájárulása nélkül házasodott meg, s ezzel olyan precedenst teremtett, melyet sem a király, sem Richelieu nem tűrhetett el. Hosszú eljárás vette ekkor kezdetét annak érdekében, hogy a házasságot felbontsák, de amíg a francia papság hozzájárulását sikerült kicsikarni, a pápa - Gaston végső reménye - meglehetősen tartózkodónak bizonyult.

Ez azonban hosszú történet, amit most nem mesélhetek el, hiszen éppen Monsban vagyok svájci kísérelimmel és a vásárolt lovakkal, hogy átülhessenek rájuk azok, akik alól kimúlt a ló. Tudom, hogy olvasóim közül sokan barbár dolognak tartják a lovak agyonhajszolását. De vegyék figyelembe, hogy spanyol lovasok eredtek a menekülők nyomába, s ha utoléri, minden teketória nélkül meg is ölték volna őket.

Monsban kiszálltam a hintómból, s felültem Acclámra; Nicolas és a svájciak követtek, a hintó meg mögöttünk döcögött. A nap lemenőben volt, s már attól tartottunk, hogy az út hátra lévő részét keserves lesz megtenni a sötétben, a köveken és göröngyökön botladozva. Ám abban a pillanatban, hogy a nap eltűnt az égről, felkelt a hold: kerek volt, hatalmas és rendkívüli mód fényes. Kétség sem fér hozzá, hogy égi ajándék volt ez a lámpás, mert soha életemben nem láttam még a holdat ekkorának. Idővel ugyan, amint elindult az égen, fokozatosan kisebbedett, de ugyanolyan ragyogó maradt, mint amikor felkelt: olvasni lehetett volna a fényénél.

Végre feltűntek La Capelle lőrésekkel ellátott, tornyokkal koszorúzott magas falai; amint az erdő közelébe értünk, trombita harsant, hogy riadóztassa a felleget: fények gyulladtak ki, s emberek rohantak mindenfelé, és kisvártatva már megszámlálhatatlan muskéta csöve meredt ránk a lőréseken át, egy

erőteljes hang pedig megkérdezte:

- Ki van ott?

- A király öccse vagyok - válaszolta Gaston.

- Nincs itt helye a tréfának! - ordította a nagyhangú. - Dehogyan a király öccse kegyelmed! Érződik a kiejtésén, hogy spanyol! (Ez utóbbi megjegyzésen jól nevetett Gaston kísérete.) És még gúnyolódni mer velem? Hordja el magát, semmirekellő, de nyomban, különben muskétákkal verem ki a belét!

- Felség - kérdeztem Gastontól -, megengedi, hogy én beszéljek a várparancsnokkal?

- Megkérem rá!

Egy lépést előbbre léptem.

- Becq báró - kiáltottam -, beszélhetnék kegyelmeddel?

- Most meg egy másik! Honnan tudod a nevemet, te szemtelen?

- Onnan, hogy a kegyelmed elődjének, Vardes úrnak vagyok a barátja, s nagy szívességet tettem neki, amikor kihúztam a fiát a csávéból.

- Miféle csávéból? - kérdezte a báró, még mindig nagy hangon, de már kevésbé haragosan.

- Amíg Vardes úrnak normandiai birtokán akadt némi dolga, a fiára bízta La Capelle parancsnokságát, aki olyan számár volt, hogy megígérte Moret grófnak, miszerint meg fogja nyitni a vár kapuit a Compiègne-ből menekülő anyakirályné előtt. Istennek hála Vardes úrral együtt sikerült ezt megakadályoznunk.

- Uram - kérdezte a báró, már csaknem udvariasan -, hogy hívják kegyelmedet?

- Orbieu herceg vagyok, báró úr, Franciaország pairje, és az az úr, aki elsőként szólt kegyelmedhez, valóban a király öccse, az orléans-i herceg, Blois grófja. Útlevele van nála a király pecsétjével és aláírásával, amely feljogosítja rá, hogy belépjen Franciaországba. Ha óhajtja, egyedül bemegyek a felvonóhídon át, és megmutatom kegyelmednek ezt az útlevelet.

- Tegye azt! - mondta erre Becq báró -, de senki más ne mozduljon, mert elég egy lépés, és legnagyobb sajnálatomra kénytelen leszek löni.

A szavai még mindig meglehetősen fenyegetők voltak, bár ha jobban meggondolom, ez a fenyegetés már nem volt olyan szörnyű, mint a korábbi "muskétákkal verem ki a belét".

A kaput épp csak résnyire nyitották ki, ha pocakom van, nem is férek be rajta; amint bent voltam a várban, nyomban átnyújtottam Becq bárónak Gaston útleveletét. A báró oly sokáig tanulmányozta, hogy az a benyomásom támadt, az olvasás nem a legfőbb erőssége. E szezámra a kapu végül mégis szélesre tárult és a báró térdre ereszkedett Gaston előtt, aki nyomban fölsegítette:

- Báró úr - mondotta néki -, csak a kötelességét teljesítette. Helyesen cselekedett, de még helyesebben cselekszik, ha ad nekünk ételt, italt. Tizennyolc órája vágtatunk egyfolytában, s ezalatt semmit sem ettünk: majd' éhen halok!

Másnap reggelre benáthásodtam s egy kis lázam is volt, és amikor Nicolas bejött hozzám, megkértem, értesítse Becq bárót az állapotomról. A báró személyesen nem látogatott ugyan meg, mert tartott tőle, hogy a pestis tört ki rajtam, de odaküldte La Capelle orvosát, akit Marcellinnek hívtak. És ez a Marcellin, zsebkendőt szorítva az orrára, jó félőlnyre tőlem megállt, s megkért, hogy vetközzem le, amit én meg is tettem.

- Nyugodjék meg, nagytiszteletű orvos doktor úr - mondtam néki eközben -, nincs sem mirigydaganatom, sem karbunkulusom, sem purpurára.

- Honnan ismeri ilyen jól, nagyuram, a pestis tüneteit? - kérdezte az orvos.

- Atyám, Siorac márki, a montpellier-i orvosiskolán tanult, s az alapismeretekbe engem is beavatott.

- És a betegségével kapcsolatban mi a diagnózisa? - kérdezte mosolyogva Marcellin.

- Nátha, hőemelkedés.

- És milyen kezelési módot javasol?

- Érvágás, purgálás szóba sem jöhet! Nyugalom, ágymeleg és egy kis adag kinin.

- Sajnos, nagyuram, kininünk nincs. De Vervins-ben van egy jezsuita szerzetesház. Ők kapnak kinint, már orvossággá alakított formában, az amerikai rendházuktól, s árulják is, bár sajnos szörnyen drágán.

- Akkor hát Vervins-be küldöm a lovászsómat egy erszénnyel.

- Legyen jó hasas az az erszény, nagyuram, különben hiába teszi meg az utat a lovásza.

Adtam három tallért Marcellin nagytiszteletű orvosdoktornak, amiért megvizsgáltam saját magamat, felállítottam a diagnózisomat és a kezelési módot is előírtam. Azután hívtam Nicolas-t, s egy degeszre tömött erszénnyel útnak indítottam a vervins-i jezsuitákhoz kininért.

- Nicolas - mondtam neki -, vidd magaddal a svájciakat is.

- Minek, nagyuram?

- Hogy nyomást gyakorolhass a jezsuitákra, ha akadémikuskodnának.

Becq báró, miután Marcellin doktortól megtudta, hogy nincs pestisem, Nicolas távozása után szintén meglátogatott, és megkérdezte, van-e valami kívánságom.

- Szólna a szakácsnak, báró úr - kértem -, hogy készítsen nekem ebédre finom krumplicipőré s hozzá két tükörtojást?

- Micsoda? - kérdezte kissé elképedve a báró. - Hát kegyelmed nem diétázik?

- Minek koplalnék? - kérdeztem. - Nincs baj sem a gyomrommal, sem a beleimmel.

Ekkor kopogtattak az ajtón, s Gaston lépett be, nyomában Puylaurens-nal.

- Kedves rokon - mondotta Gaston -, indulásom előtt szeretnék búcsút venni kegyelmedtől: vár a király, megsérteném, ha tovább késlekednék. (És hányszor megsértette - gondoltam magamban - négyéves önkéntes száműzetése alatt!) De el fogom mondani Őfelségének, mily sokat segített nekem bölcs tanácsaival, amikor menekülésem legfőbb akadály a anyám volt... Saint-Germainben kell találkoznom bátyámmal, a királlyal, és szeretném, ha ott csatlakoznék hozzánk, mihelyt felépül.

A drága jezsuiták éppoly drága pora csodát tett velem, s már két nap múlva elég jól éreztem magam ahhoz, hogy kiadjam a nyergelji parancsot, ami most csak a svájciakra vonatkozott, mert engem annyira megviselt és összetört a hosszú vágta Brüsszelből La Capelle-be, hogy inkább hintón utaztam tovább. Ha nem is lóhalálában, de azért jó ütemben haladtam a kíséretemmel, késő este tértünk csak nyugovóra, s már pirkadatkor folytattuk utunkat. De minden erőfeszitésem ellenére is csak 1634. október 22-én érkeztem meg Saint-Germain-en-Laye-be, vagyis egy nappal a két testvér találkozása után.

A király és Richelieu mégis igen kedvesen fogadott, s mindketten felettébb nyájasan viselkedtek velem, a nyilvánosság előtt éppúgy, mint négyszemközt.

- Mindent elronthatott volna Gastonnak az anyja iránt fellobbant haragja, a Puylaurens elleni merénylet után - mondotta Lajos. - Szerencse, hogy kegyelmed ott volt, és ügyesen elrendezett mindent - nem is tudom, miként köszönhetném meg. Örülne talán egy marsalli címnek?

- No de Sire - háritottam el sietve -, én nem vagyok katonaember!

- Nevezzem ki talán egy tartomány kormányzójává?

- Ez inkább büntetés lenne, semmint jutalom, Sire. Hiszen akkor felségedtől távol kellene élnem.

- Akar a londoni követünk lenni?

- Nem, nem, Sire! Egyikhez sincs kedvem! Akkor lennék boldog, ha továbbra is úgy szolgálhatnám felségedet, ahogyan eddig tettem: Európa-szerte végrehajtott kis küldetésekkel.

- Hogy kimenekítette Gastont Brüsszelből, az nem "kis küldetés" volt, kedves rokon. Rendkívül nagy szolgálatot tett ezzel hazájának.

A Richelieu-vel folytatott négyszemközti csevegés is igen hízelgő volt rám nézve, s még - hogy úgy mondjam - hasznos is, mert a bíboros-herceg a részletekről sem feledkezett meg soha.

- Kedves rokon - mondotta -, nyújtsa be nekem a számlát minden költségről, amely utazása során fölmerült, beleértve - tette hozzá mosolyogva - a kinin árát is.

Ő aztán tényleg tudott mindig mindenről mindent: nemegyszer alkalmam nyílt erről megbizonyosodni. A röpke mosoly után ismét elkomorult:

- Mindent egybevetve Gaston a száműzetésével sokkal inkább használt nekünk, semmint ártott:

Castelnaudarynak köszönhetően szörnyű csapást mérhettünk a hűbérurakra: amíg Lajos él, nemigen okoznak már gondot nekünk. És azt is Gastonnak és kicsapongásainak köszönhetjük, hogy meghódíthattuk Lotaringiát, mert e győzelemmel megerősítettük keleti határainkat, éppen akkor, amikor az osztrák császárral való háború bármely percben kitörhet. Röviden tehát azt mondanám, hogy Gaston a látszat ellenére a hasznunkra volt azzal is, hogy elment, meg azzal is, hogy hazatért. Az akolba való visszatérése nagy kudarc a spanyoloknak, mert személyében értékes zálogot veszítettek el, amely a készülődő háborúban a hasznukra lehetett volna. Ráadásul a küszöbönálló veszélyes időkben nagy szolgálatot tett nekünk Gaston azzal, hogy hazatért, hiszen a királyi család így újra egyesült, ami bizalommal tölti el népünket. Az egyetlen bajjós dolog: a Gaston környezetében lévő veszélyes tanácsadók. De Isten segedelmével ezt a problémát is meg fogjuk oldani, bár még nem tudom, hogyan és mikor. A jövő majd megmutatja.